

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

کۆزاد محمەد حەسەن

مەنتەڤى اِقرأ الثقافى

للکتاب (کوردی - عێری - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

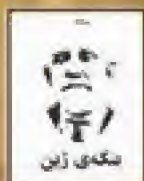
مەنتەڤى اِقرأ الثقافى

www.iqra.ahlamontada.com

کوردستانی ناو دەراس

له نیوهی یه کهمی ههزارهی دووهمی پێش

چاپی دووهم

کۆزاد مچه مه د نه جمه د

کوردستانی ناوه راست

له نیوه یه که می هه زاره ی دووه می پ. ز. دا

چاپی دووه م

(بزار و لی زیادکراو)

بنکە ی زین

سایمانی ۲۰۰۸

ک کۆزاد محمد ئەحمەد

کوردستانی ناوەراست لە نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەمی پ. ز. دا/ دانان کۆزاد محمد ئەحمەد- سلیمان: بنگە ی ژین، ٢٠٠٨، زنجیره: ٨٤.

٣٣٩: ٣٥×٢٥ سم، چاپی دووهم، وێنە، بەلگەنامە.

١- کوردستان- میژوری کۆن. ٢- زنجیره: ٨٤. ٣- ناوێشان

کتیخانەی گشتی سلیمان زانیاری سەرەتایی بۆلین و پێرسی نامادە کردوو

سەرپەرشتی لە چاپدراوە کانی بنگە: سدیق سالح

زنجیره: ٨٤

کتیب: کوردستانی ناوەراست لە نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەمی پ. ز. دا

دانەر: کۆزاد محمد ئەحمەد

چاپ: دووهم (بۆار و لی زیادکراو)

تایپ و مۆنتاج: دانەر

خەتی بەرگ و رووبەرگ: ئەحمەد سەعید

تیراژ: ١٠٠٠

نرخ: ٤٥٠٠ دینار

ژمارە ی سپاردن: ١٢٣١ ی سالی ٢٠٠٨ .

شوێنی چاپ: سلیمان، چاپخانه ی شقان

ئەم کتیبە نامە ی ماستەری نووسەر، ٢٠٠٣ پێشکەشی (زانکۆ ی لایدن) ی کردوو و لێی قبوول کراو. نامە که به نینگیزی نووسراوه بهم ناوێشانە ی خواروو:

The Northern Transtigris in the First Half of the Second Millennium B. C.

لە بڵاوکراوە کانی

بنگە ی ژین

بۆ بوژاندنەوێ کەلەپووری بەلگەنامە ی و پۆژنامە وائێی کوردی

هەرێمی کوردستان: سلیمان، ئەندازیاران، گەرەکی ١٠٥، کۆلانی ٥، خانووی ٢٣

نۆرمال: ٣١٢٩١٠٢ ئاسیا: ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ یا ٠٧٧٠١٤٦٤٨٣٣ سانا: ١١٢٨٣٠٩

bnkaizhin@yahoo.com E. Mail: سنووی پۆست: ١٤

به ماموستای خه مخۆر و دلسۆز،
به پێژ عبدالرقيب يوسف پيشكه شه..

بـه رایی

ئەم نوسینەى بەردەست ھەولیکە بۆ رۆشنکردنەوێ کۆنجیکی پچووکی میژووی دوورودریژو دەولەمەندی ناوچەیهکی نزیک بەلە یادچووی بەرفراوان و کەونارا. لەیادچوو لەلایەن کۆنەناس و میژووناسەکانەو، کە جگە لە چەند کاریکی پچووک، زۆر کەمیان بۆ میژوو و کۆنەناسی ئەم ناوچەیه کە بە کوردستانی ناوەراست دەناسرێت، تەرخان کردووە. بارودۆخی سیاسی سەرەکی ترین ھۆی ئەم دیاردەیه. ئەم بەشەى کوردستان لەبەر ئەوێ لەسەر وولاتیکى گەورەترە، بوو بە ناوچەیهکی کەنار لەپرووی سیاسى یەو، ئەمەش، پێ بە پێ ئەو، کردوویەتی بە کەناریکی پشت گوێ خراو لەپرووی کۆنەناسی و لیکۆلینەوێ میژووییشە یەو. لەکاتیکدا کە ناوچەکە، ھەرۆک کە رزگارکاری یەکانی بەنداوەکانی دوکان و دەربەندیخان و ھەمرین و فایدە دەری دەخەن، خواوەنداریتی میژوویەکی دوورودریژی نەپساو و رستیکی کۆنەناسی یانەى دەولەمەندو نزیک لە تەواوی سەلماندووە.

ئەمە مانای وایە کە وولاتیکی لەپرووی سیاسی یەوێ پشت گوێ خراو، وولاتیکی لەپرووی
 کۆنەناسیشەوێ پشت گوێ خراو، تەنانت لەلایەن توێژەر و کۆنەناسە بیانی بەکانیشەوێ. لە
 گومان بەدەرە کە ناوچە کە شایانی لایکردنەوێ زیاترە، چونکە تەمە سەرچاوەی گەلانی
 کتیی و شەرەنگێز نەبوو کە لە دۆلەکانەوێ دەپژانە خوارەوێ بۆ وێران کردنی نشتیوێخاکی
 مێسۆپۆتامیا، هەرە ک کتیی قوتابخانەکانی عێراق وێنەیان دەکێشا، هەرە ک چۆن تەمە "چیا
 دوورە دەستە کەم ناسراوێکانی پۆژەهلانی دیجلە"، "لە پەرەوێزی جیهانی شارستانی" شدا
 نەبوو، وە ک زۆر جار لە نوسینە ئەکادیمی بەکانی پۆژئاویدا وەسف دراوێ. دەتوانرێت
 بوترێت ئەم ناوچە یە لەکەناری نشتیوێخاکی مێسۆپۆتامیا بوو، بەلام لەکەناری شارستانی
 نەبوو و خاوەنی فەرەهەنگی خۆمالی خۆی بوو، کە بەشە هەرە گەورە کە ی ئەو قەلبە
 پەسەنە بوو کە لەپاشتردا شارستانی پەرسەندووی مێسۆپۆتامیای تێدا داپۆژراوێ. ئەم راستی
 یە، دەستپێکە هەرە زووێکانی کۆمەلگا مرۆیی بەکانی ئەشکەوتەکانی شانیدار و زەرزی و
 هەزارمێرد و باشتیش گوندە کشتوکالی بەکانی چەرمۆ و موعلەلەفات و مەتارە و
 چۆغەمامی بە پرووی دەری دەخەن. لەم شوێنەدا زۆر داهێنانی گرنگ بەدی هاتن کە
 بەکارهێنانیان و سوود لێ بینیانیان تا هەزاران سال دواتریش لە وولاتانی سومەر و بابل و
 ئاشور بەردەوام بوو، تەنانت هەندیکیان تا ئێستاش لەکاردان و بەهەمان شێوازی جارانیان
 پەیرەو دەکرێن. داهێنانی وە ک هەوچار و تەشی و سوژن و دەستار و دۆل و چینی و رستن
 و خشت و خانووی گۆل و زۆری تر دە هەزار سالێک لەمەوپێش لێرە داهێنران. خالێکی
 گرنگی تری فەرەهەنگی کوردستان ئەوێ کە سەرزمینی بەیە ک گەیشتی هەردوو
 کاربەگەری فەرەهەنگی مێسۆپۆتامیا و ئێران بوو لەهەردوو لایە. ئەم کاربەگەری بە تەمە لە
 مەیدانی فەرەهەنگدا نەبوو، بەلکۆ لایەنی نەژادیشی گرتوووەتەرە، نەتەرە ئێرانی زمانەکان
 لەسەر ئەم خاکە بە نەتەرە پەسەنە نیشتهجێکانی کوردستانی کۆنی وە ک گوتی بەکان و
 لوللوی بەکان و سوباری بەکان گەیشتون، سەرباری هەندیک کۆمەلگای سامی و
 سومەری نیشتهجێ هەندیک ناوچە کوردستانی کۆنیش. بۆیە فەرەهەنگی ئەم وولاتە
 خەسلەت و جیاکەرەوێ بیانیی تێدا دەبینرێت کە ئاوێتە ی فەرەهەنگە خۆمالی بە
 ناسراوێ کە ی خۆیەتی.

لەم کتێبه‌دا، دیاریکردنی مه‌ودا پێویست بوو تا دیار بیت له‌ چی سه‌رده‌میکدا ده‌بیت بوه‌ستین و قورسابی لیکۆلینه‌وه‌مان له‌ چی سه‌رده‌میکدا بیت. لێره‌دا زیاتر له‌ نیوه‌ی یه‌که‌می هه‌زاره‌ی دووه‌می پ.ز. دا قوول ده‌بینه‌وه‌، سه‌رده‌میک که‌ گۆڕانی گه‌وره‌و چاره‌نووس سازی به‌خۆیه‌وه‌ دی، به‌ شیوه‌یه‌ک که‌ کاریگه‌ری یان بۆ چه‌ند هه‌زار سالی داها‌توو له‌سه‌ر ناوچه‌که‌ هه‌بوو و هه‌ندیکیان تا ئیستاش دیارن. له‌وانه‌یه‌ گرن‌گرتینی ئه‌و گۆڕان و ڕووداوانه‌ دارمانی بنه‌ماله‌ی سه‌ی یه‌می ئور بیت، که‌ به‌داویدا هوروزمی ئاموری‌یه‌کان بۆناو میسۆپۆتامیا به‌ ئەندازه‌یه‌کی به‌رفراوان ده‌ستی پێکرد و چه‌ند ده‌وله‌تیکه‌ی نوێ یان تیا‌دا دامه‌زراند. له‌ کوردستانی کۆنیشدا، نه‌توه‌که‌انی ئازادی خۆیان به‌ده‌ست هه‌تیایه‌وه‌ و ده‌وله‌ت/ شانشینی نوێ یان دامه‌زراند، یان کۆنه‌کانیان به‌رو پێدا. یه‌کیک له‌مانه‌، شانشینی سیموروم بوو، پادشاه‌یه‌ی، ئیدیدی(ن)-سین هه‌ندیک نوسراوی له‌دوا جیماوه‌ که‌ گرنگی یه‌کی تاییه‌تی‌یان هه‌یه‌. دۆزینه‌وه‌ی نوسینیکی تری ئه‌م پادشایه‌و گه‌یشتی به‌ ئه‌تیکه‌خانه‌ی سلیمان له‌ ۱۹۹۳ دا، هانده‌ریکی تر‌بوو بۆ لیکۆلینه‌وه‌ له‌ میژووی ئه‌م شانشینه‌ و به‌گشتی له‌ میژووی ئه‌و ناوچه‌یه‌ی که‌ تیا‌دا سه‌ری هه‌لدا. هه‌ر ئه‌م شانشین و یه‌کییتی تیره‌و هۆزانه‌بوون که‌ پاش چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک ئیمپراتۆری میتانی یان دامه‌زراند و بووه‌ یه‌کیک له‌ زله‌تیه‌کانی نیوه‌ی دووه‌می هه‌زاره‌ی دووه‌می پ.ز. و بۆ هه‌تا هه‌تایه‌ سیمای ناوچه‌که‌ و میژووی ناوچه‌که‌یان گۆڕی، هه‌م له‌لایه‌نی سیاسی و هه‌م له‌لایه‌نی فره‌هنگی و هونه‌ری و ئایینی و زمانه‌وانیشه‌وه‌. هه‌روه‌ک له‌ ناوینشانه‌که‌شه‌وه‌ دیاره‌، زیاتر ئه‌و به‌شه‌ی کوردستانمان وه‌رگرتوه‌ که‌ خراوته‌ سه‌ر عێراق، له‌به‌ر دوو هۆ؛ یه‌که‌میان، بۆ ماسته‌رنامه‌یه‌ک نه‌ده‌کرا بابه‌تیکه‌ی له‌مه‌ زیاتر و به‌ر فراوانتر بنووسریت، دووه‌میش ڕووداوه‌کانی ئه‌و ده‌مانه‌ی ئه‌م بابه‌ته‌ باسی لێوه‌ ده‌که‌ن، به‌شی زۆریان له‌م به‌شه‌دا ڕوویان داوه‌. ئه‌گه‌ر مه‌ودا هه‌بیت و بۆم هه‌لکه‌ویت، نیازم وایه‌ به‌ره‌مه‌ی داها‌تووم له‌سه‌ر هه‌موو کوردستان بیت له‌ماوه‌یه‌کی له‌مه‌ درێژتر‌دا.

ده‌بیت ئه‌وه‌ش ڕوون بکه‌مه‌وه‌ که‌ له‌ هه‌لپێاردنی زاراوه‌ی 'کوردستانی ناوه‌راست' دا پشتم به‌ دابه‌شکردنه‌که‌ی میهر‌داد ئیزه‌دی به‌ستوه‌ که‌ له‌ کتێبه‌ به‌پرشته‌که‌یدا ها‌توه‌^۱ و منیش ئه‌مه‌ وه‌ک زاراوه‌یه‌کی میژوویی-فره‌هنگی له‌م کتێبه‌دا به‌کار ده‌هێنم.

^۱ بۆ ئه‌م بابته‌ ده‌کریت ته‌ماشای کتێبه‌که‌ی بک‌ریت:

هيوادارم بتوانم ئەم كورته ميژروه به شايستهي بنوسم و لاني هه ره كه مي مافي خوي
بدهم و سووديكي بۆ خويتهري كورد ههيت.

ك. م. ا.

پۆتهردام

سوپاس و پترانين

له ماوهی خویندنه که مدا له «دهزگای هۆلهندی بۆ لیکۆلینهوهکانی رۆژه لاتی نریک-NINO Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten» ی زانکۆی لایدن، یارمهتی و پالېشتی زۆر کهسانی دلسۆز مایه ی سه رکهوتنی ئهم کاره بوون، که بهیښ هاوکاریی ئهوان چار ههلهتتانی ئهم بهرهممه مه حال، یان به لایهتی که مه وه، نیمچه مه حال ده بوو. به تاییهتی بۆ مینکی بڼ مانی په نابهریتی و بڼ مانی کارکردن و بڼ پاسپۆرت. له پینشی ههموو نهوانه ی سوپاسیان ده کهم «سندوقی پالېشتی زانکۆ University Assistance Fund- UAF» ی هۆلهندی به که به سه خواوه ته وه ئه رکی مالی یانه ی چوارسال خویندنی له زانکۆی لایدن گرت ته ئه ستۆ و ته ها به شتیکی ئه و یارمه تی یه ی به وام دانا، جگه له مەش هه میشه ئاماده بوو بۆ ههر هاوکاری و پالېشتی یه کی مالی و مه عنه وی تر. سوپاسی تاییه تیم بۆ لپیر سه راوه کهم له UAF، خاتوو پیترا فیلتمان Petra Veltman هه به که به وه پهری دلسۆزی یه وه ههر چی له توانایدا بوو بۆ ئاسان کردنی کاره کانم، درینگی نه کرد و ته ها هه والی خۆشم لڼ یه وه بڼ ده که یشته.

دهسته ی کارگێری و مامۆستایان زانکۆی لایدنیش به گیانی هاوکاری و تیگه یشتنیان هاو پینشیکی زۆر گرنگم بوون. به تاییهتی پروفیسۆر فیلفرید فان سۆلدت Wilfred van Soldt، که به سوپاسه وه ئه رکی ماندوو که ری سه ره پهرشتیکردنی ئهم بهرهممه ی گرت ته ئه ستۆ و به ووردی خویندی یه وه و پینشیا ی به که لکی بۆی هه بوو. مامۆستای به رپتر تیۆ کریسپاین Theo Krispijn، بۆ خویندنه وه ی قوول و تیبینی یه وورده کانی شایان سوپاسیکی زۆره، سه رباری ئه وه ش ئه و که سه بوو که له ماوه ی چوار سالی رابوردودا ههموو گهرو گرت ته کارگێری و بیرو کراتی یه کانی له زانکۆ بۆ چار ده کردم. پروفیسۆر کلاس ر. فیینهۆف Klaas R. Veenhof مامۆستایه کی به یارمه تی و هانده ربوو بۆم و. له گه ل کریسپایندا شایان سوپاسیکی تاییه تن بۆ سه ربو هاوکاری یان له سالی یه که می

خویندندا که هیشتا زمانی هۆلەندم هینده باش نەبوو و بە پێی پتویست لە یەک نەدەگەشتین،
بۆیە زۆرجار بە ئینگلیزی وانه کانیان بۆم ڕوون دەکردهوه. سوپاسیان دەکەم.

هەروەها سوپاس و پێزانیم بەرامبەر لێرسراوانی کتێبخانەی بەشەکه مان و کتێبخانەی
زانکۆ دەرەبەرم که کارەکه میان ئاساتر دەکرد و ئامادهی هاوکاری بوون تا دوا چرکه کانی
ڕۆژه کانی کار. هەمیشە ئامادهبوون شوێنی کتیب و گۆزاره وون بووه کاتم بۆ بدۆزنهوه و
گرفتێ مه کینهی فۆتۆکۆپی به کانی چار بکهن.

سوپاسێکی تایبەتیم بۆ بەرێز دکتۆر ناان فاسەرمان Wasserman Nathan له زانکۆی
عیریی ئورشەلیم-قودس ههیه، که ئامادهبوو رهشنووسی ئەو باسەم بۆ بئیریت که پێکوه
له گەل پروفیسۆر شافەر Shaffer دا نوسیویانو چاوهڕێی بلاو بوونەوهی بوون و تیایدا
نوسینه که ی تری ئیدیدی-(ن)-سینی ئەتیکه خانە ی ئورشەلیمیان بلاو کردووه تەوه. ئەم بابەتە
بۆ ئەم بەرهمه زۆر به سوود بوو و له وه گرێران و تیگەشتنی نووسینی بەرده که ی شهید
ههله دیندا که له نامه یه دا لیمان کۆلیوه تەوه جیگای خۆی گرت. ئەم ههلوێستە ی ئەو مایه ی
سوپاسێکی تایبەتی یه.

هه موو هاوڕێ و براده رانم، هه ریه که به جۆریک یارمه تی و پالپشتی کردووم، سوپاسی
هه موویان ده که م و هیوادارم بتوانم پاداشتیان بده مه وه. بۆ چاپکردنی ئەم کتیبەش سوپاسی
زۆری بنکه ی ژین و به تایبه تی به رێزانی دلسۆز کاک ره فیق سالح و کاک سدیق سالح
ده که م، برایانی دلسۆز کاک که مال ره شید و کاک هاشم حه مه عبه الله و کاک فازیل
قه ره داغی و کاک دلشاد مسته فاش شایانی سوپاسێکی زۆرن بۆ هاوکاری و یارمه تی یان
سه رباری سه رقالی و نا ره حه تی ژیا نی خو یان، هه روه ها هه موو براده ران و هاوڕێ یانی تر که
یارمه تیده ر بوون، سوپاسی بچ پایانم بۆ هه موویان.

ناوه پړوك

ه	به راڼی
ط	سوپاس و پېژانين
ک	ناوه پړوك
س	کور تکراره کان
ف	لیستی هېماکان
۱	به شی په کم
۳	(ا) که ی، کوئ و بڅی کوردستانی ناوه پراست؟
۸	(ب) هه لکه ورته ی جو گرافی ناوچه که
۲۴	(ج) گهلانی کوئی کوردستانی ناوه پراست
۲۶	سوبارتو و سوباری به کان
۲۷	- شویتیان و بلاو بوونه و دهیان
۳۳	- بنه چهو زمانیان
۳۶	نخه مازی
۳۷	- شویتنی
۳۹	- بنه چهو زمانی
۴۲	گاسور و هاوالاتی یانی
۴۵	گوئی په کان
۴۵	- ناوو ناوه اتیان
۴۶	- شویتیان
۴۹	- بنه چهیان
۵۳	- زمانیان
۵۵	لولو (پی) په کان

۵۵	- ناوانیان
۵۶	- شوپیان
۵۹	- خه لکی لوللو
۶۳	- زمانیان
۶۶	خوری به کان
۶۸	- زمانیان
۷۰	- بلا و بونه و بیان
۷۲	- تاینیان

به شی دووهم: ۷۵

کوردستان ناوه راست له کۆنترین رۆژ گاره کان یه وه تا رمانی بنه ماله ی سنج یه می ئور

۷۷	پیش- میژوو
۱۱۳	سهرده می سهره لدانی بنه ماله کان
۱۱۸	سهرده می ئه که دی
۱۲۸	سهرده می بنه ماله ی سنج یه می ئور

به شی سنج یه م: ۱۳۹

(۱) نو سینتکی نو ی پادشائیدید- (سن)- سین، پادشای سیمورروم

۱۴۱	- نووسینه که
۱۵۳	- وه رگیران
۱۵۵	- رافه و له سهر ووتن
۱۸۹	ب) سیمورروم و ئیدید- (سن)- سین ی پادشای
۱۹۲	- میژوو به کی سیمورروم
۲۱۰	- نووسینه کان ئیدید- (سن)- سین
۲۲۵	- مۆره لولو له کی به کان سیمورروم
۲۲۸	- شوپنی سیمورروم

بەشى چوارەم

- ۲۴۳ كوردستانى ناوەرەست لە شەمشى-ئەدەدەو تەمىتەنى
 ۲۴۶ - گەمە كاران
 ۲۵۹ - كرۇنۇلۇجى
 ۲۶۱ - دەمى پىش-ئاشورى
 ۲۶۸ - دەمى بالادەستى ئاشورى
 ۲۷۹ - دەمى پاش-ئاشورى

ئەنجام

- ۲۹۷ سەرچاۋە كان
 ۳۱۱
 ۳۴۱ خىشتەى كرۇنۇلۇجى يانەى كوردستان بەرامبەر مىسۇپۇتاميا

کورٹ کراوہ کان

AASOR	<i>Annals of the American Schools of Oriental Research</i>
AbB	<i>Altbabylonische Briefe in Umschrift und Übersetzung</i>
AfO	<i>Archiv für Orientforschung</i>
ARAB	<i>Ancient Records of Assyria and Babylonia</i>
ARM	<i>Archives Royales de Mari</i>
ASJ	<i>Acta Sumerologica</i>
BiOr	<i>Bibliotheca Orientalis</i>
CAD	<i>The Chicago Assyrian Dictionary</i>
CAH	<i>The Cambridge Ancient History</i>
CHI	<i>The Cambridge History of Iran</i>
EDGN	D. Frayne, <i>The Early Dynastic List of Geographical Names</i>
FAOS	I. J. Gelb and B. Kienast. <i>Freiburger altorientalische Studien</i>
HSS	<i>Harvard Semitic Series</i>
Iran	<i>Iran: Journal of the British School of Persian Studies</i>
Iraq	<i>Iraq: Journal of the British School of Archaeology in Iraq</i>
IRSA	E. Sollberger and J.-R. Kupper, <i>Inscriptions Royales Sumeriennes et Akkadiennes</i>
JAOS	<i>Journal of American Oriental Society</i>
JCS	<i>Journal of Cuneiform Studies</i>
JNES	<i>Journal of Near Eastern Studies</i>
MARI	<i>Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires</i>
MDOG	<i>Mitteilungen der Deutsche Orient Gesellschaft</i>
NABU	<i>Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires</i>
NPN	Gelb, Purves and MacRae, <i>Nuzi Personal Names</i>
OBO	<i>Orbis Biblicus et Orientalis</i>
OLZ	<i>Orientalistische Literaturzeitung</i>
PAA	J. Læssøe, <i>People of Ancient Assyria</i>

<i>RA</i>	<i>Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale</i>
<i>RGTC</i>	<i>Répertoire Géographique des Textes Cuneiformes</i>
<i>RHA</i>	<i>Revue Hittite et Asianique</i>
<i>RIMA</i>	<i>Royal Inscriptions of Mesopotamia- Assyrian Periods</i>
<i>RIME</i>	<i>Royal Inscriptions of Mesopotamia- Early Periods</i>
<i>RISA</i>	G. A. Barton, <i>The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad</i>
<i>RIA</i>	<i>Reallexicon der Assyriologie</i>
<i>SAAT</i>	<i>The Shemshāra Archive 2: The Administrative Texts</i> , Copenhagen, 1992
<i>SCCNH</i>	<i>Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians</i>
<i>SEL</i>	<i>Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico</i>
<i>SKL</i>	Th. Jacobsen, <i>The Sumerian King List</i>
<i>Sumer</i>	<i>Journal of Archaeology and History of the Arab World</i> - Issued by the State Organization of Antiquities and Heritage of Iraq
<i>TUAT</i>	<i>Texte aus der Umwelt des Alten Testaments</i>
<i>URI</i>	<i>Ur Excavations- Inscriptions</i>
<i>ZA</i>	<i>Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie</i>
<i>ZZB</i>	D. O. Edzard, <i>Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonien</i>

لیستی هیماکان:

لهم کتیه‌دا چهند جزری جیاواز که‌وانه و هیما به‌کار هاتوون که ههریه‌که‌یان واتا و مه‌به‌ستیکی تاییه‌تیاں هه‌یه، نه‌وانیش نه‌مانه‌ن:

( ) له وهر‌گه‌یرانی ده‌قه میخی‌یه‌کاندا نه‌و ووشانه ده‌گرته خۆ که وهر‌گه‌یری ده‌قه که بۆ ته‌واو کردن یا ږوونکرده‌وه‌ی واتا دایناره.

له ناویشدا واتای وایه هم ناوه ده‌شیت نه‌وه‌ی نیوان که‌وانه‌که‌ی له‌گه‌لدا بیت و ده‌شیت له‌گه‌لشیدا نه‌بیت، چونکه به‌هه‌ردوو شیوه‌که له ده‌قه میخی یه‌کاندا هاتووه، بۆ نمونه قاب—(ا)—را واتای وایه له هه‌ندیک ده‌قدا قاپرا نووسراوه و له هه‌ندیکیش دا قاپارا. له ناویکی وه‌ک ئیددی—(ن)—سین دا واتای وایه ناوه‌که ئیددی—سین نووسراوه، به‌لام باوه‌ری وهر‌گه‌یر وایه که نه‌و (ن)ه‌ی له‌گه‌لدا بووه.

[ ] له وهر‌گه‌یرانی ده‌قه میخی‌یه‌کاندا نه‌و ووشانه یان نیشانه میخی‌یه‌کانه ده‌گرته خۆ که له ده‌قه میخی یه‌که‌دا شکاون یان داخوړاون. نه‌گه‌ر هیما‌ی X یان له‌خۆ گرتبوو، نه‌وا چهند هیما بن نه‌وه‌نده نیشانه‌ی میخی شکاوه، نه‌گه‌ر ته‌ها خالیان له خۆ گرتبوو، نه‌وا واتای وایه که ژماره‌ی نیشانه میخی یه شکاوه‌کان نه‌زانراوه.

< > نیشانه‌یه‌ک له ده‌قه میخی‌یه‌که‌دا له لایه‌ن نووسه‌ره کۆنه‌که‌یه‌وه نه‌نووسراوه یان بیر‌چووه.

< > < > نیشانه‌یه‌کی میخی به‌هه‌له دوو‌جار نووسراوه.

/ هم هه‌له له نیوان دوو ووشه‌دا واتای "یان" ده‌به‌خشیت، بۆ نمونه: پادشا/میر، واته وهر‌گه‌یرانی نه‌و ووشه‌یه ده‌شیت پادشا بگه‌یه‌نیت و ده‌شیت به‌میریش وهر‌بگه‌یردریت. له نیوان دوو پیتیش دا واتای وایه که ده‌شیت هم پیته بیت یان نه‌و پیته، بۆ نمونه ناوی زاب—/مبان ده‌شیت زابیان بیت و ده‌شیت زامبان یش بیت.

هم نه‌ستیره‌یه له‌پیش ووشه‌وه واتای وایه هم شیوه‌ ناوه یان ووشه‌یه به‌م شیوه‌یه له هیچ ده‌قی‌که‌دا نه‌دۆزراوه‌ته‌وه، به‌لام باوه‌ری وایه که له به‌نه‌رتدا به‌م شیوه‌یه بوویت و نه‌و شیوه‌یه‌ی له‌به‌ر ده‌ستدایه لهم شیوه‌یه‌وه هاتووه.

< شتیوهی ووشه‌ی پتش ئەمه بۆ شتیوه‌ی پاشی پهره‌ی سه‌ندووه.

> شتیوه‌ی ووشه‌ی پاش ئەمه له شتیوه‌که‌ی پتشی‌یه‌وه پهره‌ی سه‌ندووه.

‘ ’ ناوی که‌سی یان شوین یان ئاوو روبرار ده‌گر نه‌ خۆ.

فونتی لار ناویک که به‌فونتی لار *Italic* له نێو ئەو دوو که‌وانه‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌دا بنووسریت ناوی که‌سیک، شویتیک یان ئاویکی کۆنه، ناوه‌ نوێ یه‌کان به‌ فونتی ئاسایی نووسراون. به‌لام ته‌گه‌ر ناویکی کۆن زیاده‌ جاریک نووسراویت و ناسراویت ئیتر به‌ فونتی لار نانوسریت.

" " ده‌سته‌واژه یان پرسته یان ده‌قیک یان واتای شتییک ده‌گر نه‌ خۆ.

له‌ نووسینی ده‌نگ و ناوه‌کانی ده‌قه‌ میخی‌یه‌کانیشدا ئەم پیتانه به‌کار دێن:

Ḡ, ḡ نگ (له‌ ده‌قی سومه‌ریدا)

خ H, h

ش Š, š

ص S, s

ط T, t

ئەو فاوه‌لانه‌ش که‌ خه‌تیکی کورتیان له‌سه‌ره‌، وه‌ک $\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{i}$, $\bar{u}$ واتای وایه‌ ئەمانه‌ درێژن. ئەوانه‌ش که‌ شتیوه‌ی ژماره‌ هه‌شتیکی پچووکیان له‌سه‌ره‌، وه‌ک $\hat{a}$, $\hat{e}$, $\hat{i}$, $\hat{u}$ واتای وایه‌ ئەمانه‌ له‌ ئاویته‌بوونی دوو فاوه‌لی جیاوازه‌ دروست بوون و ئەمه‌یان لی ده‌رچوووه‌ یان ئەمه‌یان زاله‌ بووه‌.

به‌شی یه کهم

ا) که‌ی، کوئ و بۆچی کوردستانی ناوه‌پاست؟

ب) هه‌لکه‌وته‌ی جوگرافی ناوچه که

ج) که‌لانی کۆنی کوردستانی ناوه‌پاست

"گوتیوم، سوبارتو و

توکریش که چیاکانیان دووردهستن،

که زمانه کانیان ئالۆزن"

حه ممرابی،

URI, No. 146

١) که ی، کو ی و بوچی کوردستانی ناوه پاست؟

ئەو کوردستانی ناوه پاستە ی لەم کتیبەدا باسی لێوە دەکەین بەزۆری ئەو بەشە ی کوردستانە که خراوەتە سەر عێراق. لەپۆژئاوا یەو کۆنە وولاتی ئاشور هەبوو که لەقوناغە هەرە کۆنەکانیدا روباری دێجلە لە کوردستانی ئێستای جیا دەکردهو و لە دواتردا هەندێک لە خاکی ئەمبەر دێجلەشی گرتە دەست. ئەم بەشە ی کوردستانی کۆن

لەسەرچاوەکانی مێسۆپۆتامیای کۆندا بەزۆری بە سەرزەمینێ دوژمنکارو بێگانه وەسف
 دراوە، کە پێی بووە لە تێرەو نەتەوێ کۆیی و جەنگاوەری چەمووش و لەزۆری
 کاتدا یان و ناحەز بە سیستەمی سیاسی و فەرھەنگیی مێسۆپۆتامیا. بە کورتی، لە دیدی
 مێسۆپۆتامیایەکانەو جیھانی پێچەوانەی مێسۆپۆتامیا بوو، جیھانیەک کە مایەی شلۆقی
 و ھەردەشە بوو بۆ جیھانەکیان. بەلام لەھەمان کاتیشدا بۆ مێسۆپۆتامیا سەرچاوەیەکی
 سەرەکی کەرستەیی خاوی لەھەموو جۆریک و بەندە و، تەنانت ھەندیک جار
 کرێگرتەش بوو. ھەردوو لایەکی دەوڵاتەکانی سروشت بۆ گۆریان ھەبوو:
 زۆری کات دوژمنکارانەو ھەندیک جاریش ئاشتیانە. بەم شێوەیە، دەوڵاتەکان
 مێسۆپۆتامیا کە توانیان دەبوو لەشکرکێشیان دەکردە سەر ئەم سەرزەمینانە
 کوردستان و، لەکاتی لاوازی و کەم توانایی شیاندا دەبوونە قوربانی "چیاویەکان"ی
 کوردستان. لەگەڵ ئەمانەشدا، توێژەرە ھاوچەرخیەکانی ئیستا زۆر جار باسی ئەم
 سەرزەمینانە وەک سەرچاوەی زۆر لەو لایەنە فەرھەنگییانە دەکەن کە ھێرانەتە
 مێسۆپۆتامیا، بەتایبەتی لە ئاین و ھونەر و تەکنیک و زمان و تەنانت ھەندیک سیستەم
 و دامەزراندن. ئەمەش سەیرنە ئەگەر ئەو بۆنە بەرچاومان کە کوردستان بەکێک
 لە لانکە ھەرە یەکەمەکانی مێسۆپۆتامیا و لە دواتریشدا یەکەمین جوتیارو
 گوندنشین بوو، شونیتی کە تیایدا ھەنگاوە ھەرە سەرەتاییەکانی کاروانی شارستانی
 ھەلھێرانەتەو. بۆیە بابەتی ئەم لێکۆڵینەوێ دەکرێت گرنگی بەکێک تاییەتی ھەبێت؛ بۆ
 توێژینەوێ مێژووی کوردستان و ئەودەوێ سەرچاوەکان دەست بەدەن خستە بەرچاوی
 شتی کە لەبارەی ژبانی فەرھەنگیی دانیشوانەکە یەو. سەرباری ئەمەش، دەشێت ھەولی
 تێگەشتنی سروشتی ئەو مەلەکان سەخت و درێژخایەنەیی نێوان ھەردوو لایەن:
 دەوڵاتەکانی مێسۆپۆتامیا لەلایەک و نەتەوێکانی کوردستان کۆن لەلایەکی ترەوە، ئەو
 نەتەوانەیی کە زۆر جار خۆیان لە شانشین، دەوڵاتێک، میرنشین یان یەکێتی ھۆزایەتیدا
 پێک خستوو.

لهحالی وادا، نهگهر مهحالیش نهییت نهوا زۆر نارەحەتە دیاری بکهین کام لا دەستپیکهەری شالاو بووه بۆ سەر ئەوی ترو کامیان بەرگری کار بووه. مەسەلە کە لەمە ئالۆزترە. ناکۆکی و ململانێی نێوان نەتەو و گەلان سەرەتای پروو و دیاری نیه، هەر وەک چۆن کۆتایی بە کەشی دیار نیه. ئەمە بۆ بەدواداچوونی هۆکارەکانیشیان راستە، کە دەشیت زۆر زۆر بن لە هەر کاتی کدا و لە هەموو کاتی کدا. بە کورق، ئەم هۆکارانە بریتین لە دەستەبەکی ئالۆزو بەبە کداچوو لە پێشینەو بیروباوەرو سوننەت و بەرژەوهندی و پالنەری دیارو نادیار.

لەم لیکۆلینەو دەدا زیاتر جەخت لەسەر سەردەمی نێوان ڕمانی بنەمالە ی سێ یەمی ئور *Ur* لە ۲۰۰۶ پ.ز. دا تاوەکو سەردەمی پێش سەرەلەدانی میتانی *Mittanni* وەک زلهێزیک لە دەورووبەری ۱۵۰۰ پ.ز. دا دەکەین. لەم سەردەمی نزیک لە ۵۰۰ سالەدا، هەموو ناوچە کە بە گشتی گۆڕانی گەورەو پرووداوی بەرچاوی بەخۆیەو دی. کۆچ هێنای ئاموری بەکان بۆ ناو میتسۆپوتامیا و دەستەلات گرتە دەستی حەمورابی *Hammurāb/pi* لە بابل و شەمشێ-ئەدەد *Šamsī-Adad* لە ئاشور دەشیت بە بەرچاوترینیان لەقەڵەم بەدەین. بەلام لە هەمان کاتدا پرووداوی جەمۆلی گرنگی تریش لە مەیداندا هەبوون؛ ئەو ڕۆلە ی نەتەو کانی چیاکانی باکور ی ڕۆژەلانی میتسۆپوتامیا-واتە کوردستانی ناوەراست- گێڕایان، وەک نەتەو کانی گوتی *Guti*، لوللوی *Lullubī*، توروککو *Turukkū* و خوری *Hurri* و هێ تر، ڕچە ی شکاند بۆ ئەو ی ئەمانە، یان لەوانە یە هەندیکیان، بتوانن لە ئەنجامدا زلهێزیک بنیاد بنین کە لە سەرچاوە کۆنەکاندا میتانی پێی دەووترا. ئەو کاریگەری یە گەلانی کوردستانی کۆن لە سەر میژووی سیاسی وولاتانی ئاشور و بابل هەیانبوو شایانی لایکێردنەو یەکی تایبەتە؛ بۆ غونە کاریگەری توروککی بەکان لە پاش مردنی شەمشێ-ئەدەد، کە لە نامەکانی ئەرشیفی شاری

'مارى' ¹ دا ئامازەى بۆ كرەو و لە بەشى چوارەمدا دەيىنين. بەلام بەگشتى، زۆر كەم لەبارەى ئەم گەلانە خۆيان و لەبارەى پۆليانەو دەزانين لەچاو ئەوەى لەبارەى گەلان تری ميسۆپۆتامياو دەيزانين. بەتايەقى لە سەرەدەمەكانى تری پيش و پاش سەردەمى ئەم ليكۆلنەو، بەشيكى ئەم كەم زانينە بۆ لەدوا جى ئەمانى سەرچاوەى نووسراو لەلايەن ئەم گەلانە خۆيانەو دەگەرپتەو و بەشيكيشى بۆ كەمى يان نەبوونى كنه و پشكيني كۆنەناسىيانە لە كوردستاندا. ئەمە جگە لەوەى نووسەرەكانى ميسۆپۆتاميا لەهەموو كات و سەرەدەمەكاندا وەك يەك لەبارەى كوردستانەو نەيان نووسيو و زانيارىيان بۆمان تۆمار نەكردوو. ئەم راستىيانە وادەكەن دۆزينەوەى هەر نووسينيكي نوێ يان لەوحيكي قورى نووسراو لەم ناوچەيدا ئىگجار گرنگ و هەوال بەقاو بيت، چونكە، سەربارى ئەوەى زانيارى نوێ و رەسەن بەدەستەو دەدەن، بوارىكي دانسقەش بۆ تەماشاكردنى رووداوو راستىيەكان لەديدگای لایەنەكەى ترەو دەرەخستين، ديدگايەك كە تا ئىستا زۆر دەگمەن هەل كەوتوو و هەرچى دەيزانين بەشى هەرە زۆرى لەرپى نووسراوەكانى دۆزمنەكانى نەتەوەكانى ئەم وولاتەو پيمان گەيشتوو. دۆزينەوەى ئەرشيفەكانى شمشارە ² يەكيك لەم هەلە دەگمەنانە بوو، هەرچەندە بەشى هەرە زۆرى نامەكانى لە دەرەو نيردراون، واتە لە وولاتى ئاشورەو بۆ شوشەر ³ (ناوى كۆنى شمشارە)، بەلام لەگەل ئەمەشدا زانيارى گرنگ و وورد لەسەر رووداوەكان بەدەستەو دەدەن. هەندىك

---

¹ ماری Mari شارىكى دێريى سەر روبرى فوراته لە ناو سوربادا بەلام زۆر نزيك لە سنوورى عىراق. ئىستا بە وێرانەكانى دەووتريت 'تەل الحيرى' و لە نيوەى يەكەمى سەدەى يىستەمدا فەردەنسەيەكان دەستيان كرده كنه و پشكيني و زۆر شوپتەوار و پاشاودى گرنغيان تبادا دۆزىيەو، لەوانەش ئەرشيفىكى نزيك بە ٢٥ هەزار لەوحي قورى نووسراو كە لەم كتيەدا زۆر جار ناوى دەيەن.

² شمشارە ناوى ئىستاي گردىكە لە دەشتى بيتوين و لە كۆندا، هەرودك لە نووسينەكانەو دەرەو، پتى دەووترا 'شوشەر' ³ 'Šušarra' لە پەنجاکانى سەدەى يىستەمدا لە لايەن دانيماركىيەكانەو كنه و پشكيني تبادا كرا و پاشانيش لە لايەن تيبكى عىراقىيەو. ليرەش دوو ئەرشيفى پچوووك بەلام زۆر گرنگ دۆزانەو.

سەرچاوه‌ی نووسراوی تری ره‌سه‌ن له‌ناوه‌وه‌ی ئەم وولاته‌وه به‌رێکه‌وت به‌ده‌ست که‌وتوون، بۆ نمونه تاشه به‌رده نووسراوه‌کانی ئه‌یدیه‌(ن)-سین، پادشای س/شیمورروم، ئەو وولاته و، پاشان شانشینیه‌ی که زۆر جار له‌لایه‌ن پادشا و فه‌رمانه‌ه‌واکانی سومه‌ر و ئەکه‌ده‌وه له‌باسی له‌شکرکێشی‌یه‌کانیاندا بۆ کوردستانی کۆن ناوبراوه، هه‌روه‌ک له‌به‌شی سێ به‌مدا ده‌بینین. پێکه‌وه‌نانه‌وه‌ی پارچه‌کانی ئەم وورده زانیاری‌یانه‌و هه‌ولدان بۆ دۆزینه‌وه‌ی وابه‌سته‌یی‌یان له‌گه‌ڵ زانیاری‌یه‌ نووسراوه‌کانی وولاتانی ئاشور و بابلدا، ئەرکێکه‌ هه‌ول ده‌ده‌ین له‌م کتێبه‌دا به‌جێ بگه‌یه‌نین.

بگه‌ڕێینه‌وه سه‌ر ئەو سه‌رزهمینه‌ی ڕووداوه‌کانی ئەم میژووه‌یان به‌خۆوه‌ دی؛ به‌گشتی دابه‌ش ده‌بنه سه‌ر دوو جووره زهمینی سه‌ره‌کی: ناوچه ده‌شتایی‌یه‌کان و ناوچه کوێستانی‌یه‌کان. یه‌که‌میان له‌ده‌شته‌کانی ڕۆژه‌ه‌لاقی موسل، ڕۆژئاواو باشوری ڕۆژئاوای هه‌ولێر و به‌ره‌وخوار به‌ره‌و زنجیره‌ی هه‌مرین -به‌ ناوچه‌ی نوزی کۆنه‌وه- پێک دێت. دووه‌میشیان بریتی‌یه‌ له‌ زنجیره‌ چیاو دامینه‌کانی لای ڕۆژه‌ه‌لات و باکوری ڕۆژه‌ه‌لاقی ده‌شته‌کانه‌وه، واته‌ به‌شی باکوری زنجیره‌ ته‌ریه‌یه‌کانی زاگرووس و دۆله‌ ته‌نگه‌کانی نێوانیان. ئەم به‌شه شاخاوی‌یه‌ به‌ره‌و ناوچه‌رگه‌ی باکوری ڕۆژئاوای ئێرانی ئیستا و ئەولاتریش درێژ ده‌یینه‌وه. به‌لام به‌داخه‌وه، زانیاری له‌سه‌ر هه‌موو ئەو ناوچه‌و هه‌رێمانه‌ی سه‌ر به‌م سه‌رزهمینه‌ گه‌وریه‌ن و لێره‌دا ئاماژه‌یان بۆ ده‌کرێت، نیه‌ و میژووی زۆر ناوچه‌ له‌ هه‌ندیک سه‌رده‌مدا هێشتا نه‌زانراوه. له‌جیاقی ئەمه‌، تیکه‌ی پچوو‌ک پچوو‌کمان له‌ زانیاری میژوویی له‌ به‌رده‌ستدایه‌ که‌ له‌ تۆماره‌کانی پادشایان و نووسه‌ران و ره‌به‌نه‌کانی میسۆپۆتامیادا له‌باره‌ی ئەم وولاته‌وه نووسبوایه، ئەویش تا ئەو ڕاده‌یه‌ی که‌ په‌یوه‌ندی به‌خۆپانه‌وه هه‌بووه. له‌گه‌ڵ ئەمه‌شدا هه‌ندیک خالی ڕووناک له‌م تاریکایی‌یه‌دا هه‌ن که‌ چه‌ند سه‌رچاوه‌یه‌کی دانسقمو ده‌گه‌من له‌ ناو خودی ناوچه‌که‌ خۆپه‌وه‌ ڕۆشنی ده‌که‌نه‌وه، وه‌ک میل و نه‌خشی قه‌د شاخ و هه‌ندیک جاری زۆر که‌م، به‌لگه‌نامه‌ی نووسراو. له‌به‌ر ئەم هۆیانه‌ نووسینه‌وه‌ی میژووی ئەم ناوچه‌یه‌ بۆ هه‌ر میژوونووسێک ئەرکێکی گران

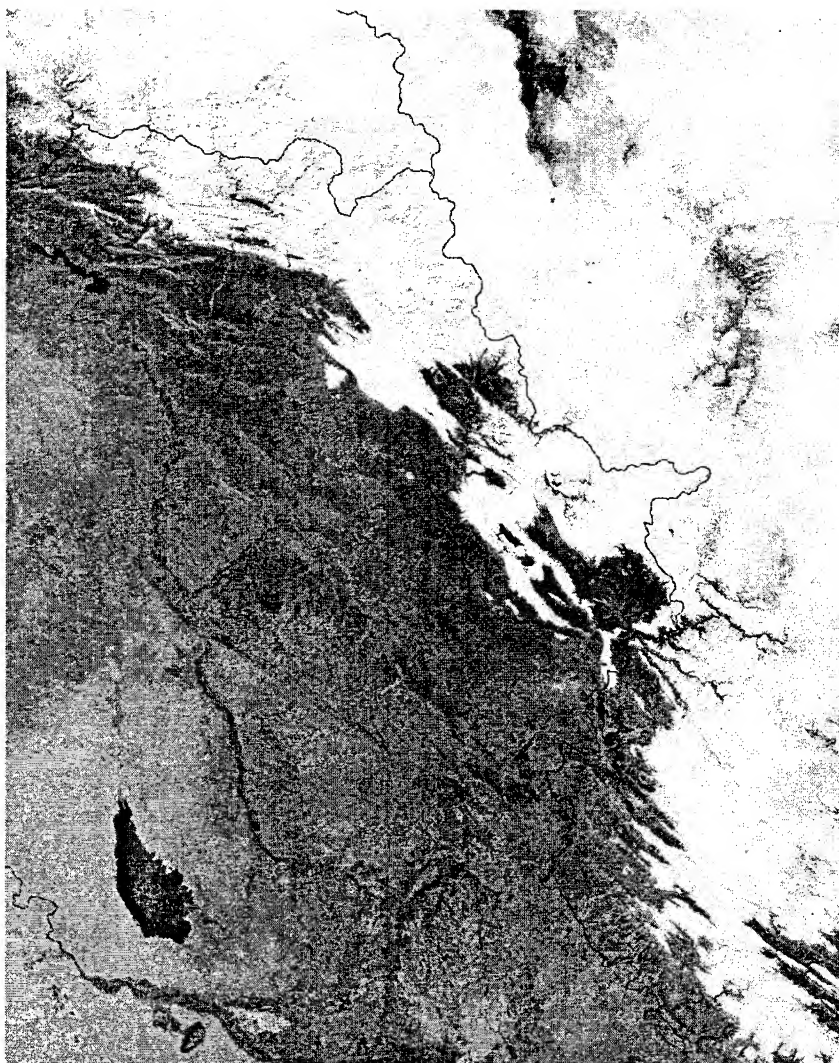
دهبیت تا ئه و رۆژهی کۆنه ناسان له م وولاته دا دهست به کهنه و پشکین ده کهن ، وولاتیک که له دیدگای کۆنه ناسی یانه وه زۆر که م ناسراوه.

(۲) هه لکه وته ی جو گرافی ناوچه که

ههروهک له سه ره وه ئاماژه ی بۆ کرا، ئه م وولاته له روه ی جو گرافی یه وه ده کریت دابهش بکریته سه ر دوو ناوچه ی سه ره کی: ناوچه دهشتای یه کان و ناوچه شاخاوی یه کان که له ئیوانیشیاندا ناوچه یه کی زۆرگ و گردۆلکه یی هه یه. سه باره ت به ده شته کان (نزیکه ی ۲۰۰ م له سه ر روه ی ده ریا وه)، له باکور و باکوری رۆژهه لاتی موسله وه به ئاقاریکی باکوری رۆژئاوا به ره و باشوری رۆژئاوا تا شاری مه نده لی له سه ر سنوری عیراق-ئیران ده کشین و چوار روبار پیاواندا تیپه ر ده بیت. شاره کانی هه ولیر و که رکوکی ئیستا و نیوه ی رۆژهه لاتی شاری موسل گه وه ترین ئاوه دانی یه کانین. هه ولیر نزیك دامینی چیاکانی نیوان هه ردوو زێ یه که له کۆنیشدا هه ر 'زاب' یان یی ده و ترا، بۆیه هه رتیه که ی هه ولیریش له سه ر ده می ئه شکانی یه کاندای هه ر به 'هه دیا ب' ده ناسرا (هه دیا بینه *Adiabene* ی سه رچاوه کلاسیکی یه کان) و له وانه شه هه ر هه مان 'زابان' *Zabān* ی سه رچاوه میخی یه کانیش بوو بیت. که رکوک که وتۆته سه ر ئاری 'خاسه' که لقیکه ده چیته وه سه ر دیجله و له باشوری زێی خوارو وه. هه رتیه که ی له سه رچاوه کۆنه کاندای له ده ور و سه ری هه زاره ی دووه می پ. ز. وه یی ده و ترا ئه راپخا/ه *Arrapha/e*. موسلیش که وتووه ته سه ر روباری دیجله له رۆژئاوای هه ولیره وه. ئاوه دانی پچوو کتر له مانه له ده شته کاندای بریتین له مه حمور له باشوری رۆژئاوای هه ولیر، پردی (=ئالتون کۆپری) له سه ر زێی خوارو و له باکور و باکوری رۆژئاوای که رکوک، تاوق (=دافوق) له

وینە ی ژمارە ١: وینە یەکی کوردستانی ناوەراست که بە مانگی دەستکرد گیراوە. تیایدا زنجیرە چیاکان و ڕوبارەکان و دەریاچەکان و دەشتەکان دیارن. بەفریکی زۆریش بە بەرزاییەکانەودیه. سەرچاوە:
<http://www.visibleearth.nasa.gov/>

نخشی ژماره ۲: زنجیره شاخه کانی کوردستانی ناودراست، سرچاو (به زیاد کرن و هندیک راست کردنه و ده):

Great Britain, Iraq and the Persian Gulf.

باشوری کهرکوک، دوز (=توزخورماتو) لهسەر لقی ئاوه سپی لهباشوری کهرکوک، کفری، خانهقین، شاره‌بان(=میقدادیه)، قزرابات (=سه‌عدیه)، مهنده‌لی و هه‌ندیکی تر.

پرووی زه‌ویی به‌شی باکوری ئەم ده‌شتانه گ‌ردو ته‌پۆلکه‌ی زیاتره‌و چه‌م و ئاوه‌پۆشی زیاتره‌، به‌لام زۆربه‌ی ئاوه‌کانی وهرزین. به‌پیتی ئەم ده‌شته و به‌هاتی دانه‌وتله‌ی به‌ناوبانگه‌، سه‌رباری له‌وه‌پ‌گا فراوانه‌کانی که بۆ به‌خێو کردنی پ‌ان و مالاته‌ گه‌وره‌کانی نمونه‌ین. چه‌قه‌ شارستانی‌یه‌ کۆنه‌کانی 'ته‌په‌ گه‌وره‌' و 'نینه‌وا' و 'نیم‌رود' (که‌لخوی دیرین) و هه‌ولیری دیرین و 'ق‌ابرا' *Qabrā* و 'کاک‌زو' *Kakzu* و 'ئه‌خ‌ازوم' *Ahāzum* (په‌نگه‌ تهل م‌احوزی ئیستا بوویتی) و 'ماش‌کان-شه‌رری' *Maškan-šarri* له‌ باشوری شاری دیرینی 'ئ‌اشور'، که له‌وانه‌یه‌ له‌لای پ‌ژینه‌ی زئی خواروو بوویتی،³ نمونه‌ی ئەم پ‌استی‌یه‌ن. به‌لام به‌شی باشوری ده‌شته‌کان، به‌تایه‌قی له‌ کهرکوک به‌ره‌و خوار، ته‌خت تر و گه‌رم‌ترن و به‌هۆی پ‌اده‌ی که‌متری بارانه‌وه‌ و ووشک تر و که‌م پیت تریشن. له‌به‌رچاوترین دیارده‌ی تۆپۆگرافی ئەم به‌شه‌ زنجیره‌ی 'حه‌مرین' (ئ‌بیخ *Ebiḫ* ی دیرین). له‌ پ‌ژژئاوای د‌یج‌له‌وه‌ ده‌ست پ‌ین ده‌کات، له‌وئ 'مه‌کحول'ی پ‌ین ده‌ل‌ین⁴ و له‌ ناوچه‌ی پ‌ژژه‌ه‌لاقی د‌یج‌له‌وه‌ به‌ ئاقاریکی باکوری پ‌ژژئاوا به‌ره‌و باشوری پ‌ژژه‌ه‌لات در‌یژ ده‌بیته‌وه‌ و وورده‌ وورده‌ به‌ره‌و پ‌چووکی و نزمی ده‌چیت تا له‌ نزیک

³ Frayne, D., "The Zagros Campaigns of Šulgi and Amar-Suena," *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians (SCCNH)*, Vol. 10 (1999), p. 167

فره‌ین هه‌ولی داوه‌ ناوه‌ جوگرافی‌یه‌کانی که له‌ سه‌رچاوه‌ میخی‌یه‌کاندا هات‌ون له‌گه‌ل ئەو ناوه‌ جوگرافی‌یه‌ هاوچه‌رخانه‌دا یه‌ک ه‌یئتیه‌وه‌ که له‌ ناوه‌ کۆنه‌کان ده‌چن یان پ‌ین ده‌چیت له‌ کۆنه‌کانه‌وه‌ هات‌ین، ته‌نانه‌ت ئەگه‌ر ئەو ناوه‌ هاوچه‌رخانه‌ واتای ته‌واویان له‌ زمانه‌ هاوچه‌رخه‌کانیشدا هه‌بیت. له‌م هه‌وله‌یدا پ‌شت به‌ بیردۆزی *Volksetymologie* ده‌به‌ستیت که به‌لای منه‌وه‌ له‌زۆر حاله‌تدا ده‌شیت پ‌است بیت.

⁴ Great Britain- Naval Intelligence Division, *Iraq and the Persian Gulf*, 1944, p. 82.

مەندەلى ديارنامىنىت. ھەر ئەم بەشەش لەرۆژگارى ئىستادا گرنگى يەكى ئىگجار گەورەى
 ھەيە بە بوونى چالە نەوتە زەبەلاحەكان دەوروشى كەركوك و پچووكتەرەكانى نەفت
 خانە لە باشورى خانەقینەوہ لەنزىك سنورى عىراق-ئىران. بەلام لە سەردەمە
 كۆنەكانىشدا ئەم بەشەى دەشتەكان ھەر گرنگ بوو؛ بەلگەى ئەم راستىەش بوونى
 چەندەھا شوئەوارى كۆنەناسىيانەيە كە زۆريان لە پى نووسراوہ مېخىيەكانەوہ ناوہ
 كۆنەكانيان ناسراون وەك 'باتىر' *Batir* (=تەل سولەيمە)، 'ئاو/بال' *Aw/bal*
 (لەشوئىتىكى دەوروشى قەرەتەيە)،⁵ 'راشاب' *Rašab* (=تەل ھەدادان ئەلسىب؟)،⁶
 'ماتكا' *Matka* (لەوانەيە گوندى ئىستاي 'ماتىكە' يىت كە دەورى ۴ كەم لە باشور و
 باشورى رۆژئاواى تاوقە)،⁷ 'خارشى' *Harši*، 'شوخنىر' *Šuhnir*، 'كوورپوخانى
 Kurruhani' (=تەل الفەخار)، 'نوزى' *Nuzi*، 'ئەراپخا' *Arrapha*، 'شىتىكور
 Šenkur' (=تەل سونكورى ئىستا؟)،⁸ 'تېرقا' *Terqa*، يان 'تېرپان' *Terrabān*
 (لەوانەيە تاوقى ئىستا بوويىت. بۆ نمونە "تېرقان بەرامبەر گوئيوم" لە دەقىكى فەرھەنگى
 دا ھاتووە)،⁹ 'كىماش' *Kimaš*، 'خومورتوم' *Humurtum* (لەوانەيە دوزى ئىستا
 بوويىت)¹⁰ و زۆرى تر. ھەلکەوتنى ئەم دەشتانە لەنيوان جەمسەرەكانى زلھىزەكانى ئەو
 دەمانەدا گرنگىيەكى تايبەتى پى بەخشىبوو، بۆيە رېڭاوبانە سەرەكىيەكانى ھاتووچۆ كە
 وولاتانى بابل و ئاشور و عىلام و فارس و ميديا و ھى تريان پىكەوہ دەبەستەوہ بىرەدا تى

ھەرودەھا بېروانە:

⁵ Frayne, D., *The Early Dynastic List of Geographical Names (EDGN)*,
American Oriental Series, Vol. 74, 1992, p. 56.

⁶ Frayne, *SCCNH* 10, p. 153.

⁷ *Op. Cit.*, p. 158.

⁸ *Op. Cit.*, p. 190.

⁹ Frayne, *EDGN*, p. 58,

Goetze, A., "Sin-Iddinām of Larsa, New Tablets from his Reign," *JCS* IV
 (1950), p. 95.

¹⁰ Frayne, *SCCNH* 10, p. 154.

دهپهړن.^{۱۱} ړنگای شاهانه یی نه‌خه‌مینی که به که‌رکوک و هه‌ولیردا تی دهپهړی نمونه‌یه‌کی باشی هم ووته‌یه. سهرباری نه‌مه‌ش، پینج‌روبار هن که هم ده‌شانه دهپرن و ده‌رژینه ناو دیجله و ۶۶،۲۴٪ یی ټاوه‌که‌ی فراههم ده‌کن.^{۱۲} ټه‌مانه با‌کوره‌وه بؤ باشور بریتین له: (۱) خابور به لقه‌که‌یه‌وه که 'هیزل' یی پین ده‌وتریت، له‌نریک سنوری عیراق-تورکیا به دیجله ده‌گن و ۲،۲۱٪ کؤی ټاوه‌که‌ی فراههم ده‌کن،^{۱۳} زنی گه‌وره/سهررو که لقیکی گه‌وره‌شی به‌ناوی خازره‌وه هیه، له نیوان موسل و شیرقات ده‌رژینه دیجله‌وه و ۳۲،۶۴٪ یی ټاوه‌که‌ی فراههم ده‌کات، (۳) زنی پچووک/خواروو به لقه سهره‌کی به‌کانی‌یه‌وه: گؤمه، کؤیه و که‌ندیناوا. له نریک فته‌جه ده‌رژینه دیجله‌وه و ۱۶،۱۸٪ یی ټاوه‌که‌ی بؤ ده‌هینیت،^{۱۴} (۴) عه‌زیم، به خؤی و لقه‌کانی‌یه‌وه: خاسه به ناو که‌رکوک دا، تاوق به‌ناو تاوق دا و ټاوه سپی به‌ناو دوزدا تی دهپرن، یه‌ک ده‌گره‌وه و له نریک به‌له‌د له با‌کوری به‌غداوه ده‌رژینه دیجله‌وه، عه‌زیم ته‌ها ۱،۶۴٪ یی ټاوی دیجله‌ی پین فراههم ده‌کریت له‌به‌ره‌وه‌ی به‌شی زؤری سال ووشکه.^{۱۵} یه‌کیک له لقه پچووک‌کانی هم روبراره ئیستا پتی ده‌وتریت 'هر شطیط' که تا سهرده‌مانیکی نریکی پینش ئیستاش به عه‌ره‌بی 'نهر رثن' یی پین ده‌وترا که فره‌ین به 'رادانو' *Radānu* یی دیرینی سهرچاوه میخی‌یه‌کانی ده‌زانیټ.^{۱۶} (۵) سیروان (که به‌شی خوارووی دیاله یی پین

^{۱۱} سه‌بارت بهم ړنگا و بانانه له ناوچه‌ی هم‌رین پروانه:

Postgate, N., "The Historical Geography of the Himrin Basin," *Sumer* XXXV (1979), Part 1 & 2, p. 586-94; Postgate, "The Historical Geography of the Himrin Basin" *Sumer* XL (1983), Part 1 & 2, p. 149-59.

^{۱۲} خه‌بات عه‌بدوللا، به‌ما تیوری‌یه‌کانی جو‌گرافیای عه‌سکه‌ری کوردستانی باشور، سلیمان، ۲۰۰۱،

ل. ۱۴۲.

^{۱۳} هه‌مان سهرچاوه‌ی پینشور، ل. ۱۴۳.

^{۱۴} هه‌مان سهرچاوه‌ی پینشور، ل. ۱۴۴.

^{۱۵} هه‌مان سهرچاوه و لاه‌ره‌ی پینشور.

^{۱۶} Frayne, *Op. Cit.*, p. 151.

دهووتریت)، لقه سهره کی به کانی تانجه رو و ئهلوهند و دپوانه، لهخوار بهغداوه به دپجله دهگات و ۱۳،۵۷٪ ی ئاوه که ی دابین دهکات.^{۱۷}

ناوچه ی شاخاوی به گشتی بهشی باکور و ناوه راستی زنجیره مهزنه که ی زاگروس پیک دههیتیت، بهشیوه ی کهوانیکی گهوره به کوردستانی ناوه راستا دهکشیت. له خالی بهیه ک گهیشتی بهوه به زنجیره ی توروس له باکوری رۆژئاوا، دهست یی دهکات و به ئاقاری کهنداوی فارس له باشوری رۆژههلات دا دهکشیت. بهلام له ناو ناوچه ی مه بهستی ئیمه دا، ئهم چیا یانه ههتا بهرو باشوری رۆژههلات برۆن نزمتر و ساده تر و ته ریتر بهیه ک دهبن، له کاتیکدا بهرزترین و ئالۆترین بهشه کانی ده کهونه ناو ئیرانه وه (کهیر کوه و زهرده کوه و پشتکۆ و پیشکۆ) له لورستان، که بهروژیرتره له ناوچه ی لیکۆلینه وه کهمان.

چیاکان ده کریت دابهش بکریته سهر دوو جۆری سهره کی؛ یه کهمیان چیا بهرز و سهخت و لۆچ داره کانن که نیوانیان دۆلی قول و تهنگن و به شیوه یه کی ناپیک ناوچه کانی نزیک سنوری تورکیا و ئیرانیان گرتوه ته وه. بهرزایی به کانیان له نیوان ۱۰۰۰- ۳۶۰۰ م له سهرووی پرووی ده ریا وه یه. لوتکه بهرزه کانیان به درێزایی سال بهفر داپۆشیون. ریگا و بانه کانی هاتوو چۆیان کهمن و ریکردنیان سهخته، بهتایهتی بۆ کاروانی گهوره و سوپا و ده کریت به ئاسانی کۆنترۆل بکرین له پێی ئه وه هه موو ده ربه ندانه ی نیوانیانه وه، ئه و وشه یه ی (واته ده ربه ند) که له زۆر له تۆپۆنیمه کانی (=ناوی شوین) ناوچه که دا ده بیتریه وه. زۆر ئاسانه بهرگریکه ران ئهم ده ربه ندانه به پرووی داگیر کهری بیگانه و دوژمنانی ناوخۆیی دا دا بجنه و چوونه پیشیان رابگرن، بهلام له هه مان

زانباړی فردهن له باره ی بوونی ناوی 'رشن' دوه لهم سهرچاوه یه وه و در ی گرتوه:

N. Hanoon, *Studies in the Historical Geography of Northern Iraq During the Middle and Neo-Assyrian periods*, Toronto, 1986.

^{۱۷} خه بات، هه مان سهرچاوه ی پیشور، ل. ۱۴۴.

کاتیشدا به فرو ههلسانی ئاوی به هارانیش به ناسانی ئەم رینگای هاتووچۆ و په یوه ندى يانهى خودى دانیشتوانى ناوچه که ده گریت. ئاماژه يەک بۆ ئەم راسى يە لە ده قىكى ئەده بىي سومه رى کۆندا هه يه که به ده قى 'لوجل-ئى' *Lugal-e* ناسراوه و ده لىت: "که به فر زۆر که له که ده بىت، له لای دووره وه له چياکان هه لده چنن"¹⁸ هه ر بۆ يه شه ئەم ناوچه يه ي چياکان له کۆنترى سهرده مانه وه بۆ جوجۆلى سهر بازى سه ختترى و نارچه تترى ناوچه بووه. باشتري نمونه ش بۆ ئەمه ئەو ناوچه يه يه که نزىک به يه ک گه بىشتى هه رسى سنوورى ئىستای عىراق و ئىران و تورکيا يه که سهر بارى ئەوه ي نيوه رپى نىوان هه ردوو ده ولەتى دوژمن به يه کى ئاشور و ئورارتو بووه و بۆ ئەمه ده بووايه کورترى خالى نىوانيان بىت له جهنگه کانياندا له گه ل يه ک، که چى به هۆى ئەم سه ختى و رژدى يه يه وه هىچ کاتىک له شه رو پىنگدادانه کانياندا ئەم ناوچه يه يان به کار نه هىناوه. له جياى ئىره رىنگاى ناوچه ي وه ک خابورى نزىک زاخۆ له رۆژئاوايان گرتووده به ر يان له خاى مانناوه له رۆژه لاتنه وه شالاوايان بۆ يه ک بردوو، ههروه ک مىله کانى کىله شىن و تۆيزاوه پىشانى ده ده ن.

جۆرى دووه مى چياکان نزمتر و ساده تر و درىژتر و به يه کتر ته رىب ترن، که وتونه ته نىوان جۆرى يه که م و ده شته کانه وه. دۆله کانى نىوان ئەمانه پاترو درىژترن، به راده يه ک که له هه ندىک شویندا ده شتى تاراده يه ک گه وره پىک ده هىنن.

چياو که ژه کان زۆرن، به لام هه ندىکيان شاياى باسکردن به هۆى شوئىيان يان بايه خى ستراتىجىيان يان ناوبانگىانه وه. له باشورى زىي خوارووه وه، زنجىره ي قه رده اغ (١٠٧٦م) بۆ جياکردنه وه ي ده شتاى يه کان له ناوچه شاخاوى يه کانى سلیمانى و پشت سلیمانى

¹⁸ Jacobsen, Th., *The Harps that Once... - Sumerian Poetry in Translation*, New Haven, 1987, p. 251, l. 335-6.

له‌مپه‌ریکی نمونه‌یی به.^{۱۹} سنج دهر به‌ندی سه‌ره‌کی تیدایه که گرنگترین و به‌ناوبانگترینیان دهر به‌ندی بازیانه که له سه‌رچاوه میخی به‌کاندا به دهر به‌ندی 'بابیتی' *Babite* ناسراوه، پاشان هه‌ردوو دهر به‌ندی سه‌گر مه و دهر به‌ندی په‌یکولی دین. له‌پاش قه‌ره‌داغ - ته‌گه‌ر له باشوره‌وه ته‌ماشاکه‌یت - زنجیره‌ی دریزی به‌رانان^{۲۰} (م. ۱۳۷۳). دیت که ته‌شکه‌وتی به‌ناوبانگی هه‌زارمێردی تیدایه به‌رامبه‌ر شاری سلیمانی. به پشت سلیمانی به‌وه هه‌ردوو یالی گۆژه (م. ۱۵۲۴) و ته‌زمه‌ر (م. ۱۷۰۲). هه‌ن، ته‌می دوابی یان پێ ده‌چیت له‌گه‌ل هه‌مان 'هه‌زیرو' *Aziru* ی سالنامه‌کانی ئاشورناسیرپال دا یه‌ک بیت که تیدایا باسی له‌شکرکێشی به‌که‌ی بۆ ته‌م ناوچه‌یه ده‌کات.^{۲۱} پیره‌مه‌گرون (م. ۲۶۲۰).^{۲۲} بلندترین چیا‌ی باشوری زێ خواروه که ئاشورناسیرپال له‌سالنامه‌کانیدا له‌باره‌یه‌وه ده‌لێت "که‌ثری نیموش *Nimuš* KUR، که لولوبی به‌کان کینپا *Kinipa* ی پێ ده‌لێن."^{۲۳}

¹⁹ Edmonds, C. J., *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*, London, 1957, p. 16.

²⁰ شپایزه‌ر به‌هه‌له‌ ناوی ته‌م زنجیره‌یی به 'به‌راناند' نووسیه‌وه له‌باسه‌ به‌یتزه‌که‌یدا:

Speiser, E.A., "Southern Kurdistan in the Annuals of Ashurnasirpal and today," *AASOR* VIII for 1926-27 (1928), *passim*.

²¹ Speiser, E. A., *Op. Cit.*, p. 25.

²² خه‌بات، هه‌مان سه‌رچاوه، ل. ۱۰۲.

²³ Grayson, A. K., *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods (RIMA) - Vol 2: Assyrian Rulers of the Early First Millennium (1114- 859 BC) I*, Toronto, 1991, A.O.101.1 (No. 1), ii 33b-38, p. 204.

سه‌بارت به‌وه‌ی که له‌گه‌ل پیره‌مه‌گروندا یه‌کن، به‌روانه:

Speiser, *Op. Cit.*, p. 18.

هه‌روه‌ها ته‌و سه‌رچاوه‌نی له‌ په‌راویزی ۳۱ دا ئاماژه‌ی بۆ کردوون. تییینی به‌که که خوێندنه‌وه‌ی ناوی ته‌م چیا به‌ نیموش *Nimuš* له‌ جیا‌ی نصیر *Nišir* له‌سالانی دوابیدا زیاتر به‌روو چه‌سپین ده‌چیت، زیاتر له‌به‌ر ده‌رکه‌وتنی ناوی که‌سی *I-di-in-ni-mu-ut* له‌ نوسراویکی مێخیدا. لامبیرت له‌ودش زیاتر ده‌لێت که ناوی چیا‌ی خواپێندراو (= deified - واته به‌خواوند له‌قه‌لم دراو، ته‌مه‌ش نه‌ریتیکی کۆنی مێسوپۆتامیایی بووه که پادشا یان هه‌ندیک که‌ل و په‌ل یان روبا‌ر و شتی له‌و جو‌ره‌ له‌پیزی

به تهنیشت پیره مه گرونه وه، زنجیره ی قهره سرد به ئاقاری باکوری رۆژئاوا تا بندای دوکان ده کشیت. له رۆژهه لاتی سلیمانی یه وه چیاکان پینجوتین (۱۵۰۰-۲۰۰۰ م.) له سه ر سنوری عیراق-ئیران چهند رینگایه کیان به ره و بانی ئیران تیدایه وه ک گۆخلان و خاتمه شیخان و کانی خان. له باشوری ئەمانه وه شاخه کانی هه ورمان (۲۵۴۸ م.) و سورین له مپهریکی زۆر سه ختن و برینیان کاریکی ته و او ماندوو که ره. له نیوان هه ردوو زیندا له پیندا هه یه ت سولتان (۱۲۰۶ م.) دیت که به سه ر کۆیه دا ده پروانیت، پاشان کۆره ک (۲۱۲۵ م.) و ئاسۆس و کور کوره و کۆلاره دین. ئەمه ی دوا یی یان دوور نیه هه مان 'کوللار' *Kullār* ی سالنامه ئاشوری یه کان بیت.^{۲۴} به تهنیشت کۆلاره وه کتیه ره ش هه یه که به سه ر رانیه دا ده پروانیت و هه ردوو ده شتی بیتوین و قه لادزی له یه ک جیا ده کاته وه، ئەجا ده گه یه سه ر قه ندیل (۳۴۲۵ م.) و کونه کۆتر (۲۶۹۲ م.) له سه ر سنوری عیراق-ئیران. لیره ش رینگایه کی گرنگی تر هه یه که به ره و بانی ئیران ده چیت. له به ره و ژوورتر چیاکانی هه ریر (۱۴۴۱ م.) و خانزاد (۱۵۳۰ م.) له پشت هه ولیره وه هه ن، خانزاد پین ده چیت هه ر هه مان چیا 'حانی' *Hani* بیت که سینحاریب (۷۰۴-۶۸۱ پ. ز.) ی پادشای ئاشور له نوسینه که یه دا به سه ر چاوه ی ئاوی ئەو که ناله ناوی بر دووه که هه لی که ندووه و ئاوی پین گه یاندووه ته هه ولیری کۆن و ئیستا به به ستۆره ناسراوه. ئەجا سه فین (۱۴۷۵ م.) و له پاش چه ندیکی تر حاجی ئومه ران له سه ر سنوور دین و

خواوه ندەکان حساییان بۆکراوه و نیشانه ی خوا به تی یان له پینش ناوه کانیانه وه داناهه- له ناوچه کانی کوردستان کۆندا ده گمه ن نه بووه، به روانه:

Lambert, W. G., "Notes Brèves," *Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale (RA)* 80 (1986), p. 186.

که چی پارپولا له م به ره مه ی خوا وه یه دا ته مئا خوینده وه ی نصیر ی داوه:

Parpola, S., *Neo-Assyrian Toponyms*, Neukirchen-Vluyn, 1970, p. 269.

²⁴ Speiser, *AASOR*, p. 19-20.

به لام لیفاین له گه ل ئەم راپه دا نیه هه رچه ندە دوو ناوه که زۆریش له یه ک ده چن، به روانه:

Levine, L. D., "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros I," *Iran XI* (1973), p. 18, note 61.

دەربەندی بەناوبانگی کێلەشین لێرەیه که هەولێرو ناوەوهی ئێران لەرپی 'رینگای هامیلتون' دوه که بەشارۆچکەکانی شەقلاوه و هەریر و دیانە دا تێدەپەرێت، پێکەوه دەبەستێتەوه. بەرزترین لوتکەیی کوردستانی ناوڕاست هەلگورد (٣٦٠٧ م.)^{٢٥} لە چیاى حەسارۆستی نزیک برادۆست (٢٠٧٦ م.)، ئەمى دواى یان ئەشکەوتى شانیدارى تێدا یە که دواتر دێینه سەر باسى. لە باکورى زێى سەر ووشەوه که لە دەشتەکانەوه بروانیت، یە که مین چیا که بەرچاو دەکەوێت چیاى مەقلوبە که دێرى 'مار مەتتى' ی تێدا یە و لەسالی هەرە سەرەتای مەسیحی یە تەدا بنیات نراوه. ئەجا چیاکانی بەردە پەش و ئاکرێ (١٥٤٨ م.) و بەخێرو چیا کێرى (١١٨٦ م.) و چیا دێرى (١٢٣٠ م.) و شیرین (٢٣٧٨ م.) و پێرس (١٦٢٤ م.) و مەتین (٢٠٩٥ م.) - که بەسەر ئامیدی دا دەروانیت - گارە (٢١٦٠ م.) و چیاى زنار و زاوێتە هەن، ئەمى دواى یان سنورى هاوبەش لە گەل تورکیادا پێک دەهێنێت.

چەقە ژیاى یە دیارەکانى ناوچە شاخاوى یە کان لە باکورەوه بریتین لە ئامیدی که لە سەر تەختى چیا یە که و پایتەختى میرنشینیکی بەهێزى چاخەکانى ناوەراست بووه، دەوک، ئاکرێ، رەواندز که هەم لە میژووی و هەم لە هەلکەوتنیدا زۆر لە ئامیدی دەچیت، شەقلاوه،^{٢٦} رانیە، قەلادزى، کۆیە،^{٢٧} تەقەق،^{٢٨} چوارتا، ماوەت و پێنجوێن.

²⁵ خەبات، هەمان سەرچاوە، ل. ١٠١.

²⁶ فرەین هەولێ داوه لە گەل 'شیکشابیوم' *Šikšabbum* ی دێرى تۆمارەکانى بنەمالەى سى یەمى

ئور و نەرشیفە کەى شمشاردەدا یە کیان بێنێتەوه، بروانە:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 180.

²⁷ بە پێى فرەین، دەبێت لە کۆیە بۆ 'کاکم' (*Kakm(i)um*) ی دێرى بگەرێن، بروانە:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 171.

²⁸ لەوانە یە 'تیکیتیخوم' *Tikitihum* ی تۆمارەکانى ئورى سى یەم لێردەدا بووبێت هەروەک فرەین

بۆی دەچیت:

Frayne: *SCCNH* 10, p. 169.

دەربەندو تەنگەکانی ناوچە شاخاوی یەکان، ھەروەک ئاماژە ی بۆ کرا، زۆر گرنگ و کاریگەرن لە جوگرافیای ناوچە کەدا و رۆلێکی گەورەیان لە میژوو و جیۆپۆلیتیکیدا گێڕاوە. لەوانە یە لە گرنگترینیان دەربەندەکانی ھەمرین و سەکەلتوتان و عەین لەیلان بن لەنێوان عەزیم و سیروان لە باکوری دەلی عەبباس، دەربەندی ئینجانە لە باشوری ئەو خالە ی تیایدا عەزیم ھەمرین دەپریت، دەربەندی عەین نوخەیلە لە باکوری تکریت کە بۆ کەرکوک دەچیت.²⁹ شارێتی خوراسان کە ناوھراست و باشوری میسۆپۆتامیا بە بانی ئێرانەو دەبەستیتەو بە دەربەندی 'کور دەرە' دا تێدەپریت و دەچیتە سەرپولی زەھاو و کرماشان³⁰ و پاشان ھەمەدان.³¹ پەلێکی تری ئەم رێ ی بەرەو باکوری رۆژھەلات دەچیت لە نزیک ئاوی سیروان بە دەربەندی خان دا تێ دەپریت تا دەگاتە دەشتی شارەزوور.³² لە سەرتر، لە زنجیرەکانی قەرەداغ و سەگرمە و بازیان دا چەند دەربەندی کە ھەن کە لە باشوور و رۆژئاواو دەچنەو سەر باکور و رۆژھەلات بۆ ناوچە ی سلیمانی و پاشی یەوە یان بە پێچەوانەو، لەمانەش دەربەندی 'بیلولە' کە نەخشە ھەلکەندراوە کە ی ئار-دونی *Tar-dunni* ی لێیە؛ دەربەندی 'پەیکولی'، کە شوێنەوارە یادگاری یە بەناوبانگە کە ی 'نەرسی' *Narseh* ی پادشای ساسانی لێیە؛ دەربەندی

²⁹ Great Britain, *Iraq and The Persian Gulf*, p. 83.

³⁰ ئاوی شاری کرماشان لە سەرچاو نوێ و ھاوچەرەکانی ئێران و زۆربە ی ئەوانە ی رۆژئاوا و تەنانت عەرەبی یەکانیش بە 'کرمانشاه' دەنوسریت، بەلام دانیشتوانە کە ی تائیتاش ھەر کرماشان پێ دەلێن. ئەمەش وەنەبێ ھەلە بیت، بەلکو ناو ڕەسەنە کە یەق ھەروەک لە سەرچاو عەرەبی یەکان چاخەکانی ناوھراستیشدا ھاووە بە شیوێ 'فرمیسین' یان 'فرماسین' و وا باوہ کە بەناوی یەکیک لە پادشاکانی یمە ناوئراوہ کە ئاوی 'کرماژن' بوو. شیوہ ی نوێی کرمانشاه لەسەردەمی شاکانی دوا ی ئێرندا سەپتێرا بۆ بەفارس کردنی شارە کەو ناوہ کە ی.

³¹ Postgate, "The Geographical History of the Himrin Basin," *Sumer* XXXV (1979), Part 1 & 2, p. 594.

³² *Ibid.*

شپایزەر دەربەندی خان بە دەربەندی 'حاشمار' *Hašmar* ی کۆن دەزانیت، بروانە:

Speiser, *AASOR*, p. 26.

‘سه گرمه’ که له ۱۹۹۲ دا نهخشیکى هه لکه ندرای نویی لی دۆزرایه وه،^{۳۳} دهر به ندى ‘گاور’ به نهخشه ناسراوه که یه وه که زۆر کەس به نهخشى ‘نهرام-سین’ *Narām-Sin* ی ئه که دى دهزانن، دهر به ندى ‘بازیان’، ‘بابیتی’ *Babite* ی کۆنى سالنامه کان ئاشور ناسیر پالی دووه م،^{۳۴} که له وانه یه ههر هه مان *Bù-tá* یان *[b]udi* بیت که له لیستی ناوه جوگرافى یه کانى ئهم ناوچه یه دا هاتووه و هی سه رده مى سه ره له دانی بنه ماله کانه (Early Dynastic Period).^{۳۵} له پال چهنده ها دهر به ندى تر دا له ناوچه کانى سه رووتر وه ک گه لی عه لی به گ و کتله شین و دهر وازه ی خابور و هی تر.

ده شته ناوچه یی یه کانى نیو شاخه کان له کۆندا زۆر گرنگ بوون و تا ئیستاش هه روان. گه وره ترینیان سندی و رانیه و شاره زوورن. له سه رده مانى زۆر کۆنوه به هۆی به ییى خاکیان و له بارىی تۆپۆگرافى یانه وه چه قى سیاسى و ژبارى یان تیدا کۆبووه ته وه. سندی که ده که ویته نیتوان زبى سه روو و روبرارى دیجله وه، له باکور ده وه به چیا کترى و چیا دترى و له باشوره وه به چیاى به خیر ده وه دراوه. زاخۆ له وپه ڕى باکوریدا گه وره ترین چه قى ژبارى یه قى. ده شتى هه ریر و باتاس له باکورى رۆژه لاقى هه ولیر و رۆژه لاقى زبى سه روو، هه رچه نده پچوو کترن به لام میژوو یه کى گرنگیان هه یه. ئه وه هه موو شویته وه ره کۆنه ی تیا یاندا یه نیشانه ی ئهم راسیتیه ن. زۆر یه ده چیت ناوه کۆنه که ی ده شتى هه ریر ‘ه/خابور ورو’ *Habruru* بوو ییت (جاران به کیررورى *Kirruri* ده خویندرا یه وه)،^{۳۶}

^{۳۳} ئهم دۆزینمه یه له ۱۹۹۲ دا له لایه ن دانیشتنویه کى شارى چه مچه ماله وه به ناوی کاک ره زا خرا یه ڕوو، که خۆی له کانى سه ردانیکیدا به رچاوى که وتبوو.

^{۳۴} Speiser, *Op. Cit.*, p. 3; p. 15.

شایانى ئاماژه بۆ کردنه که تا ئیستاش شویته واری شورایه کى کۆن که له سه ر پاشماوه ی شورایه کى کۆنتر بنیات نراوه له لای چه یی دهر به نده که وه – نه گه ر له که رکو که وه بجیت – دیاره که رۆژیک له رۆژان دهر به نده که ی داخستوه.

^{۳۵} Frayne, *EDGN*, GN 17, p. 79.

^{۳۶} Levine, L. D., “Kirruri, Kirriuri,” *RIA* Band 5 (1976-80), p. 606;

که بۆ 'هـ/حەریر'ی ئیستا پەردی سەندووە، بەتایەتی که 'حەرور' لەهەندیک لە سەرچاوە ئیسلامیەکانی سەدەکانی ناوەراستدا لەباسی ئەم ناوچەیدا دەبنریت. دەشتی ڕانیە که لە راستیدا حەوزی زێی خوارووە، کێو ڕەش دەیکاتە دوو کەرتەو: کەرتی ڕۆژەلاتی پێی دەوتریت 'پشدر' که مەبەست لێی "پشتی دەروازە" یە و ئەو دەروازەیش دەربەندی 'رامکان'ە که هەردوو کەرتەکه پیکەووە دەبەستیت، کەرتی ڕۆژئاواشی پێی دەوتریت بێتۆن که بەشی هەرە گەورەیی بوو بەژێر ئاوی بەنداوەکەیی دوکانەووە. چەقە ژیاڕی یە گەورەکانی ئەم دەشتە بریتین لە ڕانیە و قەلادزی. دواترینیان دەشتی شارەزوورە که کەوتوووە ناوچە شاخاویەکانی باشوری ڕۆژەلاتەووە لەنتوان زێی خواروو و ڕوباری سیروان دا. لە باشوری ڕۆژئاواوە زنجیرەکانی بەرانان و گلە زەردە و تاسلوجە و لە باکور و باکوری ڕۆژەلاتەووە گۆژەو ئەزمەر و سورداش دەوریان داووە. چەقە ژیاڕی یە گەورەکانی سلیمانی یە لە بەشی باکوری ڕۆژئاوایدا و لە باشوری ڕۆژەلاتیشەووە عەرەبەت و سەید سادق و خورمال و هەلەبجەن.

سەرچاوە ئاوی لە کوردستاندا ڕۆلتیکی لەراوەبەدەر کاریگەر و یەکلایی کەرەوێ هەبوو و هەیه، چونکە ئەو فاکتەرەیه که شتوای ژیاڕی دانیشتون دیاری دەکات و بەسەریاندا دەیسەپنیت. زۆری سەرچاوەکانی ئاوی لە ژمارەدایە نەک لە بردا، ڕووتر بێتین، هەزاران کان و کانیلە و کارێز هەن که بەسەر ڕووبەری فراواندا پڕش و بلاو بوونەتەو، بەلام هیچیان، ڕوبارەکانیان لێ دەرەجیت، بری ئاوەکەیان ئەوندە زۆر نیە که بەشی ژیاڕ و گوزەرائی کۆمەلگای گەورە بکات و لەئەنجامدا ناتوانن ببنە مایەیی دەرکەوتنی چەقی ژیاڕی گەورەیی وەک ئەوەکانی باشوری مێسۆپۆتامیا. لە جیاتی ئەمە،

هەر سەبارەت بە هـ/خاڕوورو و دەربەندە بەناویانگەکەیی که لە سەرچاوە مێخی یەکاندا هەر بەو ناردووە ناسرابوو، پڕوانە:

Saggs, H. W. F., "The Land of Kurruri," *Iraq* XLII (1980), pp. 79-83.

دانیشتوان ناچار ده کهن به سهر ږوبه ری فراواندا، پښ به پښی سهرچاوه کان، پرش و بلاو
 بښه وه و له دئ و کویره دئی پچووک پچووک و له یهک دابراودا ژیان به سهر بهرن.
 به لام له لایه کی تره وه، به شی هره زوری کوردستان به ږه به فرو بارانیکي باش
 به هره مهنده که دایینی کشتوکالی دایینی پښ ده کریت^{۳۷} (به ریژه ی ۵۰۰ - سهر وو
 ۲۰۰۰ مم له سالیکندا)،^{۳۸} له پال بوونی به راو له زور به ی ناوه دانی به کاند، هره چهنده
 پارچه زهوی پچووک و پشت به ناوی کانی و چاوگ ده به ستن بو ناودیری یان. له
 زور شویندا دانیشتوانی گونده کان تا ئیستاش ته کنیکیکي زور کون و سهر که وتوانه
 به کار ده هینن بو کور دهنه وی ناوی ژماره یه ک کانیه ی پچووک و کهم ناو و کردنی
 به یه ک له ږی هه لکه ندی توړیک له ناو ږو و که نالی ژیر زهوی، و پښی ده لښ
 'کاریز'.^{۳۹} ته که کنیکه به ږوای هه ندیک میژوونووس و کونه ناس پښ ده چیت له سهر ده می
 نه خه مینی به کاند داهتیراییت، نه گهر پښتیش نه بوو ییت. له نه ده بیانی کونه ناسی دا هره
 به 'قهنات' ناسراوه.

دوا بابهت له م به شه دا باسی بکهین ږووه کی ناوچه که یه که له ده شته کاند هره
 ږووه کی ستنیه و بریته یه له ناوچه ی فراوانی به گیا داپو شراو له گهل دارو دره ختی پرش و
 بلاو له سهر ته ختی یال و گرده کان. له کویتستانه کانیش هره گیا به به لام جوړه ها دار و
 دره ختیان لی سهرز ده ییت، له هه موویان به ربلاو تر دار به ږووه، نه بجا به پله ی دووم دار
 مازوو و سهر بهر و کهوت و داره بهن و نورز^{۳۹} (زیاتر به لای باکوره وه) و هه ندیک
 میوه ی کتوی وه که هه بخیر و چواله و هه رمی و ستوی مزرو گوژو گوژو ترئ و هی
 تر. به لام به داخه وه ناوچه که له کوندا و تائستاش به ده ست دار ږی پښ سنووره وه
 ده نالیت، که بووه ته هوی ږووتانه وه ی زور له یال و چیاکانی کوردستان و نه مهش

³⁷ Great Britain, *Iraq and the Persian Gulf*, p. 82.

³⁸ Izady, M., *The Kurds: A Concise Handbook*, p. 17.

³⁹ Izady, *Op. Cit.*, p. 20.

کاری کردووه ته سهر کەش و ئارو هەوای ناوچه کە،^{۴۰} هەروەک لە وولاتانی دراوسێشدا هەیه (بۆ نمونه ئێران).^{۴۱}

(ب) گەلانی کۆنی کوردستانی ناوهراست

یه کێک لە بابەته ناره‌حه‌ته‌کان قسه‌کردنه‌ له‌باره‌ی گەلانی زاگرۆسه‌وه؛ مه‌ودای بال کیشانی نه‌ژادی و زمانه‌وانیان، پیشینه و بنج و بناوانی میژوویی و فره‌هه‌نگیان و بابەتی تری وابسته‌ی ئەمانه‌یه. هۆی ئەمه‌ش، هەروەک به‌ئاسانی ده‌توانرێت تییینی بکریت، ئەوه‌یه که ئەم گەلانه‌ خۆیان زۆر که‌م تو‌ماری نووسراویان له‌دوای خۆیان جی هیشتووه. بۆیه‌ میژوونووس ناچاره‌ په‌نا بۆ تو‌ماره‌کانی میسۆپۆتامیا به‌ریت، که زانیاری پچ‌ر پچ‌ر و پارچه‌ پارچه‌ له‌م باره‌یه‌وه ده‌به‌خشن. ئەم پارچه‌ پارچه‌یی و ناته‌واوی‌یه‌ش خۆی له‌خۆیدا هۆی تری هەیه، زاگرۆس و نه‌ته‌وه‌کانی هه‌مووکات جێگای گرنگی پێدانی

---

40 ئیدمۆندز له‌ بیسته‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا له‌باره‌ی ئاوو هەوای کوردستانه‌وه‌ نووسیویه‌تی و ده‌لێت: "وه‌رزی باران هه‌م له‌ زورگه‌کان وه‌هم له‌ ده‌شته‌کان له‌ ده‌ورو به‌ری نۆفه‌مبه‌ردوه (۱۱) تا ئەپریل (۴) درێژدی هه‌یه، به‌لام له‌ دوای قه‌رده‌اغه‌وه‌ تاوه‌ باران ته‌نانه‌ت له‌ ناوه‌راسی ه‌اوپیشدا نا‌ئاسایی نیه،" به‌روانه:

Edmonds, *Op. Cit.*, p. 19.

جێی سه‌رسو‌رمانه‌ که‌ باران له‌ پاش مانگی پینجه‌وه‌ له‌م ناوچه‌یه‌دا که ئیدمۆندز باسی ده‌کات له‌ رۆژگاری ئیستادا زۆر ده‌گه‌مه‌نه. له‌مه‌ش سه‌یرتر، هه‌ندیک قسه‌ی ده‌ماو‌ده‌م ده‌گێر‌نه‌وه‌ که‌ ر‌ووی داوه‌ گورگ په‌لاماری مه‌لئو گه‌می داوه، هینده‌ی به‌فر له‌سه‌ر بووه‌ وای زانیوه‌ مه‌ر، زانراویشه‌ که‌ گه‌م له‌ ناوچه‌کانی کوردستاندا له‌ هاویندا درو‌پنه‌ ده‌کریت!

⁴¹ بۆ نمونه به‌روانه:

Potts, D. T., *The Archaeology of Elam, Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge, 1999, p 22.

میسۆپۇتامیایەکان نەبوون تا ھەمووشتیک لەبارەیانەووە بنووسن و میسۆپۇتامیایەکان خۆشیان بەرچاویان تەواو ڕوون نەبوو و کەمیان لەبارەیانەووە زانیووە. لەلایەکی تریشەووە ڕو چۆنیەتی زانیاریەکان بە جۆری ئەو دەقەنەووە بەندن زانیاریەکانیان تۆمار کردووە، ئیتر دەقی میژووویی بن یان ئەدەبی یان سەلنامە یان فال گەرەوویی یان ئایینی یان ھەر جۆریکی تر. ئەم دەقەنە بریتین لە نووسراو بەجۆرەھا ناوەرۆکی جۆرا و جۆر کە کورتە زانیاری ناپاستەوخۆ لەبارە ی زاگرۆس و نەتەووەکانیەووە دەدەن، لە باسی بابەتی تردا کە ھەندیک جار پەڕەندەکان بە زاگرۆسەووە نیە.

نارەحەتیەکی تر ئەو ھەموو گۆڕان و ھۆجۆل و جێ گۆڕکێ نەژادیانە یە کە بە درێژایی میژوو لە ناوچە کەدا ڕوویان داووە. لە ئەنجامی ئەم گۆڕان و جێ گۆڕکێ یەدا، ئاوتتە یەک لە نەتەووە یان نەژادی جیاواز پەیدا بوو کە لە جۆرەھا نەتەووە ھۆزو تیرەو بنەچە پێک ھاتووە کە ھەندیکیان لە ڕووی زمان و نەژادەووە خزم و خوێش بوون، ھەندیکێ تریان نا، ھەندیکیان لە گەل یە کتردا بوون بە یەک و ھەندیکیان بە جیایی ماونەتەووە، ئەمە سەرباری ئەوێ کە سنووری قەلەمڕەویان و مەودای پەل کیشانی نەژادیان بە پێی کات و بارو دۆخ لە گۆڕانی بەردەوامدا بوو. ئەمەش ئەو نەتەووە تر وێنە کە ی بەرچاوی میسۆپۇتامیایەکانی تەلختر و شیواو تر کردووە، ئەم ڕاستیەش لە سەرچاوە میخییەکاندا بە جوانی ڕەنگی داووەتەووە.

لەم پەرە گرافانەدا کە دێن، ھەول دەدەین زانیاریەکانی کە سەبارەت بەم گەل و نەتەوانە ی زاگرۆسەووە لە بەردەست دان لە یەک بدەین و دایان ڕێژینەووە و بوختە کە یان بچەینە بەردەست. لەم زانیاریانەووە دەردە کەوێت کە ڕەمە ی دانیشتوانی کوردستانی کۆن لە تۆرمە یەکی ناسامی نا سومەری بوون، پێ دەچێت زۆر بە یان دانیشتووی ڕەسەنی وولاتە کە بووبن، یان وە ک دەلێن 'بوومی Aborigines'. بەلام ھەندیکێ تریان، وە ک 'خوریەکان، زۆر پێ دەچێت کۆچ ھێنەر بووبێن. لەبەل ئەمانەشدا کاریگەر یی

سامی و عیلامی و سومه‌ری کەم تا زۆر، هەروەک بە ناوێ کەسی یەکانیاندا دا دەردەکەوێت، لە هەندێک شوێندا هەبووە.⁴² بێنگومان لەم کورتە یەدا باسی هەموو گەلانی کوردستانی ناکەین، بەلکۆ تەنھا لەوانە دەکۆڵینەوێ کە لە سەردەمی بابەتی ئەم کتێبەدا پۆلیان گیراوە.

سووبارتو و سووباری یەکان:

تا ئێستا کۆنترین ناوی زانراوی کوردستانی ناوێراست لە پێی سەرچاوە نووسراوەکانەو ناوی گشتی نەژادی-جوگرافی 'سووبار/سووبارتو' *Subir/Subartu* 'د' کە بە زۆر شیوەی جیاواز لە سەرچاوە سومه‌ری و بابلی و ئاشوری یەکاندا نووسراوە،

⁴² مایه‌ی سەیر لێ ھاتە کە شتاینکیلەر دەلالت گواھە دانیشتوان سووبارتوی بێ (=Subartu Proper)،

واتە بەشی ھەرە گەورە کوردستانی ناوێراست، بەشی ھەرزۆریان سامی بوون:

Steinkeller, P., "The Historical Background of Urkesh and the Hurrian Beginnings in Northern Mesopotamia," *Urkesh and the Hurrians (Studies in Honor of L. Cotsen)*, *Bibliotheca Mesopotamica*, Vol. 26, Malibu, 1998, p. 88-9.

وێک دەردەکەوێت، لەمەدا پشیتی بە بوونی ناوی کەسی سامی بەستوو کە بۆ مەبەستی وا جێگای متمانەو پشت پێ بەستن نیە، لە زۆر حالەتی تردا دەرکەوتوو کە کەسان نا سامی هەبوون ناوی سامیان هەبوو هەروەک ئیستاش وایە. جگە لەمەش، ناوی کەسی بەلگە یە کە تیروانین و لیکۆلینەوێ زیاتری دەوێت، چونکە زۆر ناو، بەتایبەتی ئەو بەشەیان کە ناوی خواوەندیکی تێدا یە (=Theophoric element) بە لۆگۆگرام نووسراون- واتە نیشانە یەکی مێخی کە لە نووسیندا یەک جۆرە و لە خوێندنەویدا بە ھەر زمانە و جۆریکە بە پێی زمانە کە خۆی- کە دەکرێت لە زمانە ناسامی یەکاندا بە جۆریکی تر بخوێنرێتەوێ. بۆ نمونە ناویکی وک ⁴³ISKUR-ZĀLAG (بروانە: RIMA 2, I, A.O. 101,1,1. 49) کە لە ھەزاردی یەکەمی پ.ز. دا سەرداریکی زاموا بوو و لە سالتنامەکانی ئاشورناسی پالدا ناوی ھاتوو و ھەردوو بەشی ناو کە ی بە لۆگۆگرام نووسراون، مەرج نیە بە زمانی ئەکەدی بە 'نور-ئەدەد' *Nūr-Adad* بخوێنرێتەوێ هەروەک ھەمیشە دەکرێت، بەلکۆ دەکرێت ناویکی لوللوی بوو بیت بەزمانی لوللوی.

و هك سوڤير *Subir* ، شوڤور *Šubur* ، شوڤريا *Šupria* ، شو/سوبارو *Š/Subaru* و... هتد.⁴³

شوڤريان و بلاوڤورونهويان:

ناوی سوڤير وهك توپونيم (Toponym = ناوی شوڤين/ جوگرافي) له بهر نهو هويانهی باس کران زور نارپه حهته سنوره کاني دياي بکړين. هه نديک سهرچاوهی کوني وهك 'جوگرافياي سارگون' سنوره کاني بهم شيويه دهست نيشان کردوه:
 "[ultu šadē er]ēni adi An-za-an «ZA.AN»^{ki44} māt Subartu

⁴³ بڼه شيوه جوراو جورده کاني رپتوس کردن (= Spelling) ی نهم ناوه، پروانه:

Gelb, I. J., *Hurrians and Subarians (HS)*, Chicago, 1944, p. 23-31.

هاللو *Hallo* ناماژه دی بڼه شيويه کی تریش کردوه که له وانه به نويش هر به سوڤير خوښد راپته و
 بريښه له *SÚ. NAM^{ki}* ، بڼه نهمه پروانه:

Hallo, W., "Zāriqum," *JNES* XV (1956), No. 4, p. 224, note 21.

شاښان تيښي کردنه که دژرم *Dhorme* ناوی سوڤيری له سهرچاوه کلاسيکی په کانيشدا ناسيوده وه که
 بهم شيوانه هاتون:

'Sáspeires, Sáp/beires, Sábiron and Sábēroi'.

پروانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 30

(به ناماژه کردن بڼه):

P. Dhorme, "Soubartou-Mitani." *RA* VIII (1911), 98 ff.

نهدش بلين که ناوی 'شوڤور' *Šubur* له سهرچاوه سومري په کاندا - به لايهني که موه له پروی

رپتوسه وه - به نازه ليکه وه، که به رازد، وابسته يه: PA. ŠUBUR. هاورې له گهل:

PA.UDU, PA. GUD, PA.ANŠE و هي تر،

پروانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 24.

⁴⁴ تيښي خوښدنه وه که ی فايدنه ر بکه که به لايه وه 'Anzan', د، پروانه:

Weidner, E., "Das Reich Sargons von Akkad," *AfO* XVI (1952-53), p. 4.

(*Su.bir₄*)^{ki}, ”

واته: "له چیاکانی ئورزهوه تا ئەنشان: وولاتی سوبارتوه." ⁴⁵ ئەم شوین دیاری کردنه له لای باکوری یهوه په سهنده، بهلام له لای باشوری پۆژههلاتی یهوه زۆر زیاد پۆیشتوو

ئەم دقه بهناوبانگهی که به 'جوگرافیای سارگۆن' ناسراوه مایه ناکۆکی نیوان ئەسیرپۆلوجیسته کانه (= Assyriologist، واته زانیانی خەق میخی و زمانه مردووه کانی پتی نووسراون). زۆریه یان بههی سارگۆنی ئەکه دی دهزانن (بۆ نمونه تۆلیرایت Albright و گرهیسن Grayson) و ههندیکیش به هی سارگۆنی ئاشوری (پۆتس Potts و میرۆپ Mieroop): بۆ ئەم ڤاو بۆچونه حیوازانه و لیکۆلینهوه که ی میرۆپ خۆی لهما باره یهوه برهوانه:

Mieroop, M., "Literature and Political Discourse in Ancient Mesopotamia," *Munuscula Mesopotamica: Festschrift für Johannes Renger*, Herausgegeben von: B. Böck, E. Cancik-Kirschbaum und T. Richter, Münster, 1999, p. 330-1; 331ff.

بهلگه و بیانو بۆ ئەم ڤایانه ئەو تۆپنیمانه ن که ناویان له دقه کهدا هاتوه که ههندیکیان هی هزاره یه کهمی پ.ز. ن، ههروهها فۆرم و زمان و زاراوه تهکنیکی یه کانیش-بۆ نمونه بێرو *bēru* - که زیاتر هی هزاره ی یه کهمن. بهلام له گهل ئەمه شدا، مه حال نیه که دقه که دهقیکی ڤه سه ن ئەکه دی کۆن (= Old Akkadian، واته هزاره ی سڅ یه می پ.ز.)، که سارگۆنی ئەکه دی تیندا ژیاوه) بیت و له هزاره ی یه کهمدا ڤونووس کرابیته وه و تازه کرابیته وه و ڤه گنډراییته سه ر زمان ئەکه دی ی سه رده می ئاشوری نوئ. واته، هه ندیک ناوی جوگرافی که له سه رده می ئاشوری نویدا ئیتر به کار نه دهاتن و له حیاتی ئەوانه له سه رده می ڤونووس کردنه ودی دقه کهدا ناوی تریان لی نراوه، ناوه نوئ یه کان نووسراون بۆ خوینه رانی سه رده می ئاشوری نوئ. دوور نیه هه مان شتیان سه باره ت به زاراوه ته کنیکی یه کان و فۆرم و ڤیکخستی دقه کهش نه کردیته تاوه کو ڤوه یه کی نوئ و هاوچه رخی بدنن. ئەمه به لایه ک، له لایه کی تریشه وه ده شیت سارگۆنی ئاشوری فه رمانی نووسی ئه م دقه ی وادیته که له سه ر شتواز و ته رزی دقه کۆنه کان بیت، وه ک به شیکی ڤرۆپاگه ند ده سیاسی یه که ی و ڤیازی لاسایی کردنه وه که ی سارگۆنی ئەکه دی. لهما باره یاندا ناتوانین مامه له ی ئەم دقه وه ک سه رچاوه یه کی هزاره ی سڅ یه م به کهن، به لکو وه ک سه رچاوه یه کی سه رده میکی دواتر که نامازه بۆ ناوی جوگرافی کۆنتر ده کات به به کاره تیان هه ندیک زاراوه ی کۆنه وه. ئەمه ئەوه ناگه یه نیت که دقه که وه ک سه رچاوه یه کی مژوووی ده بیت به لاوه بریت- بۆ نمونه له سالنامه شاهانه ئاشوری یه کان ناستر نیه ، که تهواو ڤرۆپاگه نده یین- به لکو به کاره تیان ده بیت زۆر به ووریایی و ڤه خه گرانه بیت.

⁴⁵ Grayson, A. K., "The Empire of Sargon of Akkad," *A/O XXV* (1974-77), p. 59.

دېته پيش چاوه.⁴⁶ ته گهر ريز كردى ناوى وولاته كانى نووسينه كه ى لوگالاتيموندو

⁴⁶ چياكانى ئورز زور جار به چياكانى ئەمانوسى ئىستا له لوبنان دهناسيندريت له بهر ئەودى له روژگارى ئىستادا ئورز له وى ههيه. ته گهر ئەم شوين ديارى كردنه به هههه وهربگرين، ئەوا وولاتى سوبارتو ههر له ئەنشانمود (كه پايته خته كه ى له 'تهللى مالىان' د) له باشورى-روژئاواى ئيران تاوده كو كه نارى ددرىاى ناودهراست له لوبنان دهبيت كشاييت، واته رووبهريكى ئەوهنده فراوان كه گاد Gadd به سهر سومانه وه بېرسيت ناي سوبارتو دهبيت له راستيدا ئەوهنده بهر فراوان بوويت، فراوانتر له وولاتى ته كه كه له دهقه كه ى سارگون خويدا به گه وه ترين وولات نازدهد كراوه و له پاشدا سوبارتو و عيلام پيكه وه دين ؟:

Gadd, "The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion," *CAH* I, Part 2, Cambridge, 1971, p. 431.

بۆيه دهبيت بير له بوونى دارى ئورز له باكورى ميتسۆتاميوا سهرزدهينه كانى كوردستانى كۆنى ئەم سهردهمه ى مه به ستماندا بكهينه وه، ههرودك سومهرو لوجيسيتى زانكوى لايدن بهر پز كريسپاين Krispijn بهزاردكى جهختى له سهر كرد و ووتى كه وادياره دارى ئورز له كانى خويدا له چياكانى كوردستانيشدا هه بوون بهلام ههر له سهردهمانى زوودا كه وتوونه ته بهر شالاوى بهربلاوى برين و رووتاندنه وه تاوده كو ههر ئەو كاته لهم ناوچانه دا دواييان هاتوو به ى ئەودى يادگارىيان له سهرزاري خهلك ماييتمه وه. دكريت نووسراوه كه ى سهر پهيكه ره كه ى 'باستكى' كه لهم دواييانه دا له ئەتيكه خانه ى عيراقى له بهغدا به تالان برا، بكهينه پالېشيتى ئەم ووتيه، پهيكه ره كه له ناودهراستى جهفتاكانى سهده ى رابوردوودا له سهر ريگاي نيوان دهوك و موصل له نزيك گوندى باستكى دۆزرايه وه، له نووسراوه كه ى سهريدا 'نهرام-سين' شانازى به سهر كه وتتيكه ى وه له وولاتى سوبارتو دهكات، سهر كه وتنى به سهر:

"LUGAL^{ri} šu-ut i-RÍN-nim"

واته: "پادشايان (چياكانى درهختى) ئورز(؟)،" بهروانه:

رشيد، د. فوزى، "دراسة اولية لشمال باسطكي،" سومر 32، الجزء 1 و 2 (1976)، ص 53 س. 18؛ ص 57. بهلگه ى كه تريت نامه كه ى 'نور-دون' Ur-dun د بۆ 'شولگى' Šulgi ى پادشاي ئور (بنه ماله ى سى يمى ئور) كه تاييدا دهليت پادشاهى، كه شولگى به، ناردبووى بۆ چياكان بۆ كرپين روژى ئورز، كه چى دارو دهسته كه ى ئەپيلاشا Apillaša ى فهريمانه وای سوپير رووتيان كرووده وه. بۆ دهقى نامه كه بهروانه:

Lugalanemundu 'ی پادشای 'Adab' بهو بهدوای یه کدا هاتنه‌ی که پتی نووسراون، مهبه‌ستیکی جوگرافی تیادا هه‌بیت، نه‌وا به پتی نه‌و نووسینه وولاتی سوبارتو، لانی کهم له سهرده‌می نووسینی ده‌قه‌کدا، بهو سهرزده‌مین ووتراره که ده‌که‌وته باکوری گوتیوم و رۆژه‌لانی نامورپروه‌وه. هۆی نه‌م پیشنیازه ناوه‌ینانی سوبارتووه له نیوان گوتیوم و 'مارخاشی *Marḥaši*' له لایه‌که‌وه و 'مارتو *Martu*' و 'سوتیوم *Sutium*' له لاکه‌ی تره‌وه.⁴⁷ ده‌شیت سوبارتو له سهرده‌مه زووه‌کاندا ته‌مها سهرزه‌مینتیکی پچووک بووبیت له کوردستانی ناوه‌راستدا، له‌دواتردا فراوانتر بووبیت تاوه‌کو نه‌و وولاته‌ی

Michalowski, P., *The Royal Correspondence of Ur*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale, 1976, 217-18.

⁴⁷یه‌کیک له‌دیپاچه-میژوو (=date-formula)، نه‌مه یه‌کیک بووه له شینوازدکانی میژوو دیاری کردن و تۆمارکردنی رووداو که زیاتر له‌سهرده‌مانی نه‌که‌دی و بنه‌ماله‌ی سی یه‌می نور دا په‌پرو ددکرا، به ناوانانی ههر سالیک له ساله‌کانی فهرمان‌ده‌وایی پادشایه‌ک یان فهرمان‌ده‌وایه‌ک به ناوی رووداوئیکی گرنگ یان گه‌وره یان کاره‌سات نامیژده‌وه، له‌شینوه‌ی: "نه‌و ساله‌ی ... داگیر/ویران کرا،" یان "نه‌و ساله‌ی شورای شار بنیات نرا" و بهو جۆره (ه‌کانی نه‌رام-سین ده‌لیت: "نه‌و ساله‌ی تیایدا نه‌رام-سین له له‌شکرکشی‌یه‌کیدای سوبیر له 'نه‌زوخینوم *Azulinum*' سهرکه‌وتوو بوو و 'داخیش-ته‌تال *Dahiš-Atal*' ی به‌دیل گرت،" بروه‌انه:

Foster, B., "An Agricultural Archive from Sargonic Akkad," *Acta Sumeriologica (ASJ)* 4 (1982), p. 23.

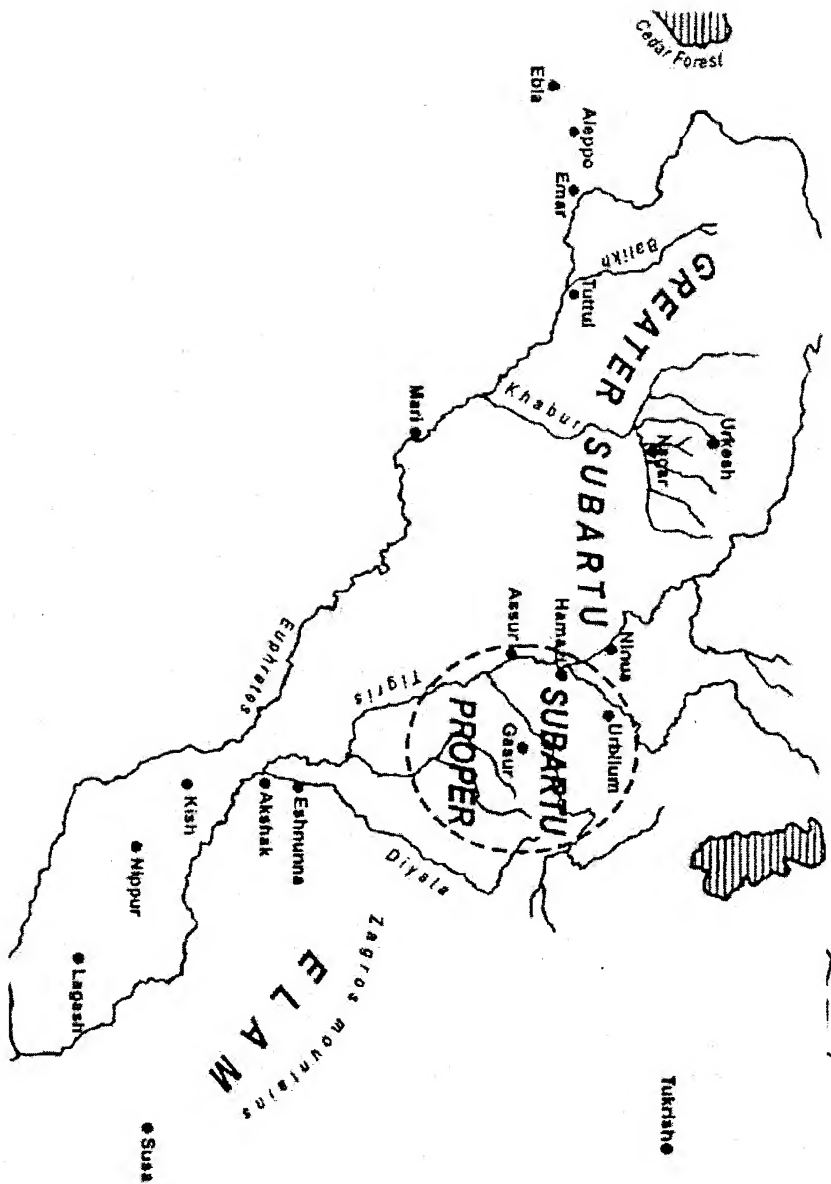
نه‌مه مانای وایه که نه‌زوخینوم له سوبارتو بووه، نه‌زوخینومیش به پتی هه‌ندیک به‌لگه له رۆژه‌لانی نه‌پراپخا و له‌سهر رینگه‌ی وولاتی لوللو بووه، بۆ نه‌مه بروه‌انه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 182.

ههر له سهرچاوه ئاشوری‌یه‌کانیشدا هاتوو که ههرتقی 'نه‌زوخینوم *Arzuḫinum*' ی ئاشوری، ده‌ربه‌ندی بابیتن که له زنجیره‌ی بازیاندایه، له وولاتی زاموا جیای ده‌کردوه، بروه‌انه:

Levine, *Op. Cit.*, p. 19.

نه‌مه واده‌کات گرده به‌رزو گه‌وره‌که‌ی چه‌مه‌مال که سالانیککی زوو له‌وخیکی قوری نووسراوی تبادا دۆزرا‌بووه‌وه، زۆر شیاو بیت که نه‌زوخینومی دیرین بیت.

نخستین ژماره ۳: سوبارتوی بنه و سوبارتوی مهزن. لم سرچاوه یهوه به ده ستکاری یهوه:

Steinkeller, *The Historical background of Urkesh and the Hurrian Beginnings...*

گرتووه تهوه که له دواتردا ناوړا وولاتی ناشور و، له قونای دواتریشدا پهل کیشاییت بۆ سهروو خابور (له باکوری سوریای ئیستا) له رۆژئاواوه و بهر وه ناوه پراستی چیاکانی زاگرۆس له باشوری رۆژههلاته وه. پشینایکی له م جوړه له لایه شتاینکیله ریشه وه خراوته روو، به پتی شیکردنه وه هندیکی به لگه ی نووسراو ته وه هله پینجاوه که سوبارتویه کی پچووکتر له هه زاره ی سی یه می پ.ز. دا (۲۴۰۰ پ.ز.) له باکوری میسوپوتامیا و کوردستاندا هه بووه که وولاتی ناشوریشی له گهل دا بووه، پتی ده لیت 'سوبارتوی بنه Subartu Proper. سوبارتویه کی تر، که بۆ یه که م جار له ۲۲۰۰ پ.ز. دا تو مارکراوه، له زاگرۆسه وه تا ئه مانوسی گرتووه ته وه و پتی ده لیت 'سوبارتوی مه زن Greater Subartu'.⁴⁸ له وانه یه ئه م رووبه ره به رفراوان و پهل کیشانه گه وره یه هوی ته وه بیت که سوبارتو له هندیکی ده قی کوندا به کو نووسراوه: 'ولاتانی سوبارتو' ههروه ک 'ولاتانی نایری' ی دهقه کانی سهرده می ناشوری ناوه پراست.⁴⁹ له هه مان کاتدا ده کریت ئه مه ئاماژه بیت بۆ ته وه ی که 'سوبارتو' وه سفیکی گشتی تر بوو بیت بۆ کۆمه لیک وولاتی پچووک و سه رزده میی تر که ناوی تریان هه بوو بیت و هه موویان پیکه وه به م ناوه ناسرابیتن. بۆ نمونه له سه ر ئه مه ده کریت هه ر ناوی ئه م ناوچانه خو یان له سه رده مانی ئیسلامیدا به ئیننه وه که به 'هه رنجی کو یستان (اقلیم الجبال)' ده ناسرا که زۆر ناوچه و سه رزده میی پچووک ی تری ده گرت ه خو⁵⁰ و له هه مان کاتیشدا دیاره که ئه م ناوه عه ربه یه وه رگرتیانی ناوه کوردی-ئیرانی یه کۆنه که ی

⁴⁸ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 77.

⁴⁹ "u₄ ma-da Za-ab-ša-li^{ki} ù ma-da ma-da lú SU^{ki}-ka mu-ḫul-a,"

"ئه و کاته ی که وولاتی زه بشالی وولاتانی سویری ویران کرد،" بۆ ئه م دهقه به روانه:

Gelb, *HS*, p. 38.

⁵⁰ مه به ست له وولاتانی نایری ناوچه شاخاوی یه کانی باشور و ده وروپشتی ده ریاچه ی وان بووه.

⁵¹ بۆ لیکۆلینه وه زانیاری زیاتر له سه ر ئه م 'هه رنجی چیا' یه له چاچه کانی ناوه پراستدا (سه رده مانی

ئیسلامی) و سه رچاوه، به روانه:

Le Strange, G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930, Chapter XIII and XIV.

بووه، چونکه له هندیکی سەرچاوه‌دا هەر 'کـ/قوhestan' نووسراوه. له سەرده‌مانی دواتردا، له سەرده‌می ئاشوری ناوه‌راست و نویدا، سوبارتو وورده وورده پوکاوه‌ته‌وه و بووه‌ته سهرزه‌مینیکی پچوک له که‌ژوکیه‌کانی باکوردا، ههرچه‌نده ناوی سوبارتو له ناو وولاتی ئاشور خزیدا وه‌ک توپۆنیم و ئیتنۆنیم (Ethnonym = واته ناوی نه‌ژادی)، ههر به‌رده‌وام بووه. به‌لام ئهم به‌کاره‌یتانه له‌لایه‌ن ئاشوری‌یه‌کانه‌وه ته‌مها له‌ده‌قی وێژه‌یی⁵² و فالگریی ته‌ستیره‌وانی به‌بهنچه بابلیدا که ئاشوری‌یه‌کان رۆنۆسیان کردوونه‌ته‌وه، هاتووه. به‌لام که بابلی‌یه‌کان به‌کاریان ده‌یتنا بۆ ئاماژه بۆ ئاشوری‌یه‌کان، یه‌ ده‌جیت بۆ شکاندن و سوکایه‌تی یه‌ کردن بووینت چونکه ناوی 'سوباری' زۆر له‌ ووشه‌ ته‌که‌دی‌یه‌وه نزیکه که واتای "به‌نده" ده‌گه‌یه‌نیت و له‌ وولاتی بابل و ته‌نانه‌ت ئاشوریشدا به‌کار ده‌هات.⁵³

بهنچه‌و زمانیان:

که‌واته، باوه‌ر وایه که دانیشتوانی وولاتی ئاشور پێش کۆچ هێتانی ئاشوری‌یه سامی‌یه‌کان سوباری‌بووینت⁵⁴ و له ژێر فشارو پاله‌په‌ستوی ئاشوری‌یه تازه هاتووه‌کاندا

⁵² Wilhelm, G., *The Hurrians*, Wiltshire, 1989, p. 7 (translated from German).

⁵³ Lewy, H., "Assyria, c.2600-1816 B.C.," *CAH I*, Part 2, Cambridge, 1971, p. 732-33.

وولاتی سوبارتو سەرچاوه‌یه‌کی سهره‌کی به‌نده بوو بۆ باشوری میسۆپۆتامیا و ئاماژه بۆ به‌نده‌ی سوباری له سەرچاوه‌ میخی‌یه‌کاندا زۆر. ئهمه‌ش وابه‌سته‌یی له‌ نێوان هه‌ردوو ناوه‌که‌دا دروست کردووه. له‌گه‌ل ئهمه‌شدا، ووشه‌ی "سوبروم" *subrum* که‌ لیثی له‌م سەرچاوه‌یه‌ی سهره‌وه‌دا مانای "به‌نده" ی داووته‌، و ده‌ک ده‌رده‌که‌وینت به‌هه‌له‌ له‌گه‌ل ووشه‌ی "سوباروم" *subarum* که‌ مانای "به‌نده، خزمه‌تکار(ی ناوما‌ل)" ده‌به‌خشیت، تیکه‌لی کردیت. ئهمه‌ی دوا‌ی‌یان ئیتیمۆلۆجی (Etymology) یه‌کی جیاوازی له‌وی یه‌که‌م هه‌یه. بۆ زانیاری زیاتر له‌سهر ووشه‌ی *subarum* به‌روانه: *CAD*, vol. S, p. 341.

⁵⁴ شپایزه‌ر له‌م سەرچاوه‌یه‌یدا له‌ جیاتیی سوباری به‌ 'خوری' ده‌یانناسیتیت:

Speiser, E. A., *Mesopotamian Origins*, Philadelphia, 1930, p. 124-5,

پالیاں پتوہ نرابیت بۆ کویتستانه کانی باکور و پۆژهلالات. سهرباری ئەمەش، تاماودیه کی زۆر دوورو درێژی دواتریش سوباری یه کان هەر ژیرخانی نهژادیی (=Substratum) وولاتی ئاشور بوون. بۆیه ئەوبره زۆرهی کاریگهری سوباری له ژیاڤی ئاشوری یه کاند، بهتایهتی له هونهر و ئاییندا، دهییریت.⁵⁵ تهنانهت ناوی پادشایانی بنیات نهی شاری ئاشور، 'ئوشپیا' *Ušpia* و 'کیکیا' *Kikia* بهپای ئونگناد سوبارین.⁵⁶ ههندیکی سهراچاوهی سهردهمانی درهنگتر دهلین ئەو کاتهی شاری ئاشور پنی دهووترا 'بالتیل' *Baltil*؛ به وولات دهووترا سویر.⁵⁷ ههندیکی گردی شوینهواری گهورهی وهک تهل طایه (له باکوری شاری ئاشور)، 'تهل لهیلان' (له سهراخاوری سوریا) و 'تهل خوهیره' بهپای ههندیکی چهقه ژیاړی یه سهرهکی یه کانی سوباری یه کان بوون، که لانی کهم هاوتای شاری ئاشور خۆی بوون.⁵⁸

ناسنامهی نهژادیی سوباری یه کان و په یوهندی یان به خوری یه کانهوه به تایهتی، بابهتی گفتوگۆ و توێژینهوهی زۆری نیاوان ئەسیریۆلۆجیسته کان بوو.⁵⁹ بهلام گیلب توانی جیاڤی یان له خوری یه کان و سهراخه خۆی یان وهک گروپیکی نهژادی بسهلمیتیت.⁶⁰ ههندیکی لایان وایه که ناوی له بڤی سوباری یه کان 'سو' *Su* بووه.⁶¹ بهلام ئەم بۆچوونه

بهلام وهک دهردده که ویت خوری یه کان له بوونیاندا له وولاتی ئاشوردا له سوباری یه کان له پاشتر بوون. ئەم رایهی شپاژهه له وانهیه له ووده هاتبیت که ردهمی دانیش توانی سوبارتو له ههزاردی دوودمی پ.ز. دا به زۆری خوری بوون.

⁵⁵ Lewy, *Op. Cit.*, p. 732-3.

⁵⁶ Gelb, *Op. Cit.*, p. 5.

⁵⁷ Lewy, *Op. Cit.*, p. 732.

⁵⁸ Kuhrt, E., *The Ancient Near East, c. 3000-330 B. C.*, Vol. I, London and New York, 1995, p. 41.

⁵⁹ سهبارهت بهمه برهانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 1ff.

⁶⁰ *Op. Cit.*, p. 20 f.

⁶¹ 'SU (A)': *Op. Cit.*, p. 25; Wilhelm, *The Hurrians*, p. 1.

زۆر گفتوگو و راگورپنه‌وه‌ی له‌سه‌ر کراوه و ته‌واو ساغ نه‌بووه‌ته‌وه ئایا 'سو'ش هه‌ر سو‌باری‌یه‌کان بوون یان جیابوون. هه‌رچه‌نده ناوه‌تانی *Su-bir^{ki}* و *Su-ti-u^{ki}* و *LÚ*. *SU^{ki}* به‌دوای یه‌کدا له‌یه‌ک لیستی جوگرافی بابیلی کۆندا زۆر به‌لای ته‌وه‌دا ده‌مانبات که ئه‌م دوانه له‌یه‌ک جیا بن.⁶²

به‌هۆی به‌یه‌ک گه‌یشتی کۆنی سو‌باری‌یه‌کان له‌گه‌ل خه‌لکانی باشور - سو‌مه‌ری‌یه‌کان و بابیلی‌یه‌کان- که له‌هه‌ندیک ده‌قدا ره‌نگی داوه‌ته‌وه، هه‌ندیک شتی که‌م له‌باره‌ی سو‌باری‌یه‌کانه‌وه‌مان بۆ پارێزراوه. بۆ نمونه یه‌کیک له‌مانه له‌وانه‌یه تائیس‌تا کۆترین ناوی تۆمارکراوی زانراوی که‌سانی سو‌باری بیت که له‌له‌وحه‌کانی گه‌ردی 'فاره' ⁶³ دا هاتوون که زۆربه‌یان پیشه‌گه‌ر بوون، وه‌ک نانه‌وا، کانزاساز، نووسه‌ر و

د. فوزی رشید ناوی 'سو‌بارتو' SUBARTU ی و اشی کردووه‌ته‌وه که پێکهاتووه له:

نامزای ئاماژه بۆ ئاقار) TU + (ده‌ره‌وه) SU + BAR

به‌مانای "گه‌لی سو (که) له‌ده‌ره‌وه/ له‌که‌ناره‌وه (ده‌ژین):" رشید، د. فوزی و ج. ر. احمد، *تاریخ الک‌رد القلم*، اربیل، ۱۹۹۰، ص. ۴۲. ئه‌م راپه‌ هه‌ر له‌مه‌ودای بۆچووندا ده‌میته‌وه و جیگای پشت پین به‌ستن نیه، چونکه TU ی ناوه‌که ده‌کریت مینه (Feminine) ی 'سو‌با/یر' *Suba/ir* بیت به‌زمان نه‌که‌دی. به‌کاره‌تانی شێوه کورته‌که‌ی ئه‌م ناوه که 'سو' SU ده‌کریت له‌گه‌ل شێوه کورته‌که‌ی 'گوتیوم' *Gutium* دا لیک بچوێترین که GU یان GU^{ki} ه که له‌لیستی ناوی خواوه‌ندان و ده‌قی ناییی دا دین. سه‌باردت به‌شێوه‌کانی رپنوسی ناوی گوتی—(وم)، به‌روانه:

Hallo, W.W., "Gutium," *RIA* Band 3, Berlin, 1957, p. 709.

به‌لام ده‌بیت له‌گه‌ل پێشینه‌یه‌که‌ی شتاینکیله‌ردا به‌ووریاییه‌وه مامه‌له بکه‌ین که ده‌لێت مه‌به‌ست له‌تۆپنیمی (A). *LÚ. SU* وولاتی 'شیماشکی' *Šimaški* بووه نه‌ک سو‌بارتو:

Steinkeller, P., "On the Identity of the Toponym *LÚ. SU* (A)," *Journal of the American Oriental Society (JAOS)*, 108, No. 2 (1988), pp. 197-202.

⁶² ئه‌م ده‌قه له. *MSL* 11, p. 60 lines 22-24 دا هاتووه، به‌روانه:

Steinkeller, *JAOS* 108, p. 198.

⁶³ ئه‌م ده‌قانه له‌لایه‌ن دایمل Deimel و ییستن Jestin دوه‌ بلاو کراوه‌ته‌وه، بۆ سه‌رچاوه‌کانی به‌روانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 31, note 61.

هی تر.⁶⁴ هەندیک بەرو بوومیش هەبوون کە وادیارە بە سوپاری ناسرابوون، وە ک گەنم، هەنجیر، هەنار، قوڭ، خوری سوپاری، جۆریک بەرگی ناسراو بە سوپاری و عەرەبانە سوپاری.⁶⁵ ئەوەی گرنگی بە کێ تایبەتی هەیه، هەندیک دوغاو نوشتە سوپاری بابیلی کۆنە کە بە زمانی 'سوپاری' لە دەقیکی بابیلی کۆندا نوێسراون (YBC 1836)،⁶⁶ لە ریکەوتنامەیەکی سەردەمی ئاشوری کۆنیشدا سوێند بە خواوەندەکانی سوپارتو خوراوە.⁶⁷

خەمازی:

کە باسی سوپارتو و سوپاریەکان دەکەین ئێتر ناتوانین خۆمان لە باسی خەمازی لابەدەین. خەمازی شارێکی زۆر گرنگ بوو و باوەر وایە کە پایتەختی سوپارتوی بنە بوو،⁶⁸ هەروەها خەمازی ناوی شانشینیکی کۆنیش بوو کە رۆژێکی گەورە لە سیاسەتی سەردەمی سەرھەڵدان بنەمالەکاندا بینیوە و بەردەوام ناوی لە تۆمارەکانی بنەمالەکانی باشورددا هاتوووە تا دەگاتە سەردەمی ئیسن-لارسا Isin-Larsa. هەندیک جار ناوی بە سەرزەمینێکی داگیرکراو هاتوو،⁶⁹ هەندیک جاریش بە نیشان لەشکرکێشیەکانی دەوڵەتەکانی باشور و هەندیک جاری تریش بە دەوڵەتیکی سەرەخۆ

⁶⁴ Gelb, *Op. Cit.*, p. 31.

⁶⁵ *Op. Cit.*, p. 26; 29, note 43.

⁶⁶ van Dijk, J., "Fremdsprachige Beschwörungstexte in der südmesopotamischen literarischen Überlieferung," *Mesopotamien und seine Nachbarn*, XXV Rencontre Assyriologique Internationale-Berlin, 1978, Berlin, 1982, p. 102.

⁶⁷ Eidem, J., "An Old Assyrian Treaty from Tell Leilan," *Marchands, Diplomates et Empereurs: Études sur la Civilisation Mésopotamiennes-Offertes à Paul Garelli*, Paris, 1991, Col. I, l. 20.

⁶⁸ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 79-80; 84.

⁶⁹ بۆ نمونە وەک: "ئەرد-نەننا Arad-Nanna، ئینسی ensi ی خەمازی Hamazi و کارخار

Karhar،" برۆانە:

Edzard, D. O., "Hamazi," *RIA*, Band 4, Berlin, (1972-75), p. 70.

که شار-دهولهقی 'کیش Kiš' و لهوانهشه بهرهو خوارتر له باشوری میسوپوتامیای داگیر کردوه و بۆ ماوهیهک فرمانروایی کردوه.

شویی:

تائیتستا شویی خهمازی به ووردی دیاری نهکراوه. بهلام له بهلگهکانی سهرچاوه نووسراوهکانهوه ههڵدههینجریت که له شویتیکی کوردستانی ناوهراستدا بووه، زۆر له 'گاسور' (نوزی پاشتر) دوه دوور نهبووه.⁷⁰ ههندیکی تر زۆر زیاد بهلای رۆژههلاتهوه، بۆ کویستانهکانی باکور و باکوری رۆژئاوای ئیرانی دهبن.⁷¹ شتاینکیلهر باوهپی وایه

⁷⁰ Bonechi, M., I nomi geografici dei testi di Ebla, *Répertoire Géographique des textes Cunéiformes (RGTC)*, and 12/1, Wiesbaden, 1993, p 174; Vallat, F., Les nomes géographiques des sources souso-élamites, *RGTC*, Band 11, Wiesbaden 1993, p. 76; Edzard, "Hamazi," *Op. Cit.*, p. 70.

⁷¹ Pettinato, G., *Ebla, A New Look at History*, (Translated from Italian), London, 1991, p. 62,

ههروهها نهخشهکانی لاپهردکان ۴ و ۶۳ و هی تر؛

Pettinato, G., *The Archives of Ebla, An Empire Inscribed on Clay*, New York, 1981, p. 6; 96 and *passim*.

بهلام بهلای منهوه زۆر نهشیواوه که نهو خهمازییهی له جیهانی میسوپوتامیاهه نزیك بووه و له جهنگهکانی و لهگهه سیاسییهکانیدا بهشداری کردوه و ناوی بنهماله فرمانرواکهی له لیستی پادشا سومهریهکاندا هاتوو، نهوهنده دوور بووینت له میسوپوتامیاهه که بگاته نهوپهری باکوری رۆژئاوای ئیران. ئاستور Astour یش شتیکی لهم باهتهی گوتوو:

Astour, M. C., "Semites and Hurrians in Northern Transjordan," *SCCNH* Vol. 2, Eisenbrauns, 1987, p. 8.

ئهم باوهپی وایه که نهو خهمازییهی له نامه دیپلوماسییهکهی شانشین 'ئیبلا Ebla' دا باسکراوه، خهمازییهکی تر بووه له باکوری میسوپوتامیا، نهک نهوهکهی "نهوپهری دیجله" (واته کوردستانی ناوهراست) بهلام بهین نهوهی هیچ هۆیهکی پرووون بدا بۆ ئهم باوهپی:

Astour, M., "Reconstruction of the History of Ebla (part 2)," *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaitic Language*, Vol. 4, Edited by C. H. Gordon and G. A. Rendsburg, Indiana, 2002, 129-130, note 477.

که خه‌مازی له‌سهرده‌ماني دواتردا، له‌ده‌ورو به‌ري هه‌زاره‌ي دووه‌مي پ.ز. دا که ئيتير ناوي له‌ناو ناواندا ناميټيت و له‌سهرچاوه نووسراوه‌کاندا باسي ناميټيت، هي ئه‌وه نه‌بووه که چۆل کراوه و خاپوور بووه، به‌لکو ناويکي تري وه‌رگرتووه و ئيتير به‌و ناوه نوي يه‌يه‌وه باسکراوه. به‌لای ئه‌وه‌وه له‌پيشترين ئه‌وناوانه‌ي ده‌شين ناوي نويي خه‌مازي بوويټين 'ئیکه‌للاتوم' *Ekallātum* يان 'قاب' (ل) را *Qab(a)rā* ن. ٧٢ ته‌گه‌ر ئه‌مه وايټ، ئه‌وا ده‌بيت له‌رۆژئاواوه‌تر بۆ خه‌مازي بگه‌رپين، به‌پنجه‌وانه‌ي پيشنيزه‌کانی تره‌وه و پنجه‌وانه‌ي پيشنيزه‌که‌ي پيشووي شتاينکيلهر خۆيشي يه‌وه‌يه که له‌ته‌نيشت 'عيلام' هوي دانابوو. ٧٣ هه‌رچه‌نده‌ ناره‌حه‌تيشه له‌رۆژگاري ئيستادا بسمليټريت؛ به‌لام خه‌مازي زۆر پي ده‌چيت شاريکي کويستاني بوويټ نه‌ک ده‌شته‌کي. هه‌نديک ئاماژه‌ي ناو ليسته جوگرافي يه‌کانی ئه‌و کاته که خه‌مازي له‌نيوان هه‌نديک ناوي جوگرافي تر دا که به‌کويستاني ناسراون، داده‌نين و له‌گه‌لياندا ريزي ده‌که‌ن، ده‌کريت به‌ ئاماژه بۆ ئه‌م راستي يه‌ وه‌ر بگه‌رپين. بۆ نمونه: "له‌نيوان .... و گوتيوم دا؛" "له‌نيوان تولوم *Tu-lu-um^{ki}* و کارگودا *Kar-gu-du-a^{ki}* دا؛" و "له‌نيوان مارخاشي *Marḥaši* و عيلام دا." ٧٤ هه‌نديک له‌نامه‌کانی سهرده‌مي بنه‌ماله‌ي سي يه‌مي ئور و باسي خه‌مازي ده‌که‌ن که سنوري ئه‌وپه‌ري باکوري ئيمپراتوري ئور بووه، هه‌روه‌ک چۆن 'ماگان' *Magān*

⁷² Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 85.

له‌راستيدا بۆ ئیکه‌للاتوم ده‌شيت له‌گه‌ردی 'هه‌یکه‌ل' بگه‌رپين که له‌سهر ديجله‌يه له‌باکوري شاري ئاشور، قابرash به‌گشتی له‌نيوان هه‌ردوو زي دا بووه، له‌وانه‌يه نزیکتر له‌زي خواروو بوويټ. سه‌باره‌ت به‌م شوين ديارى کردناوه، به‌روانه: هه‌مان سه‌رچاوه‌ي پيشوو، هه‌روه‌ها:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 165-6.

پي ده‌چيت که ئه‌و ناوي شاري له‌ده‌قه‌کانی 'مدينه‌ هابو' *Medinet Habu* ی ميسردا به‌شيوه‌ي

Ka-bu-rō نووسراوه‌مه‌به‌ست ليني هه‌ر هه‌مان شاري قابرای خۆمان بيت، بۆ ئه‌مه به‌روانه:

Astour, M., "Mesopotamian and Transjordanian Place Names in the Medinet Habu Lists," *JAOS* 88 (1968), p. 744.

⁷³ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 83.

⁷⁴ Edzard, *RIA*, p. 70.

سنوری ئه‌وپه‌ری باشوری بووه،^{۷۵} ئه‌مه‌ش ئاماژه‌یه‌کی تری روون و ئاشکرای بوونی خه‌مازی‌یه‌ له‌ باکور. به‌لام ئه‌وه‌ی زۆر جیگای سه‌رنجه، بوونی گوندیکی گه‌وره‌یه به‌قه‌دی باکوری رۆژئاوای شاخی ئه‌زمه‌په‌وه له‌دووری چه‌ند کیلومه‌تریک له‌باکوری سلیمانی‌یه‌وه که ناوی 'خه‌مه‌زه'یه؛ ئه‌م ناوه‌ش ئه‌وه‌نده‌ی بزاین مانایه‌کی له‌ زمان کوردیدا، که زمان ئاخوتنی ناوچه‌که‌یه، نیه. هه‌رچه‌نده گونده که له‌شوئیتیکی سه‌ختی شاخه‌که‌دایه، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا بوونی ئه‌م گونده به‌م ناوه‌وه و له‌م شوئیندا ده‌شیت ئاماژه بێت بۆ بوونی خه‌مازی کۆن له‌م شوئینه یان نزیکي ئه‌م شوئینه.^{۷۶} ئه‌مه‌ش نزیکه به‌و شوئینه‌ی که جاکۆبسن Jacobsen پێشنیازی کردوه که به‌رای ئه‌ویش ده‌شیت له‌شوئیتیکی نزیک سلیمانی ئیستا بووێت.^{۷۷} له‌مانه‌ش گرنگ‌تر و سه‌رنج راکیشتر ئه‌وه‌یه که له‌و شیوه جیاوازانیه له‌ سه‌رچاوه میخی‌یه‌کاندا ناوی خه‌مازی‌یان پێ نووسراوه *Ha-àm-zī^{ki}* و *He-mi-zī^{ki}*،^{۷۸} که زۆر زیاتر له‌ناوه هاوچه‌رخه‌کی نزیکي ده‌خه‌نه‌وه، به‌تایه‌تی شیوه‌ی یه‌که‌میان.

به‌نچه و زمان:

جگه له هه‌ندیک ناوی که‌سی نه‌ییت، شتیکي وا له‌باره‌ی زمان خه‌مازی‌یه‌کانه‌وه.

⁷⁵ بۆ غه‌نهی هه‌ندیک له‌ ده‌قی ئه‌م ئامانه پروانه:

Michalowski, P., *Op. Cit.*, p.254; 264 (line 10); McEwan, G., "Notes Brèves," *RA* 75 (1981), p. 191.

سه‌رچاوه‌یه‌کی له‌مانه‌ش نوێتر که له‌م غه‌نانه‌ی تێدایه:

W. H. Ph., Römer, "Brievan van en aan Ibbisuen van Ur," *Zij Schreven Geschiedenis*, Leuven, 2003, p. 35.

⁷⁶ ده‌شیت تێبینی بکه‌ین که یه‌که‌م که‌سیک ئاماژه‌ی بۆ ئه‌م له‌یه‌ک چوونه‌ی نێوان ئه‌م دوو ناوه کردییت د. فوزی رشید بوو له‌ بابه‌تیکیدا له‌ به‌شی عه‌رده‌یی یه‌کیک له‌ زمانه‌کانی گۆفاری کارواندا له‌ ناوه‌پاسی سالاخی هه‌شتادا که به‌داخه‌وه ئیستا ده‌ستم پێیدا ناگات تا ژماره‌که‌ی و لاپه‌ره‌که‌ی بنوسم.

⁷⁷ Jacobsen, Th., *The Sumerian King List (SKL)*, Chicago, 1939, p. 98 note 166.

⁷⁸ Edzard, D. O. and G. Farber, *RGTC*, Band 2, Wiesbaden, 1974, p. 72.

نازانین، هه‌ندیک له‌م ناوه‌که‌سی‌یانه‌ش سومهرین، وه‌ک ئور-ئیشکور *Ur-Iškur*،
 فرمان‌ده‌وای خه‌مازی له‌سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سی‌یه‌می ئوردا،^{۷۹} و هه‌ندیکی تر‌ئه‌که‌دین،
 وه‌ک شو-ئیشتار *Šu-Ištar*.^{۸۰} کاتیک که‌کاریه‌گری گه‌وره‌ی سومه‌ری و به‌تایه‌تی
 ئه‌که‌دی له‌کورده‌ستانی کۆن و ته‌نانه‌ت له‌ئیرانی‌شدا له‌سه‌رده‌مانیکی زۆر زووه‌وه‌له‌به‌رچاو
 ده‌گرین، ئیتر راست‌یه‌کی سه‌رسوپه‌ینه‌ر ناییت ئه‌گه‌ر ئه‌م که‌سانه‌ خۆیان خه‌لکی
 خه‌مازی بووبیتن و ناوی سومه‌ری و ئه‌که‌دی‌یان هه‌بووبیت. ئه‌و که‌سانه‌ی تر که
 ده‌مینه‌وه‌ و به‌خه‌لکی خه‌مازی ناسینه‌دراون، ناوه‌کانیان زۆر له‌ناوه‌کانی ئه‌و زمانه‌ ده‌چن
 که‌ گیل‌ب Gelb پیتی ده‌لێت "The Banana Language" (=واته‌ زمانی مۆز، مه‌به‌ستی
 له‌مه‌ش ئه‌وه‌یه‌ که‌ زۆربه‌ی ناوه‌کانی بریتین له‌برگه‌یه‌ک پاشان دوو برگه‌ی له‌یه‌ک چوو
 وه‌ک ووشه‌ی "بانانا" ی ئینگلیزی، یان ته‌ها دوو برگه‌ی له‌یه‌ک چوو) وه‌ک 'زیری
 'Zizi' پادشای خه‌مازی خۆی، یان که‌سیکی تری 'ئیتی' *Ititi* ناو.^{۸۱} داستانی سومه‌ری
 "ئینیمیرکار و سه‌رداری ئاراتا" ئاماژه‌یه‌کی بۆ ئه‌و زمانه‌ تێدایه‌ که‌ له‌خه‌مازی قسه‌ی یی
 کراوه‌، به‌لام به‌جۆریکی وا که‌ تێگه‌یشتن و پراقه‌ کردنی ئاسان نه‌بیت و ئه‌مه‌ش بووه‌ته
 هۆی چه‌ند وه‌رگێڕانیکی له‌یه‌ک جیاوازی رسته‌که‌ له‌لایه‌ن ئه‌سیرپۆل‌وجیسته‌کانه‌وه‌. ده‌قه
 سومه‌ری‌یه‌که‌ ده‌لێت: "u₄-ba kur Šubur^[ki] Ḫa]-ma-zi^[ki] eme-ḫa-mun ki-"
 "en-gi" که‌ به‌: "شوبور، خه‌مازی، (گه‌لانیکی) که‌ زمانه‌کانینان پیچه‌وانه‌ی یه‌کن،"
 وه‌رگێڕدراوه‌،^{۸۲} له‌کاتیکدا به‌رای جاکۆبسن "وولاتی سومه‌ری جووت زمان"

⁷⁹Langdon, S. H., "Tablets from the Archives of Drehem," Paris, 1911, No. 53;
 Hallo, W. W., "A Sumerian Amphictyony," *JCS* 14 (1960), 109: 9,5.

⁸⁰ Edzard, *RIA*, p. 70; 71.

له‌خه‌له‌تی ناوی فرمان‌ده‌واکاندا، به‌رای ئیمه‌ مه‌رج نیه‌ زمانه‌ خۆیان خه‌لکی خه‌مازی بووبیتن، به‌لکو
 ده‌کریت بیگانه‌ بووبیتن و له‌لایه‌ن پادشایان ئورده‌وه‌ دامه‌زرینه‌دراون.

⁸¹ بۆ ئه‌م ناوه‌ی دوا‌ی بروه‌انه‌:

Edzard, D. O., G. Farber and E. Sollberger, *RGTC*, Band 1, Wiesbaden, 1977, p. 69.

⁸² بروه‌انه‌ ووشه‌ی 'mithurti' و نمونه‌ی ده‌قه‌کانی له‌:

وهرگترانی دروستی:

"eme-ḫa-mun ki-en-gi" ^{۸۲} به لام له‌حالتیکدا ده‌قه که بهم شپوه یه وهر بگنیردریت:
"لهو کاته‌دا، سوبارتو و خهمازی (به) زمانیکی جیاواز له سومهر (قسه‌یان ده‌کرد)،" ته‌وا
ده‌شیت بلتین زمانی سوباری که زور کهمی له‌بارده‌وه ده‌زاین، له خهمازیش قسه‌ی بی
ده‌کرا. ته‌گینا، به وهرگترانه‌که‌ی جاکوبسن بیت، ناوه‌یتانی سومهری جووت
زمان (سومهری و ته‌که‌دی) له‌پال شوپور و خهمازی دا جیا‌کردنه‌وه‌یه‌ک ده‌کات له‌نیوان
زمانی سوباتو و زمانی خهمازی دا. ته‌میش پرسپاری زیاتر سه‌بارت به زمانی خهمازی
قوت ده‌کاته‌وه: ئایا زمانیک یان دیالکتیک بووه که خزمایه‌تی له‌گه‌ل زمانه‌کانی گوتی و
لولوبی‌دا هه‌بووه؟ یان زمانیکی ته‌واو سه‌ریه‌خو بووه؟ هه‌رچه‌نده ته‌مه‌یان که‌متر شیاوه.
له‌پروژگاری ته‌م‌پو‌دا ناتوانین وه‌لامی ته‌م پرسپاران به‌دینه‌وه.

باس و خواسی جادوگریکی خهمازی که له ده‌قی سومهری "ئینمیرکارو
ئینسونخکیش‌دانا *Enmerkar and Ensuhkešdana*" ^{۸۴} دا هاتوه، شایانی گرنگی
بی‌دانه. به‌پیتی ته‌م ده‌قه، جادوگره‌که‌ی خهمازی پاش خاپور کردنی خهمازی بو ته‌راتنا
باری. کردوه و سه‌رداره نوئی یه‌که‌ی، واته سه‌رداری ئاراتنا له دژی ئینمیرکار کاری
بی‌کردوه. ده‌قه که ده‌لیت:

The Chicago Assyrian Dictionary (CAD), Vol. M II, p. 137.

بۆ ده‌قه سومهری یه‌که‌و وهرگترانه‌که‌ی، به‌روانه:

Cohen, S., *Enmerkar and the Lord of Aratta* (A Ph. D. Dissertation presented to the University of Pennsylvania), Pennsylvania, 1973.

⁸³Jacobsen, Th., *The Harps that once...*, p. 289.

هه‌روده‌ها به‌روانه:

Edzard, D. O., *Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonien (ZZB)*, Wiesbaden, 1957, p. 31 and note 130.

⁸⁴ده‌قه که له‌لایه‌ن ۱. بترلین A. Berlin دوه‌بلاو‌کراوده‌وه. بۆ بیللیو‌گرافیا به‌روانه:

Steinkeller, p. 82, note 29.

"جادو گهره که که کارامه بی یه که ی هی خه مازده بی یه ک بوو،
 نورگیرنونا Urganuna، که کارامه بی یه که ی هی خه مازده بی یه ک
 بوو؛ پاش نهودی خه مازی خاپوور کرا، بۆ نه راتنا باری کرد. ^{۸۵}

گاسور و هاوولاتی یانی:

باس کردنی ناوه کانی سهر به زمانی مۆز/بانانا، به رهو شاری گاسور، شاره
 کۆنه که ی ژیر و پیرانه و که لاره کانی شاری نوزی پهل کیشمان ده کات. گاسور، پیشینه ی
 کرۆنۆلۆجیانه ی، نه ک فرهه نگیانه ی نوزی، له میژووی دا پیش نوزی یه، به لام جیاوازی
 نینوایان له پرووی فرهه ننگ و نه ژاده وه ته و او دیارو بهرچاوه. ^{۸۶}

چینه کانی ژیر ئاستی چینه کانی نیشته جی بوونی نوزی، شوپنه واری نیشته جی بوون و
 بینایان تیدا دۆزراوه ته وه که میژووایان بۆ هه زاره ی سی یه می پیش زاین ده گهرپته وه.
 له مهش گرنگتر، کۆمه لیک له وحی قور (نزیکه ی ۵۰۰ دانه) ی تیدا دۆزراوه ته وه که به
 نه ستورایی چینیکی نیشته جی بوونی ۱،۲۷ م. دا. بلاو بوو بوونه وه، به لام هه موو
 کۆمه له که یه ک گروپی پیکه وه گرئ دراو پیک ده هین. ^{۸۷} به شی زۆری له وحه کان
 دهقی ئابوورین که ناوی که سی زۆر گرنگیان تیدایه، له بهر نه وه وپته یه کی پیکهاته ی

⁸⁵ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 83.

⁸⁶ Meek, T. J., *Excavations at Nuzi*, Vol. III: "Old Akkadian, Sumerian and Cappadocian Texts from Nuzi," Harvard, 1935, p. ix.

پهرستگایه ک که بۆ خواوهند ئیشتار تهرخان بووه له گاسور هه بووه که سهردهمه که ی بۆ سهردهمیکی
 کۆنتر له نه که دی ده گهرپته وه، واته بۆ سهردهمی سه ره له دانی بنه ماله کان، بۆ نه مه به روانه:

Lloyd, S., *The Archaeology of Mesopotamia from the Old Stone Age to the Persian Conquest*, London, 1978, p. 147.

⁸⁷ Meek, *Op. Cit.*, p. viii.

بۆ وه سنی له وحه کان، درپژی و پانی و شپوه دیان و جۆری خهت و زمانیان، به روانه:

Op. Cit., pp. viii-ix.

دیمۆگرافی ئهو کاتهی شاردهکه مان پیشان دهدات له گه‌ل په‌یوه‌ندی‌یه‌کانی له‌گه‌ل ده‌ورو به‌ره‌که‌یدا. زۆریه‌ی ناوه‌ که‌سی‌یه‌کان سامین، هه‌ندیکیان سومه‌ری و به‌شیکه‌ی که‌میش نه‌ سامی نه‌ سومه‌رین. ئهم زۆرینه‌ سامی‌یه‌ له‌ گاسور وای له‌ میک کردووه‌ پیشنیز بکات که‌ دانیشتوانی گاسور به‌ پله‌ی یه‌که‌م سامی بووبیتن، ته‌نانه‌ت کاریگه‌ری‌یه‌کی لاوازی سامی رۆژئاوایش له‌ شاره‌که‌دا تییینی کراوه.⁸⁸ به‌ گوێره‌ی پیشنیزه‌که‌ی ئهو ئه‌که‌دی‌یه‌کان له‌ سه‌رده‌می ئه‌که‌دی‌دا بالی زۆرایه‌تی‌یان به‌سه‌ر دانیشتوانه‌ سومه‌ری‌یه‌که‌ی شاره‌که‌دا کیشاوه.⁸⁹ به‌لام خۆی له‌ راستیدا یی ناچیت سومه‌ری‌یه‌کان گروپیکه‌ی نه‌زادی سه‌رده‌ستی گاسور بووبیتن، چونکه‌ ده‌زانی پهل کیشانی نه‌زادی‌یان تا ئه‌وه‌نده‌ دوور له‌ چه‌قیانه‌وه‌ نه‌گه‌یشتووه‌. له‌جیاتنی ئه‌مه‌، پیشنیزای ئیمه‌ ئه‌وده‌یه‌ که‌ ناوچه‌که‌ دانیشتوانیکه‌ی بوومی خۆی هه‌بووه‌، که‌ له‌ژێر کاریگه‌ری‌یه‌کی فره‌هنگی و زمانه‌وانی سومه‌ری‌دا بووه‌، ئهم کاریگه‌ری‌یه‌ش زیاتر له‌ ناوه‌ که‌سی‌یه‌کاندا په‌نگی داوه‌ته‌وه‌. له‌زۆر سه‌رده‌م و زۆر ناوچه‌ی تری میسۆپۆتامیادا که‌سانی زۆر ناوه‌ که‌سی‌یه‌کانیان ناویکی ییگانه‌ بووه‌. کاریگه‌ری سومه‌ری له‌م جوړه‌ش هه‌ر لێره‌ نه‌بووه‌، به‌لکو له‌ هه‌موو میسۆپۆتامیاو به‌شی گه‌وره‌ گه‌وره‌ی سوریای ئیستاشدا هه‌بووه‌.

بگه‌ڕێنه‌وه‌ بۆ ناوه‌ که‌سی‌یه‌کانی زمانی مۆز له‌ گاسور؛ میک تییینی کردووه‌ که‌ پینج یه‌کی کۆی ناوه‌کانیان له‌م جوړه‌ بووه‌، واته‌ وه‌ک ئه‌وناوانه‌ی له‌ تۆماره‌کانی سومه‌ردا هاتوون و به‌ سواری پیمان ناسیتراون⁹⁰ و وه‌ک ئهو ناوانه‌ی خه‌مازین که‌ ئاماژه‌مان بۆ کردن. هه‌ندیک نمونه‌ له‌ ناوه‌کانی گاسور ئه‌مانه‌ن: 'ئه‌بابا Ababa'، 'ئه‌بوبر Abubu'، 'ئه‌خا Ahaha'، 'ئه‌خوحو Ahuho'، 'ئیللی Belili'، 'ئیتیتی Ititi'، و هی تر.

⁸⁸ Meek, *Op. Cit.*, p. xiv.

⁸⁹ *Op. Cit.*, p. xiii.

⁹⁰ بۆ هه‌ندیک نمونه‌ له‌م ناوانه‌ به‌روانه‌:

جیڳای سهرنجه که کونترین فەرمانرہوای ئاشور ناوی ئیتیټی کورپی 'یاکولابا' بووہ.⁹¹ ئەم ئیتیټیټیټی ئاشور نووسینیکی جی هیشتووہ تیایدا دەلیت که شتیکی لە تالانی گاسور پێشکەش بە خواوەند 'نین' کردووہ.⁹² ناوی برگە دووبارە لە گاسور تەھا بە ناوی کەسی یەوہ نەوہ ستاوہ، بەلکو زۆر ناوی خواوەندی لێم جۆرەن، وە ک: 'Dada، 'Dudu، 'Mama، 'Mumu، 'Kuku، 'Nana، 'Zuzu، 'Bubu، و 'Baba' و هێ تر که بوونەتە هۆی دروست بوونی زۆر ناوی کەسی برگە دووبارە بەوہی که چوونەتە پێکھاتە ی زۆر لێم ناوانەوہ.⁹³ میک تیپینی کردووہ که ئەم جۆرە ناوانە لە ناوچە کۆیستانی یەکانی باکور و باکورێ رۆژھەلات (واتە کوردستان) و تەنانەت عیلامیش دا بلای بوون و لە بەلگەنامەکانی 'کەپەدزکیا' شدا ھاتوون، بەلام لەپاش سەردەمی بنەمالە ی سێ یەمی ئورہوہ ئیتر بەرہو ئەمان رۆیشتوون،⁹⁴ ئەمەش پالیشتی یەکی ئەو برہوایەمانە که ئەم ناوانە سواری بوون و

⁹¹ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 109.

⁹² Grayson, *RIMA- Vol 1: Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC)*, Toronto, 1987, A.O.1001, No. 1, p. 7.

جیڳای سهرنج دانه که تەھا دووجار ناوی گاسور لە دەقی تری دەرہوہ ی گاسور خۆیدا ھاتوہ، یەکیکیان ئەم نووسینە شاھانە یە ئیتیټیټی و ئەوی تریشیان لە دەقیکی تردا که لە لایەن میکەوہ لێم ژمارە یە RA دا بلای کراوہتەوہ:

Meek, T. J., "Note on the Early Texts from Nuzi," *RA* 34 (1937), p. 65.

⁹³ Meek, *Op. Cit.*, p. xiii.

مەبەست لێم خالە ئەوہ یە که ھەندیک ناوی کەسی لە وو شە یەکی و اتاداری کورت یان درێژ لەگەڵ ناوی خواوەندی کدا پێک دێت، بۆنۆنە ناوی ئە کەدی *warad-Sin* که واتای "بەندە ی (خواوەند) سین" دەبەخشیټ. نمونە ی ھاوچەرخی ئیستاش 'عبد الله' و 'عبد الرحمن' و 'جار الله' و زۆری ترن. بەم بە شە ی ناوی کەسی که ناوی خواوەندی یان نازناویکی خواوەندی کە دەوترێت Theophoric .part

⁹⁴ *Ibid.*

گوتی یەکان:

ناوو ناوھاتیان:

تا ئێستا کۆنترین سەرچاوەی زانراو کە ناوی گوتی یەکانی تۆمار کردبێت نووسینیکی 'لوگالانیمونندو' *Lugalanemundu* ی پادشای 'ئاداب' *Adab* ی سەردەمی سەرھەڵدانی بنەمالەکانە کە بە ڕوونوسیکی سەردەمی بابلی کۆن بە دەستمان

---

⁹⁵ جێی سەرئێخە کە ناوی لەم جۆرە لە باشوری مێسۆپۆتامیاشدا بەژمارە یەکەم کەم ھەبوو، وەک ناوی خواوند بابا لە لەگەش *Lagaš* و زەبابا *Zababa* و زازاری *Zazari* (بۆ ئەم ناوانە ھەروا: Barton, G. A., *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad-RISA*, London, 1929, p. 76)

لەوانەبە 'نانا' *Nanā* ش (RISA, p. 330) و ناوێکی یەکانی وەک 'دادا' *Dada* ئێنسی *ensi* (میری شار، دۆلەتە-شار) ی 'نېپور' *Nippur* و 'دادا' یەکی تریش کە ئێنسی 'شوروپاک' *Šurupak* بوو (RISA, pp. 10; 368)، 'ئیلولو' *Elulu* یەکیک لە پادشایان ئەکەد بوو (SKL, p. 114) و 'ئیلولو' یەکی تری پادشای ئور (SKL, p. 94)، 'ئیگیگی' *Igigi* پادشای ئەکەد (SKL, p. 112)، 'دودو' *Dudu* ی باوکی 'شود/تورول' ی پادشای ئەکەد (SKL, p. 114)، 'ئور-ماما' *Ur-Mama* (ناوەکە ی واتای "بەندە ی ماما" یە) کە یەکیک بوو لە ئێنسی یەکانی لەگەش (RISA, p. 172)، 'بالولو' *Balulu* پادشای ئور (SKL, p. 94)، 'پوزوزو' *Puzuzu*، باوکی 'ئوخوب' *Uhub* ی میری 'کیش' *Kiš* (Sollberger, E. and J.-R. Kupper, *Inscriptions Royales Sumeriennes et Akkadiennes-IRSA*, Paris, 1971, 1A2a) و ھە

تری. ڕەنگە لەمانەش گرنگر ناوەکە ی پاسەوانی دارستانی ئورز بیت کە لە داستانەکە ی گیلگامیش دا ھاتوو و بە 'ھوبابا' *Humbaba* یان 'ھووا' *Huwawa* نوسراو، ئەمیش ناویکی ھەرگە دووبارە ی نمونە ی (سووباری؟) یە. لە بیریشمان نەچێتووە کە باوێر وایە دارستان و بێشەلانی ئورز، بەلایەن کەمەووە لەم کاتەدا، لە کۆستانەکان باکووری ڕۆژھەڵاتی مێسۆپۆتامیادا (کوردستان) ھەبووبیت، ھەروانە ھەراویزی ژمارد ٤٦ ی ئەم بەشە.

گه‌یشتووه.⁹⁶ ناوی 'گوتی' به زۆر شتیوه و به به‌کاره‌ینانی لۆگۆگرامی له‌یه‌ک جیاواز له‌سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کاندا نووسراوه. به‌تایه‌تی یه‌که‌م پرگه‌ی ناوه‌که‌ که ده‌شپێت به‌ شتیوه‌ی جیاوازی وه‌ک -Gu-, Ku-, Qu- بخوێنرێته‌وه‌. له‌ هه‌ندیک نووسراودا ده‌نگیکێ -b- خراوه‌ته‌ ناوه‌که‌وه‌ و کردوویه‌تی به‌ گوتیبیرم 'Gu-te-bu-um'، ئەم (b) یه‌ له‌وانه‌یه‌ وابه‌سته‌ی یه‌کی له‌گه‌ل پاشگری کۆی عیلامی (-p) دا هه‌بووین. هه‌روه‌ک چۆن له‌ناوی نه‌ژادی لوللویی یه‌کانیشدا به‌ شتیوه‌ی 'لوللویی Lullubi' ده‌بیینییه‌وه‌. شتیوه‌ی 'موتی Quti' له‌ له‌وحه‌کانی شمشاره‌⁹⁷ و سه‌رچاوه‌کانی سه‌رده‌می ئاشوری ناوه‌راست و ئاشوری نویدا دیت. شتیوه‌ی گوتیبیرم 'Gutium' له‌ هه‌ندیک سه‌رچاوه‌ی بابلی ناوه‌راست دا به‌ لۆگۆگرامه‌کان GÚ. DUg. A^{ki} نووسراوه‌ که له‌هه‌مان کات دا هه‌مان لۆگۆگرامه‌کانی نووسینی ناوی شاری 'کوتوا Kutua'⁹⁸ یه‌ (ئهم‌ شاره‌ له‌ قورئانیشدا ناوی به‌شتیوه‌ی کوئی هاتووه‌ و ئیستاش له‌ سه‌رچاوه‌ میژوویی یه‌کاندا هه‌ر به‌ Kutha ناوی ده‌بریت). به‌لام ئەم له‌یه‌ک چوونه‌ یێ ده‌جیت ته‌مها په‌یوه‌ندی به‌لایه‌نی ته‌کنیکی نووسین و خه‌توه‌ هه‌بووین نه‌ک په‌یوه‌ندی یه‌کی له‌جۆریکی تر.

شوێنیان:

گوتی یه‌کانیش له‌وه‌دا له‌ گه‌لانی تری کوردستانی کۆن زۆر جیاواز نین که‌ خاک و نیشتمانیان ناتوانریت به‌ووردی دیاری بکړیت. سنوور و مه‌ودای سه‌رزهمینه‌که‌یان بۆ میسۆپۆتامیای یه‌کان زۆر ږوون و زانراو نه‌بووه‌. ته‌گه‌ر جاریکی تر به‌ ووریایی یه‌وه‌

⁹⁶ Hallo, *RIA*, p. 709.

⁹⁷ بۆ نمونه‌ بڕوانه‌:

Eidem, J. and J. Læssøe, *The Shemshara Archives-I- The Letters*, Copenhagen, 2001, 11: 4; 19: 15; 26: 11.

⁹⁸ *MSL* II, 43 I 9 (MB Ugarit),

هه‌روه‌ها ږوونووسیکێ بابلی ناوه‌راستی له‌وحیکێ ته‌ستیرناسی بابلی کون (BM 121034)، بڕوانه‌:

Edzard, D. O. and M. Gallery, "Kutha," *RIA* 6 (1980-1983), p. 385.

سهریکی دهقه که ی 'جوگرافیای سارگون' بکهینهوه؛ دهیین گوتیوم له 'ئهبول-ئهدهده' *Abul-Adad* 'هوه بۆ 'خالابا *Hallaba* 'بووه.⁹⁹ شوینی ئه مه ی دوا ی یان تا ئیستا نه زانراوه، ههرچی ئه بول-ئهدهدیشه، هه ندیک هه ول بۆ دیاری کردنی له سه ر نه خشه دراو ن. باوه ر وایه هه مان 'ئه بولات *Abullāt* 'بیته که به چیا ی 'کیماش *Kimaš* 'دهوترا و له دهقه کان سهردهمانی دواتردا ناوی هاتووه¹⁰⁰ - ئاگاداری ئه وه بین له گه ل کیماشی عیلامدا تیکه لی نه که ی ن-. له وانه یه هه ر ناوی ئه م کیماشه بیته، که تیایدا 'گودئ-ئا *Gudea* 'ی میری له گه ش مسی ده رهتیاوه، ناوی به سه ر ئه و شاره دا به رایته که کیماشی یی دهوترا ودهشیت گردی قوش ته په ی نیوان ئاوه سپی و تاوقی ئیستا بوو یته.¹⁰¹ که هه مان دهقه که ی 'جوگرافیای سارگون'یش ئاماژه بۆ ئه بول-ئهدهده وه ک سنوری وولاتی ئه که ده کات، واتای وایه که وولاتی گوتیوم و ئه که ده دراوسی بوون، ههرچه نه ده ئه م هتلی سنووه ی ئه که دیش له نزیک تاوق زۆر به ره و زوور له وولاتی ئه که دی بنه دپته به رچا و. سنوری باشوری گوتیوم له نوو سینتیکی 'سامسو-ئیلونا *Samsu-iluna* ' (1749-1712 پ. ز.) ی پادشای بابل دا به عیلام دیاری کراوه و

⁹⁹ Grayson, *AfO*, p. 59, l. 15.

دهیته تییین بکه ی که فایده نه ر لای وایه مه به ست له گوتیومی ئه م دهقه چیاکان زاگرو سه له ناوچه کان ناوه راستی سیرواندا:

Weidner, *AfO* XVI, p. 14.

¹⁰⁰ Frayne, *SCCNH* 10, p. 159-161.

¹⁰¹ *Ibid.* And Frayne, *EDGN*, p. 90.

گودئ-ئا له ئه ستونی A دا ده لیت:

"hur-saḡ urudu-ke₄ ki-maš-ta ní-bi mu-na-ab-pà urudu-bi gi-si-a-ba mu-ni-ba-al" (A XVI 15-17),

واته: "له کیماشه وه، زنجیره چیا ی مس خۆی بۆ ئه و (= گودئ-ئا) ناسرا و کرد و، ئه و مسه که ی

هه لکه نه د (و کردی به) سه به ته وه. " به روانه:

Edzard, D. E., *RIME*, vol. 3, part 1, Toronto, 1997, 79 (E3.1.1.7 Cyl. A II. 15-17).

سنووری باکوریشی له ئیداماراز *Idamaraz*.^{۱۰۲} ئەمەى دواپیان سەیره، چونکە ئیداماراز له رووی جوگرافی یهوه دووره، بهلام سنووره کهى باشورى له گەل ناوەرۆکی نووسینه کهى لوگالانیموندوی پادشای ئاداب دا یهک دهگرتهوه که تیایدا گوئیوم له نیوان سوپارتو له باکور و مارخاشی و عیلام له باشور ریز کراوه.^{۱۰۳} ئەمە یی گومان له حالیکدا که شتوازی ریز کردنی ناوه کانی نووسینه که له سەر بنه مایه کی جوگرافی بیت. نیشتمانی گوئی به کان له دهقی ئەدهی "نه فرەق ئە که د" دا وابەستەى ئەو چیا یانە کراوه که پیتان ده لێن گوبین *Gubin*، دهقه که ده لیت:

"(تینلیل) تەماشای لای چیاکانی گوینیه وهی کرد؛ هه موو زنجیره چیا بهرینه کانی رامالی - (ئهوانه ی) که له گەل خەلکدا حساب ناکرین، به بهشیک له وولات ناحوتندرته وه، گوئیوم، گەلێک که سهرهوتن نازان، که بههره ی مرقانه یان ههیه، بهلام زرنگی سه گانه و روو که شی مەمونا نه - تینلیل له چیا کانه وه هینانه ده ره وه."^{۱۰۴}

¹⁰² Poebel, A., "Eine sumerische Inschrift Samsuilunas über die Eroberung der Festung Dur-Samsuiluna," *AfO* VIII (1932-33), p. 243.

¹⁰³ بۆ دهقی نووسینه که برهانه:

Edzard, *ZZB*, p. 32.

شوین دیاری کردنه کهى کامیرۆن له:

Cameron, G. G., *History of Early Iran*, Chicago, 1969, p. 41,

که. گوئیومی له باکوری نیشتمانی لولوبی به کان له شارەزور داناو، له وه ناچیت له راستی یه وه نزیک بیت، هیچ نه بیت له سەر ده مەى بابەق باسه که ماندا.

¹⁰⁴ "152) kur gú-bí-na-šè igi na-an-íl 153) hur-sag dagal téš-bi nam-ta-an-si-ig 154) un-gá nu-si-ga kalam-ma nu-šid-da 155) gu-ti-um^{ki} un kēš-da nu-zu 156) dím-ma lú-ulu^{lu} galga ur-ra SIG⁷. ALAN ^ugu^u-bi 157) ^den-líl-le kur-ta nam-ta-an-è," Cooper, J. S., *The Curse of Agade*, Baltimore and London, 1983, lines 152-7.

لهم دهقه دا رق و کینه به کی زۆر به رامیه ر گوئی به کان ده رخاوه له بهر ئەوهی گوئی به کان بوون که وولانی سومهرو ئە که دیان داگیر کرد و نزیکه ی سە دهیه ک فەرمانه دواپیان کرد.

وادیاره گوتیوم له هه ندیك سهردهمدا سهرزهمینه کانی له باشوری زبی خواروووه- له وانه شه له بهره و ژوور تریشه وه- هه تا نزیک خاکی عیلام، له نزیک روبراری سیروانی گرتیته وه. به گویره ی هالو Hallo، گوتیوم به پنی سهرچاوه کانی سهردهمی بابلی کۆن له نیوان ههردوو هیللی پانیی ۳۵ و ۳۶ دا بووه له ههردوو بهری زبی خواروو. ۱۰۵ به لام پین ده چیت که سهرزهمینی گوتی یه کان له سهردهمانی دواتردا پچووک بوو یته وه، یان نه وه تا گوتی یه کان به سهر روبرو بهریکی فراوانتردا بلاو بوونه ته وه و تیکه لاوی گهلانی تری ناوچه که بوون. بۆیه له سهرچاوه کانی ههزاره ی یه که می پ. ز. دا وه ک سهرزهمینیکی پچووکی سنوور نادیارای رۆژهه لاتی دیجله ناماژه ی بۆ کراوه.

بنه چه یان:

گوتی یه کان، وه ک گهلانی تری کوردستانی کۆن، وه ک تاکه کهس و وه ک کۆمه له خه لک له چهقه شارستانی یه کانی میسۆ پۆتامیادا هه بوون، نه ک ههر له باشوور، به لکو له ناوچه کانی خابور و فوراتی ناوه راستیش. بۆ نمونه، ناوی کهسی که به an- و kan- کۆتاییان دیت و به گوئی ده زانرین، له دهقه کانی شاگار بازار له ناوچه ی خابور هه. وه ک 'خولوککان Hulukkan، 'نه تینان Attenan، 'نهریشکان Arieškan، 'ئاشوبلان Ašublan، 'نه نان Annan، 'نه ککان Akkan، و ته نانه ت ئیریکان Tirikan، یش، ۱۰۶ که ناوی دوا پادشای گوتی یه کانیش له باشوری میسۆ پۆتامیا. له شاری ماری و فوراتی ناوه راستیش، هه ندیك له گوتی یه کان شوینه واری خۆیان چی

¹⁰⁵ Hallo, "Gutium," *RIA*, p. 719.

¹⁰⁶ بۆ ئهم دهقانه و ناره کانی تیایاندا هاتوون، بروهانه:

Loretz, O., "Texte aus Chagar Bazar," *lišān mithurti, Festschrift Wolfram Freiherr von Soden zum 19. VI 1968*, herausgegeben von W. Röllig, Neukirchen-Vluyn, 1969, pp. 244-250;

هه روه ها:

Gelb, *HS*, p. 64, note 128.

هیشتر وه و هندیکی ناماژه هیه که له سهردهمی نه که دی یه وه پیکه وه له گهل
 ناموری یه کاندایه وه بوون. ^{۱۰۷} له باشوریش، واته له وولاتی سومهرو بابل، گوتی یه کان
 بابه تیکی گهرم و گوری نووسینه شاهانه کان و دهقه نه دهی یه کان بوون، به دوزمینی درنده
 و دوویشک و مار و کتویی یاسا نه ناس ناوزده کراون. ^{۱۰۸} له داستانی "تیررا" و میشوم
Erra and Išum "یشدا به یه کیک له گهل شه رهنگیره کانی ناوچه که له قه له م
 دراون. ^{۱۰۹} له نووسینه که ی "لوگالاتیموندو" دا که له پیشتر باسی لیوه کرا، یه کیک له
 ههره کۆنترین ناماژه کانی بۆ گوتی یه کان تیدایه. له دهقه کانی پاشتریشدا، وه ک له
 "نه فرقی تینلیل" دا بینیمان، نامرازیکی سزای خودایی و توله سندن بوون که خواوه ند
 تینلیل، یان له شویتیکی تردا خواوه ند مهردوک، ته یاری کردوون و به گز نه رام-سینی دا
 کردوون.

له پرووی نه ژاده وه، گوتی یه کان یه کیک له و گهلانه بوون که به "گهلانی زاگرو"س
 ده ناسرین و هندیکیش "فهوقازی Caucasians" یان بچ ده لین، ^{۱۱۰} له مانهش
 عیلامی یه کان و کاشی یه کان و لولویی یه کان و هی ترن. زاراوه یه ک که له سهرچاوه
 میتخی یه کاندایه کۆله گوتی یه کانی بچ وه سف دراوه، بۆ شی کردنه وهی واتاکه ی بووه ته
 مایه ی زۆر گفتو گوی نیوان توژهران، نه ویش زاراوه ی *namrū/ namrū(tu)* د.
 وه ک ووشه واتای کال یان درهوشان ده به خشیت، پرسیاره که نه ویه ئایا مه به ست له مه

¹⁰⁷ Hallo, *RIA*, p. 716; 719.

¹⁰⁸ بۆ نمونه برهوانه دهقه که ی "نه فرقی نه که د" که ناماژه ی بۆ کرا، به تایه یی دێره کانی ۱۵۰-۱۶۱.

¹⁰⁹ Cagni, L., *L'Épopée d'Erra*, Roma, 1969, IV 133, p. 118;

ههره وه بروه:

Hecker, K., W. G. Lambert, G. G. W. Müller, W. von Soden, A. Ünal, *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments (TUAT)*, Band III- Weisheitstexte, Mythen und Epen, Gütersloh, 1994, p. 798.

¹¹⁰ بۆ نمونه برهوانه:

Cameron, *History of Early Iran*, p. 138.

جیا که ره‌وه‌یه کی نه‌ژادی بووه (وه‌ک: سپی پیست) یان نا،^{۱۱۱} به‌لام نه‌نجامیکی پروون و
 یه‌کلایی که‌روهه تا ئیستا به‌ده‌ست نه‌هاتووه. زاراو‌یه‌کی تر که بۆ وه‌سف دان
 گوتی‌یه‌کان به‌کارهاتووه *nišē saklāti* یه که له ر‌ونووسه دواتره‌کانی نووسینه‌کانی
 پادشای کاشی *ئاگوم کاکریمی* دا هاتووه، ئه‌میش واتاکه‌ی ته‌ماوی‌یه و له شیکردنه‌وه
 نایه‌ت.^{۱۱۲}

وه‌ک وولاتی سو‌بارتو، وولاتی گوتی‌یه‌کانیش هه‌ندیک به‌ره‌مه‌ی هه‌بووه که به‌گوتی
 ناسراو بووه، وه‌ک هه‌نجیری گوتی، یاقیقی گوتی، خوری، عه‌ره‌بانه و هی تر.^{۱۱۳}

پادشایانی گوتی له‌ماودی ۱۲۵ سالی فهرمان‌ه‌واییان (به‌گوێردی ده‌قیکی تر ۱۲۴ سالی)
 دا له باشوری می‌سۆپۆتامیادا جگه له که‌میک نه‌ییت، نووسینی وایان جی نه‌هیشتووه.
 یه‌کتیک له‌مانه چهند ده‌قیکی تا راده‌یه‌ک درێژ و له پرووی می‌ژوو‌یی‌یه‌وه گرنگی
 ئه‌تیرپ‌اندو-بی/وا-زیر *Erridu-Pi/Wa-zir* ن که ماوه‌ی سالانیکی زۆر بوو وون
 بوبوون و له‌م سالانه‌ی دوا‌یی دا دۆزرانه‌وه و له‌لایه‌ن کوتشهر Kutscher ه‌وه
 بلاوکرانه‌وه.^{۱۱۴} نووسینیکی تریش هی لا-ئه‌راب *Lā- arāb* ه‌ له‌سه‌ر سه‌ره

^{۱۱۱}بروانه:

Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 102 ff.; Speiser, "On the Alleged *namru*
 'fair-(skinned),' " *Orientalia* 23 (1954), p. 235-236; Hallo, *RIA*, p. 717.

له هه‌ندیک باری تردا که ئه‌م زاراو‌یه‌ی تیادا به‌کار هاتووه، زیاتر به‌لای ئه‌ودا ده‌چیت که مه‌به‌ست
 لئی "شۆخ" یان "چاک" بوو‌ییت، بۆ ئه‌مونه له‌سه‌ر ئه‌مه‌ ب‌روانه نامه‌یه‌کی سه‌رده‌می بابیلی کۆن که لێره‌دا
 بلاوکرانه‌وه‌د:

van Soldt, W. H., *altbabylonische Briefe XII: Letters in the British Museum*,
 Leiden, 1990, No. 112, p. 94-5.

^{۱۱۲} Hallo, *Ibid*.

^{۱۱۳} Hallo, *Ibid*.

^{۱۱۴} Kutscher, R., *The Brockman Tablets at the University of Haifa- Royal
 Inscriptions*, Haifa, 1989, pp. 49-70.

دیاکونوف پیشینازیکی به بهای سبزه به سیستمی فرمانروایی گوتی هیه؛
 وورد بوونه له لیستی ناوی پادشایان گوتی که له لیستی پادشایان سومری دا هیه،
 دهری دهخات که سهردهمی فرمانروایی پادشاکان کورت کورت بوون و
 له ماوه کی کورت دا ناوه کان دووباره دهبنه وه. سهرباری نه مهش، رسته به کی سهرتای
 لیسته که که به پنی رافهی دیاکونوف دهلیت "هوزی گوتی پادشای نه بوو،" پتکه وه
 وایان کرد دیاکونوف بروای وایت که گوتی به کان پادشایان نه بوو بیت، به لکو سهروک
 هوزیان به هه لباردن دانایت که بو ماوه کی دیاری کراو فرمانروایی وولاتیان
 کرد بیت و دووباره هه لباردنه وایان بو زیاتر له جاریکیش شیاو بوو بیت.^{۱۱۶}

سهرچاوه کان سهردهمانی پاشتریش ناوی گوتی به کان وه ک دوزمن و رکابه ری خویان
 ده بن، وه ک له نووسینه کان ئاشور ناسیریالی دووم و نه سارحه ددون و سارگوتی دووم
 و ئاشور بانیریالی ئاشوری و نابونائیدی بابلی دا هاتووه. کتوی 'نیموش' که
 ئاشور ناسیریال له وولاتی لولوبی به کاندای بای ده کات و دهلیت لولوبی به کان خویان
 'کینیا' ی پی ده لین، له هه ندیک دهقی پاشتردا وه ک کتوی وولاتی گوتی به کان ناو
 ده بریت: "...کتوی نیموش.... که له گوتیومه،"^{۱۱۷} هزی نه مه له وانه به نه وه بوو بیت که
 گوتی به کان زیاتر له لولوبی به کان له لایه نووسه ره کان باشوره وه ناسراو بوو بیت.
 سهرگوزشته کان سبزه به گوتی به کان و کتوی نیموش و که شتی به که ی له سهری

¹¹⁵ Frayne, D. R., *RIME* Vol. 2: Sargonic and Gutian Periods (2334- 2113 BC), Toronto, 1993, E2. 2. 14. 1 (p. 229).

¹¹⁶ Diakonoff, "Media," *The Cambridge History of Iran (CHI)*, Vol. 2, Cambridge, 1985, p. 37.

¹¹⁷ Reiner, E., "Lipšur Litanies," *JNES* 15 (1956), No. 3, p. 135.

سبزه به خوتندنه وی نیسر *Nišir* به نیموش *Nimuš* له سالانه ی دوا ی دا، له بهشی جوگرافی
 نه به شه دا باسکراوه.

لەنگەری گرتووە - ھەروەک لە ئەفسانە سومەری و بابلی یەکاندا ھاتووە کە کەشتی یە کە لەسەر نیموش لەنگەری گرتووەتەووە - و لەم جۆرە، لە سومەری و بابلی یەکانەووە بۆ ئەدەبیاتی دواتری خوری و جولە کە^{۱۱۸} و سریانی و پاشتریش ەەرەبی گواستراوەتەووە، ھەروەک لە قورئاندا "واستوی علی الجودی"^{۱۱۹} دەبینن.

زمانیان:

زمانی گوتی ھەتا ئەو پڕۆژەی دەقی بەم زمانە نووسراو - ئەگەر ھەبێت - نەدۆزرتەووە، ھەر بە تەلیسم دەمیشتەووە. لەگەڵ ئەمەشدا، ھەندیک زانیاری کەم، بەلام گرنگ لەبارەییووە لە پێی ھەندیک ناوی کەسی گوتی یووە کە لە لیستی پادشایانی سومەردا ھاتوون، دەکرێت ھەلبێتتەجریت. ئەم ناوانە ئەو پێشان دەدەن کە زمانی گوتی سەر بە

---

¹¹⁸ سەبارەت بە گوازارانەووی پارچەیی وێژەیی لەم جۆرە لە مێسوپۆتامیاووە بۆ وێژەیی جولە کە لە پرگای خوری یەکانەووە، بروانە:

Speiser, E. A., "The Hurrian Participation in the Civilization of Mesopotamia, Syria and Palestine," *Oriental and Biblical Studies, Collected Writings of E. A. Speiser*, Philadelphia, 1967, pp. 266-7.

¹¹⁹ بێ سوود نیە گەر لێردا رای شپایزەر لەم بارەییووە بێخەنە بەرچاو. بەرای ئەو لەبەرەتدا ئەو کێودی کەشتی یە کە لەنگەری لەسەر گرتووە لە ئەدەبیاتی مێسوپۆتامیادا نیموش بوو، بەلام کاتیکی خوری یەکان ئەم سەرگوزشتەییان وەرگێراووە سەر زمانی خوری، ناوی چپای نیموشیان گۆڕیووە بە ناوی بەرزترین چپای نیشتمانی بنەیی خۆیان کە بەرای زۆر بە ناوچەیی وان و دەورووبشی دەریاچە کەیی بوو، کە لەدواتردا پێی دەوترتا وولاتی ئورارتو، ئەم چپایش ئارارات بوو. بە رای شپایزەریش، دەقی ئەم وەرگێرانە خوری یە بوو، نەک بابلی یە کەیی، کە جوووەکان ودریات گرتووە و ودریان گێراووە سەر زمانی عیبری و جوووەتە تەوراتەووە، بۆیە لەو کتێبە پڕۆژەدا چپای ئاراراتە، نەک نیموش، کە کەشتی یە کە لەنگەری لەسەر گرتووە. یۆ ئەم رایەیی شپایزەر بروانە:

Speiser, *Oriental and Biblical Studies*, p. 267.

گروپی گهره‌ی زمانه‌کانی زاگروئس بووه وهک زمانه‌کانی عیلامی (؟) و لولوبی و به‌کینک بووه له‌و زمانه‌ی که حه‌مورابی به "سه‌خت" وه‌سفی داو. ¹²⁰ به لی وورد بوونه‌وه و سه‌رنج دانی ئەم ناوانه، شپایزه‌ر توانویه‌تی هه‌ندیک له‌رواله‌ته‌کانی پیتشیاژ بکات، وه‌ک بوونی پیتشگری *w/a/iarla*، توخمی *-laga-* و پاشگره کۆنسۆنانتی‌یه‌کانی *-b-* و *-ṣ-* و *(a)n-* ¹²¹ وه‌ک له‌ ناوه‌کانی 'سارلاگاب *Sarlagab*، 'ئیلولومیش *Elulumeš*، 'ئینیمیاکیش *Inimibakeš*، 'ئیکیشاوش *Igešauš*، 'یارلاگاب *Iarlagab*، 'یارلاگاندا *Iarlaganda*، 'ئیریگان *Tirigan*، ¹²² 'ل-ه‌راب *Lā- 'arāb*، 'شارلاک *Šarlak* که شارکالیشه‌پرری به‌دیلی گرتوه، ¹²³ 'ئیندوشش *Endušš*، پادشای گوتی ی نامه‌کانی شمشاره ¹²⁴ ته‌نانه‌ت له‌وانه‌شه 'حه‌تانیش *Hataniš* ی فهرمان‌ره‌وای خه‌مازیش. ¹²⁵ پاشگری‌ṣ- بچ ده‌چیت زۆر

¹²⁰ Gadd, C. J. and L. Legrain, *Ur Excavations. Texts (URI) I: Royal Inscriptions*, London, 1928, No. 146, p. 44-45.

¹²¹ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 97.

¹²² بروهانه:

Jacobsen, *SKL*, pp. 118-121.

شاریکیش به‌ناوی 'لاگا(ب)لاگا *Laga(b)laga* وه له‌وولاتی زاموا هه‌بووه که ناشورناسیرپال له‌کانی جه‌نگه‌کانی زامودا داگیری کردوه، هه‌مان ئەم توخمی 'لاگا *laga* نمونه‌ی‌یه‌ی تیا‌دا‌یه که سه‌ر به‌هه‌مان ئەم گروپه‌یه. بۆ ده‌قی نووسینه شاهانه‌که‌ی ناشورناسیرپال که ئەم ناوه‌ی تیا‌دا هیناوه، بروهانه:

Grayson, *RIMA 2*, I, A.0.101.1 (No. 1), ii 19b-23a, p. 203.

¹²³ بروهانه:

Gadd, "The Dynasty of Agade...", *CAH*, p. 455.

¹²⁴ بۆ نمونه‌ی ئەم ناوه له‌م نامانه‌دا، بروهانه نامه‌کان ژماره:

8: 13, 14; 11: 8, 36 و هی تر له:

Eidem and Læssøe, *The Shemshara Archives*, p. 79.

¹²⁵ Speiser, *Op. Cit.*, p. 98.

به‌لام جاکۆبسن هه‌ولێ داوه ریشه‌یه‌کی ئیتیمۆلۆجیی ته‌که‌دی بۆ ئەم ناوه بدۆزیه‌وه؛ به‌رای ئەو بریتی‌یه له‌ شیوه‌یه‌کی کورت کراوه‌ی *Hataniš-qabi* به‌ واتای: "ئه‌و (خاوه‌ندیک) په‌یمان ده‌دات که به‌پارێزیت." بروهانه:

جار له ناوی که سیش و له ناوی شوپنیشدا هاتپیت، وه ک 'سیماش' *Simaš*، 'کیماش' *Kimaš* و 'توکریش' *Tukriš*، و زور له وه دهچیت په یوه ستنه کی له گهل پاشگری *si*-ی لوللوی دا هه بو بیت. ^{۱۲۶} هه رچی پاشگری *-an* یشه، له ناوچه کانی زاگروس دا باو بووه و تهها له ناو گوتی په کاندبا باو نه بووه. هه ندیکی کهم ووشه ی گوتی له هه ندیک دهقی فرههنگی دا پاریراون، هه رچهنده لهباریکی خراب دان و زوریان شکاوی تیدایه، له مانهش: *hara[mbi?]* به واتای *barirtu* ی نه که دی که ناوی جوړه رووه کیکه. *elinu* بهرامبر به ووشه ی *kurkanû* ی نه که دی، به واتای 'پرووه کی قاز' - که نازاین مه به ست لپی چی جوړه گیایه که- . هه رووها ناوی چهند خواوه ندیکی گوتیش له لیستی ناوی خواوه ندانی ناسراو به *AN: ^dan-nu-um* دا هاتون که به داخموه تهها ناوی دواين خواوه ندیان له لیسته که دا به ساغی ماوه ته وه که ئویش ناویکی گوتی غونه پی به: ^{۱۲۷} *Abublab* نه بربلاب.

لوللوی(ی) په کان:

ناو نانیان:

لوللوی په کانیش گهلکیکی تری کوردستانی کون بوون که ناوه که شیان به سهر ئو وولاته دا دپرابوو که تیایدا ده ژیان. ناوی ئهم گهله و ناوی وولاته که یان به چهند شپوه ی

SKL, p. 98, note 168.

¹²⁶ Speiser, *Op. Cit.*, p. 98.

ئهم پاشگره له ناوه کاشی په کانیشدا زور دیت، به تاییه ی ناوی شوین. لهم باره یوه شپایزه ر پینشیاژ ده کات ناوی شاری به ناو بانگی سومه ری 'له گمش' *Lagaš* له دوو برگی گوتی *laga* و *-š* پیک هاتپیت، ئه ووش بیر ده خاته وه که چاخی زپینی ئهم شاره له سهر دمی فرمانره وایه ی گوتی په کاندبا به ریکه وت نه بووه، به لکو په یو دندی په کی به ددور به ره گوتی په که ر تیکه لکیش بوون له گهل گوتی په کاندبا هه بووه. بره وانه:

Mesopotamian Origins, p. 99.

¹²⁷ Hallo, *RIA*, p. 719.

جیاواز له سه‌رچاوه مینځی‌یکاندا نووسراوه، به‌لام جیاوازی‌یه‌کانی که‌مترن له جیاوازی‌یه‌کانی شیوه‌ی ناوی گوتی‌یه‌کان. له‌همموو شیوه‌کان زیاتر 'Lul(l)ubu(m)' و 'Lullumē' و 'Lulubuna' ن. له شمشاره به‌شیوه‌ی 'Lullu(um)' هاتووه^{۱۲۸} و له نوزی به‌شیوه‌ی 'L/Nullū' ^{۱۲۹} نیشتمانی لوللویی‌یه‌کان به گشتی له ناوچه‌ی ئیستای سلیمانی دا بووه، به تایبه‌ی له ده‌شتی شاره‌زورور چه‌قی به‌ستبوو، لانی که‌م له سه‌رده‌می ئاشوری نوئ دا به‌م جوړه بووه. ناوی 'لوللویی' له ده‌قه‌کانی هه‌زاره‌ی دووه‌می پ.ز. دا، جگه له وانا نه‌زادی‌یه‌که‌ی، "بیانی" و "چیایی" شی ده‌گه‌یاند. ^{۱۳۰}

شوئیان:

هه‌روه‌ک ئاماژه‌ی بۆ کرا، نیشتمانی لوللویی‌یه‌کان له ده‌شتی شاره‌زورور و ده‌وروپشته‌که‌ی چه‌قی به‌ستبوو. له پشی ده‌قه‌کانی ئه‌رپاخوا ده‌زانین که لوللویی نزیکه‌ترین دراوستنی ئه‌رپاخوا بووه له رۆژه‌لاته‌وه. ^{۱۳۱} هه‌روه‌ک له جوگرافیاکه‌ی سارگۆنیشدا هاتووه، که تیایدا وولاتی لوللویی‌یه‌کان راسته‌وخۆ له‌پاش ئه‌رپاخوا ناوی هاتووه و ده‌لێت که‌وتوته "نیوان ئورونا" ^{۱۳۲} 'Uruna' و 'سینو' ^{۱۳۳} 'Sinu' ده‌. ^{۱۳۴} ئه‌م ناوه‌ی دوا‌یی‌یان له‌م رۆژی ئیستادا هه‌یج شتیکی له‌بارده‌ نازانین. وولاتی لوللویی له رۆژه‌لاته‌وه به‌را‌ده‌یه‌کی نزیک له‌گومان به‌ده‌ر تا ناوچه‌کانی ده‌وروپشتی مه‌ریوان یان هه‌ندیک به‌شی باشوری ده‌ریاچه‌ی ورمی ده‌کشا. ئه‌م راستی‌یه‌ له‌ ناوه‌پۆکی

¹²⁸Eidem and Læssøe, *Op. Cit.*, 3: 19; 12: 27; 36: 35; 39: 10 etc.

¹²⁹Klengel, H., "Lullu(bum)," *RIA*, Band 7 (1987-1990), Berlin-New York, p. 164.

¹³⁰ Klengel, *Op. Cit.*, p. 615.

¹³¹ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 88.

¹³² سه‌بارده‌ت به‌ ئورونا، به‌ رای فردین له‌ نزیک یان له‌گوتی روبرای دێجله‌ بووه، له‌ ناوچه‌ی زێی

خواروو. بره‌انه:

Frayne, *EDGN*, p. 89.

¹³³ Grayson, *AfO*, p. 59.

نوسینه‌کە ی شەلمانیسەری سەج یەم (۸۵۸-۸۲۴ پ.ز.) ی پادشای ئاشورەو
 ھەلھێتجراو ھە بای لە شکر کێشی یە کەیدا بۆ سەر لوللوییەکان لە ۸۵۵ پ.ز. دا
 بای "دەریا"ی زاموای ناو ھە دەکات،^{۱۳۴} و ئەم دەریاچە یە ھەندیک بە دەریاچە ی
 ورمی ی دەزانن^{۱۳۵} و ھەندیکی تریش بە دەریاچە کە ی زریباری نزیک مەریوان.^{۱۳۶}
 درێژبوونەو ی وولاتی لوللوبوم بۆ سەر دەریا یە ک، دەقیکی تریش دەیسەلمینتیت کە لە
 بۆغازکۆی دۆزراو ھەو ھە ئاماژە بۆ شویتیک بە ناوی 'شودول' *Sudul* دەکات کە لە
 وولاتی لوللوبوم لە رۆخی دەریا بوو.^{۱۳۷} بوونی نەخشی ھەلکەندراوی ئانوبانینی پادشای
 لوللوییەکان لە قەد شاختیکی سەرپولی زەھاو وای کردو ھە زۆر لە توێژەران بێتە سەر ئەو
 باو ھەری کە وولاتی لوللوییەکان تا ئەم شویتە ی سەر روبا ی ئەلەند لە باشور ھە
 درێژبوو بیتەو،^{۱۳۸} ئیتر لە ئەنجامی سەرکەوتنی سەربازی لوللوییەکان بوو بیت یان کۆچ و
 رەو ی ئاشتیانە یان. بەلام بوونی ئەم نەخشی لەم شویتە دا ناکریت بە بەلگە ی
 درێژبوونەو یە کێ دیمۆگرافیانە بۆمێردریت، چونکە، ھەروە ک زانراو، زۆر جار لە
 میژووی کۆن دا رەو ی داو ھە کە پادشایان و دەستەلات دارانی سەرکەوتو و براو ھە میلی

¹³⁴ Luckenbill, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia (ARAB)*, Vol. I, Chicago, 1926, p. 228, § 617; p. 247, § 686.

¹³⁵ Medvedskaya, I., "Zamua, Inner Zamua and Mazamua," *Variatio Delectat: Iran und der Westen* (Gedenkschrift für Peter Calmeyer, Herausgegeben von R. Dittmann, B. Hrouda, U. Löw, P. Mathiae, R. Mayer-Opificius and S. Thürwächter), Münster, 2000, p. 436; 442.

¹³⁶ Speiser, "Southern Kurdistan...", *AASOR*, p. 19.

تێبینی بکە شپاژەر ناو ھە کە ی بە 'زیریۆر' نوسو ھ.

¹³⁷ Klengel, *Op. Cit.*, p. 166.

¹³⁸ شتریک لەم باو ھەردا بوو کە سەرپولی زەھاو نیشتمانی بنەیان بوو بیت و لە پاش دا ھەرو ناو ھە

کۆستانی یە کانی نێوان سێوان و زێ ی خوارو کشتیبتن، بروانە:

Streck, M., "Das Gebiet der heutigen Landschaften Armenien, Kurdistan und wetpersien nach den Babylonisch-assyrischen Keilinschriften," *Zeitschrift für Assyriologie (ZA)* XV (1900), p. 294.

بەلام کامیژۆن بە پێچەوانەو ھە، باو ھەری وایە لە شارەزوور ھەو ھەرو ئەو خوارو ھە داگەرابیبتن، بروانە:

Cameron, *History of Early Iran*, p. 40.

سهرکهوتیان له وولاتانی بیگانه‌دا چه‌فاندووه و نه‌خشی یادگارانه‌یان بۆ سهرکه‌وته‌کانیان تیایاندا هه‌لکه‌ندووه. ئەم نه‌خشه‌ش ده‌شیت یه‌کیک بیت له‌وانه‌و له‌همان کاتیشدا ده‌شیت له‌وانه‌ش نه‌بیت، چونکه بۆ وولاتی لوللوی ناره‌حەت نه‌بووه پهل ده‌سته‌لاتی بۆ ئەم شویته‌ بکیشیت، به‌تایه‌تی ئەگەر مه‌وداکه‌ی وولاتی لوللوی به‌ئینه‌وه یاد که جوگرافیاکه‌ی سارگۆن بۆمان تۆمار کردووه: ٩٠ بیره *bēru*،^{١٣٩} که وادیاره ههمووه ئەو سهرزه‌مینانه‌ی حساب کردووه که له سهرچاوه‌کانی سیروان و زئی ی خوارووه‌وه ده‌کشان تا ده‌گاته ده‌ریاچه‌ی ورمی،^{١٤٠} لهو شویته‌ی که باوه‌ر وایه نه‌وه‌کانی لوللوی به‌کان بووبیتن که له سهره‌تای هه‌زاره‌ی یه‌که‌می پ.ز. دا ده‌وله‌تی 'ماننا' *Manna*، یان بنیات ناوه.

وا بێ ده‌جیت زاموا کرۆکی وولاتی لوللو بووبیت. زامواش به‌ههمووه لیک دانه‌وه‌و بۆچوونیک ههر ههمان ده‌شتی شاره‌زور بووه، به‌شی ههره‌ زۆری شارو ئاوه‌دانی و چه‌قه‌ شارستانی به‌کانی لوللوی تیدا بووه که ناوه‌کانیان له سائنامه‌و نووسینه‌کانی ئاشورناسیرپال و جینشینه‌کانی دوا‌ی دا هاتوون که تیایاندا باسی شه‌رو شو‌ر و له‌شکرکیشی به‌کانیان له زاموا ده‌که‌ن. جینگای سهرنج و گرنگی بێ دانه که له‌م نووسینه‌دا باس له‌ دابه‌ش کردنی ناوه‌کی وولاتی زاموا کراوه، وه‌ک 'زاموا' *Zamua*، 'مازاموا' *Mazamua* و 'زاموا' شا بیتانی *Zamua ša bitāni*، که که‌میک به‌ درێژی له‌لایه‌ن شپایزه‌ر و میدفیدسکایا وه بۆ دیاری کردنی واتای ته‌واویان و شویتیان له ناو وولاتی زاموا لاتی کۆلدراره‌ته‌وه.^{١٤١}

¹³⁹ Grayson, *AFO*, p. 60, l. 39.

¹⁴⁰ Diakonoff, *History of Media*, p. 158.

هه‌روه‌ها نه‌خشی لاپه‌ره ٢٠٨ ی ههمان ئەم سهرچاوه‌یه.

¹⁴¹ Speiser, *AASOR*; and Medvedskaya, *Op. Cit.*

خەلکی لوللو:

وەك دەردەكەوئیت، لوللوی بەكان لەكۆمەلگایەکی ھۆزایەنی دا ژیاون و شانشین و میرنشینیان پێك ھێناوە. ڕەنگە پادشاكانیان و میرەكانیان سەرۆك خێل و ھۆزەكان بووبێتن كە لەكاتی شالوو مەترسی دەردەكی دا یەکیان گرتوو و لەكاتی تریشدا ناحەزو ڕەكابەری یەك بوون. لەنامەكانی شمشادەدا "پادشاكانی لوللو"^{۱۴۲} مان بەرچاو دەكەوئیت و لەسائنامەكانی ئاشورناسیرپالیشتا باسی چەندین پادشا و میری لوللوییەمان بەرچاو دەكەوئیت و ناوەكانیان دەبینین.^{۱۴۳} دەقیكی میژوویی-ئەفسانەیی لەبۆغازكۆی دۆزراوەتەو، ئەگەر بتوانین پشێ ببەستین، ئەوا لوللوی بەكان جارێك لەجاران "شاھان

میدقیئەسكایا گەپشتووئە ئەنجامی ئەوێ كە مازاموا لەگەل زاموا دا تەواو یەك نایەتەو، بەلكو مازاموا ئەو ناوێ كە شەمش-ئەدەدی پێنجەم لەو ھەرنجە نا كە خۆی لەخاکی زاموای داچەری و جیای كردووە، بڕوانە:

Medvedskaya, *Op. Cit.*, p. 439; 441; 443.

زاموا شا بیتانی (واتە: زاموای ناوێ) ئەو بەشێ وولاتی زاموا بوو كە كەوتبوو بەشت ئەوێ پتی دەووترت *chaîne magistrale* (ئەمەش بەو بەشێ جیاكانی زاگرووس دەووترت كە بەرزترین شانی زنجیرەكە یەو بەشێ ھەرە زۆری كوردستان دا تیپە دەیت و سنووری ئیستای عێراق و ئێران پێك دەھێنێت، لەخالی سنووری توركیای ئیستادەست بێ دەكات و بەرو باشوور تا ماھیدەشت دەكشێت و پاش ئەوێ ڕیگای گەورە خوراسان لەم شوێنەدا دەبیرت، لەدوا یەو دەست بێ دەكاتەو و بەرزایی بەكانی بەختیاری پێك دەھێنێت)، و دەریای زامواش، بەرای ئەو دەریاچەیی ورمی بوو نەك زریبار، بڕوانە:

Op. Cit., p. 435f.; 442.

¹⁴² بڕوانە:

Eidem and Læssøe, *Op. Cit.*, 63: 24-25; 64: 22.

¹⁴³ بۆباس و خواسی شەڕەكانی ئاشورناسیرپال لەزاموا و ناوی میرو پادشا لوللوی بەكان لەسائنامەكانی ئاشورناسیرپال خۆی دا، بڕوانە:

Grayson, *RIMA* 2, I, A.0.101.1 (No. 1), ii 19b ff.

شا"یه کیان هه‌بووه ناوی ئیمماشکو(ش) (*Immašku(š)* 'بووه و هاوشانی پادشایانی توکریش و عیلام بووه.^{۱۴۴} له زۆر نووسینی ئه‌ده‌بی دا، لوللویی‌یه‌کانیش وه‌ک گوتی‌یه‌کان، به‌ دوزمنکار و چپانشینی شه‌ره‌نگیزی خاوه‌ن هه‌زی له‌ سروشت به‌ده‌ر باس کراون، هه‌روه‌ک له‌ ئه‌فسانه‌ی نه‌رام-سین^{۱۴۵} و داستانی ئی‌ررا و ئیشوم دا ده‌بینریت.^{۱۴۶}

---

¹⁴⁴ Klengel, *RIA*, p. 166; Cameron, *Op. Cit.*, p. 29; 35.

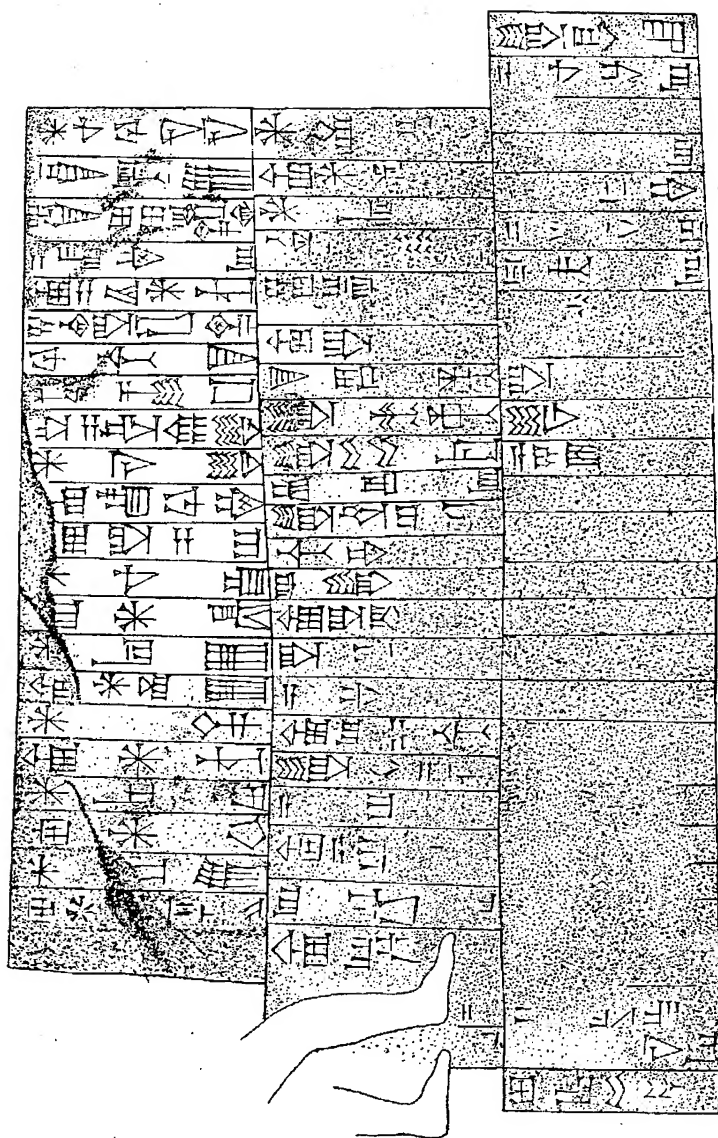
¹⁴⁵ بروانه:

Lewy, "Assyria," p. 739;

هه‌روه‌ها:

Westenholz, J. G., *Legends of the Kings of Akkade*, Eisenbrauns, 1997, p. 250-1.

¹⁴⁶ Hecker and others, *TUAT*, p. 798.

شبهه‌ی ژماره ۱: رونووسی نووسینه‌ک‌ی ثانویاتی له سه‌ریولی زده‌او. سه‌رچاوه:

B. Nasrabadi, "Beobachtungen zum Felsrelief Anubaninis," ZA 94 (2004).

خوشبختانه وینهی چهند لوللوییه ک له سهر میلی سهر که وته که ی نه رام-سین که له شوش (=سوسه) دؤزراوه ته وه، پاریراوه. له ویتانه دا دده که ویت پؤشاکیان پیسته ی ئاژهل بووه، زؤر پی ده چیت پیسته ی مهر بوویت، کلاوی کلک دریژیان له سهر دایه و چه کیان رم و تیرو که وانه. دوریش نیه ئه و دیلانیه ی له سهر میلی سهر که وته ی تری پادشایان ته که د نه خش کراون و پرچی دریژیان هیه، لوللوی بوویتن. لوللوییه کان به گشتی جوتیار بوون، ههروه ک له نامه یه کی شمشاره (SH 812) وه دهرده که ویت^{۱۴۷} دانه ویله یان ده چاند وده فروشت. سهرباری ئه مانه ش، وولاتی لوللو سهر چاوه یه کی گرنگی کویله بووه و کویله کان له ئه راپنجا به هایه کی به رزیان هه بوو.^{۱۴۸}

خواوهنده کان لوللو زؤر بوون؛ سالنامه کان پادشایان ئاشور وه ک تیگلات پیلیسه ری یه که م (۱۱۱۵-۱۰۷۷ پ.ز.)، که تیایدا ده لیت بی ۲۵ خواوهندی لوللویی به تالان بردووه،^{۱۴۹} و ئاشورناسیرپال، که باسی به تالان بردی گایه کی کتوی مسینی (پیرۆز؟) ی کردووه، به لگه ی ئه م ووته یه ن.^{۱۵۰} ئانویانی ش، پادشای لوللو، له نووسینه شاهانه کهیدا له سهریولی زه هاو ناوی هه ندیک له و خواوهنده ی ریز کردووه که په رستوونی، ئه وانیش: ئانو *Anu*، ئه نتوم *Antum*، ئینلیل *Enlil*، ئینلیل *Ninlil*، ئه دده *Adad*، ئه عیشتار *Ištar*، سین *Sin*، شه مه ش *Šamaš*،

¹⁴⁷ Eidem and Læssøe, *The Shemshara Archives-1- The Letters*, p. 134-5.

¹⁴⁸ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 95.

¹⁴⁹ Grayson, *RIMA 2*, I, A.0.87.2 (No. 2), 23-24, p. 34.

¹⁵⁰ *ARAB I*, p. 152, § 454.

له سالنامه ئاشورییه کاندا هه تا ده گاته ئاشورناسیرپال، باسی هیچ تالانییه کی له ئاسن دروست کراو له وولاتی لوللوییه کاندا به رچاو ناکه ویت، ههرچی باس ده کرت، به پله ی یه که م برۆنۆر مسه و به بریکی که متر زیوو زیر. ئه مه راستیه کی سهیر و سهر سوهرهینه ره، چونکه چاخ ی ئاسن چهند سه ده یه ک بوو له ناوچه که دا ده سقی پی کردبوو و ئاشورناسیرپال خوی پاچ و تهوری ئاسننی بۆ رینگا کردنه وه له دهره بند و تهنگه کان وولاتی لوللو بودا به کارهیناوه، ههروه ک له نووسینه ی دا ده لیت:

RIMA 2, I, A. 0.101.1 (No. 1), ii 49b- 60a, p. 205.

‘نین-ن-سیاننا *Nin-an-sianna*’ و ناوی تر که یان به‌تواوی شکاون یان هیتده سرراونه‌ت‌هوه که ناخویند‌ریت‌هوه.¹⁵¹ له‌مانه‌ش گرنگتر ناوبردنی خواوه‌ند ‘نیشبا’ *Nišba*، یه، گه‌وره‌ی (؟) خواوه‌ندانی شانشین س-شیمورروم، که له‌دقی دووه‌می نووسینه‌که‌دا ناوی هاتووه (سترونی II, 1 44)، هرچه‌نده باوه‌ر زیاتر به‌ره‌و نه‌وه ده‌چیت که نه‌م نووسینه‌یان هی ئیددی-(ن)-سین بووبیت نه‌ک ئانوبانینی پادشای لوللوم (بۆ نه‌مه‌ پروانه به‌شی سی یه‌می نه‌م کتیه).

زمانیان:

زمانه‌وانان له‌چهند ووشه‌یه‌کی که‌م به‌ولاوه زیاتریان نیه له‌باره‌ی زمانی لوللویی‌هوه بیلین. ووشه‌یه‌کی لوللویی که “یانزو” *Ianzu* ه‌چ‌ه‌ند‌سال له‌مه‌به‌ر له‌لایه‌ن دیاکو‌ت‌ه‌وه پیش‌نیاز‌کرا به‌وه‌ی واتای “پادشا” ده‌گه‌یه‌نیت ئه‌ویش به‌ه‌راو‌ورد‌کردنی به‌ ووشه‌ی پادشا له‌زمانه‌کانی دواتردا. به‌لام له‌م مه‌یدانه‌دا شپا‌یز‌ه‌ره که‌ هه‌ول‌ی داوه به‌ پشت به‌ستن به‌و ناوه که‌سی و ناوه جو‌گرافی‌انه‌ی به‌ پله‌ی یه‌که‌م له‌ سه‌ر‌چاوه‌ نا‌شوری‌یه‌کاندا تو‌مار‌ کرا‌ون، هه‌ندیک له‌ دیارده جیا‌که‌ره‌وه‌کانی زمانه‌که‌یان هه‌لبه‌ت‌ه‌نج‌یت. یه‌کی‌ک له‌م جیا‌که‌ره‌وانه‌ پاش‌گری *ni*- یه له‌ ناوه که‌سی‌یه‌کاندا، وه‌ک ناوی ئانوبانینی،¹⁵² و ‘ساتوئی’ *Satui*، ئه‌و پادشا لوللویی‌یه‌ی نه‌رام-سین به‌سه‌ری‌دا سه‌ر‌که‌وت،¹⁵³ ‘سابینی’ *Sabini*، فه‌رمان‌ه‌وای شاری کی‌سیرتو *Kisirtu* ی زاموایی،¹⁵⁴ و له‌وانه‌یه‌ بتوانین ئار-دوننی

¹⁵¹ بۆ د‌قی نووسینه‌که‌ی ئانوبانینی له‌ سه‌ر‌پولی زده‌او، پروانه:

Edzard, “Zwei Inschriften am Felsen von Sar-i-Pül-i-Zohāb: Anubanini 1 und 2,” *AfO* 24 (1973), pp. 73-77.

¹⁵² نه‌مه‌ نه‌گه‌ر نه‌م ناوه نه‌که‌دی نه‌یت *Anu-banini*. شایانی سه‌رنج دانه‌ هیوزینگ ناوه‌که‌ی به‌

ناوی خواوه‌ندی عیلامی ‘خومبان’ *Humban* ده‌ه به‌ستوده‌ت‌ه‌وه، پروانه:

Hüsing, G., “Der Zagros und Seine Völker,” *Die Alte Orient* IX (1908), p. 16 ff.

¹⁵³ Barton, *RISA*, p. 142.

¹⁵⁴ Grayson, *RIMA* 2, I, A.O.101.1 (No. 1), ii 49b-60a, p. 206.

Tar-dunni 'یش،^{۱۰۰} تخاودنی نه‌خشه هه‌لکه‌ندراوه‌که‌ی دهر به‌ندی بیلوله، له‌گه‌لیاندا ریز بکه‌ین. به‌لام ناوی هاوسه‌ره‌که‌ی ثانوبانیی که له‌ئه‌فسانه‌که‌ی "پادشای کوئا" دا به 'میلیلی *Melili* هاتوو^{۱۰۶} ناویکی نمونه‌یی به له‌جوری ناوه برگه دووباره‌کانی گاسور. ناوی 'نیماشکوش' ی شاهانشا لوللوی به‌که‌ش که ئامازه‌ی بۆ کرا، زیاتر له ناویکی کاشی یان گوتی ده‌چیت وه‌ک له‌وه‌ی له لوللوی بجیت.

پاشگری *-si* له ناوه‌که‌سی و جوگرافی به‌کاندا زۆر دووباره ده‌بیته‌وه، له پال کۆمه‌لیک پاشگری تر دا که پاشگره عیلامی به‌کاغان یاد ده‌هیتنه‌وه^{۱۰۷} وه‌ک *-s*، *-r*، *-k* و *(a)n* - و ئامرازی کۆ: *-p* یان *-b*.^{۱۰۸} لیره‌دا دووباره نووسینه‌وه‌ی نمونه‌کانی که شپایزره هیناوتی به‌وه له‌وانه‌یه به سوود بیت:

Sim-aki (زنجیره چیا)

Az-iru (چیا)

Kull-ar (زنجیره چیا)

Bat-ir (چیا)

Ed-ir (روبار)

^{۱۵۵} یان به پتی خوتنده‌وه‌ی دیاکونوف: 'لیشیر-پیرینی *Lišir- Pir'ini*'، بره‌انه:

Diakonoff, "Media," *CHI*, p. 39;

هیوزینگ به 'شیل *-x* دون (؟)-نی *-ni* (*Šil-x-dun(?)*) خوتندوویه‌تی به‌وه، بره‌انه:

Hüsing, *Op. Cit.*, p. 17.

ده‌بیت تیپینی بکه‌ین که پاشگری *-ni* به‌کیک له پاشگره زۆر به‌کارهاتوو‌ه‌کانی هه‌ردوو زمانی خوری و ئورارتیشه.

^{۱۵۶} Cf.: Hallo, *RIA*, p. 709.

^{۱۵۷} وادیاره ئه‌مه هۆی به‌سته‌وه‌ی زمانی لوللوی به‌ زمانی عیلامی به‌وه له‌لایه‌ن هیوزینگه‌وه، بره‌انه:

Hüsing, *Op. Cit.*, p. 19ff.

^{۱۵۸} Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 91.

<i>Zam-ri</i>	(شار)
<i>Bā-ri</i>	(شار)
<i>Lā-ra</i>	(وولات)
<i>Lal-ar</i>	(چيا)
<i>Ḥašm-ar</i>	(دەر به ند)
<i>Buna-si</i>	(قهلا)
<i>U-zi</i>	(قهلا)
<i>Ḥud-un</i>	(شار)
<i>Sua-ni</i>	(چيا)
<i>Radā-nu</i>	(روبار)
<i>Ḥalm-an</i>	(وولات)
<i>kini-pa</i>	(چيا)
<i>Niš-pi</i>	(چيا)
<i>Sum-bi</i>	¹⁵⁹ (چيا، له سه رده می سار گزنی ئاشوری یه وه)

وادیاره به لایه یی که مه وه یه ک دیالیکتی تری زمانی لوللوی هه بووه، چونکه له سالنامه کانی ئاشورناسیرپالی دووهم دا هاتوو ه که کاتیک له شاری 'Zamri' بووه له زاموا، باج و سه رانه ی وولاتی 'Sipirmena' سپییرمیتنا - که به شیکی زاموا بووه - ی بۆ هاتوو ه، که "وه ک ژنان قسه ده کهن." ¹⁶⁰

¹⁵⁹ Speiser, *Op. Cit.*, pp. 91-4.

شپایزه ر هه ندیک له پادشا هه ره زوو ه کانی وولاتی ئاشوری سه ده ی ۱۹ و ۱۸ ی پ.ز. وه ک لوللای 'Lullai' (ناوه که ی واته: لوللوی)، 'Bazai'، 'لوبای Lubai' و 'ئهداسی Adasi' به ره چه له ک لوللوی ده زانیت، به روانه:

Op. Cit., p. 90, note 8.
¹⁶⁰ ARAB I, p. 153, § 456.

خوری یه کان:

دواین گه لیک له گهلان کوردستانی ناوه راست که لیره دا باسیان لیه بکهین خوری یه کانن (له تهورات دا : حوریت)، که بۆ ماوه یه کی دریز نه ته وهی سه ره کیی ناوچه که بوون و رۆلکی رامباری و فرههنگی ئینگجار گه وره و گرنگیان له میژووی هممو رۆژهه لاتی نزیک دیرین به گشتی و کوردستانی کۆن به تاییهی دا، گنراوه. وادیاره خوری یه کان له بن خه لکی ناوچه که نه بوون، به لکو کۆچ هینه ربوون. نیشتمانی دیرینان زیاتر له وه ده چیت کوپستانه کانن باکور و ناوچه کانن قهوقاز بوویت، ئه مهش به پشت به ستن به په یوه ندی یه زمانه وانی یه کانن نیوان خوری و ئورارتی که واین ده چیت بنه چه یه کی کۆن هاو به شیان هه بوویت وله نیو زمانه وانه کاندای زما 'خوری-ئورارتی بنه Proto Hurro-Urartian' ی یخ ده ووتریت. باور وایه ئه مه زمانه هاو به شه کۆنه له هه زاره ی سی یه می پ.ز. به دواوه ئیر بۆ دوو لقی جیای خوری و ئورارتی پهری سه ندیت. جگه له مهش دیا کۆنۆف چه ندین ووشه ی خوری ده ستیشان کردووه که له یه ک چوون و هاو به شیان له گه ل زمانه کانن باکوری رۆژئاوای قهوقازدا هه یه.¹⁶¹ کات و میژووی ووردی ئه مه داکشانه خوری یه به ره و باشور نه زانراوه. کۆنه ناسان و زمانه وانان هه ولیان داوه ئه مه میژووه به پشت به ستن به به لگه ی زمانه وانی و بابقی نووسراو، دیاری بکهن. به پپی ئه مانه، میژووی جموجۆل و گه یشتیان ده بیت له کۆتای هه زاره ی سی یه می پ.ز. دا بوویت،¹⁶² چونکه کهمیک پاش ئه مه ئیر یه کهمین و

¹⁶¹ Diakonoff, I. M. and S. A. Starostin, *Hurro-Urartian as an Eastern Caucasian Language*, München, 1986; Hoffner, H. A., *Hurrian Civilization from a Hittite Perspective, Urkesh and the Hurrians*, p. 168.

¹⁶² شتاینکیله ر کۆنترین دهر که وتیان له میسوپوتامیا به دمی نیوان ۲۴۰۰ پ.ز. و سه رده می نه رام-

سین دیاری کردووه، بره وانه:

Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 96.

سهره‌تایی ترین شوینمه‌واره‌کانی ناوی که‌سی خوری له به‌لگه‌نامه نووسراوه‌کانی میسۆپۆتامیادا تیپینی ده‌کرین. ناوی وه‌ک 'داحیش-مه‌تال' *Dahiš-atal* که پادشای 'نهرزوخینوم' *Azuḫinum* بووه و نهرام-سین به دیلی گرتووه،¹⁶³ 'پوتیم-مه‌تال' *Puttim-atal* پادشای س-شیمورروم، که یه‌کینک له یاخی‌یه‌کانی دژی نهرام-سین بووه،¹⁶⁴ و به پتی گیلب Gelb، چهند ناویکی که‌سی له گاسوریش (سهرده‌می نه‌که‌دی) ههر خوری بوون.¹⁶⁵ به‌لام هه‌ندیک له توێژه‌ران باوه‌ریان وایه بوونی خوری‌یه‌کان له میسۆپۆتامیادا هیشتا له‌مه‌ش کۆنتر بیټ، ووشه‌ی سومه‌ری 'ti/abira' که واتای "مزگهر"ه، به‌گوێره‌ی ئه‌مان ووشه‌یه‌کی به‌بنه‌چه خوری‌یه،¹⁶⁶ و به‌م جوړه شاری 'باد-تیبیرا' *Bad-tibira* ی سومه‌ری که شاری به‌ناویانگی پیش لافاو بووه، ناوه‌که‌ی به‌بنه‌چه خوری‌یه. له‌سهرده‌می بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئوردا، بلاو‌بوونه‌وه و ده‌سته‌لات په‌یدا کردنی خوری‌یه‌کان له کوردستان دا و ته‌نانه‌ت له‌ده‌ره‌وه‌یشی دا به‌ئاکام گه‌یشت، زۆربه‌ی ئینسی *ensi* یه‌کان و ده‌سته‌لات داره‌کانی ئه‌م ناوچانه ناوی خوری‌یان هه‌بوو،¹⁶⁷ پاش ئه‌مه‌ش په‌ل کیشانیان ههر به‌رده‌وام بوو تاوه‌کو له سه‌ده‌کانی

¹⁶³ بۆ ده‌قی ئه‌و له‌وجه‌ی ئه‌م پرو‌وداوه‌ی تیدا تو‌مار کراوه، به‌روانه:

Foster, *ASJ*, p. 23.

واده‌رده‌که‌ویټ دوو شوین به‌هه‌مان ناوی نهرزوخینوم هه‌بووین؛ یه‌کیکیان له‌باکوورترده‌وه له ناوچه‌ی خابور و ئه‌وی تریان له‌باشوور له ناوچه‌ی ئه‌رپاخا. ئه‌مه‌ی دوا‌ییان به‌شێوه‌ی نهرزوخینوم *Arzuḫinum* یش ناوی هاتووه. سه‌باره‌ت به‌شوین هه‌ردوو نهرزوخینوم به‌روانه:

Steinkeller, *Urkes and the Hurrians*, p. 92, note 61.

بۆ زانیاری ووردی زیاتریش به‌روانه:

Salvini, M., "The Earliest Evidences of the Hurrians Before the Formation of the Reign of Mittanni," *Urkes and the Hurrians*, p. 100-102.

¹⁶⁴ Grayson, A. K. and E. Sollberger, "L'insurrection Générale Contre Naram-Suen," *RA* 70 (1976), p. 112, G l. 29.

¹⁶⁵ Gelb, *HS*, p. 52-53.

¹⁶⁶ Wegner, I., *Einführung in die hurritische Sprache*, Wiesbaden, 2000, p. 15.

¹⁶⁷ بۆ ئه‌مه، به‌روانه:

Astour, *SCCNH* Vol. 2, p. 15.

پاشتردا به سهرکردایهتی پادشا چالاکه کانیان گه‌یشتنه باکوری سوریا و ئاسیای پچووک و رۆخی ده‌ریای ناوه‌راست له لوبنان و فه‌له‌ستینی ئیستا و به‌م شیویه خوری‌یه‌کان توانیان له‌ئه‌نجامدا له ناوه‌راستی هه‌زاره‌ی دووهمی پ.ز. دا ئیمپراتوری میتانی دایمه‌زینن.

زمانیان:

زمانی خوری له‌ پرووی ریزمانه‌وه زمانیکی ئیرگاتیفه.¹⁶⁸ بۆ نووسین، خوری‌یه‌کان خه‌تی میخی‌یان به‌کاره‌یناوه و بۆ ئەمه‌ش گۆرانکاری‌یان به‌سهریدا هیناوه تاوه‌کو له‌ گه‌ل ده‌نگه‌کانی زمانی خوری‌دا بگۆنچیت و له‌هه‌مان کاتیشدا خه‌ته‌که‌یان ساکارتر کردووه به‌ که‌م کردنه‌وه‌ی نیشانه‌کانی بۆ ۷۸ نیشانه و ژماره‌یه‌کی زۆر که‌م لۆگۆگرام¹⁶⁹ و نیشانه‌ی پیتناسین.¹⁷⁰ فرمان له‌ ره‌گیک و زنجیره‌یه‌ک پاشگر پیک دیت که ده‌مه‌کانی

---

¹⁶⁸ واته‌ له‌و زمانانه‌ی که‌ حاله‌تیکێ ریزمان‌یان هه‌یه‌ تیا‌اندا به‌کهری فرمانی ترانزیتیف ده‌رده‌خات و ئاماژه‌ بۆ بوونی ده‌کات. نمونه‌ی ئەم زمانانه‌ له‌مرۆی ئیستادا زمانی باسک و زمانی گورجی (جۆرجی)، له‌ زمانه‌ کۆنه‌کانیشدا خوری و سومه‌ری. بۆ نمونه‌ له‌سومهریدا (E-) یه‌ک له‌ پاش به‌که‌رده‌وه‌ پاشگری ئیرگاتیف ده‌نویتیت. بۆ زانیاری زیاتریش، بره‌وانه‌ باسه‌که‌مان له‌ گۆفاری هه‌زارمێرد دا به‌ ناو‌نیشان "پیشه‌کی‌یه‌ک بۆ زمانی خوری."

¹⁶⁹ Speiser, E. A., "Introduction to Hurrian," *AASOR* (1941), p. 11.

به‌گۆڕه‌ی شپایزه‌ر جیاکه‌رده‌وه‌ سه‌ره‌کی‌یه‌کانی شیوازی نورسینی خوری ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌مانی ئاشوریی کۆن، بره‌وانه‌:

Op. Cit., p. 13.

logogram = ئەو نیشانه‌یه‌ی به‌ ته‌ڤا ووشه‌یه‌که‌.

¹⁷⁰ به‌گۆڕه‌ی ده‌قی به‌ناوبانگی 'نامه‌ی میتانی،' بره‌وانه‌:

Bush, F., *A Grammar of the Hurrian Language* (A dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Brandies University, Department of Mediterranean Studies), Brandies, 1964, p. 20-21.

determinative = ئەو نیشانه‌ن که‌ ده‌خه‌رتنه‌ پێش‌یان پاش ناوه‌وه‌ بۆ دیاری کردنی جۆره‌که‌ی، ئایا

ناوی شوێنه‌یان که‌سه‌یان ئاژه‌له‌یان که‌ل و په‌له‌ و به‌م جۆره‌.

فرمانه که و باره که ی (cases) و راناهه پاشگری به کان دیاری ده که ن.^{۱۷۱}

دهقی نووسراو به زمان خوری له زۆر شوینه واری رۆژهه لاتی نزیک دا دۆزراونه ته وه، نامه که ی ئه رشیفی 'تهل العمارنه' ی میسر که به 'نامه ی میتانی' ش ناسراوه به زمان خوری نووسراوه و پادشای میتانی 'توشراتا' *Tušratta* بۆ پادشای میسری ناردوه، ئیستا به کیکه له سه رچاوه گرنگه کان لیکۆلینه وه ی ئه م زمانه و درێژترین دهقی خوری به که تائیتا به دهست گه یشتوه. هه ندیک دهقی تری خوری له ئوگاریت (راس الشمره له باکوری سوریا) و براک له خابور^{۱۷۲} و دهقی جووت زمان زۆر گرنگی خوری به هیتی له خاتوششا (ناوه راسی ئه نه دۆل) دۆزراونه ته وه، که زانیاری به که لکی زۆریان له باره ی خوری به وه تیدایه.^{۱۷۳} نووسینه که ی پادشای خوری 'تیش-ته تال' *Tiš-atal*^{۱۷۴} کۆمه له دهقی پچووک و پارچه ی شکاوی له وحی به خوری نووسراوی تیش له م چهند ده ساله ی دوایدا له شوینه واره کان لارسا و ماری و ئیمار و هه ندیک له شوینه واره کان باشوری ئه نه دۆل دۆزراونه ته وه.^{۱۷۵} دهقه کان 'نوزی' *Nuzi* ش له رۆژهه لاتی دیچه (بۆرغان ته به له نزیک که رکوک) زانیاری به سوودیان له باره ی زمان

¹⁷¹ Wegner, *Op. Cit.*, p. 45 ff.

بروانه ههروهه خشته په یوهندی داره کان ئه م بابته له لاپه ره کان:

65; 69; 80; 82 and 86;

Speiser, Introduction..., p. 82 ff.

بابته به به ها که ی جیۆرجیژیش له باره ی پاشگره خوری به کانه وه زانیاری وورد و به نرخه ی له م یاره دا

تیدایه:

Giorgeri, M., "Die hurritischen Kasusendungen," *SCCNH* 10, 1999, 223-256.

¹⁷² Wegner, p. 25.

¹⁷³ Wegner, p. 24.

¹⁷⁴ بۆ نوێترین لیکۆلینه وه له باره ی ئه م نووسینه وه، بروانه:

Wilhelm, G., "Die Inschrift des Tišatal von Urkeš," *Urkesch and the Hurrians, Bibliotheca Orientalis*, Vol. 26, Malibu, 1998, pp. 117-143.

¹⁷⁵ بروانه:

Wegner, pp. 18-23.

خوری یهوه به دهسته وه داوه، هه رچهنده به زمانی ئه که دی نووسراون، به لام کاریگه ری زمانه وانیی خوری زۆریان پتوه دیاره، زۆر زاراوو شتوازی دهر برینیان تیدایه که بۆ لیکۆلینه و دی زمانه وان خوری زۆر به که لکن، سه رباری ژماره یه کی زۆر ناوی که سی و ناوی جوگرافی.^{۱۷۶} گرنگی ووشه ی خوری و ناوی که سی خوری که له دهقه ئه که دی یه کانی شوینه واره کانی تری وه ک 'کول ته په' (کانیش *Kaniš* ی دیرین له ناوه پراستی ئه نه دۆل) و 'ته ل سوله یه' (له ناوچه ی هه مرین) و شۆینی تر دا هاتوون، له یاد نه که یه.^{۱۷۷}

بلا و بونه وه یان:

له نیوه ی یه که می هه زاره ی دووه مه وه خوری یه کان کۆمه لیک شانشینان دامه زرانده که له باکوری سوریا وه تا رۆژه لاتی دجله و چیاکان زاگرووس درێژ ده بونه وه. ئهم شانشینانه ئه وانه ی فرمانه واییان ده کردن به شی هه ره گه وریان ناوی خوری یان هه بوو. شانشینه که ی 'کوا ری' *Kuwari* له ده شتی رانیه و شانشینی 'تور و ککو' *Turukku* به پادشایه تی 'ته لپوشه رری' *Talpušarri* ناویک و 'ئیتا بالخوم' *Itaballhum* و هی تر،^{۱۷۸} ته نانه ت له وانه یه شانشینی 'شیک شابیوم' *Šikšabbum* یه، هه موویان شانشینه خوری یه کانی ئهم سه رده مه ی کوردستانی کۆن بوون. له نزیکه ی ۱۵۰۰ پ. ز. وه خوری یه کان به سه رکرا دیه تی چینیکی فرمانه وای هیندو-ئه وروپی، ئیمپراتوری میتانی یان دامه زرانده که هه موو سه رزه مینه کانی نیوان زاگرووس و که ناره کانی

^{۱۷۶} سه باره ت به ناوه که سی یه کان، به روانه:

Gelb, I. J., P. M. Purves and A. A. MacRae, *Nuzi Personal Names (NPN)*, Chicago, 1943.

^{۱۷۷} Wegner, p. 16.

^{۱۷۸} بۆ زانیاری زیاتر له باره ی ئهم شانشینه خوری یانه ی ئهم سه رده مه وه، به روانه به شی چواره می ئهم

کتیبه.

دهريای ناوه پاستی ده گرتوه به وولاتی ئاشوريشه وه. ئەم ئيمپراتۆري به بردهوام بوو ههتاوه کو له ژير زهبري شالاهه کانی هيتسي به کان و ئاشوري به کاند و گهندهل بوون و ليک ههله وشان ناوخۆي دا له بهر بهک ههله وشا و رووخا. ئەو دهوله ته به رفراوانه ي ميتتانی بوو کايه وه و دهوله تتيکی پچووکي له ناوچه ي سهرووي خابور لي مایه وه پتي دهووترا 'خانيگالبات Hanigalbat'. پادشایانی ئەم سهرده مه ي ئاشور؛ مه ده ده-نيراري به که م (١٣٠٧-١٢٧٥ پ.ز.) و شه لمانيسه ري به که م (١٢٧٤-١٢٤٥ پ.ز.) و توکولتي-نينورتاي به که م (١٢٤٤-١٢٠٨ پ.ز.) به شي هه ره گه وري تواناي سه ربازي خويان بو دزايه ي و جهنگان له دژي خانيگالبات ته رخا ن کرد تاوه کو له سهرده مي توکولتي-نينورتا دا ئەويش رووخا.^{١٧٩} به لام له گه ل ئەمه شدا، وادياره خوري به کان توانيو يانه تا ماوه يه کي دريژتر له دواي ئەم رووداوانه ش دهسته لاتي سياسي خويان له رۆژه لاتي ئەنه دۆل (کوردستاني ژير دهستي تورکيا) پياريزن، ئەمه ش له چه ند ميرنشين و شانشينيکی پچووک دا رهنگي دابووه وه که له سالنامه ئاشوري به کانه وه شتيک له باره يانه وه ده زانين. ئەم سالنامه ن باسي يتيک هيتاني به ره يه کي خوري به رفراوان ده که ن به سه رکردايه ي پادشاي 'ئه لزي Alzi' که ناوي 'ئيه لي-تيشوب Ehli-Teššup' بووه بو سه نده نه وه ي خانيگالبات له ده ست ئاشوري به کان. له سه ده کانی دواتردا، خوري به کان به گشتي له ناوچه که دا به ره به ره و ته وانه وه و نه مان ده چوون، ههروه ها له کوردستانيشدا. ئەمه ش به شيکی له ئەنجامي له شکرکيشي به يه ک له دواي به که کانی ئاشوري به کان بوو له دزيان و به شي گه وره شي له ئەنجامي کوچ هيتاني نه ته وه ي نوئ (هيندو-ئيراني به کان) بو ناوچه که. به لام سه رباري ئەمه ش، خه لکان خوري تاوه کو سهرده مي ئاشوري نوئ و ته نانه ت تا رووخاني دهوله ي ئاشوريش له

¹⁷⁹ بو زانياري وورد و به بگه ي نوو سه راوه ده سه باره ت به شه ره کانی ئەم پادشا ئاشوري يانه له دژي

خانيگالبات، به روانه دکۆرئانه به پرشته که ي چه راق:

Harrak, A., *Assyria and Hanigalbat, Texte und Studien zur Orientalistik*, Zürich, 1987.

ناوچه کانی باشور و باشوری رۆژه‌لانی دهریاچه‌ی وان هەر مابوون، با به ژماره‌ی کهم و گروپی پچووک پچوو کیش بوو بیتن. به‌لگه‌ی بۆ ئه‌مه‌ ئه‌و ناوه‌ خوری یانه‌یه‌ که نووسه‌ره‌ ئاشوری‌یه‌ کان له‌باسی ئه‌م ناوچه‌یه‌دا تۆماریان کردووه‌، نیشانه‌ی ئه‌وه‌ی که زمانی خوری تا ئه‌و سه‌رده‌مه‌ش له‌و دهور و به‌رده‌دا زمانی ئاخاوتن بووه‌.¹⁸⁰

ئایینان:

پانتیۆنی¹⁸¹ خوری له‌ ژماره‌یه‌کی گه‌وره‌ی خواوه‌ندان پتک ده‌هات، سالاریان و پادشای هه‌موو خواوه‌ندانیان 'Tēššup' تیشوب 'ی خواوه‌ندی باباران بووه‌ که مه‌له‌بندی په‌رستی له‌ 'Kumme' کوممی بووه‌. خواوه‌ندان تر 'Šauška' شاشکا (هاوتای ئیشتار)، که به‌تایه‌تی له‌ رۆژه‌لانی دیجله‌ زۆر جینگای رێزو و به‌رز نرخاندن بووه‌ و مه‌له‌بندی په‌رستی له‌ نینه‌وا بووه‌؛ 'Kumarbi' کوماربی و 'Hepat' هپات که زیاتر له‌ باکوری سوریا باویان هه‌بوو؛ 'Nupatik' نوپاتیک (یان لوباداگا 'Lubadaga' ی نووسینه‌که‌ی تیش-ئه‌تال)؛ 'Šimike/a' شیمیکه‌ی خواوه‌ندی خۆر؛ 'Kušu/ah' کوشو/اخ خواوه‌ندی مانگ؛ و هی تر.¹⁸² بێنگومان خوری‌یه‌ کان خواوه‌ندی تریان له‌ نه‌ته‌وه‌کانی تری دراوسی و بوومی وولاته‌که‌ش وه‌رگرتوو و خستویه‌نه‌ته‌ سه‌ر پانتیۆنه‌که‌ی خۆیان¹⁸³ یان له‌گه‌ل خواوه‌نده‌ هاوتاکانی خۆیاندا یه‌کیان هه‌توانه‌ته‌وه‌. یه‌کیک له‌مانه‌ 'Ner(i)gal' نه‌ر(ی)گال ه‌ که به‌ "پادشای خاویلوم 'Hawilum' ناوزه‌د کراوه‌ و دوو نووسینی بنکاری¹⁸⁴ زۆر گرنگی بۆ نووسراوه‌

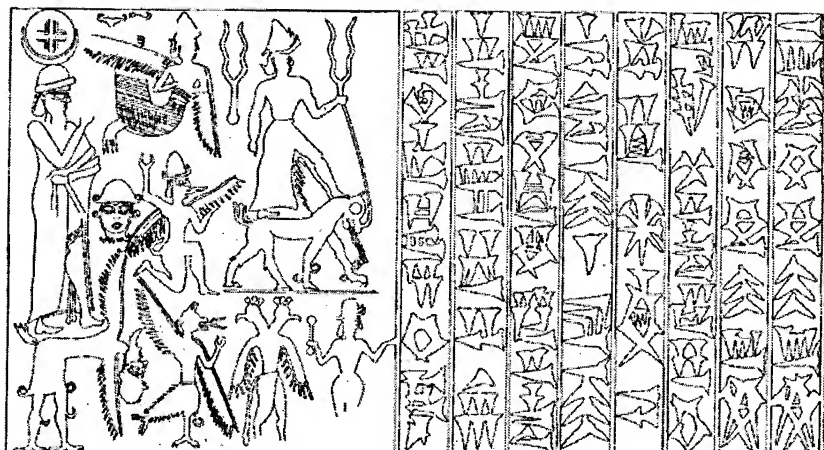
¹⁸⁰ Wilhelm, p. 41.

¹⁸¹ Pantheon = کۆمه‌له‌ی یاخود ئه‌نجومه‌ی خواوه‌ندان نه‌ته‌وه‌یه‌ک یان وولاتیک یان شاریک.

¹⁸² Wilhelm, p. 49 ff.

¹⁸³ Speiser, *Oriental and Biblical Studies*, p. 249.

¹⁸⁴ ئه‌و نووسینه‌یه‌ که له‌سه‌ر له‌وح یان بت، شمش لا، ئه‌ستون یان له‌وحی تری شپوه‌ جیاوازه‌ بۆنه‌ی بنیات نان یان نۆژن کردنه‌وه‌ی په‌رستگاوه‌ کۆشک و شواری شاردوه‌ ده‌نووهران و ده‌خرانه‌ ژێر بناغه‌کانیا نه‌وه‌ یان ژێر گرێزده‌ی دهرگاکیانیه‌وه‌ بۆ پاراستنی ناوی بنیات نه‌ر و میژوووه‌که‌ی و بۆ کێ و

شیودی ژماره ۲: جی مۆریک که ناوی ئیتخی-تیشنوپ ی پادشای ئه‌رپاخای له‌سه‌ر نووسراود و وینه و دروشی چهن‌دین خواودندی خوری له‌سه‌ر هه‌لکه‌ندراود. سه‌رچاوه:

Diana L. Stein, "Mytologische Inhalte der Nuzi-Glyptick," *Hurriter und Hurritisch: Konstanzer Altorientalische Symposien*- Band II, Herausgegeben von Volkert Haas, Konstanz, 1988.

بۆ چی. هه‌روه‌ها به‌م جۆره‌ بیناکه‌ پێشکه‌ش به‌ خواودندی مه‌به‌ست ده‌کرا و له‌لایه‌ن یه‌وه‌ ده‌پاریژرا. به‌م شته‌ نووسراوانه‌ ده‌ووتریت Foundation Deposits و دکتۆرا نامه‌کی ئیلیلِس به‌ ووردی له‌باره‌ یانه‌ودی نووسیوه‌:

Ellis, R. S., *Foundation Deposits in Ancient Mesopotamia*, New Haven, 1968.

وتەرخان كراوه.^{۱۸۵} نیر(ی) گال لە كوردستای كۆن دا، بەتایبەتی لە رۆژھەڵاتی دیجلە، لە پال شەوشكا و تیشوپ دا زۆر برەوی ھەبوو و لە مەلبەندی تری وەك ئەزوخینوم و ئەپراپخا و كورپوخانی *Kurrihani*^{۱۸۶} (تەل الفەخار، لە باشوری كەركوك) یشتدا دەپەرستەن، سەرباری پێك ھێنانی بەشی تیۆفۆری زۆر ناوی كەسی. تێبینی ئەوەش دەكرێت كە جۆریك جیاكردنەو و دابەش كردن لە نێوان پانتیۆنی خوری لە رۆژئاوا، لە باكوری سوریا و كەناری دەریای ناوەرەست و، لە نێوان پانتیۆنی رۆژھەڵات لە نوزی و مەلبەندەكانی تری رۆژھەڵاتی دیجلە دا، ھەبوو.^{۱۸۷}

¹⁸⁵ Thureau-Dangin, F., "Tablette de Samarra," *RA* 9 (1912), No. 1, p. 1-4; Wilhelm, p. 9; 11; 54.

¹⁸⁶ Wilhelm, p. 54.

¹⁸⁷ دەرباردی ئەمە، برۆنە:

Wilhelm, p. 55ff.

ھەرودھا:

Salvini, *Op. Cit.*, 99ff.

بهشی دووهم

کوردستانی ناوه پراست له کۆنترین رپۆژ گاره کانی یه وه
تا رمانی بنه ماله ی سی یه می ئور

پیش میژوو:

مرۆفی پیش میژوو له بهره‌به‌یانی میژووه‌وه له دۆله‌کانی ئەم وولاته‌دا ژیاوه و ئەشکه‌وته‌کانی کردووه‌ته یه‌که‌مین په‌نا‌گاو شوینی نیشته‌جی بوونی. کۆنترین شوینه‌واره‌کانی بوونی مرۆف له‌م ناوچه‌یه‌دا بریتین له‌و ئامرازه‌ به‌ردینه‌ هه‌ره‌ کۆنانه‌ی به‌ (Pebble Tools) ناسراون که له‌ شکاندنی په‌ل و چه‌وی درشت دروست کراون. ئەم جۆره‌ ئامرازانه‌ له‌ دۆلی دیجله‌ی سه‌روو له‌ باکوری موسل دۆزراونه‌ته‌وه و میژوویان بۆ

سەردەمی ئاشولی سەرۆو (Upper Acheulæan) دەگەرپتەو،^۱ که به واتا فراوانەکی نزیکی ۵۰۰,۰۰۰-۱۱۰,۰۰۰ سالیکی پیش ئیستا بوو (دوا کەرق پالیۆلیتی خواروو Lower Palaeolithic). له 'بەردەبەلکە'ش، که شوپتەواریکی کراوێه له نزیکی چەمچەمال، له نیوان سلیمانی و کەرکوک دا، ئامرازی بەردینی له هەمان جۆری 'Pebble Tools' دۆزاروانەتەو که میژووێان بۆ سەردەمانی ئاشولی-تایسی-موستری Acheulæan-Taycian-Mousterian (نزیکی ۸۰,۰۰۰ سال پیش ئیستا) دەگەرپتەو^۲ (شیوێ ژ. ۳). له دۆزاروێ گرنگەکانی بەردەبەلکە، پاشماوێ ئازەلی وەک فیلی هیندی و راینۆسیرۆس Rhinoceros و رەشەوولاخێ گەورەو لهوانەبە Bos Primigenius و تەنانت ئۆناگەری جۆری Equus hemionus یش.^۳ شوپتەواری تری ئەم سەردەمە که ژمارەیان دەوری ۲۲ دەبێت، له دۆلی سەرۆوی دیچە له باکوری موسڵەو دۆزاروانەتەو و دەست نیشان کراون، بەزۆری له کاتی پشکین و پیمالەکانی (=survey) پیش بنیات نانی بەستی موسڵ له هەرێمە کەدا.^۴ له 'هەزارمێرد'، ئەشکەوتەکی زنجیرەیی بەرانان بەرامبەر شاری سلیمانی، خاتوو دۆرۆثی گارۆد ئامرازو ئیسکی مۆفی دۆزی یەوێ که میژووێان بۆ فەرەهنگیکی بەردینی تیکەل له لیقوالازی-موستری Levallois-Mousterian (دەوروێهێ ۵۰,۰۰۰ سال پیش ئیستا)

¹ Inizan, M. I., "Des indices acheuléen sur les bords du Tigre, dans le nord de l'Iraq," *Paléorient*, XI, 1 (1985), p. 101-102.

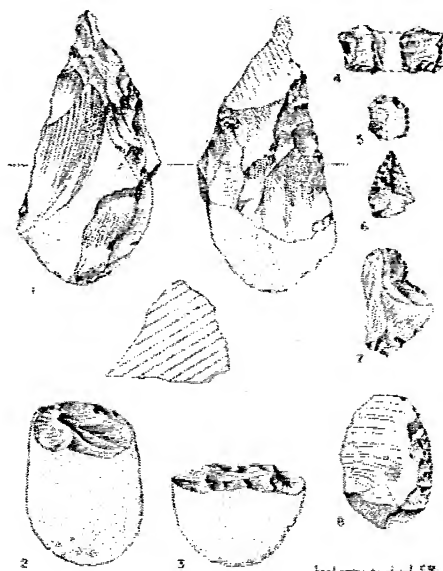
² Wright, H. E. and B. Howe, "Preliminary Report on Soundings at Barda Balka," *Sumer* VII (1951), p. 109.

³ Matthews, R., *The Early Prehistory of Mesopotamia 500,000 to 4,500 bc*, *Subartu* V (2000), p. 14.

ئۆناگەر Onager کەری کتییە و له کاتی خۆیدا زۆر ڕاوکراو و له ناوچەکانی کوردستان دا زۆر هەبوو. له شارۆچکەیی کورڕوخانی خوری یەکان (تل الفخار له باشوری کەرکوکەو) ئیسکە پەیکەری یەکیک لەم کەرد کتییە یانە دۆزاروێتەو. له عەرەبی دا به 'الحمار الاخدر' ناسراو.

⁴ *Op. Cit.*, p. 13-14.

دەگەرپتەوه.^۵ خۆراکی دانیشتوانەکی، ھەروەک ئیسک و پروسکی دۆزراوی ئەشکەوتە که دەری ددخەن، بریتی بوو لە ئازەل و گیاندارێ وەک بزەنە کێوی، وورچی سوور، ئاسک، مشکێ دەردووە (Field mouse)، جرج، مشکە کوێرە، کەرۆشکی کێوی، شەمشەمە کوێرە، ھێلکە شەیتانۆکە و ھی تر که تیکەلەپەکن لە ئازەل و

شیوەی ژمارد ۳: ئامرازی لە پەل و چەو دروست کراوی بەردە بەلکە، سەرچاو:

Howe and Braidwood.

⁵Garrod, D. A. E., "Primitive Man in Egypt, Western Asia and Europe in Palaeolithic Times," *CAH* I, part 1, Cambridge, 1970, p. 87.

ئەنجامەکانی کە و پشکینەکانی لەم سەرچاوەیدا بلار کەردووەتەو:

Garrod, D. A. E., "The Palaeolithic of Southern Kurdistan: Excavations in the Caves of Zarzi and Hazar Merd," *Bulletin of American School of Prehistoric Research*, VI (1930).

گیاندارى نزار و دهون و پووشه لانی وهك دهو روبره كه ی ئیستای.⁶ ئەشكهوتی گه و ره ی 'شانیدار' له چیاى برادۆست له پارێزگای ههولێر (وێنه ی ۲)، به چوار چینه سه ره كى به كه یه وه یه كێك له گرن گترین شوێنه وهاره كانی ئەم سه رده مه به له ناوچه كه دا.

رالف سۆلێكى R. Solecki كه له سالانی په نجا كادا تیا دا ده ستی كرده كنه كردن؛⁷ تێكه له یه ك له ئیسك و خۆله میش و ئامرازى به ردین له یه كه م چینی ئەشكه و ته كه دا (چینی D)، كه كۆترین چینی و بۆ سه رده می پالیۆلیتی ناوه راس ت ده گه رپته وه، دۆزی یه وه. سۆلێكى له و باوه رده ایه كه كۆترین نیشته جی بوون له ئەشكه و ته كه دا ۱۰۰,۰۰۰ سالێك له مه و به ر بووه و نزیکه ی ۳۰۰۰ پشت یه ك له دوا ی یه ك تیا دا ژیاون.⁸ به لام له مانه سه رنج را كیشتر، ئەو نۆ ئیسكه په یكه ره مرۆی یه بوون كه توانرا ده ست نیشان بكریت له مرۆفی جۆری 'نیاندرتال Neanderthal' ن. ئەم ئیسكه په یكه ره نه "یه كێك له شوێنه وهاره مرۆی یه هه ره به برشت و زانیاری به خشه كانی سه رده می پالیۆلیتی ناوه راس تی هه موو رۆژه لانی ناوه راس ت پێك ده هێنن."⁹ كۆمه لی ئیسكه په یكه ره كان بریتین له ئیسكى جهوت هه راش و دوو مندال، میژوویان به پتی شیکاری رادیۆ کاربۆنی ۱۴ و به راوردکاری چینه كان بۆ ماوه یه ك ده گه رپته وه كه له ۷۰,۰۰۰ وه تا ۴۶,۰۰۰ سال پێش ئیستای خایاندووه.¹⁰ وهك ددرده كه ویت،

⁶Matthews, *Op. Cit.*, p. 18.

⁷ Lloyd, Seton, *The Archaeology of Mesopotamia-From the Old Stone Age to the Persian Conquest*, London, 1985 (revised edition), p.24.

⁸Solecki, R., "Shanidar Cave," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco, 1972, p. 43.

ههروهها بروانه:

Matthews, *Op. Cit.*, p. 17.

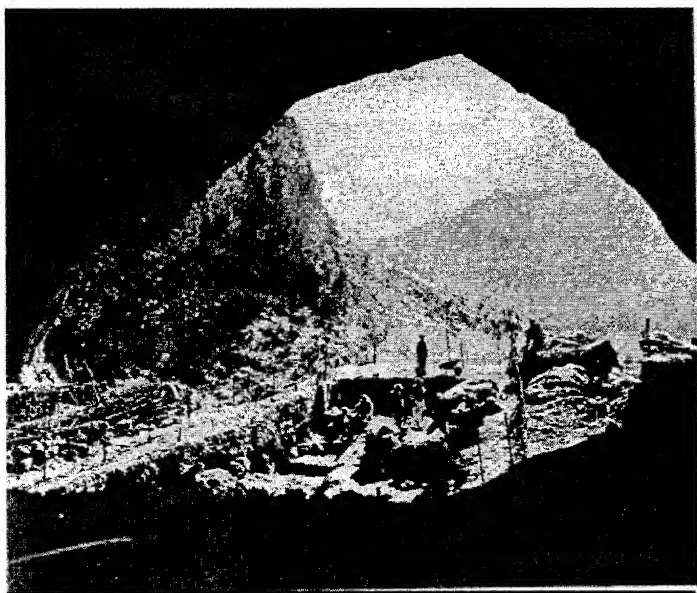
⁹ Matthews, *Op. Cit.*, p. 18.

¹⁰ Solecki, R. S., "Two Neanderthal Skeletons From Shanidār Cave," *Sumer XIII*, part 1&2 (1975), p. 59-60;

ههروهها بروانه:

Solecki, "Shanidār Cave," *Op. Cit.*, p. 47.

یه کیک له مردووانه له مردن و ناشتی دا به دانانی تاجه گولینه یه ک له سهر لاشه که ی پتری لئ نراوه^{۱۱} و بهمهش نیاندرتاله کانی شانیدار یه که مین خه لکیکن له میژوودا که گولیان بو پترلینان به کارهتیاوه. به گهرکی گوله کانددا دهر که وتووه که نهو کهسه له

وینهی ژمارد ۲: نهشکهوکی شانیدار له ناودوه له کاتی کنه دا. سهرچاود:

J. McIntosh, *Archeologisch Handboek*, Veenendaal, 1987.

لئیکولینهوهی زیاتر له باردی ئهم ئیسکه په یکه رانهوه زۆرن، له مانهدا ده بئیرین:

Stewart, T. D., *Sumer*, Vols. XIV (1958); XVII (1961); XIX, (1963) and Stewart and Trinkaus XXXVI (1980) and Solecki, Vols. XIII (1957); XVII (1961) and Trinkaus, Vol. XXXIII (1977)

و هی تر.

^{۱۱} جواد، د. عبد الجلیل، "البنیاندرتالیون وتراثهم الثقافی"، سومر ۲۷، الجزء ۱ و ۲ (۱۹۷۱)، ص. ۳۰-

۳۱.

بهاریکی دره‌نگدا مرووه، چونکه گهرکه‌کی هی جۆره گولینکن که تا ئیستاش لهو ماوه‌یدا له ده‌روپشتی برادۆستی شین ده‌بن. به‌کیکی تر له ئیسکه‌په‌یکه‌ره‌کان هی که‌سیکی تره که دیاره کهم ئەندام بووه به‌لام ئەندامانی خه‌زانه‌که‌ی که له‌گه‌لی ژیاوان سه‌رده‌مانیکی دوور و درێژ خه‌زه‌تیان کردووه و ئاگاداری‌یان کردووه.¹² چینه‌کانی دواتری ئەشکه‌وته‌که به‌لگه‌ی به‌بایه‌خی تریان به‌کۆنه‌ناسان به‌خشی، له‌وانه به‌لگه‌ی بوونی "فهره‌نگی ئەورگنیشی Aurignacian Culture" (چینی C) که تیایدا جۆریک له‌ ئامراز سازی ی خۆمالی ده‌ست نیشان کرا، سۆلیکی به‌ ناوی چیا ی برادۆسته‌وه ناوی نا 'ئامراز سازی برادۆستی Bradostian Industry'.¹³

به‌شه‌کانی سه‌رده‌وی شانیدار (چینی B1) فهره‌نگی میسۆلیتی Mesolithic Culture پیشان ده‌ده‌ن و له‌ نزیکه‌ی ۹,۰۰۰-۱۰,۰۰۰ پ.ز. ده‌گرته‌وه. جگه‌ له‌ شانیدار (چینی B1)، له‌ ئەشکه‌وتی 'زه‌زی' ش له‌ باکوری رۆژئاوای سلیمانی جۆریک ئامرازسازی خۆمالی دۆزرایه‌وه که له‌ ناوچه‌که‌یدا تاکه، گارۆد فهره‌نگی ئەم ئامرازسازی‌یه‌ی ناونا 'فهره‌نگی زه‌زی Zarzian Culture'.¹⁴ شوینه‌واریکی تر که پینی ده‌ووتریت 'زه‌وی چه‌می شانیدار' نشینگه‌یه‌کی پچوکی سه‌ر رۆخی رۆژه‌لاقی زێ ی سه‌رووه، رۆوبه‌ره‌که‌ی ۲۷۵ × ۲۱۵ مەتره و نزیک ئەشکه‌وتی شانیداره،¹⁵ له‌ کنه و پشکینی دا جگه‌ له‌ زۆر ئامرازی به‌ردین، دیواریکی که‌وانه‌ییشی تیادا دۆزراوه‌ته‌وه که له‌ به‌رد و تاویری چه‌م بنیات نراوه.¹⁶ وا پێ ده‌چیت ئەم به‌شه دیواره‌ بۆ راگرتنی

¹² Ibid.

¹³ Solecki, "Shanidār Cave," *Old World Archaeology*, p. 45; Garrod, *Op. Cit.*, p. 87.

¹⁴ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 23; Mellaart, J., *Earliest Civilizations of the Near East*, London, 1965, p. 16.

¹⁵ Solecki, R., *An Early Village Site at Zawi Chemi Shanidar*, Malibu, 1980, p. 1.

¹⁶ به‌رای ماتیوس ئەمه پاشماوه‌ی بینا‌یه‌کی بازنه‌یی تیره‌ نزیک به‌ دوو مەتر بووه، به‌روانه:

Matthews, *Op. Cit.*, p. 33.

سهری کولیتیک یان دهواریک بووینت که دهشیت به کونترین بینایهک لهقه لهم بدریت که مرۆف لههه موو ناوچه کهدا بنیاتی ناوه.^{۱۷} وا دیاره دانیشتوانی ئەشکهووقی شانیدار بهشیکى ساله کهیان - لهوانهیه هاوینان- لیره دا بهسەر بردینت، تاوه کو نزیکى روبراره که بن همم بۆ پتووستی ئاوی خوڤان و همم بۆ چنینهووی خوڤاک و راوی گیاندارى روبراره کهو له ههمان کاتیشدا بۆ ئاسانکاری راوی ئەو ئازەل و گیاندارانهی بۆ ئاو روویان له روبراره که کردووه. شایانی باس کردنه که له زهوی چه می شانیداریش ئیسکه پهیکه ری ههشت کهسی ههراش دۆزراونهتووه و ههریه کیکیان ئیسکه پهیکه ری مندالتیکیشی له گهلدایه که وا پێ دهچیت کرداریکی په یوهندی دار به بیروباوه و نه ریتووه هه بووینت.^{۱۸} به پێی شیکاری کاربۆن ۱۴ پێ دهچیت نیشهجی بوون لهم شوینته دا له دهوور بهری ۸۹۲۰ ± ۳۰۰ پ.ز. دهستی پێ کردینت و نزیکه ی ههزاره یهک درێژه ی کیشابیت.^{۱۹}

دوو شوینتهواری تری ههمان سهردهم 'که ریم شاهر (که ریم شایهر؟) و 'موعه له فات'؛ به که میان ۱۰ کم له رۆژهه لاتی چه مچه ماله ویه و له یهک جینی نیشهجی بوون پێک هاتووه له سه ر رووبه ریکی کراوه. وادیاره که ریم شاهر خیه و تگای کۆمه لیک خه لکی نیمچه نیشهجی بووه.^{۲۰} چهند دهمه داسیکی به ردین و بووکه له ی قور و ئەلقه ی مه رمه ری و بازنگ و هه ندیک پارچه ی تر که له م شوینته واره دا دۆزراونهتووه، هه موویان ئاماژه بۆ سه رده میکی دواتر له سه رده می زهوی چه می شانیدار ده که ن؛ سه رده میکی

¹⁷ *Op.Cit.*, p. 53.

¹⁸ Mellaart, J., *The Neolithic of the Near East*, London, 1981, p. 72.

هه روه دا به روانه:

Ferembach, D., "Étude Anthropologique des Ossements Humains Proto-Néolithique de Zawi Chemi Shanidār (Irak)," *Sumer* XXVI, part 1&2 (1970), p. 21-46.

¹⁹ Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, p 70.

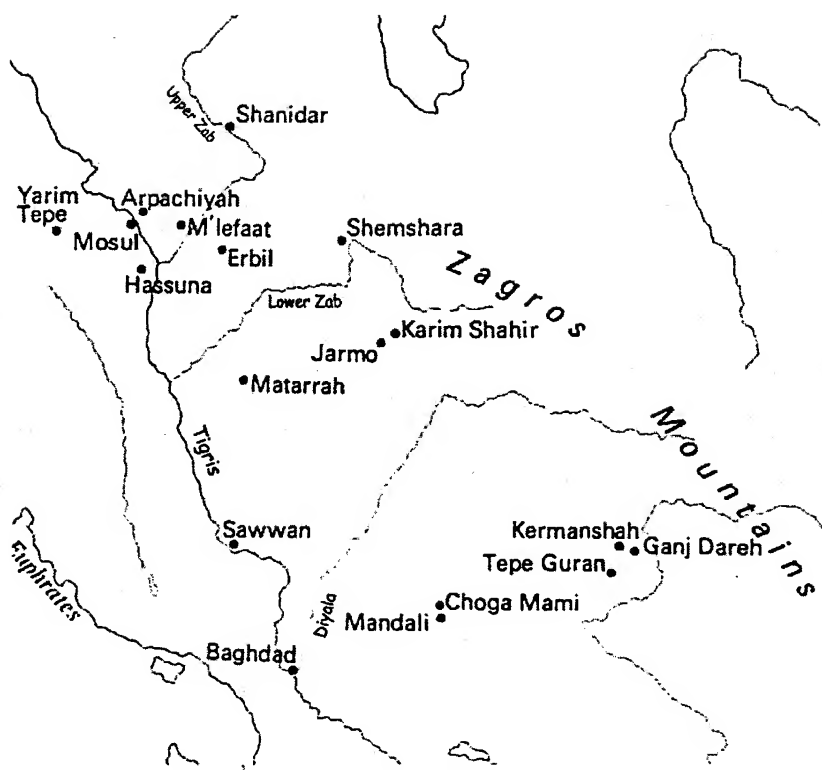
²⁰ Braidwood and Howe, *Op.Cit.*, p. 52; 170.

نزیك له ۸۰۰۰-۶۵۰۰ پ.ز.^{۲۱} شوپنه‌واری دووهمیان، واته موعه‌له‌فات، كه له‌سه‌ر
 ږيگای نيوان هه‌وليرو موسله له نزيك ږوباري خازر، نيشته‌گايه‌ك بووه كه خانووه‌كاني
 بريتي بوون له چال له زه‌وی دا - ئه‌م جوړه خانووانه له هه‌نديك ناوچه‌ی كوردستاني
 ژير ده‌ستی ئيران دا هه‌بوون و پتيان ده‌ووترا خازه، هه‌رچه‌نده له‌وي خانووه‌كان گه‌وره‌تر
 و ئالوتزترن- هه‌نديك له خانووه‌كان به ديواری به‌ردين دوره‌ دراون و زه‌وی ناو
 ماله‌كانيان چه‌ورپژ كراون.^{۲۲} پتيوسته ليره‌دا ئامازه‌يه‌ك بۆ ئه‌و هه‌نده په‌ره‌سه‌ندنه‌ی له‌م
 سه‌رده‌مه‌دا ږوويان دا، بكه‌ين، كه گرنگترینيان گواسته‌وه‌ی له‌سه‌رخو‌ی ته‌رزی ژيان
 بوو بۆ ته‌رزی نيشته‌جی بوون و جیگير بوون له خپوه‌نگای وه‌رزيانه‌و ته‌نانه‌ت له‌وانه‌يه‌ له
 هه‌نديك شوپنيشدا، بۆ خپوه‌نگای هه‌ميشه‌یی. ئه‌م په‌ره‌سه‌ندنه‌و و هه‌نديك به‌ره‌و‌پيش
 چوونی تر چه‌ شكين و ږيگا خو‌شكه‌ر بوون بۆ هه‌نگاوه‌ هه‌ره گرنگ و مه‌زنه‌كه‌ی كه
 مړوفايه‌تی نای: شوپشی نيوليتي (=چاخی به‌ردينی نوئ).

چاخی نيوليتي كه پاش ميتسوليتي (=چاخی به‌ردينی ناوه‌راست) هات، ده‌شيت به‌ هه‌ره
 گرنگتریني چاخه‌كاني ميژووی كوردستان و ته‌نانه‌ت جيهانپش بژمي‌درديت.
 په‌ره‌سه‌ندنه‌كاني كه پاش فيربوون و دوزينه‌وه‌ی كشتوكال و چاندين و مالي كردنی ئازهل
 به‌ دواي يه‌كدا هاتن ئيگجار گرنگ و چاره‌نوس ساز بوون. بوونه‌ هو‌ی هاتنه‌ كايه‌ی
 ژيان جیگير و دامه‌زراو، بنيات نانی يه‌كه‌مين خانووه‌كاني نيشته‌جی بوون و
 كو‌كردنه‌ويان له خالي‌كدا كه واتای له‌دايك بوونی يه‌كه‌مين گوند و سه‌ره‌تاكاني
 كو‌مه‌لگای مړویی بوو و، له‌پتي ئه‌مانه‌شه‌وه سه‌ره‌لدانی شار به‌ دامه‌زراوه‌ ږامياری و
 كو‌مه‌لايه‌تی و ئايینی و فره‌هنگی و ئابووری يه‌ ئالوزه‌كانيانه‌وه.

²¹ Mellaart, *The Neolithic of....*, p. 74.

²² *Ibid*, p. 50.

نهمشەمی ژمارە ٤: شوێنەوارە سەرەکی یەکانی پیش میژوو لە کوردستان ناوەراست. سەرچاوە:

D. and J. Oates, *The Rise of Civilization*.

لە باشوورەوە، لە نزیک شاری چەمچەمالەووە کە ئاماژەی بۆ کرا، گوندی نیۆلیتی ی گرنگی 'چەرمۆ' ^{٢٣} ھەیە (میژوووەکی نزیکەی ٦٧٥٠ پ.ز. ه) ^{٢٤} کە رۆبەرت

²³ جیگای خۆیەتی لێردەدا ئاماژە بکەین بۆ ناوی راستی نەم شوێنەوارە کە 'چەرمۆ' یە و بە کوردی واتای 'سپی' دەبەخشیت و دەسفی شوێنەوارە کە یە کە بریتی یە لە بەرزاییەک کە پێی دەووتریت 'قەلای چەرمۆ'. ناشکرایە نەم ھەلە ی نووسینی ناو بە 'چەرمۆ' کە لە نووسین و کتیب و بلاو کراوە پێگانه کاندای کراوە و لە پێی ئەوانیشەو دەسانەو ھاتووەتەو نای نووسین و کتیبە عەرەبی و کوردی بە کانهو، لەو دەو ھاتووە کە کاتی خۆی تیبەکی کە و پشکنینی تبادا کرد، ناوێکی لە

برهیدوود R. Braidwood له ۱۹۴۸ هره تیایدا دهستی کرده کنه کاری (وینهی ژ. ۳ و ۴). چهرمؤ بریتی به له شوینه‌واریکی نریکه‌ی ۱,۲۱۵ هیکناری، گوندیکی ۲۰-۳۰ مالمی ژوور چوارگوشه‌یی که له قوری شیلراو (*pisé*) له‌سهر بناغهی به‌ردین بنیات نراون. برهیدوود ژمارهی دانیش‌توانه‌که‌ی به ده‌ورو به‌ری ۱۵۰ که‌سیک خه‌ملاندووه که به دریژایی سال لئی ژیاون. زور دۆزینه‌وه‌ی گرنگ له شوینه‌واره‌که‌دا به‌ده‌ست هاتون، وه‌ک پاشماوه‌ی دان و دانه‌وئله‌ی که چهرمؤ‌یی به‌کان چنیویه‌انه‌ته‌وه یان چاندوویانه (وینهی ژ. ۵) و ئیسکی ئازله‌لی کیوی و مالی کراو. پرو ریژه‌ی هم ئیسکانه زیاد بوونیکی به‌رده‌وام له ریژه‌ی ئازله‌لی مالی کراو و به‌ره‌م هینان کشتوکالی به دریژایی ته‌منی گونده‌که پیشان ده‌دن. هه‌رچه‌نده ده‌فرو نامانی به‌ردین له چهرمؤ هه‌بووه، به‌لام له کۆی هم شانزده‌چینه‌ی گونده‌که پیک ده‌هینن، یانزده‌ی ژیره‌وه‌یان هی سه‌رده‌می پیش گلینه Pre-pottery که به‌شی کۆی چاخ‌ی نیولیی به. گلینه ته‌مها له پینج چین سه‌روه‌یدا دۆزراونه‌ته‌وه و بریتین له جۆریکی ده‌ستی دیوار ته‌ستوری زبر^{۲۵} (وینهی ژ. ۶). برهیدوود له پتی تینیی ووردو لیکۆلینه‌وه‌ی پاشماوه‌ی دانه‌وئله‌و ئیسکی ئازله‌لی شوینه‌واره‌که‌وه توانی به‌دوای به‌ره‌ویش چوون و به‌ره‌سەندن ئازهلداری و کشتوکال له چهرمؤ‌دا بچیت. تینینی کرد که به دریژایی ۴-۵ سه‌ده‌ی ئاوه‌دانیی گونده‌که ریژه‌ی ئیسکی ئازله‌لی کیوی له که‌مبونه‌وه‌یه‌کی له‌سه‌رخۆ، به‌لام به‌رده‌وام دا بووه، له حیاتی، ریژه‌ی ئیسکی ئازله‌لی مالی له زیاد‌بوون دا بووه. واته، دانیش‌توانی چهرمؤ رۆژ به‌رۆژ زیاتر به‌ره‌و جیگیر بوون و پشت به‌ستن به به‌ره‌می کشتوکالی خویان و ئازله‌لی مالی خویان به‌ستووه وه‌ک له پاو و چینه‌وه، ته‌مه‌ش نیشانه‌ی زیاتر شارستانی بوونه.

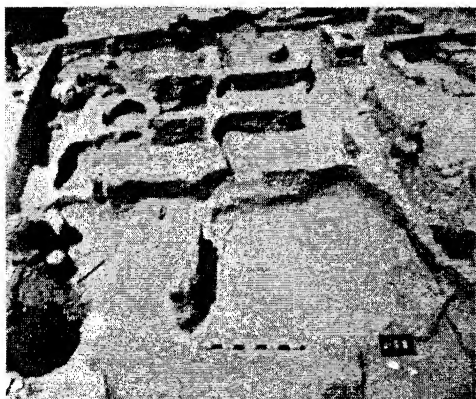

تومارەکانی دایه‌ری گشتیی شوینه‌واری عیراقه‌وه رهنوس کردووه‌ته‌وه و له‌ویشدا، له‌به‌ر نه‌وه‌ی به عه‌ره‌بی بووه، (ج) یان به (ج) نووسیه.

²⁴ Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, p. 51.

²⁵ Braidwood, R. and Howe, B., *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*, Chicago, 1960, p. 64.

دۆزینه‌وه‌ی سهرنج ٲاکیشی تر له چه‌رمۆ داسی له به‌رده چه‌مماخ دروست کراون که له چه‌ند پارچه‌یه‌کی ته‌له‌زم کراو ٲینک هاتوون و دیاره کاتی خۆی به ده‌سکیکی داره‌وه چه‌سپ کراون (وینه‌ی ژ. ۷). سوژنی له ئیسک دروست کراو، بووکه‌له‌ی قورٲینی م‌رو‌ف و ئاژه‌ل،^{۲۶} دۆل، ده‌سکه‌دۆل، گرێژه‌نه‌ی به‌ردینی ده‌رگا، بازنگ، گه‌ردانه و موورو و ٲرٲیکی گ‌رنگ دانه‌وێله‌ی به‌خه‌لوز بوو که بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی ٲروه‌کی ناوچه‌که له‌و کاته‌دا و جۆری خۆراکی دانیش‌توانی چه‌رمۆ ماده‌یه‌کی زۆر به‌سوود بوون.^{۲۷}

وینه‌ی ژماره ۴: خانووه‌کانی چه‌رمۆ که به قوری

شیلراو دروست کراون. سه‌رچاوه:

Howe and Braidwood.

وینه‌ی ژماره ۳: وینه‌ی گوندی چه‌رمۆ له

ناسمانه‌وه گه‌راوه له کاتی کنه کردنی دا.

سه‌رچاوه: Howe and Braidwood.

²⁶ نزیکه‌ی ۵۵۰۰ بووکه‌له‌یه‌کی له‌م جۆره له شوێنه‌واره‌که‌دا دۆزراوه‌ته‌وه، ٲروانه:

Matthews, p. 45.

²⁷ Braidwood, R. and Howe, B., *Op. Cit.*, p. 44ff;

هه‌روه‌ها ٲروانه:

Braidwood, R., "The Agricultural Revolution," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco, 1972, p. 75f.

گوندىكى نيولىق تىرى ھەمان چاخ و لەوانەشە كۆنتر، لە لاين تىپىكى پۆلەندى يەوہ لە سالانى ھەشتاكانى سەدەى بىستەمدا دۆزرايەوہ. ئەم گوندەيان لە شوئەوارىكە ناوى 'نمريك' ە لە ناوچەى بەستى موسل. كۆنترى چينەكانى ھى سەردەمى پيش گلئەن و خانووەكانى ئەمىش لە قورپى شىلراو بىيات نراون، ئىسكى ئازەل و بووكەلەى سەرى بالندەى²⁸ لەبەرد داتاشراوى تبادا دۆزراوہتەوہ. جگە لەمەش ئامراز سازى يەكى بەردىنى گرنگىش لە گوندەكەدا دەست نیشان كراوہ.²⁹ لە سىما جياكەرەوہكانى بىناسازى ئەم گوندە خانووە بازەنى و نىمچە لاكئىشەي يەكانىيەكى كە ھەندىكيان نزيكەى ٥٠ م تيرەيانە.³⁰ خانووەكان لە قۇناغەكانى زووى دا لە قورپىكى زەردباو دروست كراون و لە پاشتردا لە خشتى كالى درىژكۆلەى لەم سەر و سەرەوہ بارىك (cigar-shaped) (٥٠سم)، دىوارەكانى سىواغ دراون و ھەندىك جارىش رەنگ كراون، بانەكانى لەسەر پاىە راگىراون. ھەندىك لە گۆرەكان لە ناو گوندەكە خۆى دا و ھەندىكى تيرىشى لە دەرەوہى ھەلكەندراون.³¹

قۇناغەكانى پاشترى پيش مېژووى كوردستان زنجيرەيەك چاك بوون و پەرەسەندى بەرھەم ھىنانى خۆراك و تەكنىكى گلئەسازى و بەرەو پيش چوونى بىروباوہرى ئايىنى و بەكارھىنانى كانزايە. سىح فەرھەنگەكەى پاش ئەم سەردەمە دىن كە فەرھەنگەكانى 'ھەسسونا Hassuna' و 'سامەررا Samarra' و 'ھەلەف Halaf'، بە تايەبى باكورى مېسوپۆتاميايان دادەپۆشى، كە دەكاتە بەشى زۆرى سەرزەمىنەكانى كوردستانى

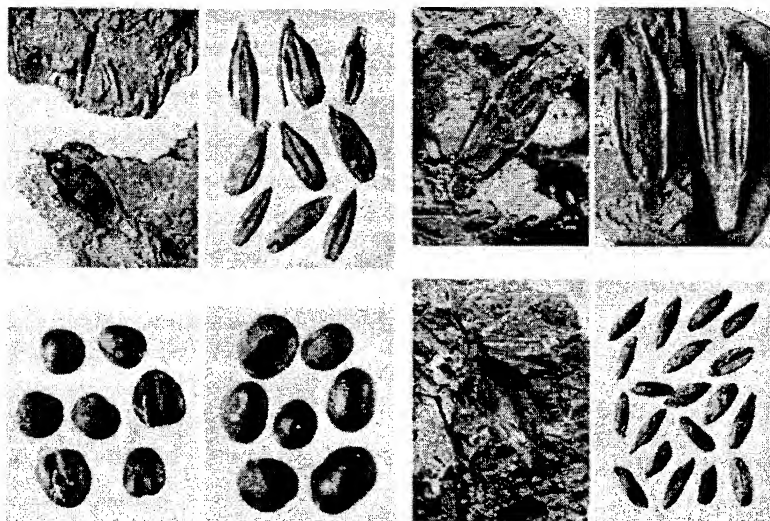
²⁸Cf. Matthews, p. 38-9.

²⁹ Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche, "Second Report on Excavations of the pre-Pottery Neolithic site Nimrik 9 in 1986, Saddam's Dam Salvage Project," *Sumer* XLVI, Part 1&2 (1989-90), p. 18.

³⁰ Matthews, p. 38.

³¹ Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche, W. Borkowski, "A Preliminary Report on the Third Season 1987 of Polish Excavations at Nimrik 9/ Saddam's Dam Salvage Project." *Sumer* XLVI, Part 1&2 (1989-90), p. 24.

دیرین. به لام له پاش سه له فوه، واته له سهردهمی فرههنگی 'عوبید Ubaid' ده، ئیتر نیشته گای مړوف له باشوریش بهدی ده کرین.^{۳۲}

وینهی ژماره ۵: هندیك دانه وېلهی به خهلوز بوو له چهرمۆ. سهرچاوه: Howe and Braidwood

پاش سهردهمی چهرمۆ سهردهمی 'حه سسونه' (ده ورویه ری ۵۸۰۰-۵۵۰۰ پ.ز.) دیت. له سهردهمه دا بنیات نانی خانوو به قوری شیلراو له سهر بناغهی بهردین بهردهوام بوو، ژماره ی ژووره کان زیاد کران و زهوی ناوماله کانیان به قوری تیکه له به کاو گه چ سیواغ ده دران.^{۳۳} دانه وېله، ههروهک له چهرمۆ، له کووپه ی گه وړه ی له قوری کال

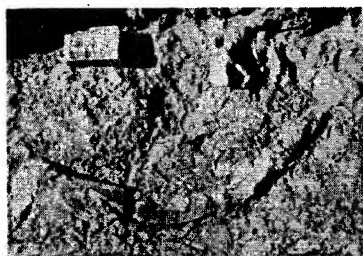
³² شایان نامازه یو کردنه که له سالانه ی دواپی دا هندیك چینی کوتر له سهردهمی عوبید له گردی 'تل العوبلی' نزیك 'لارسا' له لایه ن تپیککی کونه ناسی یانه ی فرههنگی یوه دوزراونه توه. هم چینه ناوهران Ubaid Zero و گلته کان له هی سامهرا ده چن، یو نه مانه بروانه:

Hout, J.-L., "Un village de basse Mésopotamie: Tell el-'Oueili à l'Obeid 4," *Préhistoire de la Mésopotamie*, Paris, 1987, p. 293ff.

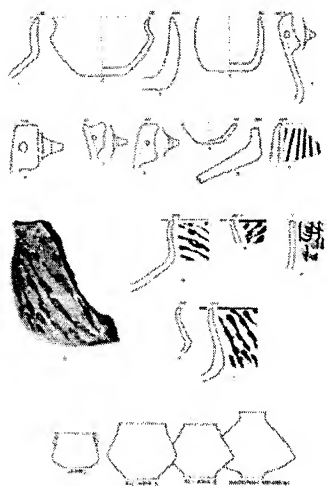
³³ Mellaart, *The Neolithic of....*, p. 146.

دروست کراودا هه‌لده‌گیرا و کووپه‌کان هه‌تا ده‌مه‌کانیان ده‌خرا‌نه چاله‌وه. له‌م سه‌رده‌مه‌شدا داسی به‌ردینیان به‌کار ده‌هیتنا، هه‌روه‌ها ئامرازی تری به‌ردین و قورپین دۆزرا‌ونه‌ته‌وه، وه‌ک سه‌ره‌ته‌شی و دۆل و بووکه‌له‌ی ژنی دانیش‌توو. مندالی‌مردوو له‌ کووپه‌له‌دا له‌گه‌ل هه‌ندیک ده‌فرو ئامانی گه‌لینه‌دا ده‌نیژران. چۆنایه‌تی گه‌لینه‌ له‌م سه‌رده‌مه‌دا باشت‌ر بوو و به‌ره‌نگینکی بۆری پر ره‌نگ ده‌کرا و هه‌ندیک جاریش ره‌نگیش ده‌کرا و خه‌تیشی تیادا هه‌لده‌که‌ندرا.³⁴

وینه‌ی ژمارد ۷: داسه به‌ردینه‌که‌ی چه‌رمۆ له‌ شوینی خۆی دا. سه‌رچاوه:

وینه‌ی ژمارد ۶: گه‌لینه‌ی چه‌رمۆ. سه‌رچاوه:

Howe and Braidwood.

Braidwood and others, *Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks*, Chicago, 1983.

³⁴ Lloyd, S. and Safar, F., "Tell Hassuna," *JNES*, IV, No.2 (1945), p. 279-81.

هه‌روه‌ها بر‌وانه:

Dabbagh, T., "Hassuna Pottery," *Sumer* XXI, part 1 & 2 (1965), p. 93-111.

مۆتىفەكانى نىگارەكانى سەريان بىرىق بوون لە ھىلى تەرىب و ريزە سىڭۆشەى تەنىشت يەك و شىوہى ئىسكەماسى (= ئەم مۆتىفە بە Herringbone ناسراوہ و مەبەستى شىوہەكە لە ئىسكى ماسى جۆرى ھىزىنگ دەچىت) كە زياتر لە گولە گەنم و گولەجۆ دەچن. ئەو فەرھەنگەى ئەم گلىتەى بەرھەم ھىتاوہ واديارە فەرھەنگىكى خۆمالى بووہ، بۆيە گلىتەكانى تەمنا لە شوپتەوارەكانى باكورى ميسۆپوتاميدا دۆزراونەتەوہ، بە تايەقى لە رۆژھەلاى دىجلە، بەدرىزايى ھىلىك دابەش بووہ كە لە شىنگارەوہ دەست پىدەكات و بە نىنەوا (موسلى ئىستا) و رەواندزا تى دەپەرىت تا دەگاتە ناوچەى ورمى. ھەرچەندە گلىتەى ھەسسوونە لە گردى شمشارەى سەر زىي خواروو (چىنەكانى ۹-۱۶) ^{۳۵} و ھەندىكى تر لە شوپتەوارەكانى دەشتى رانىەش دۆزراونەتەوہ، وەك لە گردى دىم ^{۳۶} و كەمەريان. ^{۳۷} بەلام پى دەچىت بوونى ئەم فەرھەنگە لە ناوچەكانى باشورى ئەو ھىلەوہ لاوازتر بويىت؛ واديارە زىي خواروو سنوورى باشورى بووہ. ^{۳۸}

لە چىنەكانى سەرەوہى زۆر لە نشىنگەكانى سەردەمى ھەسسوونەدا، وەك ھەسسوونە و شمشارە و مەتارە، جۆرىكى نوپى گلىتە پەيدا دەيىت كە لە گەل گلىتەى ھەسسوونەدا تىكەلە. ئەم جۆرە گلىتەى بە بۆيە كەم جار لە چىنەكانى بنەوہى شوپتەوارى سامەرپراى بايتەختى جارائى عەبباسىيەكاندا دۆزرايوہ، بۆيە پى دەووترىت گلىتەى 'سامەرپرا' و فەرھەنگەكەشى، فەرھەنگى سامەرپرا (دەرووبەرى ۵۶۰۰-۵۵۰۰ پ.ز.). ئەم جۆرە

³⁵ Mortensen, P., *Tell Shemshara, The Hassuna Period*, København, 1970, p. 2.

³⁶ التكريتي، عبد القادر، "التنقيبات في تل الديم (دوكان)،" سومر ۱۶، الجزء الاول والثاني (۱۹۶۰)، ص. ۹۵؛ ۹۶؛ ھەروەھا:

Es-Sooof, B., "Uruk Pottery from the Dokan and Shahrazur Districts," *Sumer* XX, part 1&2 (1964), p. 39.

³⁷ Es-Sooof, *Ibid.*

³⁸ Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, p. 144;

ھەروەھا بڕوانە:

Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, p. 64.

گلینه نوئ یه که وورده وورده جینی کۆنه که یه حه‌سسونه‌ی گرتوه،^{۳۹} زیاتر بریتی یه له له‌گه‌ن گه‌وره و کووپه و ده‌فر، که به‌ره‌نگی سور و سه‌وزی پر یان مۆر نه‌خشی نه‌ندازه‌یی و شێوه‌ی مرۆڤی و پروه‌کی رازیندرانه‌توه که به‌شێوازی هاوشێوه‌ی به‌رامبه‌ر یه‌ک (Symmetrical) و هاوسه‌نگ له‌گه‌ل یه‌ک نه‌خشیندراون^{۴۰} (وێنه‌ی ژ. ۸). شوینه‌واری 'تل الصوان' له‌که‌ناری رۆژه‌لاقی دیجله له‌باشوری سامه‌رپراوه شوینه‌واریکی نمونه‌یی ئهم فهره‌هه‌نگه‌یه، له‌وئ خانوی گه‌وره گه‌وره‌ی عه‌مادار دۆزراوه‌توه که هه‌موویان به‌شورایه‌ک و که‌نداویک (=moat) ده‌وره دراون.^{۴۱} به‌کارهێنانی خشتی کال له‌بیناسازی ئهم سه‌رده‌مه‌دا جیگای سه‌رنجه.^{۴۲} سه‌رباری ئه‌مه‌ش، دانیشتوانی ئهم شوینه‌واره، هه‌روه‌ک هاوچه‌رخه‌کانیان له‌شوینه‌واره گرنه‌که‌ی 'چۆغه‌مامی' له‌نزیك مه‌نده‌لی، کۆترین شێوازی زانراوی ئاودیری یان به‌کارهێناوه به

---

³⁹ بۆیه هه‌ندیک فهره‌هه‌نگی سامه‌رپرا به‌حه‌سسونه‌یه‌کی په‌ره‌سه‌ندوی باشوری له‌قه‌لم ده‌دەن نه‌ک فهره‌هه‌نگیه‌کی نوئ. بوونی شوینه‌واره گرنه‌که‌کان سامه‌رپرا له‌باشورتی ئه‌وه‌کانی حه‌سسونه‌وه ئهم بره‌وه‌ی پته‌وتر کردوه، بۆ نمونه بره‌وه:

Forest, J.-D., *Mésopotamie, L'apparition de L'état. VIIe-IIIe Millénaires*, Paris, 1996, p. 36.

⁴⁰ Lloyd and Safar, *Op. Cit.*, p. 281-3,

هه‌روه‌ها:

Mellaart, *Earliest.....*, p. 66.

⁴¹ Matthews, p. 73-4.

⁴² Mellaart, *The Neolithic of .....*, p. 150ff; Oates, D. and Oates, J., *The Rise of Civilization*, Lausanne, 1976, p. 64 (له‌گه‌ل وێنه‌دا),

هه‌روه‌ها بره‌وه:

Matthews, p. 73 ff.

سه‌باره‌ت به‌دۆزراوه‌کانی تل الصوان یش، ته‌ماشای راپۆرته‌کانی ئه‌نجامی که‌کاری یه‌کانی له‌گۆفاری سومر دا بکه: المجلد XIX (۱۹۶۴) (به‌عه‌ره‌ی)؛ XXI (۱۹۶۵)؛ XXIII (۱۹۶۷)؛ XXIV (۱۹۶۸)؛ XXV (۱۹۶۹) (به‌عه‌ره‌ی)؛ XXVI (۱۹۷۰)؛ XXVII (۱۹۷۱)؛ XXVIII (۱۹۷۲) (به‌عه‌ره‌ی).

هەلکەندىن تۆرپىك جۆبار و جۆگا كە لە چۆغەمامى باشتەر بەچار جيا دەكرێتەوه.⁴³ لەدۆزراوه بەرچاوهكانى ھەردوو شوێنەوارەكەش ژمارەيەكى زۆر بووكەلەى قور (بە زۆرى لە چۆغەمامى) و مەرمەر (لە صوان)، كەبەشى ھەرە زۆريان ھى ئافرەتن، قورپنەكانيان پەنگ كراون و مەرمەرەكانيان بە گوێچكەماسى و قير رازيئندراونەتەوه. گەلێنەى سەردەمى سامەرپا لە گەردى كەمەريانى دەشتى رانیەش دۆزراوتەوه.⁴⁴

پەرەسەندن و تازەگەریی فەرھەنگىيانەى زۆر لە سەردەمى 'حەلەف' (دەوروەرى ٥٥٠٠-٤٥٠٠ پ.ز.)⁴⁵ ى پاش سامەرپا ھاتنە كایەوه. خانوو ھىشتا بە خشتى كال و ھەندىك جار بە قورى شیلراو بنیات دەنران و دیوارەكانیان بە گەچ سیواغ دەدران؛ بەلام بە گشتى پچووكتەر بوون لە خانووكانى سەردەمى پێشوو، ھەروەك بەتایبەتى لە شوێنەوارى 'ئەربەچىیە' و 'نەپەگەورە'⁴⁶ ى رۆژھەلات و باكورى رۆژھەلاتى موسڵ تێبینى دەكرێت. لە تازەگەرىیەكانى ئەم فەرھەنگە داھێنانى تەرزىكى نوێى بىناسازى بوو كە وا پێ دەچیت خەلكانى فەرھەنگى حەلەف، ئەگەر وەك ھەندىك باوەریان وا پێ كۆچ ھێنەر بووبێتن، لەگەڵ خۆیان ھىناپێتیانە كوردستانى كۆنەوه. ھەرچەندە زیاتر وا پێ دەچیت كە خەلكى وولاتەكە خۆى بووبێتن و ئەو تازەگەرىیانەش داھێنانى خۆیان بووبێت. تەرزى ئەم بىناسازىیە بریتیە لە بىنايەكى بازەنەى كە دالانىكى لاكێشەى پێو

⁴³ Oates and Oates, *Ibid*,

ھەروەھا بروانە:

Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, p. 155.

⁴⁴ Es-Sooof, "Uruk Pottery from Dokan and Shahrzur Districts," p. 39.

⁴⁵ شایان ووتنە كە ھەندىك لیكۆلیئەوێ كاربۆنى ١٤ ى تیشكدار C14 ى دۆزراوهكانى شوێنەوارى

'تل صبي ابيض' لە سوریا میژوویەكى كەمىك كۆنترى دەست پێکردنى حەلەفیان داو؛ نزیكەى

٦١٠٠-٦٠٠٠ پ.ز.، بۆ ئەمە بروانە:

Forest, *Op. Cit.*, p. 27.

⁴⁶ Matthews, p. 85 and 88; Mellaart, *The Neolithic of... ..*, p. 159.

وینهی ژماره ۸: له گهټیکې سهرده می سامه رږا. سهرچاوه: Mallowan, *The Earliest...*

له یه ک چوونی ئەم جوړه بینایانه له گهټ 'ټولوس' *Tholos* ی مایکینی په کاندای وای
کرد ئەمانیش له لایه ن کونه ناسه کانه وه ناوی ټولویان لږ بنریت. له هه مان کات دا شایانی
نماژه بۆ کردنه که هه ندیک له گونده کانی نریک حه له ب خانووی له م جوړه یان تیا دایه
و بانه کانیشیان به گومه ز گیراوه. تیوری له یه ک جیاواز سه باره ت به به کاره یتانی ئەم
بینایانه هه ن، هه ندیک لایان وایه په رستگا بووبیتن و هه ندیک تر به بینای گشتیی

گونده کانی ده زانن و تمنانت هه ندیکی تر به خانووی ئاسایشیان ده زانن. که میی که لویهلی دۆزراودی ناویشیان ئه وه ندهی تر کاری دیاری کردنی سروشتیانی بۆ کۆنه ناسانی سهخت تر کردوو. هه رچۆنیک بیت، هه ندیک له م بینایانه قه باره ی ئاساییان هه یه و هه ندیکی تریشیان گه و رهن (یه کیکیان تیره که ی ۱۰مه تره) و به له ناوه وه به تیغ به شه کانیان تیادا جیا کرانه ته وه. باوه ر وایه که بانه کانیان گومه زی له قور هه له ستراو بوو بیتن، هیچ نه بیت ئه وه کانی ئه ره چی به، که شوپنه واری نمونه یی ئه م فره هه نگه یه، وای بوون. هه ندیک له رینگا و کۆلانه به رد پۆ کراوو چاک کراوه کانی نتوان خانووه کانی سه ر ته ختی گرده که^{۴۷} له وانه یه ئامازه بن بۆ یه که مین کاروبار و چالاکیی شاره وانیانه له م سه رده مه زووه دا. دیارده یه کی جیا که ره وه ی تری فره هه نگه یی ئه م سه رده مه گلینه که یه تی. په ره سه ندنیکه ی به رچاوو دیار له به کاره یتانی ره نگدا هاته کایه وه؛ گلینه بوونه فره په نگ و شپوه نه خش کراوه کانی سه ریان جوانتر و وورد تر بوونه وه، له پال نه خشانندی کۆمه لیکه ی به رفراوان و ده و له مه ندی مؤتیفی ئه ندازه یی و په وه کی و ئازه لی، که له هه موویان دیارتر 'بوکرانیوم' *Bucranium*^{۴۸} (= سه ره گا) بوو (وینه ی

⁴⁷ Mellaart, *Ibid.*

⁴⁸ بروه:

Lloyd and Safar, *Op. Cit.*, p. 283; Mellaart, *Earliest Civilizations...*, p. 120.

گا بۆ ماوه یه کی ئینگجار دوورو درۆژ ره گه زیکه ی سه ره که ی هونه رو وێژدی رۆژه لانی نزیکه ی دیرین بووه و تائیتاش. بۆ نمونه، هه روه ک لیته دا دیینن، له سه ر گلینه ی سه ره ده مانی پێش میژوو نه خشیتندراوه، له سه ره ده مانی دواتریشدا له سه ر ده فرو و کووپه و مۆری لوله کی Cylinder Seal و مۆری ته خت Seal Stamp و په یکه رتاشی سه ره ده مانی نیمچه میژوو یی (Proto-history) و میژوو یی شدا نه خشیتندراوه، به تابه یی له وولاتی سومه ر. سه ره گا له وینه دیواری به کان (Fresco) ی شاری نوزی و شوپنه واره کانی سه ره ده می ئاشوریه ی ناوه راس و دواتریشدا ده بینرین. تمنانت ئه خه مینه یه کانیان له نه خشه هه لکه مندراوه کانیاندا نه خشاندوو و تاجی ستوونه کانی کۆشکه کانیان له په رسیپولیس و شوش له شپوه ی دووگای دانیشتوو دا دروست کردوو. فره هه نگه کانی ئورارتو و عیلام و وولاتی هیتی به کان و بابلیش له مه به ددر نه بوون.

ژ. ۹). هرچه نده هیشتا دۆلایی گلینه سازی⁴⁹ دانه هیترا بوو، بهلام دیواری دهفره کان ته نک تر و پیک و پیک تر دروست ده کران. وادیاره بازرگانی له سهرده می حهلف دا له بره ودا بووه ههروه ک بلاو بوونه وهی گلینه ی ئەم فرههنگه به سهر ناوچه یه کی زۆر بهرین دا پیشانی ده دات، و سهرباری ئەمهش بوونی بهردی 'ئۆبزیدی Obsidian' له بهشی هه ره زۆری شوینه واره کانیدا.⁵⁰ تیبین ده کریت که ناوچه ی بلاو بوونه وهی فرههنگی حهلف له شیوه ی نیوه مانگیکی گه و ره دایه که سهرزه مینه کان کشتوکالی دغی باکور و باکوری رۆژه لات ده گرته وه، ته نانه ت هه ندیک له توپزه ران ناوچه کان 'ماردین' و 'دیاره کر/نامه د' به "لانکی گومان بۆچووی سهره لانی فرههنگی حهلف"⁵¹ ده زانن. دیاره دابهش بوونی جوگرافیانه ی ئەم فرههنگه یه که وای کردووه هیچ نیشانه یه کی کشتوکالی ئاو دیزی و به راو به شوینه واره کانیه وه دیار نه ییت، وه ک ئەوانه ی لای خه لکی فرههنگی سامه ررای پیتشو هه بوو. بهلام له لایه کی تره وه، دۆزینه وهی ئامرازو که ل و په لی کانزایی وه ک سوژن و گهردانه ی مس و قورقوشم له

---

⁴⁹ له کورده واریدا به چه رخی ئاو کیشان و توپی ئاشیش هه رده لێن دۆلاب. ئەم نامیری گلینه سازی بهش هه ر ئامیزیک بووه له و بابه تانه و له سهر ته وه ریک سوور او ده ته وه، بۆیه منیش هه ر ووشه ی دۆلابم بۆ دانا. له وانه شه له کور دیدا ئاو یکی سهر به خۆی خۆی هه ییت که من نایزانم.

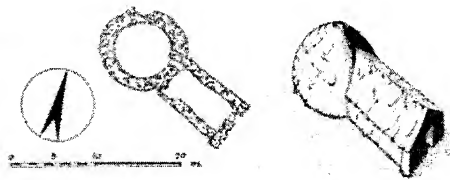
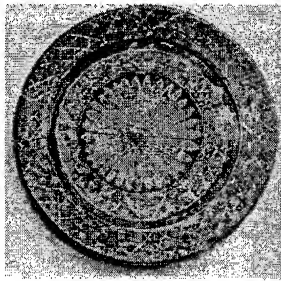
⁵⁰ Mellaart, *Op. Cit.*, p. 161.

بهردی ئۆبزیدی له راستیدا شووشه یه زیاتر له وهی بهرد ییت، ئەویش شووشه یه کی رده نگ رده شه که گر کان فرپی داوه ته ده رده و له هه موو شویتیک ده ست ناکه ویت چونکه له هه موو شویتیک گر کان نه. نزیک ترین شویتیک له شوینه واره کان بابه ته که مانه وه که ئەم جۆره بهرده ی لی بیت ناوچه کان ده ور و پیتی 'وان' ن. له سهرده مان ق زووش دا ئەم ئۆبزیدی به بهادار بووه و داوای زۆر له سهر بووه بۆ دروست کردن و داتاشینی ئامزای به کارهێنایی رۆژانه له جیاتی بهرد. ئەم ده گمه ی بهشی وای لی کردووه که ئەگه ر له شویتیک بدۆزیته وه بوونی له و شوینه دا به نیشانه ی ئالوگۆری بازرگانی وله گه لیدا ئاموشۆی فرههنگی له قه لēm بدریت.

⁵¹ Mellaart, *Earliest Civilizations.....*, p. 64.

ئەرپەچىيە، بە نىشانەى پىشكەوتىنىكى گەورە دەبىرنىت.^{۵۲}

كنه و پشكنين له تل الصوان پيشان داوه كه خهلكى حهلف له كۆتايى سەردەمى سامەرپا دا بەرەو ئەم ناوچەيە داكشاوئەتە خوارەو، بە بەلگەى دۆزىنەوئى هەندىك پارچە سوالەتى حهلف و شوئەوارى بىنايەك كه بە ئۆلۆى دەچىت.^{۵۳} بەلای رۆژەهەلاتىشەو، گلىتەى حهلف له گردى 'هەسەن' له ناوچەى بەنداوى هەمرىن^{۵۴} و 'كودىش صغىر' و 'قالىنج ئاغا' له دەشتى كەركوك و هەولێر و له گردى 'بەگم' له شارەزوور دۆزراوئەو.^{۵۵}

شېوئى ژمارە ۴: پلان و دروستکردنەوئى ئۆلۆيەك. وئەى ژمارە ۹: لەگەنىكى سەردەمى

سەرچاو: Mallowan, *Early Mesopotamia and..* حەلف. سەرچاو: Mallowan

له كۆتايى سەردەمى حەلف دا گۆرانیكى گەورە له گلىتە سازى دا پرووى دا، گۆرانه كه تەمنا له مۆتیفەكاندا نەبوو كه بەرەو سادەى رۆشەن، يان له رەنگەكاندا كه ژمارەيان كەم بوو، بەلكو له چۆنایەتى قورەكەى و چۆنایەتى دروست كردنى و

⁵² Mellaart, *Neolithic of .....*, p. 161; 166.

⁵³ Al-Sooif, B., "Tell es-Sawwan, Fifth Season's Excavations (1967-1968)," *Sumer* XXVII, part 1&2 (1971), p. 4-5.

⁵⁴ Fiorina, P., "Excavations at Tell Hassan," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 49.

⁵⁵ Matthews, p. 105-6.

سوورکردنه‌وهشی دا بوو. له‌گه‌ل ته‌مه‌شدا به ناوچه‌یه‌کی زۆر به‌رفراواندا، فراوانتر له ناوچه‌ی فرهه‌نگی حه‌له‌ف، بلاو بووه‌وه. دهرکه‌وتنی ته‌م جوژه گه‌لینه‌یه و له‌پالیشیدا دهرکه‌وتنی سیماو ره‌گه‌زی نوێ له فرهه‌نگی ماددی‌یانه‌دا، ئاماژه‌ن بۆ سه‌ره‌له‌دان فرهه‌نگی‌کی نوێ که کۆنه‌ناسان فرهه‌نگی 'عوبه‌ید Ubaid' (ده‌ورو به‌ری ۴۰۰۰-۳۵۰۰ پ.ز.) ی بێ ده‌لێن. له سه‌رزهمینه‌کانی کوردستانی دێرین دا، ووردتر له ناوچه‌کانی باکووری به‌ری رۆژه‌لاقی دێج‌له، جوړیک فرهه‌نگی عوبه‌ید به‌رچاو ده‌که‌ویت که هه‌ر له‌ناو خودی فرهه‌نگی عوبه‌ید دا خاوه‌نی سیم و جیاکه‌ره‌وه‌ی تایبه‌تی خۆیه‌تی، جیا له عوبه‌یدی باشوری مێسوپۆتامیا.^{۵۶} ته‌م جیاکه‌ره‌وانه زیاتر له به‌کاره‌یتانی به‌رد له ئامرازسازی دا و له نه‌ریته‌کانی مردوو ناشتن -هه‌روه‌ک له ته‌په‌گه‌وره ده‌بیریت- و له گه‌لینه‌سازی‌یه‌که‌یدا ره‌نگ ده‌ده‌نه‌وه که ره‌نگی زیاتری تبادا به‌کارهاتوو بۆ ره‌نگ کردنیان، زیاتر له ره‌نگه‌کانی گه‌لینه‌کانی باشور. شوینه‌واری وێران کاری و سوتاندن له چینه‌کانی نیشه‌جێ بوونی حه‌له‌ف له ئه‌ره‌په‌چی‌یه به‌نیشانه‌ی هاتنیکی شه‌رئامیزانه و توندو تیژانه‌ی عوبه‌یدی‌یه‌کان رافه‌ کراوه، که وایێ ده‌جیت پاش زیاد بوونی ژماره‌ی دانیش‌توانیان له باشور به‌هۆی بوونی زیاده‌به‌رهممی به‌روبوومی کشتوکالی که له به‌کاره‌یتانی ئاو‌دێری له کشتوکال دا په‌یدا بووه، بۆ باکور کۆچیان هه‌یتاییت.^{۵۷}

⁵⁶ Lloyd, *The Archaeology of Mesopotamia*, p. 65.

هه‌روه‌ها به‌روانه:

Nissen, H. J., "Western Asia before the age of Empires," *Civilizations of the Near East*, Vol. II (Ed. by J. M. Sasson), London, 1995, p. 795.

⁵⁷ Mellaart, *Earliest Civilizations...*, p. 129; Lloyd, *Op. Cit.*, p. 81.

فۆزێ باوه‌ری وایه که به‌هاتنی فرهه‌نگی عوبه‌ید هه‌ج گۆڕانیکی نه‌زادی له باکور رۆوی نه‌داوه، به‌لکو هه‌ر حه‌له‌فیه‌کان بوون و فرهه‌نگه‌ نوێ یه‌که‌یان ودرگرتوووه. به‌روانه:

Forest, *Op. Cit.*, p. 53.

پەرەسەندىكى گىرگىگە لە باكور دروست كىردى ئامپىرو ئامرازى كانزايى بوو بە تەكنىكى داپشتىن، لىترە بۆيەكەم چار تەورى داپشتەى مس و كەل و پەلى زىرپىن دۆزراونەتەو⁵⁸. زۆر لە دۆزراو گىرگەكانى عوبەيدى باكور لە تەپە گەورە بەدەست ھاتوون، ھەك مۆرى تەختى لە جۆرەھا بەردى جياواز ھەلگەندراو، لەوانەش بەردى لاجىوھەرد. كووپەيەكى سەردەمى درەنگى عوبەيد لە تەپە گەورە دۆزراو تەو، لەم بوارەدا تاكە و ھەلدە گىرگىت بەتايەتى باسى بگەين. ھەرچەندە پارچە پارچەيە و چاك كراو تەو، بەلام ویتەيەكى لەسەر نەخشىندراو كە تائىستاش ديارە، ویتەكە روبرىك پيشان دەدات لە نيوان دوو زنجىرە شاخ دا دیتە خوارەو، لە خوارىشەو لە نزيك رۆخى

ویتەى ژمارە ۱۰: كووپەكەى سەردەمى عوبەيد لە تەپە گەورە. سەرچاوە:

Basmachi, F., *Treasures of the Iraq Museum*.

⁵⁸Mellaart, *Op. Cit.*, p. 130; Lloyd, *Op. Cit.*, p. 65.

رېو باره که رېو چي په ک له گڼل سه گه کهيدا رې د ه کات و له و بهري رېو باره که شهوه دوو گيانداري شاخدار هڼ، که له وانه يه بزنه کيوي بن^{۶۹} (وېته ي ژ. ۱۰).

هونهري بيناسازيې هم سردهمه به بووني مهودايه ک له ناوه راسي خانووه که دا جيا ده کرېته وه که هه نديک به ژووري نشيمهني سهره کي له ناوه راسي خانووه که داي ده زانن،^{۶۰} له کاتيکدا ژور زياتر له وه ده چيټ که هوه مهودايه ژور نه بوويټ، به لکو حه وشه ي ناوه راسي خانووه که بوويټ و ژووره کاني تري خانووه که له ده وري بووين، که په کيکه له جيا که ره وه کاني 'خانوي روزه لاتي' که تايستاش له هه موو کوردستان و ميسو پوتا ميادا ده بينريټ. له مېش گرنگر سهره لداني بيناسازيې ثانيه، هه روه ک ريزيک بينا که به پرستگا ده ست نيشان ده کرين و له ته په گه وره دوزراو نه ته وه، پيشاني ده ده ن. هم بينايانه وا به ته نيشت په که وه ريزکراون که له سي لوه ده وري رېو به ريکي کراوه يان داوه، له سهر ديوازي په کيکيشيان پاشماوه ي وېته په کي ديوازي کوني به رهنگي سور و رهش و خاكي رهنگ کراو دوزراو ته وه.^{۶۱} له ده شتي رانيهش، پاشماوه ي پرستگايه کي پچووکي ديوار لوزدار (= Buttresses and Recesses)، هه رچه نده ژور وېرانه يه، له 'گردي قوره شينه' دوزراو ته وه.^{۶۲} سواله ي هم سردهمه له 'گردي ديم'،^{۶۳} و 'که مريان'،^{۶۴} و 'قه لاي رانيه' و 'بوسکين'،^{۶۵} يش دوزراو ته وه. له خوار تر يشه وه، سواله ي

^{۵۹}Basmachi, F., *Treasures of the Iraq Museum*, Baghdad, 1976, p. 109, Photo No. 17 on page 120.

^{۶۰} بڼو غونه بړوانه:

Forest, *Op. Cit.*, p. 56.

^{۶۱} Mallowan, M.E.L., "The Development of Cities from Al-'Ubad to the End of Uruk," *CAH I*, part 1, Cambridge, 1970, p. 382.

^{۶۲} الآلوسي، س.، "اخبار و مراسلات"، سومر ۱۵، الجزء الاول والثاني (۱۹۵۹)، ص. ۱۱۴.

^{۶۳} التكريتي، هه مان سهرچاوه ي پيشوو، ل. ۹۶.

^{۶۴} Es-Sooof, "Uruk Pottery.....," p. 39.

^{۶۵} Mallowan, "The Development of.....," p. 375.

سەرژەمی عوبەید لە شارەزور لە گردی 'دوانزە ئیمام' ^{٦٦} و 'عەربەت' و 'گەردەپەش' ^{٦٧} دۆزراوەتەو. لە ناوچەی کەرکوکیش لە 'نوزی' و 'مەتتارە' ^{٦٨} لە ناوچەی بەنداوی حەمرینیش لە زۆر لە شوێنەوارەکانی دا گلێنەو بەلگەی بیناسازی یانەی گرنگ لە گەردەکانی 'عەبادە' ^{٦٩} و 'تەل حەسەن' ^{٧٠} و 'ئەبو قاسم' ^{٧١} و 'خەیط قاسم' و 'مەظھور' ^{٧٢} و 'سۆنگور' و 'هی تریش' دا دۆزراوەتەو. ^{٧٣}

لەسەرژەمی 'ئوروک' Uruk (یان شێوێ سامی یەکە: وەرکا Warka) (نزیکەی ٣٥٠٠-٣٠٠٠ پ.ز.) ^{٧٤} دا کە لە پاش عوبەید دێت، فەرھەنگی ماددی یانەی ھەموو مێسۆپۆتامیا و کوردستان بەروپێش چوونیکی ئینگار گەورە بەخۆیوە دی. ئەم بەروپێش چوون و پەرەسەندنە، گەشەبەکی تری ژمارە ی دانیشتوان بە دواي خۆیدا ھێنا

^{٦٦}الآلوسی، "اخبار ومراسلات: لمحات احصائية عن اعمال اقسام وفروع مديرية الآثار العامة"، سومر ١٦، الجزء الاول والثاني (١٩٦٠)، ص. ١٤٨.

^{٦٧}حجارة، اسماعيل، "التنقيب في سهل شەرزور"، سومر ٣١، الجزء الاول والثاني (١٩٧٥)، ص. ٢٧٦.

^{٦٨}Mallowan, "The Development of.....", p. 375.

^{٦٩}Jassim, S. A., "Excavations at Tell Abada," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 46.

^{٧٠}Fiorina, P., "Excavations at Tell Hassan," p. 49.

^{٧١}Al-Kassar, A., "Tell Abu-Qasim Excavations," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 589.

^{٧٢}Roaf, M., "Excavations at Tell Madhur, The Results of the Third Season," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 147.

گلێنە کە لە ھەي چینه کانی ١٦-١٣ ی تەپە گەورە و خەندە کە قوولە کە ی نوزی و عوبەیدی دردنک دەچیت، بڕوانە:

Op. Cit. p. 148.

^{٧٣}Forest, *Op. Cit.*, p. 56ff.

^{٧٤}بۆ ئەم مێژوود بڕوانە:

Bauer, J., R. K. Englund and M. Krebernik, *Mesopotamien- Späturuk Zeit und fröhdynastische Zeit, Annäherungen 1*, Herausgegeben von P. Attinger- M. Wäfler, *Orbis Biblicus et Orientalis (OBO) 160/1*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1998, p. 23.

و ئەمەش بوو ھۆی زیاد بوون و گەشەسەندنی گوند و نشینگەکان، ھەم لە ژمارەیاندا و ھەم لە قەبارەیاندا.^{۷۵} لەھەمان کاتیشدا پەرەسەندنی پیکھاتە ی کۆمەلایەتیش تێبینی دەکرێت، سیستمی دەستەلات لە کۆمەلگادا لەم سەردەمەدا ڕوونتر دیارە^{۷۶} و داھەش بوونی چینیایەتی ئاشکراتر بوو، شەکی گرانبەھا لەدەروە دەکردا و لەلایەن چینیکی پیشەسازەو بۆ چینیکی بالاتر دروست دەکرا و دەکرایە کەل و پەلی ژبانی خۆشنودی و ھەردوو چینیەکش لەسەر بەری ڕەنجی چینیکی تر دەژیان. کوردستانی کۆن لەو ڕەوتە تاییەتە ی خۆیدا کە لەسەردەمی عوبەیدەووە گرتبوی ھەر بەردەوام بوو، جیاوازی لە فەرھەنگی کوردستان و فەرھەنگی بەشەکانی تری مێسۆپۆتامیادا لە زیاد بوون دا بوو و بەم جۆرە کەلێنی نێوانیان لە گەورە بوون دا بوو. گرنگترین و باشتترین نمونە ی ئەم فەرھەنگە لە کوردستان دا تەپەگەورەیکە گەردیکی گەورەیکە و نزیکە ی ۲۲,۵ کم لە ڕۆژھەڵاتی دیجلەیکە لە باکوری ڕۆژھەڵاتی موسڵەووە. فەرھەنگی ماددی یانە ی ئەم سەردەمە

---

⁷⁵ بۆ ڕوون کردنەووە ی ئەم ووتەیە بەراوردی ئەووە بکە کە لە سەردەمی زووی ئوروک دا (ناوەدراستی ھەزارە ی چوارەمی پ.ز.) لە باشوری مێسۆپۆتامیا ۱۷ نشینگە ی پچووک و ۳ ی گەورە ھەبوون؛ کەچی لە ئوروک ی درەنگ دا (کۆتایی ھەزارە ی چوارەمی پ.ز.) گەشەیان سەند بۆ ۱۱۲ ی پچووک و ۱۰ ی گەورە و یەک شاری شێوہ پایتەخت. بۆ ئەم ڕێژەو ژمارانە ڕوانە:

Klengel, H. (Editor), *Kulturgeschichte des alten Vorderasien*, Berlin, 1989, p. 26.
 نشینگەکانی سەردەمی ئوروک و داھەش بوون و بلاو بوونەوویان بەگشتی، بەدووڕو درێژی و ووردی لە کارەکانی ئەدامز Adams و نیسسن Nissen دا توێژینەووە و لیکۆلینەوویان لەسەر کراوە، سەبارەت بەمە ڕوانە سەرچاوە سەرەکی یەکانیان:

Adams, R. McC. and H. Nissen, *The Uruk Countryside, The Natural Setting of the Urban Societies*, Chicago, 1972;

سەبارەت بە سەردەمی ئوروکیش لە ناوچە ی بەنداوی ھەمرین و ناوچە ی دیالە:

Adams, R. McC., *Land Behind Baghdad*, Chicago, 1965, p. 36 f.

ھەروەھا:

Adams, *Heartland of Cities*, Chicago, 1981, p. 46-7.

⁷⁶ Forest, *Op. Cit.*, p. 103.

«ئهوهنده له سېما و ئاكارى دا تاك و سهربهخۆيه كه ناوى لىج بنرېت "سهردهمى تهپه گهوره" ى باكورى عىراق».⁷⁷ بهراډهيه كى گهوره مس به كار دههات و خشل سازى زېږيش له برهوى دا بوو، به تاييه تى موروى زېږين، ههروه ك گۆره دوه لمه ننده كانى ئهم شوينه واره⁷⁸ و ئهوه كانى قالينج ئاغا (۱ كم له باشورى قهلاى ههولنډه) ددرى دهخه ن.⁷⁹

شوينه واره بيناسازى به كانى تهپه گهوره به هايه كى تاييه تى يان هيه، بۆ نمونه بينا بازنه ييه گهوره كه ى چينى XI ى ناوه راسى گرده كه، تيره كه ى ۱۸ مه تره و ئهستورى ديواره دهره كى به كه ى ۱ مه تره. له ناوه وه كه ندوويه ك هه بووه و له ژوورى كى ترى شدا په رستگايه كى پچووك، ههروه ك چالاى به كانى ديواره كه و تاقي ناو ديواره كه كه بۆ دانانى په يكه رى خوا و ننده كه يان دروشمه كه ى بووه، پيشانى دده ن⁸⁰ (شيوه ى ژ. ۵). ئه گه ر قه باره ى گه وره ى خانووه كه و بوونى له ناوه راسى گرده كه دا و بوونى هۆلىكى گه وره ى دريژيش له ناوه راسى خانووه كه دا به هه ند و ه رى گرگين، ئه و له وانه يه ئهم بينايه خانووى فرمانډه وای ئاوه دانى به كه بووييت.⁸¹ بينايه كى ترى ئهم سه رده مه په رستگايه

⁷⁷ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 67.

⁷⁸ بۆ بينينى هه موو دۆزراوه كانى تهپه گه وره، تهماشای ئه نجامه كانى كنه كارى به كانى بكه له:

Speiser, E., *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. I, Philadelphia, 1935; Tobler, A., *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. II, Philadelphia, 1950;

بهم دواى يانه ش ئهم كتيبه به هادارو به يژده شى له سه ر دهرچووه:

Rothman, M. S., *Tepe Gawra: The Evolution of a Small Prehistoric Center in Northern Iraq*, Philadelphia, 2002.

⁷⁹ El-Waily, F., "Foreword," *Sumer XXII*, part 1 & 2 (1966), p. e.

⁸⁰ Mallowan, "The Development of.....," p. 379.

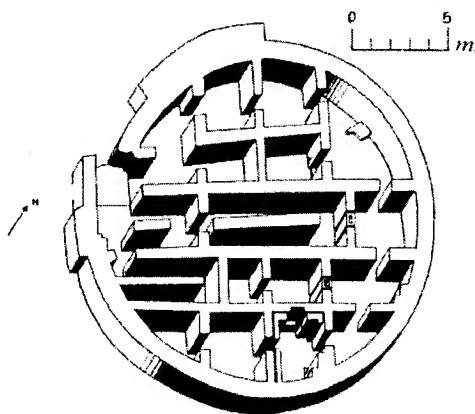
⁸¹ Mallowan, M. E. L., *Early Mesopotamian and Iran*, London, 1965, p. 79.

سه رله نوئى دروستكر دهنه ويه كى رېك و پيكي ئهم خانووه به وپته له م سه رچا وده دا هيه:

Rothman, *Tepe Gawra: The Evolution of.....*, p. 97,

به لام ئهم تويزده ر با وده رى وايه كه ئهم خانووه عه ماري دانه وپله ى ئاوه دانى به كه بووييت، پروانه:

چینی VIII ه که نهخشه‌یه کی سی لژی هیه و دیواره کانی دهره‌وی به لۆچ
 Buttresses and Recesses) پازیندراونه‌ته‌وه و بینا کانی سهردهمی پیش یونانی‌یه کان
 که به میگارئون Megaron ناسراون، به بیر دهه‌پیتیه‌وه.^{۸۲} زۆر سهرنج پراکشیشه که

شیوهی ژماره ۵: خانووه بازنه‌یی‌یه‌کی ته‌په گه‌وره. سهرچاوه: Mallowan

ئینگجار زۆر له پهرستگاه‌ی شاری ئوروک ده‌چیت که 'کاراینداش' ی پاشای
 کاشی‌یه‌کان له‌سهردهمی فرمانه‌ه‌وایی‌ی‌اندا له‌وی بنیاتی ناوه و ههر به پهرستگاه‌ی
 کاراینداش ناسراوه.^{۸۳} یه‌کی‌ک له سیماکانی ئەم پهرستگاهی ته‌په‌گه‌وره ئه‌و "دالانه

Rothman, M. S., "The Tigris Piedmont, Eastern Jazira, and Highland Western Iran in the Fourth Millennium B. C.," *Uruk Mesopotamia and its Neighbors*, Oxford, 2001, p. 387.

⁸² Lloyd, *Op. Cit.*, p. 76.

⁸³ بۆ تهماشاکردنی پلان و نه‌خشه‌ی ههر دوو پهرستگاه و به‌راوردکاری، ب‌روانه:

قوله "ی پشسه وه یقی که مالژوان له باره یه وه ده لیت" ئەمە سیمایەکی بیناسازی یانە نوێ بوو، وای پێ دەچیت لە کوێستانەکانی باکوری پۆژەهەلاتە وه یان کوردستانی ئێرانە وه وەرگیراییت.^{۸۴} لێ ووردبوونە وه یەکی باش دەری دەخات ئەمە کۆنترین نمونە ی ئەو پەگەزە بیناسازی یە بەناوبانگە یە که لە بیناسازی کوردستانی و ئێران دا بە 'هەیان' ناسراوه و لە پۆژگارە هەرە دێرینە کانه وه تا پۆژگاری ئەمپۆش لە بیناسازی دا پەپەوده کریت و بیناسازی سەردەمانی ئیسلامیش هەر بەهەمان ناوی 'ایوان' وەری گرتووه و بەکاری هێناوه. لە چینی سێ یەمی قالینج ئاغا ش دوو پەرستگای سێ لژی دۆزراونەتە وه، پاشماوه ی و پتە یەکی دیواریش بە پەنگی سوور و رەش و نیگاری ئەندازە یی لەسەر یەکیک لە دیواری کانی دۆزراوهتە وه.^{۸۵} چینه کانی سەردەمی ئوروک لە تەپەگەرە بە گۆرە تیرۆتەسەل بە کەل و پەلە کانیان ناسراون که برێکی باش خشلی زیرین و ژمارە یەکی زۆر موروی لە کانا و ئیسقان و عاج و جۆرە ها بەردی بەنرخ و نیمچه بەنرخ و بەردی ئاسایی دروست کراویان بەدەستە وه داوه. یەکیک لە گۆرە کان بەتەھا ۲۵,۰۰۰ موروی تیدا بووه،^{۸۶} گۆرێکی تر ۴۵۰ موروی لاجیوه ردی تیدا بووه.^{۸۷} بەلام لە نێو هەموو دۆزراوه کانا سەرە گورگینکی ئەلیکترۆم جینگای بایەختیکی تایبەتی یە، ئەویش لەبەر ئەو تەکنیکە ی پتی دروست کراوه (و پتە ی ژ. ۱۱). هەندێک بەشی بە جیا لە کانا یەکی تر دروست کراون و لە قوناغینکی تری دروست کردن دا بە سەرە لە قیر پر کراوه کوه بەند کراون.^{۸۸} گۆرە کانی تەپەگەرە چەند جۆری جیاوازان؛ هەندیکیان بە جوانی و پێک و پتکی لە بەرد و خشتی کال لە سەرە وه ی گرده که لە نێوان خانووه کانا

Parrot, A., *Sumer*, Paris, 1960, p. 316.

⁸⁴ Mallowan, *Op. Cit.*, p. 78.

⁸⁵ Es-Soof, "Tell Qalinj Agha," *Sumer* XXV, part 1&2 (1969), p. 6.

⁸⁶ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 82.

بۆ وەسف ی وورد و ژماردن هەموو دۆزراوه کان پڕوانە:

Rothman, "The Tigris Piedmont.....," p. 392-5.

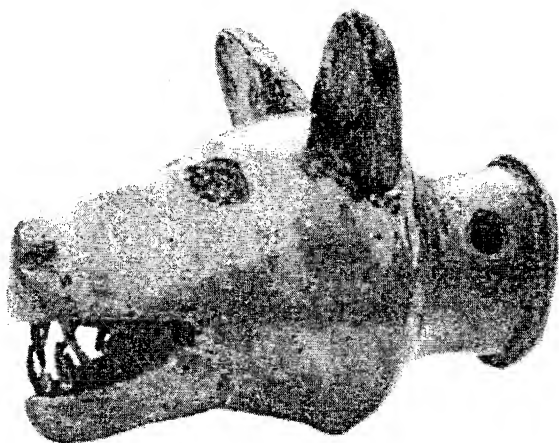
⁸⁷ Mallowan, *Early Mesopotamia and Iran*, p. 80.

⁸⁸ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 82; Mallowan, *Op. Cit.*, p. 79; 81.

ههلبه ستراون، جياوازي يه کي کهم له نيوان گۆره کاني ئهم جوړه يان دا ههيه و لهوه دهچيت وهک مهزارگه و جي نه زه رگه به کار هاتبن.⁸⁹

هه نديکي تر له مردووه کان به پي ي نهر يته کونه کان له ژير زهوي خانووه کانددا نيژراون، هه نده که ي تريس له دهره وي ئاواپي يه که له گورستان، يان ئه وي هه نديک پتي ده لين 'شاري مردووان'، نيژراون، ئه مه شيان ئه و نهر يته ي هيندو-ئوروپايي يه کان ياد ده هيتيه وه که له گهل خويان هيتايانه ئيران و له شوپنه واري 'ته په سيه لک' له نزيک

ويته ي ژماره ۱۱: سهري گورگيکي له ئه ليکترۆم دروستکراو له ته په گه وره. سه رچاوه: Mallowan

کاشان ده يترت.⁹⁰ ئهم جياوازي يه بهرچاوانه ي نهر يته کاني ناشتن و گور ههلبه ستن نيشانه ي فره يي يرو باوه ري ئاييني دانيشتوانه و ئه مهش بو خوي له وانه يه نيشانه ي فره يي نه ژادي يان ييت.

⁸⁹ سه بارهت بهم گۆرانه و له سه ر کاغه ز دروست کردنه ويان، بره وانه:

Rothman, *Tepe Gawra: The Evolution of...*, p. 171ff.; 181.

⁹⁰ Ghirshman, R., *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, London, 1954, p. 77.

له دۆزراوه گرنگه كانى ترى هم شوينهواره ژماره يه كى زور مۆرى تهخت Stamp Seals ن. بابته هممه چه شنهى زورى وهك ئه فسانه يى و ئاييى و سروشتيان له سهر نيگار كراوه، له سهر هه نديكيان پياوى به ده مامك به دى ده كرڻ و هه نديكى تريان شيوهى سهر يان نارپكه.⁹¹ دۆزراوه كانى ئيره ده يسه ليتن كه سهره هلدان و گه شه كردن شارستانى له شويى ترى ده ره وهى وولاتى سومه ريش، هيچ نه بيت له م سهرده مهى ئوروك دا، شياو بووه.

گلينه و شوينه وارى ترى ئوروك له هه ردوو ده شت پانيه و شاره زووريش زورن؛ له شوينه واره كانى گردى ديم،⁹² كه مه ريان،⁹³ گرده بۆر⁹⁴ له ده شت پانيه و له شويتواره كانى دوانزه ئيمام، به كراوا،⁹⁵ حسين فه تاح، چراغ،⁹⁶ گردى رهش و عه ربه ت

⁹¹ بۆ يينيى دۆزراوه وورده كان، بروهانه:

Rothman, *Op. Cit.*, p. 61-8;

بۆ مۆره كانيش بروهانه:

Tobler, *Excavations at Tepe Gawra*, plates CLVIII-CLXX.

شايانى باسكردنه كه هه نديك له كه لله سهرده كانى له ئه ره پچه يه دۆزراوه ته وه شيوه يه كى ئاناسايى يان هه يه و دياره كه له كاتى خويدا و له كاتى ژيانى خاوه نه كانياندا شويتيدراون و هم شيتوانه يان دراوه تى. بۆيه ده شيت وينه كانى سهر هم مۆرانه وينه يه كى رپاليسى يانهى كه سه كان بن. سه باره ت به م كه لله سهرانهى ميژوويان بۆ سهرده مانى جه له ف تا عوبه يد ده گه رپته وه، بروهانه:

Molleson, Th. and S. Campbell, "Deformed Skulls at Tell Arpachiyah: The Social Context," *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Ed. Stuart Campbell and Anthony Green, Oxford, 1995, pp. 45-55.

⁹² Es-Soof, "Mounds in the Rāniya Plain and Excavations at Tell Bazmusian," *Sumer XXV*, part 1&2 (1970), p. 66.

⁹³ Es-Soof, "Uruk Pottery.....," p. 39.

⁹⁴ Es-Soof, "Mounds in the.....," p. 66

⁹⁵ Es-Soof, "Uruk Pottery.....," p. 41-2.

⁹⁶ الألويسى، "اخبار ومراسلات: نبذ احصائية و...."، ص. ١٤٨.

له دهشتی شاره زورور.⁹⁷ له ناوچهی بهنداوی حهمرینیش گلپینهی ئوروک له گردی ته بو حهسهن دیاری کراوه.⁹⁸ له باشور تریشه وه پاشماوهی ئهم فرههنگه له ناوچهی دیاله دۆزراوه ته وه. دۆزینه وهیهکی گرنگی ئهم ناوچه یهش ئهو له وحه قورانهن که هه ندیک پێیان ده لێن 'ئه رشیف' و به میخی یهکی هه ره کۆن (= ئه رکایی Archaic) نووسراون و میژوویان بۆ سه رده می ئوروک ده گرته وه.⁹⁹

له گه ل سه رده می ئوروک و داهیتانی نووسین له وولاتی سومه ر، میژووی نووسراوه و به مه ش سه رده مه میژووی یه کان له باشوری میسۆپۆتامیا ده ست یه ده که ن. کۆنترین نمونه کانی ئهم نووسینه له شاری ئوروک/وه رکا (چینی IV، نزیکه ی 3400 پ.ز.) دۆزراوه ته وه. هه رچه نده کاتی یه چوو هه تا گه یشته پله یه کی په ره سه ندن که بتوانیت رووداوه میژووی یه کان یه بنووسریتته وه. به لام میژوونووسان سوود له چاکه ی ئهم داهیتانه بۆ میژووی ئهم سه رده مه ی باکور، واته کوردستان، نابین، چونکه به لگه ی نووسراو له کوردستان یه ئهم سه رده مه دا به ده سه ته وه نه. بۆیه میژوونووسان و کۆنه ناسان بۆ میژووی کوردستان تا چه ند سه ده ی پاش ئوروک و زیاتریش، پشت ته ئها به به لگه ی کۆنه ناسی یانه ده به ستن.

ئهو سه رده مه ی له کوردستان پاش ئوروک دیت هاوچه رخی سه رده می ئوروکی دره نگ Late Uruk و 'جه مده ت نه صر Jamdat Nasr' و 'سه رده می سه ره له دانی بنه ماله کانی 1 Early Dynastic' ی باشوره، به لام له فرههنگدا به روونی و ئاشکرا یی لێیان جیا یه و له کوردستان پیتی ده ووتریت 'نینه وای Nineveh V'، جیگای داخه که زانیاریمان له باره ی ئهم فرههنگه وه هه ندی زانیاریمان ده رباره ی

97 حجارة، "التنقيب في سهل شبرزور"، ص. 276.

98 Al-Kassar, *Op. Cit.*, p. 59.

99 Englund, *OBO*, p. 31.

هاوچهرخه باشوری به کانی، زۆر نیه.

له ڕووی کۆنه ناسی یانهوه، ئەم فەرھەنگە بە گلێنەکانی جیادە کەرتەوه که پێیان دەووتریت گلێنە ی نینهوای ٥، چونکه بۆ یه کم جار له خەندە که قوولە که ی شاری نەینەوا دۆزرایەوه که مالژوان هەلی کەند. ^{١٠٠} گلێنەکان بە ڕەنگ یان بە خەت هەلکەندن یان بە هەردووکیان لە یەک کات دا، نەخشیتراوان، مۆتێفەکانی له هی فەرھەنگەکانی پێشروی جیاوازان و بە گشتی بریتین له شیوهی مۆیی دەستکاری کراو و شیوهی ئازەلیی دووبارە کراوه که بەشی زۆریان ملی درێژیان هەیه، هەروەها ماسی و بالندە و نیگاری ئەندازەیی تریش. ڕەنگەکان لە ڕەشەوێان تێدا یە تا سوور و مۆر. ^{١٠١} یه کێک له شیوه جیاکەرەوه کانی دەفری ئەم فەرھەنگە ئەوانەن که به 'دەفری میوه' ناسراون و بریتین له له گەنێک که پایه کی گەوره و بەرزی هەیه (شیوهی ژ. ٦)، و جۆریک کووپەلە ی پچووکی کون دار که لهوانە ی بۆ هەلواسین تەرخان کراپیتن و وه ک چرا یان بۆ سووتاندنی بخور به کارهاتین. ^{١٠٢} فەرھەنگی نینهوای ٥ به ناوچه یه کی تارادە یه ک گەوره دا بلاو بووه؛ له نەینەوا و دەوروپشته که ی (له گردی بیللا، شینشی، تەپە گەوره، ڕیجیم، گردی محەمد عەرەب، فسە و جیکان)، و بەلای ڕۆژئاوا دا بۆ شنگار و شاگر بازار و براک، له ڕۆژەلاتیشەوه گەیشتبوو هەولێرو دەشتی ڕانیە و هەردوو سلیمانی و کەرکوک. ^{١٠٣} پەل کیشانی ئەم فەرھەنگە بۆ ناو بانی ئێران و سەرزه مینه کانی

¹⁰⁰ Mallowan, M. E. L., "Ninevite V," *Vorderasiatische Archäologie, Studien und Aufsätze*, Berlin, 1964, p. 142ff.

¹⁰¹ Forest, *Op. Cit.*, p. 167ff.

¹⁰² Mallowan, "Ninevite V," p. 145.

¹⁰³ Es-Souf, B., "Distribution of Uruk, Jamdat Nasr and Ninevite V Pottery," *Iraq* XXX, Part 1 (1968), p. 77-78,

لەم سەرچاوە دا لیستی ک هەیه به ناوی هەموو ئەو شوێنەوارانە ی لەسەر ڕووی خاکە که یان گلێنە ی ئەم سەردە مانانە یان تیا دا دۆزراو تەود.

کوردستانی ئەوێ (وەک لە شنۆ، دەورووبەری ورمێ، دینخا تەپە، حەسەنلو،^{۱۰۴} گردی حەسەن عەلی و لە دەره‌وه‌ی کوردستانیش وەک لە حیسار، سیه‌لک^{۱۰۵})، وای کردووه هەندیک لە کۆنه‌ناسان پیشنیز بکەن ئەم فەرهنگە بنەماکە‌ی لەوێه هاتبێت،^{۱۰۶} و بەمەش پێچه‌وانە‌ی بۆچوونی هەندیکی تر بن کە سوورن لەسەر بنەچه باکوری مێسۆپۆتامیایە کە‌ی و ووردتریش لە ناوچه‌ی نینه‌وا.^{۱۰۷} هەندیکی تریش هەن هەردوو ناوچه کە پێکە‌وه به بنەچه‌ی سەر‌هە‌لدانی دەزانن.^{۱۰۸}

شیوه‌ی ژماره ۶: دەفریکی نمونه‌ی فەرهنگی نینه‌وای ۵. سەرچاوه: Mallowan

له‌ئەنجامی کنه‌کاری‌یه‌ پرزگارکاری‌یه‌کانی له‌ سالانی هه‌شتاکاندا له‌و ناوچانه‌دا ئەنجام

¹⁰⁴ Mallowan, *Early Mesopotamia and Iran*, p. 82.

¹⁰⁵ Mallowan, *Op. Cit.*, p. 147.

¹⁰⁶ وەک مالدوان و مە‌ک‌کاون له‌:

Mallowan, *Early Mesopotamia and Iran*, p. 20; Mallowan, "Ninevite V," p. 153; McCown, D., *The Comparative Stratigraphy of Early Iran*, Chicago, 1942, p. 48, Note 88.

¹⁰⁷ Forest, p. 173.

¹⁰⁸ Perkins, A. L., *The Comparative Archaeology of Early Mesopotamia*, Chicago, 1949, p. 164-5.

دران که به ئاری هەردوو بەنداوی موسڵ و ھەمرین دادەپۆشران، دۆزینەوێ بەبەھا و گەرنەگ لەبارە ی ئەم فەرھەنگەو بەدەست ھاتن. بنیا و گۆرەکانی لە ھەموویان لەبەرچاوترن. بۆ نمونە، خانوویەکی لە گەردی کورتان لە نزیک موسڵ دۆزراوەتەوێ کہ نەخشە و پلانەکی تەواو لە نەخشە و پلان خانووەکانی سەردەمی تەبەگەرە ی پێشووی جیاوازی، سیستەمیکی ئاوھەری تاکێ بە لولە ی گلێن بۆ دروست کراوە.¹⁰⁹ لە ھەمرینیش، پێنج بنیای بازەنە ی مەحکەم دۆزراوەتەوێ کہ کۆنەناسەکانی دۆزیوانەتەوێ بە 'دژ' ناوزەدی دەکەن. یەکیکیان ئەوێەکی 'تەل رەزوق' کہ بنیایەکی گەرەوێەو میژووێەکی بۆ دەرووبەری ۲۷۰۰-۲۶۵۰ پ.ز. دەگەریتەوێ و سەرباری ئەوێ وەکی دژ بەکار ھاتووە، جیگای ژیان و دانیشتی بنەمالە یەکی دەستەلات داری ئەویش بوو.¹¹⁰ خانووی تری لەم جۆرە لە 'تەل گوپیە' و 'ومەظھور' و 'ئەبو قاسم' و 'سولەیمە' ش دۆزراوەتەوێ و ھەموویان شورای مەحکەمیان ھەبوو. ئەمە دیارە نیشانە ی دەرووبەریکی ناٹارامی ئەم سەردەمە یە لە ناوچە کەدا.

گۆرەکانی ئەم سەردەمە ش لە گەل مردووێکاندا کەل و پەلیان تی دەکرا کہ بە پەلی یە کەم لە گلێنە پێک دەھاتن و ھەندیک جاریش بە ژمارە ی زۆر، ھەر وەکی گۆرەکی گەردی رچیم (لە بەنداوی موسڵ) دەری دەخات. لەم گۆرەدا ۲۸ دەفری ھەمەجۆری گلێنە لە تەنیشتی ئیسکەپەیکەرێکی نوشتاوەوێ دۆزراوەتەوێ. ئەم ژمارە ی بە نیشانە ی ئامادە بوونی ۲۸ کەس لە کاتی ناستنە کەدا رافە کراوە.¹¹² خەو و نەریتەکانی مردوو ناستن لە ھەمرین لەوێەکانی تەبەگەرە دەچن؛ مردووێکانیان لەدەرەوێ ئاوێدان یەکان

¹⁰⁹ Forest, p. 171-2.

¹¹⁰ *Op. Cit.*, p. 201.

¹¹¹ Fujii, H., "Outline of the Japanese Excavations," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 51-52.

¹¹² Roaf, M., "Tell Madhur, A Summary Report on the Excavations," *Sumer* XLIII, Part 1 & 2 (1984), p. 116-18.

¹¹³ *Op. Cit.*, p. 171.

دهناشت، ههروه ک له خیط قاسم (دهوروبه ری ۲۸۵۰-۲۸۰۰ پ.ز.، سهردهمی سهرهه‌لدانی بنه‌ماله‌کانی ۱ له دیاله) و 'ئه‌حمده‌ال‌هتتو'^{۱۱۴} ده‌بینریت. (گۆره‌کانی که له ده‌روهی ئاوه‌دانیه‌که به‌خشتی کال دروست کراون میژوویان له ده‌وروبه‌ری ۲۷۵۰ پ.ز. دایه).^{۱۱۵}

له‌هه‌ندیک له‌دۆزراوه‌کانی ناوچه‌ی به‌نداوی هم‌رینه‌وه، وه‌ک پاشماوه‌ی جۆباریکی ئاودیری کۆن له‌نزیکی خیط قاسم،^{۱۱۶} ئه‌وه‌هه‌ل‌ده‌هتتو‌جریت که‌کشتوکالی ئه‌م ناوچه‌یه له‌هه‌ندیک شوین و کاندای پشتی به‌ئاودیری به‌ستوه. به‌لام کشتوکال تاکه‌چالاکی ئابووری دانیش‌توان نه‌بووه، به‌لکو، هه‌روه‌ک خه‌ل‌کانی سهردهمی ئوروک، بازرگانیشیان کردوه. به‌لگه‌ی ئه‌مه‌ش ده‌فریکی په‌یوه‌ندی دار به‌هه‌لسوکه‌وتی ئایینه‌یه‌یه که له‌گۆرستانه‌که‌ی خیط قاسمدا دۆزراوه‌ته‌وه و کاریگه‌ری هونه‌ری‌یانه‌ی رۆون و به‌هتزی ئیرانی پتویه. ته‌وره‌مسینه‌کان و ئامرازه‌کانی له‌ته‌ل گوبه‌ دۆزراوه‌ته‌وه و ه‌ی سهره‌تا‌کانی هه‌زاره‌ی سێ یه‌می پ.ز. ن، خاوه‌کانیان هه‌ر ده‌ییت له‌کانه‌مه‌سه‌کانی ئیرانه‌وه‌هتتیرایتن، سهر‌باری ئه‌مه‌ش، ته‌په‌قوری مۆر کراو که‌بۆ سهر‌مۆر کردن کووپه به‌کارهاتوون، ئامازهن بۆ چالاکی بازرگانی و ئال و گۆری شه‌ک.^{۱۱۷}

له‌م سهر‌ده‌مه‌به‌دواوه، بۆ پتیکه‌وه‌نانه‌وه‌ی پاره‌کانی میژووی کوردستانی کۆن ئیتیر ده‌کریت پشیت به‌تۆماره‌نووسراوه‌کانی سومه‌ر و که‌میک پاشتریش، ه‌ی ئه‌که‌د

¹¹⁴ Sürénhagen, D., "Excavations of the Deutsche Orient Gesellschaft at Tell Ahmed Al-Hattu," *Sumer* XL, Part 1& 2 (1981), p. 61.

¹¹⁵ *Op. Cit.*, p. 196.

¹¹⁶ Forest, p. 202.

¹¹⁷ Forest, p. 200.

سه‌باره‌ت به‌م مۆزانه و نیگاره‌کانی سهر‌یان، به‌روانه:

Lebeau, M., "Notes sur les Sceux et Empreint des Sceux de Kheit Qasim," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 115-18.

بیه‌ستریټ، ئەمەش واتای لەباشورەوێ تەماشاکردنی میژووی کوردستانە، نەک لە ناو دەوی.

لەم نووسراوانەوێ دەگەینە ئەنجامی ئەوێ که کۆنترین ناوی تا ئیستا زانراوی خاکی کوردستانی دێرین 'سوبیر' *Subir*/سوبارتو *Subartu* بوو و گەلەکەشی 'سوباری یەکان'.

سەر دەمی سەر هەڵدانی بنەمالەکان:

پێدەچێت نووسینەکە ی 'لۆگال-ئەنن-موندو' *Lugal-anne-mundu* ی پادشای ئاداب *Adab* ی سومەری تائێستا کۆنترین بەلگەیەکی نووسراو بێت که ناوی سویر و سەر زەمینەکانی دەورووبەری وەک نیشانی سەربازی لەشکرکێشی یەکانی بیات. لەو نووسینەیدا دەلێت گواهی خەرج و باجی لە 'چیاکانی ئورز' و وولاتانی 'عیلام' *Elam* و 'مارخاشی' *Marḥaši* و گوتیوم *Gutium* و 'سویر' *Subir* و 'مارتو' *Martu* و 'سوتیوم' *Sutium* دەوێ هێناوێتەوێ.¹¹⁸ فەرمانڕەوایەکی بەناوی [پ-و-ز-و-ز] *[p]ù-zu-zu* دەوێ که قەڵەمڕەوی لە پۆژگاری ئیستادا نەزانراو، لە نووسینێکی دا لەسەر دەفریک که لە شاری ئوروک دۆزراوێتەوێ، خۆی بە "خەمازی بەزین" ناو دەبات.¹¹⁹

¹¹⁸ Gelb, *Hurrians and Subrians*, p. 33-34.

¹¹⁹ Gelb, I. J. and B. Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr., Freiburger altorientalische Studien (FAOS), Band 7*, Stuttgart, 1990, vp 11 (Nippur 2), p. 32.

ئەم نووسینە که بە ناساخی و پارچە پارچەیی بەدەست گەشتووە، بەهۆی ئەوێ بەهەڵە بە پارچەییکی تێدە نرابوو که ناوی ئوخۆب *Uhub* ی فەرمانڕەوای کیش *Kiš* و خواوێند 'زەبابا' *Zababa* ی لەسەر، ئەمیش هەر بە هی ئوخۆب دزانرا. کووپەر Cooper دەری خست که دوو پارچە که هی

له ده‌ورو به‌ری ئهم سهرده‌مه‌دا شتی‌ک زیاتر له‌باره‌ی خه‌مازی و رۆ‌له سهرکه‌وت‌وانه‌که‌یه‌وه که تا‌وه‌کو سهرده‌می ئیسین-لارسا *Isin-Larsa* درێژه‌ی هه‌بوو، ده‌که‌وتیه به‌ر چاو. هه‌روه‌ک له به‌شی پێش‌ووشدا ئاماژه‌ی بۆ کرا، خه‌مازی له لیستی پادشایانی سومه‌ردا وه‌ک چه‌قی بنه‌ماله‌یه‌کی شاهانه‌ ناوی هات‌وه. 'خه‌ت/دانیش *Ĥat/daniš*' ی پادشای، ده‌وله‌ت-شاری 'کیش' ی به‌زاندووه و پادشایه‌تی‌یه‌که‌یی بۆ شاره‌که‌ی خۆی گواست‌وه‌ته‌وه و هه‌ر به‌ پێی لیسته‌که ٣٦٠ ساڵ فهرمانه‌روایی کرد‌وه، تا ئهو کاته‌ی ئوروک له سهرده‌می ئین-شاکوش-ئه‌ننا(ک) *En-šakuš-anna(k)* ی پادشای دا شالاری کرد‌وه‌ته سهری و پادشایه‌تی‌یه‌که‌یی بۆ ئوروک گواست‌وه‌ته‌وه.^{١٢٠} به‌ پێی هه‌ندیک کرۆنۆلۆجیای نوی، ئهم ئین-شاکوش-ئه‌ننا(ک) هه‌ک پشت، یان به‌لایه‌نی که‌مه‌وه ٤٠ ساڵ پێش سارگۆنی ئه‌که‌دی ژیا‌وه.^{١٢١} هه‌ندیک له‌و با‌وه‌ره‌دان که باشوری میسۆپۆتامیا، ئه‌گه‌ر بۆ ما‌وه‌یه‌کی کورتیش بو‌وینت، که‌وتۆته ژێر ده‌سته‌لاتی

دوو ده‌فری جیان و ئهمه‌ش واتای ئه‌وه‌یه که ئوخوب، هیچ نه‌ییت له‌م جاره‌یان دا، ئهو که‌سه نه‌بو‌وه که شه‌ریکی له‌ خه‌مازی بر‌د‌وه‌ته‌وه، به‌روانه:

Cooper, J. S., "Studies in Mesopotamian Lapidary Inscriptions. III," *Iraq* 46 (1984), p. 92-3,

هه‌روه‌ها به‌روانه وینه‌ی Va له‌همان سهرچاوه‌دا.

ناوی ئوخوب جاران به‌ 'ئوتوگ/ک *Ū. Tug/k*' ده‌خویندرا‌یه‌وه، بۆ نمونه به‌روانه:

Thureau-Dangin, F., *Die sumerischen und akkadischen königsinschriften*, Leipzig, 1907, p. 160: 1.

¹²⁰ Jacobsen, Th., *The Sumerian King List*, p. 97-101.

¹²¹ Bauer, OBO, p. 480 (به‌گوێره‌ی فیس‌تینه‌ۆلتس)

فیه‌هۆف Veenhof می‌زوویه‌کی ووردی بۆ دیاری نه‌کرد‌وه به‌لکو به‌ به‌ربنی له‌ نیوان ٢٥٠٠ و

٢٣٥٠ پ. ز. دای دان‌اوه، به‌روانه:

Veenhof, K. R., *Geschichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Großen, Grundriss zum Alten Testament* 11, Göttingen, 2001, table II.

راسته و خۆی خه مازی یه وه، به لگه شیان بۆ ئەمه ناواخنی لیسته ی پاشایان سومه ره.¹²² هه
 له م باره یه شه وه شایان ئاماژه بۆ کردنه که ناوی خه تانیشت له لیستی به ناوبانگی
 AN: ^dan-nu-um دا وه که سیکی خواویندراو (Deified) ناوی هاتوه.
 جاکوبسن رافه ی ئەم راستی یه به وه کردوه که خه تانیشت وه ک 'UTUK'
 (=رۆحیانه ت) یک خراوه ته پانتیۆنی سومه ری یه وه، چونکه وه ک رۆحیانه تیک یان
 گیانتیکی پیروز له په رستگای 'ئیکور' *Ekur* ی شاری 'نیپور' *Nippur* دا په رستراوه،
 له بهر ئەوه ی وادیاره بیتیکی بۆ خۆی له وی دا داناوه،¹²³ ئەمه ش خۆی له خۆی دا
 "ده شیت نیشانه ی ئەوه بیت که خه تانیشت له راستیدا نیپوری له ژیر ده ست دا
 بوو بیت."¹²⁴ دیاره ئەم راستی یانه هۆی په سه ند کردن و پرووی یاسایی یی به خشیی
 شانشینیکی دووره ده ست و بیگانه ی کویتستانه کانی زاگرووس به وه ی له لیستی پاشایان
 سومه ردا له پال بنه ماله شاهانه کانی خۆیان دا تۆماری بکه ن.

ده مینیتیه وه ده قه که ی تر که باسی سه رکه وتن به سه ر خه مازی دا ده کات. هه ندیک
 گومان و دوو دلی سه باره ت به ناسنامه ی نوو سه ره که ی هه یه، به لام هه رچۆنیک بیت،
 مه رج نیه ئەم سه رکه وته ی ئەو کۆتایی یه کجاره کی به شانشین خه مازی و
 ده سه لاته که ی هیتابیت؛ له وانه یه په لاماریکی خیرا بوو بیت بۆ سه ر شاره که، یان له وانه شه
 پاش شالاهه که ی ئوروک بوو بیت.

هه ندیک تۆپۆنیمی کوردستان دیرین له نووسینه شاهانه کانی ئی ئه نناتوم

¹²² Pettinato, *The Archives of Ebla, An Empire Inscribed in Clay*, p. 107.

¹²³ Jacobsen, *Op. Cit.*, p. 98, note 168.

هه روه ها به روانه:

Steinkeller, *The Historical Background of ..., Urkesh and the Hurrians*, p. 80,
 note 18.

¹²⁴ *Ibid.*

Eannatum ی فرمانروای بنه‌ماله‌ی یه‌که‌می له‌گه‌ش *Lagaš* (ده‌ورو به‌ری ۲۴۵۴- ۲۴۲۵ پ.ز.) دا ناویان هاتوو. له‌دووسج شوین دا ناوی 'Šubur' (= سو‌بارتو) وه‌ک یه‌کینک له‌نیشانه‌سهر‌بازی‌یه‌کانی ده‌بات.^{۱۲۵} گاد Gadd کاریگه‌ری‌یه‌سومه‌ری‌یه‌کانی له‌په‌رستگای هه‌ره‌کۆن (= Archaic) ی عیشتاری شاری ئاشور دا ده‌بیرین، به‌بوونی له‌گه‌شی‌یه‌کانی ئەم سهر‌ده‌مه‌له‌وولاق شو‌بور ده‌زانیت که‌یه‌کینک له‌ئه‌نجامه‌کانی ئەم له‌شکر کینشی‌یانه‌بووه.^{۱۲۶}

نامه‌یه‌کی دیپلۆماسی‌یانه‌ی گرنگ له‌ئیر‌کاب-دامو *Irkab-Damu* (ده‌ورو به‌ری ۲۳۲۰ پ.ز.)^{۱۲۷} ی پادشای ئی‌بلا *Ebla* (له‌باکوری پوژئاوای سوریا) وه‌بو زیزی *Zizi* ی پادشای خه‌مازی له‌لایه‌ن زۆر له‌میژوونووسان و ئه‌سیر یۆلۆجیستانه‌وه‌گرنگی‌یه‌کی تایه‌ق پین دراوه. هه‌ندیکیان به‌تاکه‌نمونه‌ی نامه‌ی شاهانه‌ی ئال وگۆر‌کراوی نێو نه‌ته‌وه‌یی پیش سهر‌ده‌می بابلی کۆی له‌قه‌له‌م ده‌ده‌ن.^{۱۲۸} نامه‌که، که‌پوونووسیتکی له‌به‌ر گیراوه‌یه -وا دیاره‌بو پاراستنی له‌ئهر‌شیفی شاهانه‌ی ئی‌بلا-، له‌پێی بالیۆزه‌که‌ی زیزی‌یه‌وه‌له‌ئی‌بلا بو زیزی نێردراوه‌و تیا‌یدا داوای سهر‌بازی لی ده‌کات^{۱۲۹} و باسی ئال و گۆری ده‌ست و دیاریش کراوه.^{۱۳۰}

¹²⁵ Steible, H. and H. Behrens, Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften, Teil 2, FAOS 5, Wiesbaden, 1982, En. 1 RS 6: 10; En. 2. 6: 17; En. 5, 2: 2.

¹²⁶ Gadd, C. J., "The cities of Babylonia," CAH I, part 2, Cambridge, 1971, p. 117.

به‌لام گیلب Gelb به‌گومانه‌له‌ودی فرمانروایه‌کی ناوخۆی وه‌ک ئێ ئه‌ناتوم توانییتی هه‌موو وولاق شو‌بور داگیر بکات و فرمانرواییشی بکات:

Gelb, HS, p. 34.

¹²⁷ بو ئەم میژوو ده‌روانه:

Astour, M., "Reconstruction of the History of Ebla (part 2)," *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblite Language*, Vol. 4, p. 77.

¹²⁸ Steinkeller, Op. Cit., p. 81.

¹²⁹ Pettinato, *The Archives of Ebla*..., p. 98; 161.

گرنګی هم نامه یه له چهند خالیکدا کوووه تهوه، لهوانه پله و پایه ی شانینینکی کوستانینی وهک خهمازی که لهو کات و سهردهمهدها هه یوووه، بهراډهیهک که پادشای ئیلا به "برا" ناوی پادشای خهمازی بیات، براش له زمانی دیلو ماسی جیهانی کون دا تامازه بووه بوو هاوتایی و هاوشانی دوو شانین یان دولهت، به پیچهوانه ی "سهره رت" و "بهندهت/ نۆکه رت" که له نامه ی تری نیوان دوو هیزی نا هاوتادا به کار هاتون. پادشای هیزیکی گه وری وهک هموسای ئیلا داوای هاوپه یمانیتی و هاوکاری له خهمازی کردوو، که لهوانه یه بوو بهریه رچ دانه وه و بهر گرتن له پلانه دوو منکارانه کانی 'کیش' یان 'ماری' بوو بیت. سهرباری همهش، دۆزینه وه ی لیستی زور لهیهک چوو و ته نانهت تهواو لهیه کچوو، که ناوی پیشه وهرانیان تیدا ریز کراوه، له ههردوو گاسور و ئیلا بهلگی په یوهندی فهره نگی یانه ی نیوانیانه.¹³¹ بوونی په یوهندی و ناموشوی بازرګانی له نیوان ئیلا له لایهک و 'نیریل' (ههولیر) و 'کاکموم' و 'گاسور' له لایهکی تروه¹³² و ده کات زور شیاو بیت په یوهندی لهو جوړه له گهل خهمازی نریک

بهلام ناستور Astour له گهل وهرګیران وو شه کهدا به "سهرباز" نه، همو پتی وایه "نوناګر و کهری دوو رهګ Hybrid" راست تره، پروانه:

Astour, *Op. Cit.*, p. 129-130, note 477.

وۆکه ر Walker یش هه پتی وایه جوړیک نازدل و گیانه بهره نهک سهرباز، پروانه:

Walker, M. F., *The Tigris Frontier from Sargon to Hammurabi- A Philologic and Historical Synthesis*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale, 1985, p. 18.

¹³⁰ ددوتوانریت تهواوی نامه که بهرونووس Transcription و خویندنه وه Transliteration و وهرګیران Translation دوه لهم سهرچاوه یی خواوه ددها ته ماشا بکه:

Pettinato, *Op. Cit.*, p. 97-8.

لیکولینه وده کی به پتیش له باردی فورم و گرنګی نامه کهوه لهم سهرچاوه یی دلا و کراوه تهوه:

Shea W.H., "The Form and Significance of the Eblaite Letter to Hamazi," *Oriens Antiquus*, Vol. XXIII (1984), pp. 143-158.

¹³¹ Pettinato, *The Archives.....*, p. 240.

¹³² Pettinato, *Ebla, A new.....*, p. 161.

له‌مانیشه‌وه هه‌بوو بیت. ئەم ڕاستی‌یانه‌ی خراڤه پێش چاوه‌ جەخت له‌سه‌ر ئەوه ده‌که‌نه‌وه که مه‌به‌ست له‌ خه‌مازی ناوه‌ نامه‌که‌ ئەم خه‌مازی‌یه‌ی کوردستانی کۆن بووه‌، نه‌ک خه‌مازی‌یه‌کی تر له‌ سوریا، هه‌روه‌ک هه‌ندیک پێشنیاز ده‌کهن.¹³³ دۆزینه‌وه‌ی خه‌مازی ڕۆژیک له‌ ڕۆژان به‌ ئه‌رشیفه‌ ده‌وله‌مه‌نده‌ چاوه‌ ڕوان کراوه‌ که‌یه‌وه‌ بۆ ئه‌سیریۆڵۆجیسته‌کان مژده‌یه‌کی زۆر خۆش ده‌بێت.

سه‌رده‌می ئەکه‌دی:

به‌ده‌رکه‌وتنی سارگۆنی ئەکه‌دی (2334-2279 پ.ز.)، سه‌رده‌میکی نوێی داگیرکاری میسۆپۆتامیا ده‌ستی پێ کرد. پهل کیشان و فراوان بوونی خێرای ئەم شانیشنه‌ نوێی یه‌ هه‌ندیک به‌شی کوردستانی گرتوه‌، به‌ تایه‌تی ڕۆژه‌لاقی دیجله‌. هه‌رچه‌نده‌ نووسینه‌ شاهانه‌کانی سارگۆن هیچ باسیکی له‌شکرکێشی له‌م ناوچه‌ و سه‌رزهمینه‌دا ناکهن، به‌لام هه‌والنامه‌ و ده‌قی فالگه‌روه‌یی سه‌رده‌مانی دواتر ده‌لێن په‌لاماری سوبارتوی

بۆ هه‌ندیک نمونه‌ له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی نێوان ئیبلای و کاکموم که‌ له‌ نامه‌ی ئال و گۆڕ کراودا خۆیان ده‌نویتن، ڕوانه‌:

Walker, *Op. Cit.*, and p. 13-14.

¹³³ ئاستور له‌ نووسینیکی دا خه‌مازی نامه‌که‌ له‌ گه‌ل (هم خه‌مازی‌یه‌دا به‌یه‌ک داده‌نێت:

Astour, M., "Semites and Hurrians in Northern Trantigris," *Studies in Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians (SCCNH)*, Vol. 2, Eisenbrauns, 1987, p. 8,

به‌لام له‌ نووسینیکی دواتری دا ڕای گۆزیوه‌ و به‌بێ دان هیچ به‌لگه‌یه‌ک یان لیکدانه‌وه‌یه‌کی گومان ڕ، پێشنیازی کردوه‌ که‌ مه‌به‌ست له‌ خه‌مازی نامه‌که‌ شاریکی تر بوو بیت به‌م ناوه‌ له‌ ناوه‌ ڕاستی باکوری سوریا، نه‌ک خه‌مازی ڕۆژه‌لاقی دیجله‌. ڕوانه‌:

Astour, "Reconstruction of the History of Ebla," p. 77, note 477.

هه‌روه‌ها ته‌ماشای به‌شی یه‌که‌می ئەم کتێبه‌ش بکه‌ردوه‌.

داوه و "به‌زاندنی، (لاشه‌کانیانی) که‌له‌که کرد و کۆمه‌له بیج شوماره‌کانیانی شکاند." ^{۱۳۴}

دیپاچه- میژوو به‌ک (Date-formula) یش ده‌لێت: "ئەو سالا‌ی (تیایدا) سارگۆن چوو بۆ سیمورروم." ^{۱۳۵} هەر له ده‌قه جوگرافی‌یه‌که‌ی سارگۆندا، جگه‌ له سوبارتو و سیمورروم، ناوی چهند تۆپۆنیمیکی تریش هاتوون که له کوردستان دا بوون، وه‌ک ئه‌رپایخا، لوللوبوم، گوتیوم، ئاشور و هی تر. ^{۱۳۶} یه‌کیک له‌ گه‌رفته‌کانی میژووی سه‌رده‌می سارگۆن و به‌ راده‌یه‌کی که‌متر، سه‌رده‌می جێنشینه‌کانیشی، ئه‌وه‌یه‌ که‌ زۆربه‌ی سه‌رچاوه‌کانی ده‌رباره‌ی ئه‌م میژوو نووسینی ئه‌ده‌بی‌یانه‌ی سه‌رده‌مانی دواتر و سیمایه‌کی ئه‌فسوناوی و داستان ئاسا به‌ سه‌ریان دا زاله، ئه‌مه‌ش وای کردوو میژوونووسان به‌ ووریایی و دوودلی‌یه‌کی زۆروه به‌ کاریان بێتن. سه‌رچاوه‌ی له‌م جۆره باس له‌ راپه‌ڕیتیکی گه‌وره و گشتی له‌ دژی سارگۆن له‌ دوا دوا‌یی‌یه‌کانی سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایی دا ده‌که‌ن، که‌ هه‌موو وولاتانی ژێر پکینفی ئه‌که‌دی‌یه‌کان به‌ شداری‌یان تیا دا کردوو. به‌ پێی ده‌قه‌که‌ سارگۆن پووبه‌رویان بووه‌توه و توانیویه‌تی هه‌موویان بشکینیت. ^{۱۳۷} ئه‌گه‌ر ئه‌مه‌ راست بێت، ئه‌وا هه‌موو ئه‌و سه‌رزهمینه‌ی کوردستانی کۆن که‌ له‌ جوگرافیا‌که‌ی سارگۆن دا وه‌ک ژێر ده‌سته ناویان هاتوو، هه‌موویان له‌م راپه‌ڕینه‌دا به‌ شداد بوون.

پاش سارگۆن 'ریموش' *Rimush* (۲۲۷۸-۲۲۷۰ پ.ز.) و 'مانیشوسو

¹³⁴ Gadd, C. J., "The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion," *CAH* I, Part 2, p. 430.

¹³⁵ Gelb, I. J. and B. Kienast, *FAOS*, p. 49.

¹³⁶ به‌روانه:

Weidner, "Das Reich Sargons von Akkad," *Afo* XVI, p. 4-5.

بلاو کردنه‌وه‌یه‌کی دواتریش له‌ لایه‌ن گره‌سین Grayson دوه:

Grayson, "The Empire of Sargon of Akkad," *Afo* XXV, p. 59-61.

بابه‌تی راستی و دروستی ئه‌م ده‌قه و ئایا هی سارگۆنی ئه‌که‌دی بووه‌ یان سارگۆنی ئاشوری، و سه‌باره‌ت به‌ میژووی نووسینی، بێشتر له‌ به‌شی یه‌که‌م دا باسی کراوه.

¹³⁷ Gadd, *CAH*, p. 433.

Maništusu (۲۲۶۹-۲۲۵۵ پ.ز.) یه ک له دواى يه ک له سهر تهخت جى نشين بوون. ههردووکيان له شکرکيشى يان کردووته سهر کوردستانى کون و عيلام، بهلام زور کم له باره ي ئهم له شکرکيشى يانهوه ده زانريت. له ماوه ي فرمانرهوايى مانيشتوسو و نهرام-سين (۲۲۵۴-۲۲۱۸ پ.ز.) ي جينشيني دا چهند پهرستگايه ک له شاره کاني نينهوا و ئاشور بنيات نراون.

ماوه ي فرمانرهوايى تا راده يه ک دريژى نهرام-سين پر له پرووداو و به سهرهاته و برپكى باش به لگه نامه ي نووسراو و كارى هونه رى لى جىماوه كه ئهم پرووداوه ده گيره نهوه، بهلام له گه ل ئه مه شدا ناتوانن له پيكه وه نانهوه ي وپته يه كى پروون و تهواوى سهردهمى فرمانرهوايى يه كه يدا يارمه تيده ر بن. ئهم وپته يه هه ر به تهماوى ماوه تهوه، چونكه، ههروه ك گاد ده لىت: "له تواندا نيه نه سهرگوزشته يه كى رپاليسى يانه و نه به دواى يه كدا هاتنى پرووداوه كاني سهردهمى فرمانرهوايى نهرام-سين بنووسين. نه كرؤنؤلؤجيايه كى سى وحهوت ساليه ي فرمانرهوايى يه كه ي به دهسته وه هه يه و نه به لگهش له سهر راستى پرووداوه گيره دراوه كان هه يه، چونكه نزيكه ي هه موو سهرگوزشته كان دهقى نووسراوى سهردهمانى دواتر و ئه فسانه ن.^{۱۳۸} هه رچؤنيك بيت، ده توانين ئه وه نده له م سهرچاوانه وه هه لبه ينجينين كه نهرام-سين له سهر خه قى پيشينانى خؤى به ردهوام بووه، له ناردنى سوپا بؤ باكور و رؤژه لات و باشور و رؤژه اوا. له يه كيك له نووسينه كانيدا به خؤى ده لىت "فرمانرهواى عيلام و به ره وژوور هه تا بارخاشى و (فرمانرهواى) شوبارتوم و به ره وژوور هه تا دارستانى ئورز.^{۱۳۹} له يه كيكى تر دا ده لىت گوايه له كاتى چوونه پيشى دا ئيسى *ensi* يه كانى شوبير و سهردارانى وولاته به رزه كان (*bêlû a-lî-a-tim*) ده ست و ديارى يان بؤ هتياوه.^{۱۴۰} سهرنج راكيشه كه ناوى

¹³⁸ Gadd, *Op. Cit.*, p. 441.

¹³⁹ Gelb and Kienast, *FAOS*, p. 249.

¹⁴⁰ Gelb, *HS*, p. 36.

یه کییک له فرمانره واکانی سویر که لهم بابتهدا ناویان هاتووہ ناویکی خوری له گومان بهدەرہ؛ له دیپاچه-میژووہ یهک دا ناوی به شیوهی 'دابخش-اتیلی *Dahiš-atili*' هاتووہ و وا دیاره فرمانره وای 'میزوخینوم *Azuḫinum*' بووہ.^{۱۴۱} زۆر دهشیت پهیکهره برۆنزی یه کهی باسکی که له بهشی یه کهم دا باسی کرا په یوهندی بهم پرووداووه هه بوویت؛ که تیایدا بهره سویر و بهرزایی یه کان که به ئورز داپۆشراون چووہ و له نووسینه کهی سهری دا دهلیت: "(توانی) له ماوهی یهک سالدا له نۆ شهردا سهر بکویت، و پادشایان (چیاکانی داری) ئورز (؟) ی زنجیر بهست کرد."^{۱۴۲}

زۆر بچ دهچیت نه که دی یه کان له سایهی دهسته لاتی نهرام-سین دا، هیچ نهیت بۆ ماوه یه کی کورت، دهسته لاتیان گه یاندیته سهرزه مینهکانی باکور و باکوری رۆژه لآت، له وانیش رۆژه لاتی دیجله. نیشانهی ئه مه لهو پینگه سهربازی یاندا پرنگ ده دانوه که به پانتایی ناوچهکانی باکوری سوریا ههتا رۆژئاوای ئیرانی ئیستادا بلاو کرابوونوه^{۱۴۳} و ههروهها دۆزینه وهی نه خشی هه لکه ندراو و نووسین که ناوی ئه م پادشایه یان له سهره، له

پارچه یهک له رونسوی نووسینیکی شاهانهی نهرام-سین که له سهردهمی بابلی کۆن دا رونس کراوه توه (UM 29-16-103) و هی ئه نتيکه خانهی زانکوی فیلادلفیایه و له ۱۹۸۶ دا میخالوفسکی بلاوی کردووه توه، نامژه بۆ کرده و یه کی سهربازی نهرام-سین له سوبارتو دهکات و دهلیت: "تیکی شکین چه کهکانی سویر،" بروانه:

Mchalowski, P. "The Earliest Hurrian Toponymy: A new Sargonic Inscription," *ZA* 76 (1986), p. 5, lines 6-8.

¹⁴¹ Michalowski, *Op. Cit.*, P.9, note 10

[له: B. Foster, *ASJ* (1982) 23 و W. G. Lambert, *RA* 77 (1982) 95 دوه]

ئو دیپاچه-میژووہ دهلیت: "ئو ساله تیایدا نهرام-سین له میژوخینوم شهر ی له گه سوبارتو کرد،" بروانه:

Gelb and Kienast, *FAOS*, p. 51.

¹⁴² رشید، د. فوزی، "دراسة اولیة لثمثال باسطکی"، ص. ۵۲.

¹⁴³ Kuhrt, A., *Op. Cit.*, p. 50.

شوتینی وهك باستكى له باشوری دهۆك و له 'پیر حسین' له باكوری رۆژهه لاتی نامه د/ دیار به کر و میله به ناویانگه که ی سهرکه وتن که له شوش دۆزراوه ته وه و یادگاری سهرکه وتنه که ی به سهر لوللوی به کاندایا تۆمار ده کات، نهو میله ی که هه ندیک باوه رپان وایه نه خشه که ی 'ده ربه ندی گاور' له قه ره داغ رونه سیک گه وره تری بیت.¹⁴⁴ ههر به پنی سهرچاوه نووسراوه کان، نه رام-سینیش وه ک سارگۆن روه به روه ی راپه رپنیک گه وره بووه که "ههر چوار لای جیهان" له دژی به رپان کرد و له به شداری 'پوتیم-تاتال Puttim-atal' (ناویکی خوری به ی پادشای شیموروم و گولا-تان Gula-AN) ی گو تیوم و سیانی تر بوون که ناوه کانی خۆیان له له وه که دا شکاوه و ته نا ناوی وولاته کانیان ماوه ته وه و نهوانیش پادشایان 'کاکموم' و 'لولوم' و 'نوروککوم' بوون.¹⁴⁵ به سهرمان دا تینه په ریت که نه م سهردارانه هه موو به "پادشا" ناوبراون، له کاتیکدا سهردارانی تری به شداری راپه رپنه که، وه ک سهردارانی ناموررو Amurru و 'کانیشوم Kanišum' و 'دیر Dēr' و 'میلوخخا Meluhha' و هی تر، که هه موویان هی ده ره وه ی سهرزه مینه کانی کوردستانی کۆنن، ته نا به "کابرای .....". (= "lú...") ناو براون. له وانه به نه مه په یوه ندی به کی به هیز، پله و پایه، به ره و ناسین، قه له مره و یان هۆزایه تی و نا هۆزایه تی نه م سهردارانه وه هه بوو بیت. ههرچۆنیک بیت، نه رام-سین شانازی به سهرکه وتنه که ی و به زاندنی دۆزمنه کانی به وه ده کات، ههرچه نده هه ندیک وورده کاری سهرگوزشته که له بهر شکاوی و پارچه پارچه یی له وحی ده قه که نادیارن.

¹⁴⁴ دوور نه نه م نه خشه ی ده ربه ندی گاور هی پادشایه کی خۆمالی، بۆ نمونه لوللوی، نه بوو بیت که هارچه رخی نه رام-سین بووه و نه خشه که ی کاریگه ریی هونه ری یانه ی نه که دی پتوه دیار بیت.

¹⁴⁵ Grayson, A. K. and E. Sollberger, "L'insurrection Général Contre Naram-Suen," *RA* 70 (1976), p. 120-121; Westenholz, *Op. Cit.*, p. 243; 248 ff.

هه ره وها ته ماشای نه مه ش بکه:

Wilcke, C., "Amar-girids Revolte gegen Narām-Su'en," *ZA* 87 (1997), the text: p.22ff.

ھەروەك دەیین، ھەردوو جەمسەری مەملەت، لە لایەكەو دەولەتانی باشور و
 لەلایەکی تریشەو گەلانی کۆیستانەکان، ئیتر ئەمانە لە شانشین دا خۆیان پێك خستیی
 یان ئەمارەت یان یەكیتی ھۆزیەتی دا، لە مەملەت و تێك ئالانیکی توند و بەردەوام دا
 بوون. دووبارە گوتی یەکان، كە وا دیارە لە سەردەمی نەرام-سینەو ھەندێك بئە
 بارەگایان لە ناوچەیی دیالە ھەبوو،^{۱۴۶} لە دژی 'شارکالیشەرری' *Šārkalīšarri*
 (۲۲۱۷-۲۱۹۳ پ.ز.) ی جێنشینی نەرام-سین کەوتەو ھەموو جەوژل، لەو کاتەدا کە
 ئەکەدی یەکان لە پۆژھەلاتووە لە عیلام و لە پۆژئاووە لە جیای 'باسار' بە پۆژانیکی
 سەخت دا تی دەپەڕین. لە دیپاچە-مێژوووە دەردەکەوێت کە شارکالیشەرری ھێرش
 کردوو تە سەریان، تەنانت بە پێی یەکیکیان توانیویەتی 'شارلاک' *Šarlak* ی پادشای
 گوتیوم" بە دیل بگرێت.^{۱۴۷} بەلام ئەمانە نەیان توانی نە ھەرەشە ی برەو سەندن ھێزی
 گوتی یەکان رابگرێت و نە ئیمپراتۆری لە یەك ھەلوەشاوی ئەکەدی یەکانیش بپۆژیتەو
 و رزگار بکات، کە لەم کاتەدا بە ھۆی ناکوکی ناوخوازی ناویان لە سەر دەستەلات
 بەرەو ھەلوەشان دەچوو. ئەم راستیە لە رستە بەناوبانگ و پڕ واتاکەیی لیستی پادشایان
 سومەردا بە جوانترین شێر دەربەرراوە کە دەلیت: "کێ پادشا بوو؟ کێ پادشا
 نەبوو؟"^{۱۴۸} گوتی یەکان لەم کاتەدا بۆ ئەکەد ھەرەشە و مەترسی یەکی بەردەوام بوون،
 بە پێچەوانەیی رابوردوو، کاتیکی کە سارگۆن و نەرام-سین بۆ ئەوان و گەلانی
 دەورووبەریان ھەرەشە بوون. ئەم ھەرەشە و مەترسی یە لە نامە یەك دا بە جوانی رەنگی
 داوەتەو کە لە سەردەمی فەرمانرەوایی شارکالیشەرری دا لە لایەن لوگال را
Lugal-ra 'ناویكەووە بۆ ئیشکون-داگان' *Iskun-Dagan* نێردراوە، تیایدا فەرمانی
 پێ دەدات زەوی یەكە بکێلێت و بوونی گوتی یەکان لەو نزیکانە نەکات بە بیانوو، خۆ

¹⁴⁶ Kuhrt, *Op. Cit.*, p. 52; 56.

¹⁴⁷ Gadd, *Op. Cit.*, p. 455.

¹⁴⁸ Jacobsen, *The Sumerian King List*, p. 113

ئەگەر ھاتوو گوتى يەكان دايان بەسەر ناوچە كەشدا، ئەوا رانە كە كۆ بكا تەو و بېھىتت
بۆ شار. ^{۱۴۹}

وا يى دەجىت رمانى ئىمپراتورى ئەكەد لە رۇژانى فەرمانرەوايى 'شۇ-د/تورول -Šu-
d/turul' (۲۱۶۸-۲۱۵۴ پ.ز.) ى پادشای ئەكەد دا بوويت، ئەویش لە ئەنجامى
ھىرشىكى گوتى يەكان دا. سەربازە گوتى يەكانى لە سوپای ئەكەدى دا بوون، كە لەوانە يە
ھەر لە رۇژانى نەرام-سینەو تايىدا لە كاردا بوويتن، ^{۱۵۰} دەبىت لەو ھىرشەدا بۆ خزم و
كەسە كانيان پالېشتىكى بە سوود بوويتن.

ھەرچەندە ئەم ھىرشە بۆ سەر ئەكەد و رمانى بنەمالە فەرمانرەواكە ى زىاد لە شەست
سالىك پاش فەرمانرەوايى نەرام-سین بوو، كەچى نووسەرانى پاشتري ئەكەد لەسەر ئەو
سوورن كە ئەم رووداو ە گەورە يە تۆلە يەكى خودايى بوو بەرامبەر سووكايەتى كردنى
نەرام-سین بە 'ئېكۇر' Ekur ى پەرستگای ئىنليل لە نىپور. بۆ ئەم مەبەستەش دەقى
'نەفرەتى ئەكەد' دەلېت:

"گوتىوم، گەلىك كە سەروتن نازان، كە بەھرە ى مرۆفانەيان ەبە،
بەلام زرنگى سەگانە و رووكەشى مەمونا- ئىنليل لە چياكانەو
ھىتانیە دەرەو. وەك پۆلە كوللە دايان بەسەر وولات دا،
چەكە كانيان بۆ ئەو (=ئىنليل) بەسەر دەشت دا باليان كىشاو، وەك
تۆر بۆ نىچىر. چەكە كانيان ھىچ شتىك ناھىلنەو، ھىچ كەس لە

¹⁴⁹ Kienast, B. and K. Volk, *Die sumerischen und akkadischen Briefe, Des III. Jahrtausends aus der Zeit vor der III. Dynastie von Ur- FAOS 7*, Stuttgart, 1995, 89-94;

ھەرودە تەماشای ئەم سەرچاودەش بکە:

Oppenheim, A. L., *Letters from Mesopotamia*, Chicago, 1971, p. 71-2.

¹⁵⁰ Kuhrt, *Op. Cit.*, p. 56.

له هه والنامه یه کی پاشتر دا خواوهند مهردوک هه مان رۆل ده بییت و هۆکانیش هه
هه مان هۆن:

"خواوهند مهردوک دوو جار رهوگی گوتی یه کانی له دزی (= نه رام-
سین) هه لساند، (نه وانیش) خه لکه که یان خسته ژیر پکیف و
وولاته که یان له خواوهند به دیاری وەر گرت. "۱۰۲"

سه یر نه وه یه که نهو گه له ی پرچه ی شالاره کانی بۆ سه ر خاکی نه که د و ژیر ده سه ته کانی
نه که د شکاند وادیاره لوللوی یه کان بوون، نه مهش به پتی ناوه رۆکی ررونو سیتی
سه رده می بابلی کۆی ده قتیکی نه ده بی که به "نه فسانه کۆی یه که ی نه رام-سین"
ناسراوه. نه بۆ چونه له ئاماره یه کی ده قه که وه بۆ 'نانبانی' *Annubanini* ناویک
هه له تینجراوه که پادشا بووه و سه ر کردایه قی له شکره شالاره به ره کانی کردووه و له
هه مان کاتیشدا ناوه که ی له گه ل هه مان ناوی 'نانبانی' ی پادشای لوللوی یه کان دا
یه که. به پتی ده قی نه فسانه که، شالاره به رامالینی سه رزه مینه کانی که له هه ره باکوره وه
بوون، له 'پوروشخاند' *Puruṣhanda* ی ئاسیای پچوکه وه، ده سی پتی کردووه،
پاشان هاتوونه ته ناو باکوری میسۆپۆتامیا و سوپارتووه وه، 'شوبات-ئیلیل'
'*Šubat-Enlil*' و گوئیوم و عیلام و وولاتی بابلیان گرتووه و هه تا که نداو له هه ره
باشوری میسۆپۆتامیا نه وه ستاونه ته وه، نه مهش وه ک تۆله له نه رام-سین. "۱۰۳" وادیاره نهو

¹⁵¹ Cooper, *The Curse of Agade*, lines 155-161.

¹⁵² Gadd, *Op. Cit.*, p. 454.

¹⁵³ Westenholz, *Op. Cit.*, p. 311 ff.

سه بارت به به شداری لوللوی یه کان له م باس و خواسه دا، پروانه:

Veenhof, K. R., "Naramsin van Akkad slaat 'de Grote Opstand' neer," *Zij Schreven Geschiedenis*, p. 17.

هیزو توانا زۆر گهوره‌یه‌ی لهم ده‌قه‌دا به لوللوی‌یه‌کان به‌خشراره، هه‌ولێکی نووسه‌ره‌که‌ی بووه بۆ ده‌ربهرین و ده‌رخستنی گه‌وره‌یی خه‌تا و گونا‌ه‌کاری‌یه‌که‌ی نه‌رام-سین.

سه‌باره‌ت به سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی گو‌تی له باشوری می‌سۆپۆتامیا که‌م زانراوه. به‌لگه‌نامه‌و نووسینه‌کانی بنه‌ماله‌که‌ی گوردی-ئا *Gudea* ی فه‌رمانه‌ه‌وایی 'له‌گه‌ش' ی لێ ده‌ربجێت، ته‌ها چه‌ند نووسینیکی ته‌رخانکاری (= dedicatory)¹⁵⁴ ماون که یه‌کیکیان هی لاسی/ئه‌راب *Lā-si/arāb* ه. ¹⁵⁵ به‌لام سێ بێ پادشا ئه‌نیریدو-پیزیر *Erridu-pizir* هه‌ن که نووسینی تا راده‌یه‌ک درێژیان له‌سه‌ره و زانیاری گ‌رنگ و به‌سوود ده‌به‌خشن. یه‌کیکیان باس له کرده‌وه‌یه‌کی سه‌ربازی سه‌رکه‌وتوو له دژی فه‌رمانه‌ه‌وای 'مادگا' *Madga* ی یاخی ده‌کات که به‌داخه‌وه ناوی فه‌رمانه‌ه‌واکه‌ی نه‌ماوه. ¹⁵⁶ نووسینی دووه‌میش باس له کاری دوژمنکارانه‌و یاخیگه‌ریی 'کانیشبا' *Kanīšba* ناویکی پادشای سیمورروم ده‌کات که 'لوللویوم' یش هاوکاری کردوه و هه‌ر له‌سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی ئه‌نیریدا-پیزیر *Enrida-Pizir* ی باوکی‌یه‌وه تا سه‌رده‌می خۆی به‌رده‌وام بووه. سێ یه‌میشیان به‌سه‌رهاتی چالاکی‌یه سه‌ربازی‌یه‌کانی خۆی ده‌گێڕه‌وه که له باکور له دژی یاخی‌یه‌کانی که له نووسینی دووه‌مدا باسی کردوون،

¹⁵⁴ واته ئهو ده‌قانه‌ی تیااندا په‌رستگایه‌ک، بینایه‌ک، یان هه‌ر که‌ل و په‌لێک پێشکه‌شی خواوه‌ندێک ده‌ک‌رێت و بۆ خزمه‌تی ته‌رخان ده‌ک‌رێت. تیايدا ناوی ته‌رخان که‌ر و بۆ ته‌رخان کراو و شته‌که‌ش ده‌نوس‌رێت.

¹⁵⁵ بۆ نووسینه‌که‌ی لاسی/ئه‌راب، بره‌وه:

Frayne, *RIME* 2, E2. 2. 14.

¹⁵⁶ بێ ده‌جێت ئه‌مه هه‌مان 'مانکا' بێت که له به‌لگه‌نامه‌کانی ئوری سێ یه‌مدا ناوی وه‌ک ئاوده‌انی‌یه‌کی سه‌ر ته‌وه‌ری 'میتوران' *Meturān* - 'ئه‌رراپا' *Arrapha* هاتوو. ده‌بێت ئه‌میش هه‌مان گون‌دی 'ماتیکه' ی ئیستا بێت که ۲,۵ میل له‌ باشور و باشوری رۆژنا‌وای 'ناوق' ده‌یه‌؟

نه نجامی داوون.^{۱۵۷} شاری ئاشور لهم سهردهمه‌دا وادیاره پشت گوی خراوه، نیشانه‌ی نه‌مه
 نه‌وه‌موو خۆله‌یه که له‌سهر که‌لاوه‌کانی په‌رستگای ئیشتار که‌له‌که‌ بووه.^{۱۵۸}

پایته‌ختی گوتی‌یه‌کان که فه‌رمانه‌ه‌وایی می‌سۆپۆتامیایان لی یه‌وه کردووه، زۆر ده‌شیت
 له‌ شوپتیکی چیاکانی زاگرووس بووبیت، له‌ ده‌ره‌وه‌ی ده‌شتایی‌یه‌کانی می‌سۆپۆتامیا.
 نووسینه‌که‌ی ئوتوخینگال *‘Utuhegal* که بۆ پاراستنی یادی سه‌رکه‌وته‌که‌ی
 به‌سه‌ر ئیریگان *‘Tirigan* ی دوا پادشای گوتی و کوتایی هیتان به‌ فه‌رمانه‌ه‌وایی گوتی
 له‌ می‌سۆپۆتامیادا نووسراوه، ئاماره‌یه‌کی لهم جۆره‌ی تیادایه، ده‌لێت: "گوتیوم، دووپشکی
 چیا(کان). خراپه‌کار به‌رامبه‌ر به‌ خواوه‌ندان، که پادشایه‌تی سومه‌ری برده‌ وولاتیکی
 بیگانه/بۆ چیاکان.^{۱۵۹}

خوری‌یه‌کان، هه‌رچه‌نده له‌ سه‌رده‌مانیکی کۆنتره‌وه لهم سه‌رزهمینه‌دا بوون، به‌لام لهم
 سه‌رده‌مه‌دا وه‌ک هێزیکی نوێ ده‌رکه‌وتن، به‌ دامه‌زراندنی ژماره‌یه‌ک ده‌وله‌تی پچروک
 له‌ ناوچه‌کانی رۆژه‌لاقی دیجله‌وه تا سه‌رووی خابور ده‌ستیان پێک‌رد. یه‌کیک لهم
 ده‌وله‌تانه له‌ سایه‌ی نووسینیکی کورنی یه‌کیک له‌ پادشاکانی یه‌وه که ناوی ئه‌تال-شین

¹⁵⁷ Kutscher, R., *The Brockman Tablets at the University of Haifa-Royal Inscriptions*, pp.49-70.

¹⁵⁸ Gadd, *Op. Cit.*, p. 457-8.

¹⁵⁹ هه‌ردوو وەرگیرانه‌که، واته "ولاتیکی بیگانه/دوژمن" یان "چیاکان" شیاون و ده‌کریت
 هه‌ر کامیکیان راس‌ت بێت، چونکه وشه‌ی سومه‌ری kur هه‌ردوو واتا که ده‌به‌خشیت. تورۆ-دانزا
 Thureau-Dangin به "بۆ چیاکان" وهری گیراوه، بره‌وه:

Thureau-Dangin, F., "La Fin de la Domination Gutienne," *RA IX*, No. 3 (1912), p. 111;

رۆمه‌ر Römer یش به "بۆ وولاتی دوژمن" وهری گیراوه، ته‌ماشای خۆپه‌ندنه‌وه و وەرگیرانه‌ نوێ
 یه‌که‌ی ئەم ده‌قه‌ی بکه:

Römer, W. H., "Zur Siegesinschrift des Königs Utuhegal von Ur (± 2116-2110 v. Chr.)," *Orientalia NS 54* (1985), p. 282.

'Atal-šēn'، بووه و پادشای ئورکیش 'Urkeš' و 'Nawar'، بووه، ناسراوه.¹⁶⁰

سهردهمی بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئور:

هه‌رچه‌نده سهردهمی بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئور (۲۱۱۲- ۲۰۰۴ پ.ز.) به سهردهمیکی ده‌وله‌مه‌ند به به‌لگه‌نامه و نووسین ناسراوه، به‌لام ئه‌مه میژوو نووسی ئه‌م سهردهمه ناگرێتهوه. که باس له نووسینی شاهانه ده‌کریت، ئه‌و نووسینه‌وه ده‌گرێتهوه که کاره سهربازی و چالاکی‌یه‌کانی بینا کردن و ئاوه‌دان کردنه‌وه‌ی پادشا و فهرمان‌په‌ریان ده‌گرێتهوه، به‌لام له سهردهمی ئه‌م بنه‌ماله‌یه‌دا، له به‌شی هه‌ره زۆریاندا ته‌ن‌ها باس له کاری بینا کردن و ئاوه‌دان کردنه‌وه‌ن، چونکه یان نووسینی ته‌رخان کاری یان نووسینی بنکارن. زۆریه‌ی زانیاری به‌ میژوو‌یه‌کانی ئه‌م سهردهمه له دیپاچه- میژوو‌ه‌کانه‌وه و چه‌ند نامه‌یه‌ک و چه‌ند نزایه‌کی شاهانه‌وه وه‌رگیراون.

یه‌کیک له‌م نزایانه ئاماژه بو‌ ئور-نه‌مو 'Ur-Nammu' (۲۱۱۲- ۲۰۹۵ پ.ز.)، یه‌که‌م پادشای بنه‌ماله‌ی نو‌ی، ده‌کات و ده‌لیت: "هیشتا ده‌بویه وولات له‌ داگیرکه‌ره گوتی‌یه‌کان پاک بکاته‌وه."¹⁶¹ به‌م شێوه‌یه، ئور-نه‌مو هیشتا زیاتر له‌ ناو وولاتی خۆی دا سهرقال بوو له‌وه‌ی سهری په‌رژێته سهر له‌شکر کیشی له‌ وولاتانی ده‌ره‌وه‌ی شومهر و ته‌که‌د، به‌ تایه‌یی له‌ باکور و باکوری رۆژه‌لات. به‌لام ئه‌م باره‌ زۆر درێژه‌ی نه‌کیشا،

¹⁶⁰ Thureau-Dangin, F., "Tablette de Samarra," *RA* IX (1912), No.1, p. 1-2;

هه‌روه‌ها ته‌ماشای نو‌ی ترین لیکۆلینه‌وه و دووباره‌ خوێندنه‌وه‌ی ئه‌م ده‌قه بکه‌ له‌:

Wilhelm, G., "Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch-urartäischen Sprachvergleich," *XENIA 21 Hurriter und hurritisch, Konstanzer althistorische Symposien*, Band II, Konstanz (1988), p. 43ff.

¹⁶¹ Gadd, C. J., "Babylonia, c. 2120- 1800 B. C." *CAH* I, part 2, p. 597.

چونکه جیشینه کانی دهستیان دایه شهر و مملاتی یه کی درېژ خایه و سهخت له گهل
 گهلانی زاگرؤس و رؤژه لاتی دیجله. 'شولگی' (*Sulgi*) (۲۰۹۴-۲۰۴۷ پ.ز.) له
 ۲۴هه مین سالی فرمانر هوابی دا یه که مین شهر ی له زنجیره شهره کانی لهم بهره ده دا
 هه لگیر ساند. فرهین له پتی لیکولینه وهی ناوه جوگرافی یه کان و کاتی هاتنیانه وه، که له
 باس و هه والی هم شهرانه دا له دهقه کان دا هاتون، که یشتو وه ته نه بنجای نه وهی که
 شولگی له چند شهر یکی نه خشه بؤ دار پڑراو و به پلان دا، توانیویه تی هه موو ناوچه کانی
 له دیاله وه تا دهشتی رانیه داگیر بکات. یه کهم جار به شالاولیک بؤ سهر کارخار
 (*Karhar*) (۲۴هه مین سالی فرمانر هوابی)، که ده که وه سهر روبرای نه لوه ند و له
 نزدیک سهر بولی زه هاو و قه سری شیرین،^{۱۶۲} دهستی پیکرد. پاشان سیمور روم^{۱۶۳}
 (هه ردو ۲۵هه مین و ۲۶هه مین سالی فرمانر هوابی یه که ی شولگی) و 'خارشی'
 (*Harši*) (۲۷هه مین سال). پاش چوار سال خاموشی، شولگی دهستی به جهنگی
 دو وه می کرد، یه کهم جار دژ به کارخار (۳۱هه مین سال)، نه بجا سیمور روم (۳۲هه مین
 سال). پاش نه مه ههوت سالی تر جهنگ راوه ستا، که دهستی پیکرد وه هیر شیک ی که وه
 و یه کلایی که ره وهی کرده سهر 'شاشروم' (*Sašrum*) (۴۲هه مین سال) و به دوا ی دا
 سهر که وتی به سهر 'توریلوم' و 'سیمور روم' و 'لولوبوم' و 'کارخار' (۴۵هه مین
 سال)، پاشان 'کیماش' (*Kimaš*) و 'خو ورتوم' (*Huwurtum*) (یان: خو مور توم
 (*Humurtum*) (۴۶هه مین سال) و له دوا ی هه موویان 'خارشی' و 'کیماش' و
 دیسانه وه 'خو ورتوم' (۴۸هه مین سال).^{۱۶۴} بهم شیوه یه، کاتیک که نه مار-سین
 (*Amar-Sîn*) (۲۰۴۶-۲۰۳۸ پ.ز.) هاته جتی شولگی له سهر ته ختی پادشاهی تی نور،

¹⁶²Frayne, *SCCNH* 10, 1999, p. 148.

¹⁶³ فردین باو دپی وایه له سهر روبرای سیروان بوو بیت، پروانه:

Frayne, *Op. Cit.*, p. 151.

¹⁶⁴ بؤ کرؤنولجیای هم شهرانه، پروانه:

Frayne, *Op. Cit.*, pp. 146-147.

به شه‌کانی باشوری ئهم بهره‌یه، که ناوچه‌کانی دیاله و همرینیان ده‌گرتوه، له ژێر ده‌ستی توند و تۆلی ده‌سته‌لاق ئور دا بوون بۆیه هیچ پیتووستی به‌ک نه‌بوو بۆ له‌شکرکێشی تیایدا، له‌ جیاتی ئهمه، هه‌والی شه‌ر له‌ 'ئوریلوم' (٢ هه‌مین سال) و 'شاشروم' (٦ هه‌مین و ٧ هه‌مین سال) له‌وسه‌ری باکوری رۆژه‌ه‌لاته‌وه به‌رچاو ده‌که‌ویت.^{١٦٥} بۆ دا‌ین کردنی هه‌یمنی و ئاسایش لهم وولاته‌ داگیرکراوانه‌دا، ئهمار- سین میر/ شاردار (=فه‌رمانه‌وای شار) و فه‌رمانه‌وا (ی سه‌ربازی) ی بۆ به‌رپۆه‌ بردن و حوکه‌مرانیان تیا‌دا دامه‌زراند، وه‌ک ئه‌وانه‌ی 'مارخاشی' *Marhaši* و 'سیمانوم' *Simanum* و 'ئوریلوم' و 'کارخار' و 'سوبارتو' و هی تر.^{١٦٦} یه‌کیک لهم فه‌رمانه‌وا‌یانه‌ ناوی 'زاریقوم' *Zāriqum* بوو که فه‌رمانه‌وای ئاشور بوو و ده‌قیکی ته‌رخانه‌کارانه‌ی جی هه‌شتوه که پێشکه‌شی "ژیانی خۆی و ژیا‌نی ئهمار-سین ی سه‌روه‌ری" ی کردوه.^{١٦٧}

جیگای سه‌رنجه که هه‌ندیک لهم ناوه‌ جوگرافیانه‌ دووباره و چهند باره‌ ناویان وه‌ک نیشانی سه‌ربازی له‌شکرکێشی به‌کانی جه‌نگه‌کانی سومه‌ری به‌کان هاتوه؛ بێ ده‌جیت دانیه‌شتوانی ئهم سه‌ره‌مه‌ینه‌ هه‌مان ئهو تاکتیکانه‌یان به‌کاره‌ینابیت که له‌ پێی ئه‌وه‌کانی چهندین سه‌ده‌ پاش خۆیا‌نه‌وه له‌سه‌رده‌می ئاشوری نوێ دا ده‌یزاین. ئه‌ویش تاکتیکی خۆ لادان له‌ شه‌ری گه‌وره‌ی رۆوبه‌رۆو، له‌ جیاتی ئهمه‌ لێدان دۆژمن به‌ شتیه‌ی جه‌نگی پارتیزانی و هه‌لاتن بۆ چیاکان به‌ خۆیان و مه‌ر و مالات و که‌ل و په‌لی به‌هاداریانه‌وه و جی هه‌شتی شار و وولاتیکی به‌تال بۆ دۆژمن هه‌تا ده‌کشیه‌وه دواوه بۆ وولاتی خۆی. ئه‌جا گه‌رانه‌وه‌ی دانیه‌شتوان بۆ ئاوه‌دان به‌کانی خۆیان چاک کردنه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی دۆژمن تیکی دا‌یبت. ئه‌نجامی ئهم تاکتیکه‌، ماندوو و شه‌که‌ت کردنی سوپای دۆژمن بوو به‌بێ

¹⁶⁵ Gadd, *Op. Cit.*, p. 607; Wilhelm, G., *The Hurrians*, (Translated from German by J. Barnes), Wiltshire, 1989, p. 10.

¹⁶⁶ Gadd, *Op. Cit.*, p. 607; 609.

¹⁶⁷ سه‌باره‌ت به‌ زاریقوم و گرفته‌ په‌یوه‌ندی دا‌ره‌کان، ب‌روانه‌:

Hallo, W. W., "Zāriqum," *JNES* 15 (1956), No. 4, pp. 220-25.

ئەوئى فرسەتى تالان کران و وولات داگیر کران و کوژراوى زۆر بە دوژمن بدەن.

لە ئەنجامى ئەم شەرپانەدا بەرچاو کەوتنى ناوى کەسىى خورى لە وولاتى سومەر زىادى کرد. لەم سەر دەمە بەدواوە ئیتر ناوى زۆرى لەم جۆرە لە نزیکەى ھەموو جۆرە دەقیکدا، بە تايەتى دەقى کارگىترى، دەبىنریت. وا دیارە ئەم خورى یانە، کە بە پلەى یە کەم دیلى شەرپەکانى سومەرى یەکان بوون لە ناوچە خورى یەکانى کوردستانى کۆن دا، بە زوویى خۆیان لە گەل ئەو کۆمەلگایەدا گونجاندوووە کە خۆیان تیا دا یینیووەتەو. پاش کەمتر لە بەسەر چوونى پشتیک، ناوى چەندین پیشە ساز و نووسەر لە وولاتى سومەر لە دەقەکان دا بەرچاو دەکەون کە ناوى خورى یان ھەيە و ھەندیکیشیان ناوى سومەرى یان ئەکەدى یان لە منداڵەکانیان ناو.

ھەندیک لەو نامانەى ئەرەد-مو *Arad-mu* ى تەترى شاھانە بۆ 'شولگى' پادشایى ناردوووە، گرنگى یەکی تايەتى یان ھەيە. ھەندیک زانیاریى کەم دەر بارەى بارو دۆخى سیاسى یانەى وولاتى سوبارتو لە پۆژگارى شولگى دا و ھێزو دەستەلاتى یەکیک لە فەرمانرەوایانى وولاتەکە و سامانى و کۆشکەکەى و لەشکرەکەى و لە ھەموویشى گرنگتر، ھەلوێستى بەرامبەر ئور، بەدەستەووە دەدەن. بە پى ى نامەکان، ئەرەد-مو بۆ لای ئەپىلاشا *Apillaša* ى کۆمیسەرى بالای سوبارتو نێردراوہ تاوہ کو وەک خۆى دەلێت: "باجى سەرزەمینەکان دەرەوہى قەلەمرەو رېک بڅم و باس و خواس لە بارى ھەر ئێکەکان بکەم و پرس و را بە ئەپىلاشا بکەم و لە گەلى رېک بکەم." ¹⁶⁸ بەلام ھەر لە ھەمان نامەدا و لە پاش چەند دېرېک بە دل شکاوى یەوہ بۆ

¹⁶⁸ 4) gú-un ma-da ge-en-ge-né-dè 5) a-rá ma-da zu-zu-dè 6) ugu a-pí-il-la-ša gal-zu-unken-na-šè 7) ad-gi-gi-dè gù-téš-a sì-ke-dè 8) inim u₄-da-ka-ne-ne-a hé-em-tù à-še mu-e-da-a-ág:"

Michalowski, *Op. Cit.*, P. 136; 142.

پادشای دهنووسیت که به شیوه‌ی کی گونجاو که شایان پله و پایه‌ی ته‌تری شاهانه بیت، پیشوازی نه‌کراوه. ئه‌پیللاشا به‌ئه‌نقه‌ست ئه‌وه‌ی به‌رام‌بهر کردووه، توانا و ده‌ست رژیشتوویی و ده‌وله‌مه‌ندی خۆی پیشانی ئه‌رده-مو داوه، و له‌همان کاتیشدا گوئ نه‌دانی به‌ پادشای ئور. ئه‌رده-مو دهنووسیت: "کاتیک گه‌یشتمه‌ ده‌روازه‌ی کۆشکه‌که‌ی (=کۆشکی ئه‌پیللاشا)، هیچ‌کس هه‌والی سه‌لامه‌تیی پادشای نه‌پرسی. ئه‌وه‌ی دانیشتیوو له‌بهرم هه‌لنه‌ستا، به‌رام‌بهرم نه‌چه‌می‌یه‌وه." ¹⁶⁹ ده‌وله‌مه‌ندی ئه‌پیللاشا به‌رچاوه‌ بووه، چونکه: "خۆی له‌ زیو و لاجیوه‌رد دابوو. له‌سه‌ر ته‌ختیک دانیشتیوو که له‌ به‌رگی گران به‌ها (گیرابوو). پین‌یه‌کانی خستبووه‌ سه‌ر پله‌یه‌کی زیرین، (له‌ حوزووری مندا) پین‌یه‌ی له‌سه‌ر پله‌که‌ دانه‌گرت!" ¹⁷⁰ خواردنه‌که‌ش ده‌ست بلاوی و زیاده‌پۆیی زۆری پتوه دیاربوووه، چونکه: "شه‌ش گای دابه‌سته و شه‌ست سه‌ر مه‌ری دابه‌سته (له‌سه‌ر

ئهم نامه‌یه و چند دانه‌یه‌کی تر پیشتر له‌ لایه‌ن د. فاضل عبد الواحد علي دوه‌ بلاو‌کراونه‌توه، به‌روانه:

Ali, F., *Sumerian Letters: Two Collections from the Old Babylonian Schools*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of the University of Pennsylvania), Pennsylvania, 1964;

هه‌روه‌ها:

Ali, F., "Three Sumerian Letters," *Sumer* XXVI, Part 1& 2 (1970), PP. 145-178.

تییینی ئه‌وش بکه‌ین که ئه‌رده-مو له‌سه‌رده‌می 'شو-سین' دا فه‌رمانه‌روای له‌گه‌ش بووه‌ به‌ناو و به‌ نیشانی "ئه‌رده-نه‌ننا Arad-Nanna، فه‌رمانه‌روای خه‌مه‌(ا)زی و کارخا. " به‌روانه:

Gadd, *Op. Cit.*, p. 605.

هاللو Walker و وۆکه‌ر یش له‌م دوو نووسینه‌یاندایانشتی ئهم رایه‌ی گاد ده‌که‌ن:

Hallo, "Simurru and the Hurrian Frontier, *Revue Hittite et Asiatique (RHA)*, 36 (1978), p. 78;

Walker, *The Tigris Frontier*, p. 88.

¹⁶⁹ "9) ká é-gal-la-šè gin-a-mu-dè 10) silim-ma lugal-gá-ke, èn li-bí-in-tar 11) tuš na-ma-ta-an-zi ki-a nu-ub-za ba-an-da-mud-da:"

Michalowski, *Op. Cit.*, p. 136; 142 (lines 9-11).

¹⁷⁰ "15) guškin ^{na4} za-gín-na mí-zi-dè-eš im-me 16) ^{gis} gu-za bará šutur-e ri-a i-ib-tuš 17) ^{gis} giri-gub guškin-ga-ka giri-ni i-ib-gar 18) giri-ni na-ma-ta-an-zé-er:"

Ibid., (lines 15-18).

خوانه‌کان) بۆ (ته‌ئا) يه‌ک ژهمی نیوه‌رۆ دانرابوون.^{۱۷۱} سهرباری ههموو ته‌مانه‌ش نیشاندانی هیز له‌یاد نه‌چوو: "جه‌نگاوهران هه‌لبژارده، پینج هه‌زاری جه‌ربه‌زه، له‌ لای چه‌پی و لای راستی یه‌وه راوه‌ستابوون.^{۱۷۲} له‌هه‌مان کاتیشدا ته‌پیللاشا به‌رامبه‌ر میوانه‌کشی ده‌ست و دلی باش بووه، له‌ خواردنیش و له‌ جی و ریش دا، "یه‌کیتک دوو گای دابه‌سته و بیست مه‌ری دابه‌سته‌ی هینایه‌ سه‌ر خوانه‌که‌م،" و "یه‌کیتک ته‌ختیک به‌ مه‌نجوخیتکی زیری سوور (به‌سه‌ری یه‌وه) ی هیناو پی ی ووتم له‌سه‌ری دابینشم.^{۱۷۳} له‌راستیشدا ته‌م هه‌لس و که‌وتانه‌ کاری خۆیان کردوو و مه‌به‌سته‌که‌ی خانه‌خوی یان که‌یاندوو، چونکه‌ ته‌رد-مو له‌ دوایدا ده‌نوسیت: "تۆقیبوم، ده‌ترسام!"^{۱۷۴}

هه‌ر ته‌م ته‌پیللاشایه‌ هه‌نگاوێکی تریشی له‌ ره‌فتاری به‌ره‌هه‌لستکارانه‌ و دوژمنانه‌ی به‌رامبه‌ر ده‌سته‌لانی پادشایه‌تی ئور ناوه‌. هه‌روه‌ک له‌نامه‌یه‌کی تردا (YBC 5011) ده‌رده‌که‌ویت که‌ ئور-دون 'Ur-dun' ناویک بۆ پادشای نووسیوه، ته‌میش شولگی به‌ زیو (=پاره‌و پول) هوه‌ بۆ چیاکانی سوپارتوی ناردوو بۆ کرینی پۆنی داری ئورز. ئور-دون بۆ پادشای نووسیوه: کاتیک چوومه‌ ناو شاخ و به‌نده‌نه‌کانه‌وه‌ و پۆنی ئورزم کرێ، ته‌پیللاشای کۆمیسهری بالا، (پیاوه‌کان) نارد هه‌رم و (به‌فه‌رمانی ته‌و) که‌ل و

¹⁷¹ "20) 6 gu₄ niga 60 udu niga níg zú-gub-šè in-gar":

Ibid. (line 20).

¹⁷² "19) aga-uš sag-gá-na 5 li-mu-um-ta-àm zi-da gùb-bu-na íb-ta-an-gub-bu-uš:"

Ibid. (line 19).

¹⁷³ "26) 1(2) gu₄ niga 20 niga giš banšur-gá lú ma-an-di 24) ^{giš}gu-za-gàr-ba guškin huš-a gar-ra lú ma-an-di tuš-a ma-an-dug₄:"

Op. Cit., p. 137; 143 (lines 24; 26).

¹⁷⁴ "28) ní ba-da-te su ba-da-zi:"

Ibid. (line 28).

په له کانیان لیم سهند. ^{۱۷۵} له مهش خراپتر، که ویستویه تی سکالا بکا، تهواو پشت گوی خراوه: "که له بهر دهروازهی کوشکه که ی دا راوه ستام، هیچ کهس له سکالا که می نه برسی یوه." ^{۱۷۶}

سین سال پاش هاتنه سهر تهختی، 'شو-سین' *Šu-sîn* (۲۰۳۷-۲۰۲۹ پ.ز.) ی پادشای نور، له شکر کیشی یه کی کرده سهر 'سیمانوم' *Simanum*. هندیکی له نویسنه شاهانه کانی هم پادشایه که باس له تالانی یه کانی وولاتی گهلی سو ده کهن، لهوانه یه په یوه ندی یه کی بهم له شکر کیشی یوه هه بیت. ^{۱۷۷} دیله کانی هم سهرزه مینانه بۆ وولاتی سومهر کوچتندران و له توردو گایه کدا که له نزیک شاری نیپور بۆیان هلدرا بوو، نیشته جی کرانه وه و له پرژه کانی بنیاد ناندا کاریان پی ده کرا. ^{۱۷۸} هم کرداره ده کریت به نمونه یی کهم و ههره کۆنی زانراوی کرداره بهربلاوو و بهرفراوانه کانی به کۆمه ل کۆچاندن و نیشته جی کړدنه وه ی سهرده می ئاشوری نوی له قه لیم بدریت، که له مه ودا ی زیاتر و به ژماره ی گه وړه تر له هه مان ناوچه و ناوچه ی تریشدا ته نجامیان ده دا.

له رۆژگاره کانی شو-سینه وه ئیتر باری ئیمپراتوری نور به ره و لاری رۆیشت، له

¹⁷⁵ "6) u₄ kur-šè x ku₄-ri-na-mu 7) šim^{giš}erin-na bí-sa₁₀-sa₁₀-mu 8) A-pí-la-ša gal-zu-unken-na ma-an-gi-ma 9) šám-mu mu-da-an-kár-re-eš:"

Op. Cit., p. 217; 218 (lines 6-9).

¹⁷⁶ "10) ká é-gal-la-ni ù-mu-gub 11) lú-na-me inim-mu èn nu-bi-tar:"

Ibid., (lines 10-11).

¹⁷⁷ دهقی نویسنه که ده لیت: شو-سین، پادشای به هیز، پادشای نور، پادشای هرچوار لای جیهان،

په یکه ریکی بۆخوی له و زپره دروست کرد که له وولاتی گهلی سو به تالان هینای. برهوانه:

Edzard, D. O., "Neue Inschriften zur Geschichte von Ur III unter Šūsuen," *AfO* 19 (1959-1960), Text 1, Col. III, l. 20-29.

¹⁷⁸ Gadd, *Op. Cit.*, p. 608; Edzard, D. O. (*apud*), *The Near East, The Early Civilizations*, (ed. J. Bottéro, E. Cassin and J. Vercouter), London, 1967, p. 144.

شالوو پهلامارهه كهوته بهرگري و خق پاراستن، به تايهقي له بهرامهر هاتنه ناوهوي ناموري يه كان و شالواه كانيان بۆ سهر سنوره كان دهولت، سهرباري له بهريه ك ههلهوشان و له شيرازه دورچووني ناوخويي.¹⁷⁹ ههرچهنده ئيبسي-سين *Ibbi-sîn* (٢٠٢٨-٢٠٠٤ پ.ز.) لهشكركيشي يه كي كرده سهر سيمورروم (سالي ٣٩ ههميني فرمانره واپي يه كه ي)، بهلام بارودوخه كه به گشتي بهرهو لاوازي و داتهيني زياتري ئيمپراتوري دهچوو، ههرتبه ژيردهسته كان يه ك له دواي يه ك دهستيان كرد به بانگي سهر به خوي ههلدان. تهها ناموري يه كانيش نه بوون كه فشاريان خستبووه سهر نور، بهلكو خوري يه كانيش كه لهم كاته دا چالاك بوون، له برهه سهندن و قهله مرهه فراوان كردنياندا بهردهوام بوون، به تايهقي له ناوچه كان سيروان و سهرووي روزههلاتي ديجه و باكوري ميسو پوتاميا بهرهه ناوچه ي خابور. هم فراواني و پهل كيشانه به پروني له ووردبوونهوه له ناوه كه سي يه كان دهرده كه ويت كه لهو ناوچانه دا بهرچاو ده كهون.¹⁸⁰

ئيمپراتوري نور گورزي كوشنده ي له روزههلات و باكوري روزههلاتهوه خوارد، له هاوپهيماناني عيلامي و سوي. له دهقه ئه ده ي يه كان پاشتردا، شيني شاره ويران كراوه كان سومهر، گوتي يه كانيش له گهل هاوپهيمانه كان و داگير كه ره كاندا ناو ده بن.¹⁸¹ ههنديك لهو بره واپه دان كه ئيبسي-سين له پيشدا له گهل عيلامي يه كان و سوي يه كاندا هاوپهيمان و هاوكار بووه بۆ بهر گرتن به ته ماعكاري يه كان ئيبسي-ئيررا *Išbi-Erra* ي فرمانره واپي شاري ئيسن *Isin* ي ژير دهستي نور خوي، بهلام ههردوو لا له پاشدا رايان گورپوه و دژ به پادشاي نور وه ستاونه ته وه. هوي هم بۆ چوونه دپاچه-ميسوويه كي ئيبسي-ئيررا يه كه باوه واپه- بهلام به يي بووني بهلگه ي ته واپه- هي كه ميك پيش رمان

¹⁷⁹ بۆ ليكلينه وديه كي وورد سه بارهت بهم گورانانه، بره وانه:

Edzard, *Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonien (ZZB)*, p. 30-45.

¹⁸⁰ Wilhelm, *Op. Cit.*, p. 10; Gadd, *Op. Cit.*, p. 603.

¹⁸¹ Kramer, S. N., *Ancient Near Eastern Texts (ANET)*, Princeton, 1969, pp. 613; 614; 615; 616.

ئىمپراتورى ئور يىت،¹⁸² تايىدا ھاتوۋە كە ئىشى-ئېرپا: "لە كابرەي سوبارتو و عىلامى دا،"¹⁸³ -واتە شەپى لە گەل سوبارتويە كان و عىلامى يە كاندا كەرد- و ھەروەھا نووسىنى سەر شىۋە جگەرىكى لە قور دروست كراو كە لە شارى مارى دۆزراۋەتەۋە كە بە راشكاۋى تايىدا ھاتوۋە: "سوبارى يە كان ناردىانە لاي ئىشى-ئېرپا و (ئەججا) بە لايە كەي تردا بايان دايەۋە، (بۆيە ناۋەپۇكى نووسىنى سەر) ئەم جگەرە بەم شىۋە يە ھات."¹⁸⁴ ئىشى-ئېرپا ئەۋەندەي ھىز ھەبوۋە بەسەر سوبارتو دا سەر بگەۋىت و زىنوم ¹⁸⁵ Zinum ى فەرمانرەۋاي بە دىل بگرىت و خەمازىش تالان بكات، ھەروەك

¹⁸² Gadd, *Op. Cit.*, p. 616.

بەلام گىلب لاي وايە ھى سەردەمىكى دواتر يىت، لە پاش رمان ئىمپراتورى و گرتى ئور:

Gelb, *HS*, p. 39,

ئەو كاتەي ئىشى-ئېرپا دەبوايە ھىزو دەستەلاق خۇي بچەسىپىتت بە دەر كەردىن سوپا يىگانە كان كە لە كاتى شالاۋە كەيانەۋە لە وولاتى سومەر جىگىر كرابوون.

¹⁸³ لەم سەرچاۋە يەۋە ۋەرگىراۋە:

Gelb, *HS*, p. 39.

¹⁸⁴ Rutten, M., "Trente-deux modèles de foies en argile inscrits provenant de Tell-Hariri (Mari)," *RA XXXV* (1938), No. 1, p. 43-44.

لە رۆژھەلەتتى نىزىكى دىرىن دا، بە تايەق لە مېسوپۇتامىيادا، بۇ رەمىل لېدان و فال گرتەۋە ئازەلىك دەكرايە قوربانى و سەردەپەردا و جگەرەكەي، ھەندىك جارىش زراۋەكەي يان دلەكەي يان سىيەكەي، بەلام بەزۇرى جگەرەكەي لەلەيەن ئاخوندىكى تايەتەۋە دەخوئندرايەۋە. گوايە لەسەر ئەو ئەندامە ھەموو نىشانەكان دەردەكەۋىتن كە دۈرۈزىيان پىشان دەدا. بەشەكان ئەم ئەندامەنەش ناۋيان ھەبوو و ھەر نىشانەيەكەش واتاي تايەتەي خۇي ھەبوو، بۆيە بۇ ئاسان كارى و فېربوون مۇدىلى ئەم ئەندامەنەيان لە قور دروست دەكرد و ھەموو ئەو ناو و نىشانەۋە ووردەكارىيانەيان لەسەر دەنۋوسى، تەننەت لە ئەنەدۆل جگەرىكى لە برونز دروست كراو دۆزراۋەتەۋە. ئەم مۇدىلە قورەش كە لىرەدا باس كراۋە يەككىكە لەمانە.

¹⁸⁵ ئەم ناۋە يىشتەر بە *Zi-gu-la-e* و *Zi-gu-um-e* دەخوئندرايەۋە، بۇ باس و خواسى ئەم ناۋە

بەروانە:

Gelb, *HS*, p. 19; 38,

نامه‌ک‌ه‌ی 'پوزور-شولگی' *Puzur-Šulgi* ی فەرمان‌ده‌وای 'که‌زاللو' *Kazallu* بۆ
 ئیپی-سینی سه‌روه‌ری ئاماژه‌ی بۆ ده‌کات.¹⁸⁶ ئەم ئاماژه‌یه‌ی ئەم نامه‌یه بۆ خه‌مازی
 یه‌کیکه له دواترین ئاماژه‌یه‌کی تا ئیستا زانراوی سه‌رچاوه نووسراوه‌کان بۆ ئەم شارو
 له‌هه‌مان کات دا ناوچه و ده‌وله‌ته کوردستانی‌یه دێرینه.

---

¹⁸⁶ Michalowski, *Op. Cit.*, p. 255.

به‌شی سیّ یه‌م

(ا) نووسینتیکی نوئی پادشائیدی—(ن)—سین، پادشای

سیمورروم

(ب) سیمورروم وئیدی—(ن)—سین ی پادشای

(۱) نووسینتیکی نوئی پادشائیدی (ن) - سین،

پادشای سیموروم

نوسینه که:

نهم نووسینه شاهانه نوئی یه لییره دا رونووسی خه ته که ی (Transcription=) و خویندنه وه که ی (Transliteration=) و ودرگترانه که ی (Translation=) پیشکش ده که ی، له هاوینی ۱۹۹۳ وه له ننتیکه خانه ی سلیمان دا به ژماره ی ۱۶-س م پارتراره.^۱ رونووسی نووسینه که کاری نوسه زی نهم باسه یه که هر له همان سالدا

---

^۱ سهروردی دوزینه وه و پاراستن و به ننتیکه خانه گه یشتی نهم به ردو بارو دۆخه که ی پیایدا تیپه ری دراماتیکی بوون. جیگای خوینی لییره دا، با به کورتیش بیت، باسی بکه ی، هیچ نه بیت وه ک سوپاس و پترانیتیک بۆ پاله وان سهرورده که که قابل نه بوو، سهرباری هه ژاری و ده ست کورتیی خۆی، به رده که به قاچاغچی بان و بازرگانان ننتیکه ی نفروشت، نهم که سه ش شهیدی به ریتر 'غریب هله دن' بوو. نهم به سهرهاتم له کاتی خۆیدا له دهمی شهید خۆیه وه بیستوه و من لییره دا وه ک خۆی، به لام به کورتی، ده یگترمه وه. یه کیک له جوتیاره کانی گوندی 'قهره چه تان' که له دامینی باشوری پیره مه گرونه، له ناوه راستی هه شتاکانی سه ده ی رابوردوودا له زهوی یه کی به ردی دا که نزیکه ی چهند سه ده متریکی که له باشوری رۆژناوای گونده که وه یه، خهریکی جووت ددبیت و له کاتی کیلانی ددروپشتی دارتویه کی گهره ی زهوی یه که دا نهم به رده دپته سهر. نهم جوتیاره به رده که ده باته وه و له حه وشه ی ماله کهیدا ده یکاته خویرزگ، هه تاکو شهید، که نهم کاته پشهمه رگه یه کی ی. ن. ک. بوو، چاوی پنی ده که ویت و دهرک به گرنگی و به های میژوویی ده کات. بۆیه له گهل جوتیاره که قسه ده کات و داوای لی ده کات به شتوده کی گونجاو بیباریتریت. به لام گونده که، وه ک چواره هزار گونده که ی تری

له‌بەر بەردەکه خۆی ڕونووسی کردووەتەووە، له پاش دا له ۱۹۹۷دا خویندنه‌وه و وه‌رگێڕانیکی سه‌ره‌تایی له لایه‌ن هه‌ردوو خاتوو 'رافیده عه‌بدوللا قه‌رده‌اغی' و نووسه‌روه‌ه بلاو کراوه‌تە‌وه.^۲

بەردە که ڕه‌نگیکی که‌وه‌یی کالی هه‌یه و له جوری لایمستۆن (=Limestone) ه و قه‌باره‌ی ۲۷ × ۳۷ × ۷۶ سم ه. شیکاری جیۆلۆجی‌یانه‌ی بەردە که له لایه‌ن به‌ڕێوه‌به‌ری

کوردستان، له سالی ۱۹۸۸ دا که‌وته به‌ر شالای ته‌نفال و تاروما‌ر کرا و به‌رده‌کش و دک که‌ل و په‌لی تری ماله‌که، بوو به‌ ژێر وێترانه و دارو به‌ردووی دێ یه‌که‌ود. به‌رێز هه‌له‌دنی، که له‌پاش ته‌م شالاوانه‌دا له شاخ و کێوه‌کانی ده‌وره‌په‌شی ناوچه‌که بوو و ها‌نبوه‌وه بۆ چالاکی پێشمه‌رگانه، توانی به‌ ته‌ئینی و زۆر به‌ نازایانه و بوێرانه به‌رده‌که له‌ژێر خاک ده‌ره‌جێته‌وه و له شوێنیکی بێ ترس بۆ پاراستن بېشارێته‌وه. ته‌م کاره له راس‌تیدا پاله‌وانانه بوو، چونکه سه‌رباری ته‌ودی که خۆی پێشمه‌رگه بوو و له‌گه‌ل ڕژیم دا له شه‌ر دا بوو، سزای بوون له ناوچه‌کانی دێهاته خاپوور کراوه‌کان و ده‌روه‌ی شه‌ره‌کانیش بێ لێتی‌چانه‌وه کوشتن بوو. خو‌شبه‌ختانه به‌رێز غه‌ریب هه‌له‌دنی توانی به‌رده‌کش و ژیا‌نی خو‌شیشی تا پاش راپه‌ڕینی دوا‌ی جه‌نگی که‌نداوی ۱۹۹۱ بپاریزێت، به‌تایه‌تی که ته‌م‌ها خۆی شوێنی حه‌شاردان به‌رده‌که‌ی ده‌زانی. له ۱۹۹۳ دا به‌رده‌که‌ی ده‌ره‌جێته‌وه و له‌ڕێی لێپه‌رسا‌وی مه‌که‌بی راکه‌یاندنی مه‌له‌بهن‌دی سلێمانی ی. ن. ک.، به‌رێز ته‌حمه‌د حه‌مه‌ه سال‌ح و به‌ڕێوه‌به‌ری ته‌له‌فزیۆنی PUK له سلێمانی به‌رێز عه‌باس عه‌بدول‌ڕه‌زاق، به‌بێ به‌رامبه‌ر پێشکه‌شی ته‌تیکه‌خانه‌ی سلێمانی کرد. گو‌یی نه‌دا به‌و هه‌موو هه‌ول و ته‌قه‌لایه‌ی قا‌چاغ‌چی و تالان که‌رانی شوێنه‌وار که له‌گه‌لی دا‌بان بۆ فرۆشتن و به‌ردنی بۆ ده‌روه‌ی وولات. ته‌م‌ها مه‌ردی و گو‌ردیی ته‌م بیا‌ود بوو که ته‌م پارچه‌ به‌نرخ و به‌به‌هایه‌ی له‌ فوتان ڕزگار کرد و بۆیه‌شه به‌رده‌که له‌وکاته‌وه ئێتر به‌ به‌رده‌که‌ی شه‌هید غه‌ریب هه‌له‌دنی ناسرا و منیش له‌م باسه‌دا هه‌ر به‌و ناوه‌وه ناوی ده‌بم. له باسی که‌سانی و دک غه‌ریب هه‌له‌دنی‌دایه که هێ‌من ده‌لێت: زۆرن له‌ کورده‌واریدا له‌وانه‌ی "به‌شه‌ره‌فه‌وه ژیا‌ون و به‌شه‌ره‌فه‌وه ده‌مرن و می‌ژوو‌ش له‌ بېریان ده‌کات،" به‌لام ئێمه‌ غه‌ریب هه‌له‌دنی له‌ بېر ناکه‌ین.

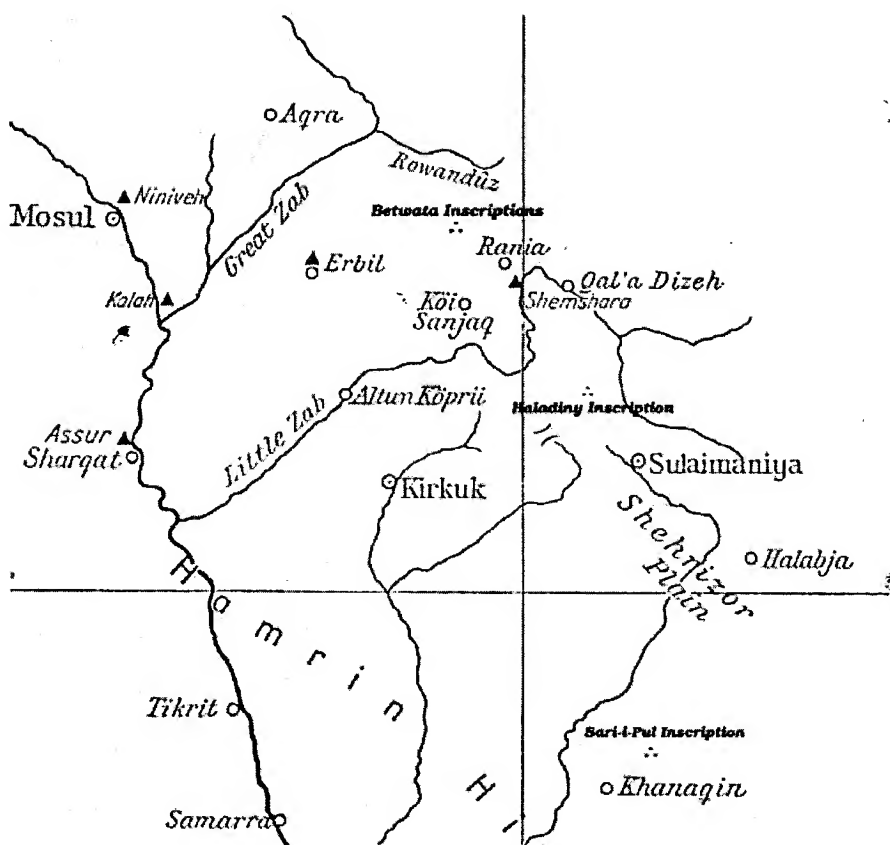
² قه‌رده‌اغی، رافیده عبدالله و کوزاد محمد احمد، "صخره‌ غریب هه‌له‌دنی: حقائق و معلوما‌ت و ئاث‌قبه"،

هه‌زارمێرد ۱ (۱۹۹۷)، ل. ۱۱۵-۱۲۳.

دهستگای مالیی جیولوجی پاریز گای سلیمانی، بهرپر 'موحه محمد نه محمد رحیم' دوه، دهری خست که له لایمستونیکي نهدامی (=Organic) پتک هاتووه که بۆ دۆلومایت (Dolomite) گؤراوه، سهختیه که ی به پتی پیوهری مؤس ۳,۵ Mohs پله یه و تیکتیکي کلسی نهدونی تیدایه. بهرده که لهو پتکهاته یه یه که له جیولوجیادا به 'پتکهاته ی قه مچوغه' ناسراوه، که پتکهاته یه کی ناوچه ی یه به ناوی دلی قه مچوغه وه ناو نراوه که هر له زنجیره چیای سورداشه له نریک پیره مه گرون.^۳ نهمه بهلگه یه بۆ نهوهری که نووسینه که له کاتی خزیدا له ههمان نهم ناوچه یه دا نووسراوه و مادده ی خزمالی نهم شوپنه ی بۆ به کار هاتووه. ده شیت نهوهری ههلبه پتکینین که یه کییک له ناوه جوگرافی یه کانی له نووسینه که دا هاتوون، له گوندی قهره چه تان. یان نریکی دا بووه، به پتی نهوهری نووسینه که ی تیادا دۆزراوه تهوهر که بۆ یادهوهری سهرکهوتنی بووه به سهری دا.

بهرپر ههله دنی ههوالی گرنگ و سهرنج راکیشی تری پتی بوو سهبارت به بوونی شوپنهواری تر به قهه شاخه سهخته که ی پشت گونده کهوهر. بۆ نهم مه بهسته، دایهری شوپنهواری سلیمانی لیژنه یه کی بۆ سهردانی شوپنهوهره که و دهووروشتی پتک هیتا که نووسهریش تیایدا نه نام بوو. له پتشدایا، راسته وخۆ له پشت گونده کهوهر، دوو ریز شوره ی دریزی له گاشه بهرد بنیات نراو هه ن که کاتی خۆی ده می دۆله بهردینه تهسکه که یان داخستووه بۆ پاراستنی دژه شاخوای یه که ی ناو دۆله که که تا ناوقه دی شاخه که کشاوه و ئیستا شوپنهوهره کانی ماون. له پشت شوره کانهوهر نه خشیکی ههله که ندرای قهه شاخ هیه که به داخهوه زۆر خراب به بهفرو باران داشۆراوه و سراوه تهوهر. نهم نه خشهش بۆ یه کهم جار له لایه ن بهرپر ههله دنی یه وه بینهراوه و دۆزراوه تهوهر.

^۳ بروهانه: ههمان سهرچاوه ی پتیشوهر، ل. ۱۱۶، پهراویزی ۲.

نەخشەی ژماره ۵: شوینی دۆزینهویدی نووسینه کانی سهریول و ههلهدی و بیتواته.

بابه ته که ی بریتی به له شیوهی پیاویک که کلاویکی شیوه نهاسراوی له سهردایه و له دواوهی دوو تالی درێژ و باریکی پێوه به بۆ خوارهوه شوپ بوونه تهوه. بهرگیتی کورق تا سه رهژنۆی له بهردایه و شتیکی به دهسته وهیه که به ته ورزین دهچیت. سهراوهی زۆر له وورده کاری به کانی، زۆر نارهحهتی کردووه بتوانریت میژوویه کی ووردی بۆ دیاری

بکریټ. هەرچه‌نده به رواله‌تی گشتی نه‌خشه‌که‌دا زیاتر له‌وه ده‌چیت هی سه‌رده‌میکی
 دره‌نگتر له سه‌رده‌می ئیددی-(ن)-سین بیت، له‌وانه‌یه هی سه‌رده‌می ئیرانی‌یه‌کان
 (میدی‌یه‌کان؟) بیت، نه‌گهر هی لوللوی‌یه‌کانی سه‌رده‌می ئاشورناسیرپالی دووهم نه‌بیت.

وتیه‌ی ژماره ۱۲: پلیکانه‌کانی له شاخی پیرمه‌گرون هه‌لکه‌ندراون، له‌پشتی ئه‌و شوپنه‌وه که
 نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دن تیا‌دا دۆزراوه‌ته‌وه.

ئاشورناسیرپال له سالتنامه‌کانی دا باسی شالاو بردنه‌ سه‌ر و داگیرکردنی شار و
 ئاوه‌دان‌یه‌کانی دامین و قه‌دپالی کتیی نیموش (=پیرمه‌گروون) ده‌کات که
 گه‌وره‌شاریان 'بunasī' بووه و فه‌رمان‌ه‌واکه‌ی 'موساسینا' *Musasina*⁴
 ناویک بووه.⁴ زیاتر بۆ سه‌روه‌ه به‌ دۆله‌که‌دا و له‌ نیوانی زه‌ردو ماهی چیاکه‌دا، زۆر

⁴ Grayson, *RIMA 2*, A.O.101.1 (No. 1), ii 33b-38, p. 204.

شوئنه‌واری گرنگی تر ده‌بیران، ژماره‌یه‌ک پلیکانه و راره‌و و رپچکه‌ی له به‌ردی شاخه‌که داتاشراو (بروانه وینه‌ی ژ. ۱۲) و زۆر شوئنه‌واری قولله‌و حه‌سار و شورا و له سه‌رووی ئه‌مانه‌شه‌وه تاقیک‌ی پچروکی له قه‌د شاخ هه‌لکه‌ندراو (نزیکه‌ی ۳۰سم × ۳۰سم) که بێ خواوه‌ندیکی له‌سه‌ر ته‌خت دانیشتووی سه‌ر لڅ کراوه‌ی تیدایه. هه‌موو ئه‌مانه ده‌شیت ئاماژه بن بۆ بوونی یه‌کیک له‌و شارانه‌ی ئاشورناسیرپال باسی کردوون و له‌وانه‌شه‌ پیش ئه‌و پایته‌ختی یه‌کیک له‌و فه‌رمانه‌روایانه‌ بوویت که ئیدیدی-(ن)-سین به‌زاندوونی و به‌بۆنه‌یه‌وه ئه‌م میلی سه‌رکه‌وته‌ی که به‌رده‌که‌ی غه‌ریب هه‌له‌دنی‌یه، له‌م شوئنه‌دا، له‌ده‌م ده‌رگای شاره‌که‌ی دا دانابیت.

بگه‌رپینه‌وه بۆ لای به‌رده‌که، نووسینه‌که‌ی دابه‌ش کراوه‌ته سه‌ر دوو سترون که ۱۰۰ دێری ماون. وا پێ ده‌چیت دێری تر له به‌شی خواوه‌وه هه‌بوون، چونکه کلێشه‌ی نه‌فهرت و تووک که له زۆربه‌ی نووسینه‌کانی له‌م جۆره‌دا هه‌بوون، دیار نیه. هه‌رچه‌نده، له لایه‌کی تروه ده‌سته‌واژه‌ی «*Ni-iš-ba LUGAL 8 ku-li-ši*»^d که له کۆتایی نووسینه‌که‌دا هه‌یه، ده‌کریت ده‌سته‌واژه‌ی داخستنی ده‌قه‌که‌ بیت، هه‌روه‌ک چۆن له سه‌ره‌تاش دا ده‌سته‌واژه‌ی ده‌ست پێ کردن و کردنه‌وه‌یه. خه‌قی نووسینه‌که‌ له خه‌قی نووسینه‌کانی تری ئیدیدی-(ن)-سین که له بیتواته‌ دۆزراونه‌وه (چوار پارچه‌یان له ئه‌تیکه‌خانه‌ی عێراقی له به‌غدا و یه‌کیکیان له ئه‌تیکه‌خانه‌ی ئورشه‌لیم-قودس)، جیاواز نیه. به‌گشتی رۆخسار و رۆاله‌قی خه‌قی سه‌رده‌می ئه‌که‌دیی کۆن Old Akkadian ی پتوه‌ دیاره، بۆ نمونه وه‌ک به‌کارهێنایی نیشانه‌ی LUM بۆ ده‌ربڕینی ده‌نگی *TI, nūm* بۆ *dī* و *GA* بۆ *kā*. هه‌ردوو شافه‌ر Shaffer و فاسه‌رمان Wasserman که نووسینه‌که‌ی ئیدیدی-(ن)-سین ی ئورشه‌لیم (ID 4) یان بلاو کردووه‌ته‌وه،^۳ تییینیان

^۳سوپاسی تایه‌تیم بۆ به‌رێز د. ناان. فاسه‌رمان N. Wasserman ی زانکۆی عیبری له ئورشه‌لیم-قودس که ده‌قی باسه‌که‌ی خۆی و شافه‌ری بۆ ناردم و رپگای دام پیش بلاو بوونه‌ودی بۆ ئه‌م باسه‌م

کردووه که به‌ها دهنگی به‌کائی نیشانه‌کائی نووسینه‌کئی ئورش‌لیم، که بۆ نووسینه‌کئی ئیمه‌ش (=هه‌له‌دن) دروسته، له هه‌مان نیشانه‌کائی نووسینه‌کائی ئیشنوننا *Ešnunna* ی سه‌ره‌تای سه‌رده‌می بابلی کۆن EOB ی‌شدا هه‌ن.⁶ به‌کاره‌تانی ئامرازی په‌یوه‌ندی (=Preposition) ی وه‌ک *ina* له‌جیاتی *in* و *ana* له‌جیاتی *an* به‌لگه‌ن بۆ ده‌میکی دواتر له‌ سه‌رده‌می ته‌که‌دی کۆن. نووسینه‌کئی ئورش‌لیم بۆ تیگه‌یشتن له‌ ووشه‌ی *teništum* ی دێری ۱۳ ی نووسینه‌کئی هه‌له‌دن یاریده‌ده‌ر بوو، چونکه‌ ته‌م ووشه‌یه‌ له‌ ویشدا هاتووه و بۆ واتای "خه‌لک" به‌کار هاتووه، هه‌رچه‌نده‌ ووشه‌یه‌که‌ له‌ نووسینه‌کائی سه‌رده‌می ته‌که‌دی کۆن دا نه‌هاتووه.⁷ نووسینه‌کئی هه‌له‌دن، به‌ پێچه‌وانه‌ی هه‌موو ته‌وان تری ئیددی(—ن)—سین هوه، له‌ ده‌قه‌که‌دا له‌ که‌سی سینه‌مه‌وه ناگۆرێت بۆ که‌سی به‌که‌م. جیگای سه‌رنجیسه‌ که‌ له‌ هه‌ندێک دێردا، وه‌ک دێره‌کائی ۵، ۴۱، ۴۶، ۸۰ و له‌وانه‌یه‌ ۶ و ۷ ی‌ش، ووشه‌که‌، به‌ پێچه‌وانه‌ی نه‌ریی نووسینی میخیی ته‌و کاته‌وه، تا کۆتایی دێره‌که‌ درێژ نه‌بووه‌ته‌وه.

وا لێره‌دا خوێندنه‌وه و وه‌رگیرانی ده‌قه‌که‌ ده‌خه‌ینه‌ پێش چاو:

به‌کاری به‌یتیم. رونه‌وسیکی. رهنه‌وسه‌کئی بۆ ناردم که‌ له‌ ژماره‌ی (2003) ZA 93 دا چاوه‌پوانی بلاوبونه‌وه‌ بوو. هه‌روه‌ها ده‌ییت سوپاسی خاتوو پروفیسۆر ئورسولا زایدل Ursula Seidl ی‌ش بکه‌م که‌ له‌هه‌مان باس دا به‌شدار بووه و له‌لایه‌ن هونه‌ری نه‌خش و نیگاره‌کان و ئایکۆتۆگرافی نه‌خشه‌کئی ئورش‌لیمی کۆلیوده‌ته‌وه و ته‌ویش رهنه‌نامه‌ندی خۆی له‌سه‌ر ناردنی رهنه‌نوسی باسه‌کئی بۆم، ده‌رپه‌یوو.

⁶ Shaffer, A. and N. Wasserman, "Iddi(n)-Sîn, king of Simurru: A New Rock-Relief Inscription and a Reverential Seal," ZA 93 (2003), p. 36.

⁷ Shaffer and Wasserman, p. 13-14.

شاه‌فر و فاسه‌رمان ده‌لێن: "تا ئیستا ته‌م‌ها له‌ ده‌قیکی بۆغازکۆی دا هاتووه وه‌ک فۆرمیکی جیاوازی فۆرمی باوی *tenêštu*, "خه‌لک" (په‌وانه: AHW. 1347s.v.)."

- 1) [x-x] ^dNi-[iš-ba]
- 2) [PA?] LUGAL 8 k[u?]-[li?-ši?]
- 3) ki-nu-[um]
- 4) ^rd¹ I-di-^dEN.Z^rU¹
- 5) [LUG]AL da-núm
- 6) [LUG]AL Si-mu-ri-im^{ki}
- 7) NUN^dINANNA [x?]
- 8) i-di-šum-ma
- 9) ^dNi-iš-ba
- 10) [be]-el-šu
- 11) [kak?]-kà-am
- 12) [da]n?-na-am
- 13) [t]e-e-n^re¹-eš₁₅
- 14) [ma]-tá-tim
- 15) [ma]-at Ša-gi^{ki}
- 16) [ú-ḥa]-li-iq
- 17) [... ...]-GA-TI
- 18) [... ...]-šu-nu
- 19) [... ...]-IZ-[x]-GA
- 20) [ma-at] Te-ni/li-mu^{ki}
- 21) [ú-ḥa-l]i-iq
- 22) [... ...]-ta/ša-am
- 23) [... ...]-[š]u?-nu
- 24) [i-ne]-er
- 25) [... ...]-ar^{ki}
- 26) [ú-ḥa]-[l]i-iq
- 27) [... ...]-uš-nu
- 28) [... ...]-šu-nu
- 29) [i-ne]-er
- 30) [... ...]-na^{ki}
- 31) [ú-ḥa]-li-iq
- 32) [... ...]-lum-a-tal

- 33) [... ...]^[GİŞ]GU.ZA
 34) [ma-at] Si-mu-ri-im^{ki}
 35) [i]-ne-er
 36) [ma-a]^rl^r ʔ-bi/ne-šum^{ki}
 37) [ma]-^ra^t Ša-ri-da-hu-um^{ki}
 38) [iṣ]-ba-at
 39) [...] ʔHul?-gi/zi^ʔ-za-tal
 40) [...]GA/AM?-ri-^rni^ʔ?-we
 41) [be?]-li-šu-nu
 42) [...] ^rmúš^ʔ/suh-iš^ʔ-ti
 43) [ma?-at? ...]-ti-na-ab-ba-ša-we^{ki}
 44) [ú-ha]-li-iq
 45) [... ...]-li-li
 46) [... ...]-šu-nu
 47) [i]-ne-er
 48) [m]a-at Hal-ma-an^{ki}
 49) ma-at Be-e^{ki}
 50) [iṣ]-ba-at
 51) [An?]-nu-ba-ni-ni
 52) [LUGAL Lu-lu-bi]-^rim^{ki}

شکاو ی؟

ستونی II:

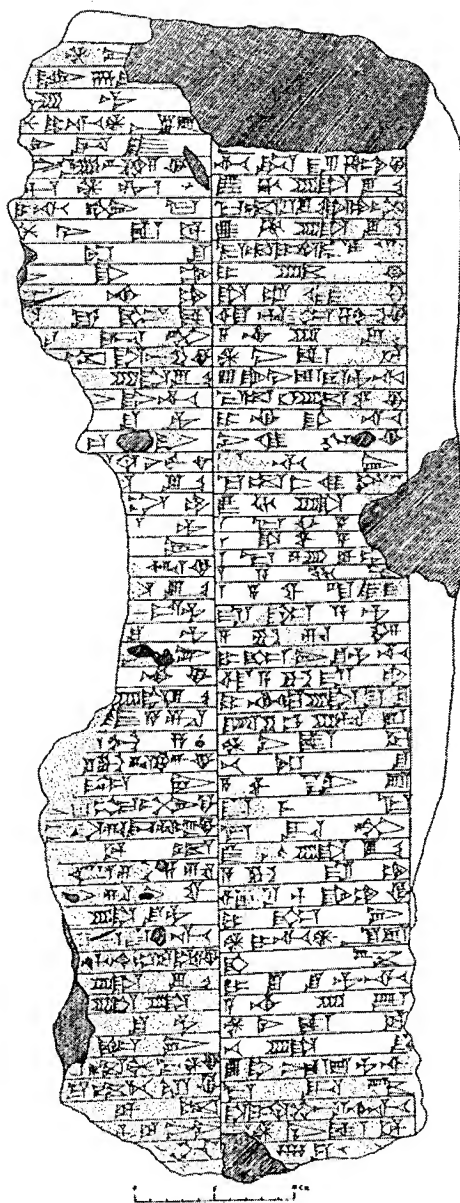
(نریکه ی بیتج دیږ شکاون)

- 58) Ti-da-luh-ha-am^{ki}
 59) ú-ha-li-iq
 60) ma-at Ši-ik-ša-am-bi^{ki}
 61) ú-ha-li-iq
 62) ma-at I-te-ra-áš-^rwe^{ki}
 63) I-tu^{ki}

- 64) Ša-um-mi^{ki}
 65) ù 'Hu¹-b'i/'n¹e-za-gu^{ki}
 66) a-na še-e[p]
 67) ^dNi-iš-ba
 68) ú-kà-ni-is-sú-nu-ti
 69) ma-at Ut-tu-we^{ki}
 70) i-na qá-ti
 71) kak-mi-im^{ki}
 72) 'ut(?)¹-ti-ir
 73) ma-at Kak-mi-im^{'ki}
 74) ú-ḥa-li-[iq]
 75) ^mMa-d/ki-a-[x]
 76) ^mŠa-wa/i/pi-a-[x]
 77) ^mMa-gi-ba-'bi/am/ta¹
 78) ^mA-ḥa-'tum¹
 79) ^mA-wi-la-núm
 80) ra-bí-a-nu
 81) A-mu-ri-im
 82) i-ne-er-šu-nu-ti
 83) ù A-mu-ra-am
 84) i-na kúl-le-'e¹-šu
 85) iṭ-ru-<<u₄>>-us-sú
 86) ^dNi-iš-ba
 87) be-el-šu
 88) a-wa-as-sú
 89) 'iš¹-me-ma
 90) ma-tá-tim
 91) ú-'ḥa¹-li-iq
 92) A-mu-ra-am
 93) 'ü¹ Si-maš-kà-am^{ki}
 94) i-ne-er
 95) ^dI-dì-^dEN.ZU
 96) qar-dum
 97) i-lu-šu-nu-ti
 98) a-na še-ep

- 99) ^dNi-iš-ba
 100) be-li-^ʿšu^ʾ
 101) ú-kà-ni-ís-sú-nu-t[i]
 102) ma-tá-tum
 103) ša i-te-bu-^ʿšu^ʾ-na-ti
 104) É^ʾ ^dNi-iš-ba
 105) [LUGAL] 8 'ku?^ʾ-[li?-ši?]

(شکاو ی؟)

شیوهی ژماره ۷: رونووسی نووسینه کهی سهر بهره کهی هملهدنی.

ستون I:

(۱) [x x] خاودند نیـ[شبا، ۲] (داردهست؟) (ی) ۳ نه گوری ۲) پادشایه تیی
 ههشت هه[ریمانه؟] سی ۴ (به) ئیددیـ(ن)ـسیـ^۱ـن^۱، (ی) ۵) [پادشـ]ـای
 بههیز، ۶) [پادشـ]ـای سیمورروم، ۷) میری شاوشکا / ئیشتار ۸) دا. ۹) نیشبا ۱۰)
 [سەر]وهریتی، ۱۱) (به) چه کی ۱۲) [به]هیزی ۱۳) [گه]لانی ۱۴) [وو]لاتانی: ۱۵)
 [وو]لاتی شاگی ی ۱۶) [ویران]کرد، ۱۷) [.....]، ۱۸) [.....]کانیان، ۱۹)
 [.....]، ۲۰) [وولاتی] تینـ/لیمو (ی) ۲۱) [ویران]کر، د، ۲۲) [.....]، ۲۳)
 [.....] [کانـ]بیان ۲۴) [سەر بر]ی، ۲۵) [وولاتی / شاری .....]ـار ۲۶)
 [ویران کـ]رد، ۲۷-۲۸) [.....] (و) [.....] کانیان ۲۹) [سەر بر]ی، ۳۰)
 [وولاتی / شاری.....]ـنا ۳۱) [ویران] کرد ۳۲) [.....]ـلوماتال، ۳۳)
 [.....] ی / سەر (?) تهختی ۳۴) [وولاتی] سیمورروم ۳۵) [سەر] ی بری، ۳۶)
 [وولاتی] ...^۱ـبـ/نیشوم، ۳۷) [وو]لاتی شـ^۱ـاریداخوم ی ۳۸) [گر]ت، ۳۹)
 [...] 'خولـ(?)ـگیـ/زیـ^۱ـزاتال ۴۰) [...] گا/نامـریـتی(?)ـوی، ۴۱)
 [سه]ردار/خواوهنده کانیان (?) ۴۲) [...] 'موش؟/سوخـیشـ^۱ـتی ۴۳)
 [وولاتـ(?)ـی ...]ـتیناباشاوی ی ۴۴) [ویران کـ]رد، ۴۵)
 [.....]ـلیلی، [.....]ـیان ۴۷) [سەر] ی بری ۴۸) [و]ولاتی خللمان، ۴۹)
 وولاتی بیل ی ۵۰) [گـ]رت. ۵۱) [ئانـ]ـوبانینی، ۵۲) [پادشای
 لولوب]ـ^۱ـوم.

شکاو ی (?)

ستوونی II:

(نزیکه‌ی پینج دیر شکاون)

(۵۸) تیدالوخنوم ی ۵۹) ویران کرد، (۶۰) وولاتی شیکشامبی ی ۶۱) ویران کرد، (۶۲) وولاتی ئیتیراش^۱ سوئ،^۲ (۶۳) (شار (؟) سی) ئیتو، (۶۴) (شار (؟) سی) شاومی، (۶۵) و (شار (؟) سی) 'خو' -ب/نیزاگو (۶۸) خستی^۳ به (۶۶) ژیر پیج [ی] (۶۷) خواوهند نیشباوه. (۶۹) وولاتی ئوتووی ی ۷۰) لهده‌ست (۷۱) (وولاتی) کاکموم (۷۲) سه‌نده‌وه (و) ۷۳- (۷۴) (ئه‌بجا) وولاتی کاکمومی خاپور کرد. (۷۵) ماد/ک/قیا- [x]، (۷۶) شاوا/ویا- [x]، (۷۷) ماگییابی/ام/تا، (۷۸) ئه‌خاتوم، (۷۹) (و) ئه‌ویلانوم؛ ۸۰- (۸۱) فه‌رمانه‌وا/ شیخه ئاموری به کان، (۸۲) سه‌ری برین ۸۳-۸۵) و ئاموری به کانی له هه‌ریه‌که‌ی (واتا هه‌ریجی قه‌له‌مه‌روی ئیددی- (ن- سین) گیترایه‌وه دواوه. (۸۶) خواوهند نیشبا، (۸۷) سه‌روه‌ری (ئیددی- (ن- سین) ۸۸-۸۹) ووشه (کان- سی) (= نزاکانی) ئه‌وی بیست (و) ۹۰-۹۱) وولاته‌کانی (بۆ) تارو مار کرد (و) ۹۲-۹۴) ئاموری به کان و سیماشکی به کانی (بۆ) سه‌ره‌ری. (۹۵) (له‌به‌رامبه‌ردا)، ئیددی- (ن- سین) ی ۹۶) پاله‌وان (۹۷-۱۰۱) خواوه‌نده‌کانیانی خسته ژیر پتی خواوهند نیشبای سه‌روه‌ری^۴. (۱۰۲) وولاته‌کانی ۱۰۳) که یاخی بووون؛ (۱۰۴) 'په‌رستگا'ی نیشبا، (۱۰۵) [پادشای] هه‌شت هه [ریمان؟] [یان بنیات نا (؟) / پازانده‌وه (؟) / قوریانی یان پیشکه‌ش کرد (؟)].

شکاوی به کی راده نه‌زانراو.

پافه و له سهر ووتن:

۱) نارېحه ته به دلنیايي يوه نه و وشه يه بزاین که پېش ناوی خواوند نیشبا که وتووه. ده کریت نامرازی په یوه ندی (=Preposition) *a-na* بیت که واتای "بؤ" ده گه ښیت و ده شکریت رسته که رسته ی بانگ (=Vocative) بیت، هر چنده نه مه یان دوور تره. تایا د پریکی تر له پېش هم د پری به که وه ه بوه یان نا، ناتوانریت به هیچ دلنیايي به که وه وه لام بدرېته وه، نه ونده نه بیت ده توانین بلتین زور دووره ه بوبیت. گرفته که له وه دایه که نه و نیشانه میخی یانه ی پېش ناوی خواوند نیشبا ه بوبون و شکاون، گرنگی به کی زوریان بؤ تیگه یشتی ده قه که هیه. نیشبا پېش تریش له پتی نووسینه کانی تری هم پادشایه وه ناسرابوو؛ له نووسینه کانی بیتواته (ID 1, 2, 3)،^۸ سهرپول (ID 5) و نور شه لیم (ID 4).^۹ ههروه ک له دپړه کانی ۸۷ به *be-el-šu* و ۱۰۰ به *be-li-šu* له ده قه دا وه سف دراود، دهرده که ویت که خواوند کی نیرینه بووه. پیناچیت بکریت له گه ل خواوند *Nissaba* دا، که خواوندی میسو پو تامیایی دانه ویله بووه و مینه بووه، به یه ک بزاترین. چونکه، جگه له وه ی له توخدا جیان، خوری به کان که له سهرده می

^۸ ههروه ها پروانه:

Cavigneaux, A. and M. Kerberink, "Nišba," *RIA* 9 (1998-2001), p. 584-5.

^۹ هم ژمارانه ی بؤ ده قه کانی هم پادشایه دانراون (ID 1, 2, 3, 4, 5 ..etc.) له لایه ن شافهر و فاسرمانه وه له باسه نامازده بؤ کراوه که یاندا دانراون له پراویزی ژ. ۲. بؤ نه وه ی خوښه ران و توپزه ران سهریان لی تیک نه چیت و ده قه کان تیکل نه کهن، وام به باشر زان له باسه دا ده قه کان به و نارانه وه باس بکم که باشر پتی ناسراون، نووسینه کانی بیتواته ده کاته ID 1, 2, 3، نور شه لیم ده کاته ID 4، سهرپول ده کاته ID 5 و هه له دنیش د بیتته ID 6.

نه که دی یه وه به شی هره زۆری رهمه ی سیمورروم بوون، بۆ دانه ویله خواوه ند
 'کوموروئ *Kumurwe*، یان هه بوو. کوموروئ فۆرمیککی تری 'کوماربی *Kumarbi*
 یه که هه ندیک جار له لیستی ناوی خواوه ندانی خوری-هیتی دا له جیاتی ناوه که ی،
 'دانه ویله' به زمانی هیتی ده نووسرا.¹¹ ئەمه ئەوه ده که پیت که نیشبا خواوه ندیککی تر
 بووه، خواوه ندی (مینه ی) دانه ویله ی میسۆپۆتامیای نه بووه. تا ئیستا کۆنترین هاتی
 زانراوی ئەم ناوه، له ناوی که سی پادشای سیمورروم دا به شتوی 'کا-نیشبا *KA-Ni-is-ba*
 هاتوو، ئەویش له نووسینه شاهانه که ی ئیریدو-پیزیری پادشای گوتیوم دا.¹²
 له هه مان ئەم نووسینه ی پادشای گوتیومدا وه ک ناوی چیش هاتوو¹³ و له وانه شه هه
 ئەو بیت که وه ک به شی تیۆفۆری ناویکی که سیش له نامه یه کی شاری ماری دا به
 شتوی: *Ha-ab-du-ni-is-pa* هاتوو.¹⁴ سهیر ئەوه یه ناوی نیشبا له نامه یه دا به یی
 نیشانه ی خواوه ندیتی، که هه میشه له پیش ناوی خواوه ندانه وه ده نووسرا، نووسراوه. هۆی
 ئەمه له وانه یه ئەوه بیت که مه به ستیان له نیشبای چیا بوو بیت، نه ک نیشبای خواوه ند. ئەم
 ناوی چیا یه به شتوی نیشبا، ناوی چیا ی 'نیشپی *Nišpi*، یان 'نیشپی *Nispi*، مان یاد
 دینیته وه که ئاشورناسیریالی دووه له سألنامه کانیدا له باسی له شکرکیشی یه که ی بۆ سه
 زاموا تۆماری کردوو.¹⁵ شایانی باسیشه که ناوی خواوه ند نیشبا له لیستی ناوی
 خواوه ندانی ناسراو به *AN=dAnum* دا نه هاتوو.¹⁶

¹⁰ بروهانه:

Wilhelm, *The Hurrians*, p. 52.

¹¹ بروهانه:

Kutscher, *Op. Cit.*, col. iii BT 3, 9'; col. viii BT 2, 8'.

¹² *Op. Cit.*, col. ix BT 2, 3'; col. X BT 3 5.

¹³ Shaffer and Wasserman, p. 11-12.

تیبینی بکه که ئەمان ناوی نیشبا له ددقه که ی ئورشه لیمدا به شتوی *Ni-is-pá* ده خوتندنوو.

¹⁴ Grayson, *RIMA 2*, A.0.101.1 (No. 1), ii 48-49a, p. 205; ii 72b-76a, p. 207.

¹⁵ Kreberink, M., "Die Götterlisten aus Fara," *ZA* 76 (1986), p. 161-204.

(لیسته که له لاپه ره کان ۱۶۸-۱۹۱ دایه).

(۲) *[PA?] LUGAL 8 k[u-li-šil]*: ووشه‌ی *kuliši* له‌راستیدا پر گرفته، به تاییه‌ی به‌هۆی شکاوی و داخوراوی بهره‌که‌شه‌وه له‌شوینی نووسینه‌که‌یدا. به‌لام ههرچۆنیک بیت، هاتنی له‌نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمیشدا به‌شێوه‌ی *ku-li-šil* LUGAL 9 ù له‌ستوونی i، دپری 14 و *ku-li-šū-um* له‌ستوونی v، دپری 1 دا، تیگه‌یشتنی بۆمان ئاساتر کرد. وه‌رگیران و لیکۆله‌ره‌وانی نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم به‌"هه‌ریم" یان "ناوچه" لیکیان داوه‌ته‌وه (**kulišum*)، واته‌یه‌که‌یه‌کی سیاسی یان جوگرافی، که‌وا پێ ده‌چیت بنه‌چه‌یه‌کی نا‌سامیی هه‌بیت.¹⁶ ئهم لیک‌دانه‌وه‌یه‌ به‌لای ئیمه‌شه‌وه‌ په‌سه‌نده، چونکه‌ به‌باشی له‌گه‌ل شوپنه‌که‌یدا له‌رسته‌که‌دا ده‌گونجیت، هم‌له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم و هم‌له‌ نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنیشدا که‌له‌ دپره‌کانی ۱۰۵ و ۸۴ یشدا هاتووه. له‌هه‌ردوو جیگای به‌که‌م و دووه‌مدا وادیاره‌وه‌ک نیشان و ناوبانگ (= Title and Epithet) ی نیشبا، نه‌ک پادشا، به‌کار هاتیبت، به‌و پێ یه‌ی که‌گه‌وره‌خواه‌ندی شانشین پادشای راسته‌قینه‌یه‌ و هه‌موو هه‌ریم و ناوچه‌کان هی ئه‌ون. به‌رپر کرێسپاین، مامۆستای سومیرۆلوجیی زانکۆی لایدن له‌گه‌ل ئهم رایه‌دا نیه‌ که‌خواه‌ندیک وه‌ک پادشای راسته‌قینه‌ی وولات ناو بریت، چونکه‌ تائیس‌تا له‌ده‌قی تردا وا نه‌هاتووه. ئهم رایه‌ به‌لگه‌یه‌کی به‌راو‌وردکارانه‌ی ئه‌قل گره‌، به‌لام هاتنی هه‌مان ده‌سته‌واژه‌ له‌له‌کۆتایی نووسینه‌که‌دا له‌ دپری ۱۰۴-۱۰۵ به‌پێ ناو‌بردنی پادشا، هه‌رچه‌نده‌ نووسینه‌که‌ داخوراوه، به‌لام ئه‌وه‌نده‌ روونه‌ که‌ ته‌نها نیشبا مه‌به‌سته‌ و ناوی که‌سی تری تیدا نیه‌، وامان لێ ده‌کات بلتین ئهم نیشان و ناوبانگه‌ هی نیشبایه‌ نه‌ک پادشا. ئه‌گه‌ر وای دابینین ووشه‌یه‌کی وه‌ک PA (به‌ئه‌که‌دی *hattu* ه، واتا: دارده‌ستی فه‌رمان‌ره‌وایی) له‌پیش

هه‌روه‌ها به‌روانه:

Shaffer and Wasserman, p. 12.

¹⁶ Shaffer and Wasserman, p. 13.

ووشه‌ی LUGAL (به نه‌که‌دی *šarru*، واتا: پادشا) هه‌یه، ئەوا رسته‌که ئەو کاته ناکریت ده‌سته‌واژه‌یه‌کی نیشان و ناوبانگ بیت، به‌لکو ده‌بیته رسته‌یه‌کی هه‌وال به‌خش، شتی‌یک سه‌بارده‌ت به‌وه ده‌لێت که خواوه‌ند داویه‌تی و ئەمه‌ش گه‌رفتی‌یک له‌گه‌ل ووشه‌ی *kīnum* دروست ده‌کات که ناییت له‌باری نۆمینه‌تیف (=رفع) دا بیت. ئەم گه‌رفته‌ی دوا‌یی‌یان ده‌کریت به‌که‌م و کورقی له‌ زانی‌نی زمانی ئە‌که‌دی نووسه‌ری ده‌قه‌که‌ لێک بدریته‌وه که زمانی زگماکی خوری بووه‌ کار‌یگه‌ری ئەم زمانی زگماکه‌شی له‌ شوێنی تری ده‌قه‌که‌دا تی‌بینی ده‌کریت (بروانه‌ تی‌بینمان له‌سه‌ر دێره‌کانی ۹۵-۱۰۱ و ۱۰۲-۱۰۵). له‌گه‌ل ئەمه‌شدا، ئە‌گه‌ر ئەو وه‌رگێهانه‌ی سه‌ره‌وه‌ راست نه‌بیت، ئەوا وه‌رگێهانه‌ی تر که له‌گه‌ل ئەو نیشانه‌ می‌خی‌یانه‌ی که له‌م شوێنه‌دا ماونه‌ته‌وه‌ بگه‌نجیت ئەمه‌یه‌: "خواوه‌ند نیشبا پادشای هه‌شت هه‌رئـ(سی وولاته‌). (خواوه‌ندی) نه‌گۆر. ئیددیـ(سن)ـسین، پادشای به‌هێز، پادشای سیمورروم، میری شاوشکا/ ئیشتار. نیشبای سه‌روه‌ری چه‌کی‌کی به‌هێزی دا‌یه‌." ئەمه‌یان ئاسانه‌تر دێته‌ پێش‌ جاو، هه‌رچه‌نده‌ له‌ شیوه‌دا له‌ گه‌ل دا‌رشتنی ده‌قه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا یه‌ک نایه‌ته‌وه‌. هه‌رچۆنیک بیت، گه‌رفتی ئەم رسته‌یه‌ تا ئەو رۆژه‌ی به‌لگه‌ی نوێ و نووسینی تری هاو شیوه‌ ده‌رده‌که‌ویت، به‌کراوه‌یی ده‌مییته‌وه‌ و ناتوانریت دوا‌ قسه‌ی تیدا بک‌ریت.

بگه‌رپینه‌وه‌ بۆ ووشه‌ی *kulišum*، له‌ دێری ۸۴ یشدا هاتوه‌ و وا دیاره‌ شتی‌کی وه‌ک "نیشتمان" یان "قه‌له‌مه‌رو" ده‌گه‌نیت. ئەوه‌ی زیاتر جی‌گای سه‌رنجه‌، ئەو ژماره‌یه‌ی که له‌م نووسینه‌دا له‌گه‌ل ئەم ووشه‌یه‌دا هاتوه‌، ژماره‌ هه‌شته‌، که‌چی له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا نۆیه‌. وا پێده‌چیت ئەمه‌ ئاماژه‌ بیت بۆ زیاد‌کردنی هه‌رئـتی‌کی تری شان‌شین به‌ داگیر‌کردنی وولاتی‌کی تر له‌ قۆناغی‌کی دواتردا، که قۆناغی نووسینی ده‌قه‌که‌ی ئورشه‌لیمه‌. ئە‌گه‌ر ئەمه‌ راست بیت، واتای وایه‌ که نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دی له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم کۆتره‌. ئەم نیشانه‌، به‌تایه‌تی له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا، نیشانی

شاهانه‌ی نه‌خه‌مینیمان یاد دینیتمه‌وه که داریوشی یه‌که‌م (۵۲۱-۴۸۶ پ.ز.) له نووسینه‌کانیدا به‌کاری ده‌هینا به‌شیوه‌ی: "خشایاثیا ده‌هیونام" *Xšāyaθiya* "*dahyūnam*" = پادشای وولاتان، و پاش چهند دپړیک ژماره‌ی وولاته‌کان ده‌هات که فهرمانپروایی ده‌کردن.^{۱۷}

۴) *Iddi(n)-Sîn*: هم خویندنه‌وه‌یه و وه‌رگټړانه‌که‌ی به 'خواوه‌ند) سین داویه‌تی' یه، به واتای نه‌وه‌ی هم که‌سه به‌خششی خواوه‌ند سینه، له خویندنه‌وه‌و وه‌رگټړانه‌کانی تر شیاوتره. هرچنده ناپیت خویندنه‌وه‌ی به‌شیوه‌ی *Itti-Sîn*، که واتای 'له‌گه‌ل/ هاوالی (خواوه‌ند) سین' ده‌گه‌ټنیت، به‌ته‌واوی به‌دوور بزاین، چونکه نووسینی جووت کونسونانت- که لیره‌دا *tt* یه- بۆ نووسه‌ر مهرج نه‌بووه پابه‌ندی بیت، نمونه له‌سه‌ر نه‌مه ووشه‌ی *i-ti-šum-ma* ی دپړی (۸)ه، که ده‌بوویه *it-ti-šum-ma* بوویه.

۵) *LUGAL da-núm*: هم نیشانه شاهانه‌یه له ه‌ردوو نووسینه‌که‌ی بیتواته (دپړی ۲) و نورشه‌لیم (i 12'; iv 22-23) یشدا هاتووه و پیشتیش 'نهمار-سین' ی پادشای بنه‌ماله‌ی سی یه‌می نور به‌کاری هیټاوه.^{۱۸}

۶) *LUGAL Si-mu-ri-im^{ki}*: هم ناوه جوگرافي‌یه له‌م نووسینه‌دا، ه‌روه‌ک له نووسینه‌که‌ی بیتواته‌شدا هاتووه، به یه‌ک (I) نووسراوه. له نووسینه سومه‌ری‌یه‌کانی بنه‌ماله‌ی سی یه‌می نوریشدا ه‌ر وایه، به پیچه‌وانه‌ی زوړبه‌ی نووسینه نه‌که‌دی‌یه‌کانه‌وه. له نووسینه‌کانی ئیددی-(ن)-سین دا ته‌ها له‌وه‌که‌ی نورشه‌لیمدا به‌دوو (I) نووسراوه: *Si-mu-ur-ri-im^{ki}* (دپړه‌کان: i 13'; iv 2?; iv 20).^{۱۹}

¹⁷ Schmitt, R., *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great/ Old Persian Text-Corpus Inscriptionum Iranicarum*, London, 1991, p. 49.

¹⁸ Shaffer and Wasserman, p. 38.

¹⁹ *Op. Cit.*, p. 25.

(۷) NUN INANNA: هم دیره پر گرفته؛ په کم نیشانه په ک مایته، له لوگوگرامی سومه ری NUN ده چیت که به نه کدی د بیت *rubā'u*، هر چنده همیش له گومان به در نیه. له پروی میژووی یوه، به کارهیتانی هم نیشانه وه ک نیشان و ناوبانگیکی شاهانه له سرده می فرمانره واکانی ئیشنوناوه،^{۲۰} و 'سامسوئلونا' (YOS 147: 35: 9) و همورابی ی بنه ماله ی په کمی بابل له باشور و له لایه ن 'شمشی-ته ده' ی په کم (MARI 3 75 No. 4:9) له وولاتی تاشور، له نارادا بوو. ^{۲۱} له کاتیکدا پیشتریش له یرشیفه کانی بازارگانه تاشوری په کانی 'کانیش' دا له ناوه پاستی نه دژل وه ک نامژه بژ پادشایانی تاشور به کار دهات ^{۲۲} و له همان کاتیشدا نیشان و نازناوی فرمانروایانی دوله ته-شاره کانی نه دژلی نهو سرده مه بوو. ^{۲۳} ته گهر هم خویندنه وه یی نیمه له ده قدا به NUN راست بیت، نهوا همه ده بیت کوترین به کارهیتانی زانروی هم نیشانه. ده بیت نامژه بژ نهوش بکم که له پاش نیشانه ی INANNA وه شوینه واری چند خه تیکی کال بووه وه له مه وایه کدا هن که جیگی

²⁰ بژ همه پروانه:

CAD, Vol. R, p. 397.

²¹ سباردت هم نیشانه و کات و شوینه کانی هاتی، پروانه:

Seux, M.-J., *Épithètes Royales Akkadiennes et Sumériennes*, Paris, 1967, pp. 251-6.

به لام په کم پادشایه ک که له سرچاوه یه دا وه ک په کم نه لگری هم نیشانه نامژه ی بژ کرایت 'توکولی-ننورتا' ی په کم (۱۲۴۴-۱۲۰۸ پ.ز.) ی تاشوره. سباردت به نامژه بژ شمش-ته ده، پروانه:

The Chicago Assyrian Dictionary (CAD), Vol. R, p. 397.

²² Larsen, M. T., *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Copenhagen, 1976, p. 369.

²³ بژ همه پروانه:

Veenhof, K. R., "Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia," *Civilizations of the Ancient Near East*, (ed.: Jack Sasson), Vol. II, New York, 1995, p. 866.

نیشانه‌ی کی تیدا ده‌بیت‌هوه، به‌لام له‌کاتی ږونووسی نووسینه‌که‌دا هیچ نیشانه‌ی کی میخی ته‌واو نه‌ده‌بینرا و زیاتر وا یی ده‌چیت که هیچ نیشانه‌ی کی تر نه‌بیت. خویندنه‌وه‌ی لوگ‌گرامی سومه‌ری INANNA به‌شاوشکا، که هاوتای خوری ئیشتاری نه‌که‌دی و ئینانای سومه‌ری بووه، شتیکی دوور نیه، به‌تایه‌تی که سیمورروم خاک و خه‌لکه‌که‌ی خوری بوون.

(۱۲-۱۱) *[kak?]-kà-am [da]n?-na-am*: ئەم ږسته‌یه‌ش هه‌ندیک گرفتی تیدا هه‌یه، چونکه ده‌توانین بلین تاکه نیشانه‌یه‌ک که له‌گه‌ل پاشماوه‌کانی یه‌که‌مین (?) نیشانه‌ی دیری ۱۱ و له‌همان کاتیشدا له‌گه‌ل واتای ده‌سته‌واژه‌که‌دا بگوئجیت، نیشانه‌ی KAK که واتای چه‌ک ده‌به‌خشیت. لیره‌دا ږسیاره‌ ئه‌وه‌یه ئایا ئەم ووشه‌یه‌ له‌م سه‌رده‌مه‌دا به‌ ږگه‌یی ده‌نووسرا وه‌ک لیره‌دا هه‌یه، یان به‌ لوگ‌گرام ده‌نووسرا هه‌روه‌ک نه‌ریت بوو؟ خویندنه‌وه‌ی کۆتایی و گومان ږ لیک‌کولنه‌وه‌ی زیاتری ده‌ویت.

به‌کاره‌یتانی "چه‌کی به‌هیز" له‌نیشان و ناوبانگه‌ شاهانه‌کان دا، هه‌رچه‌نده‌ زۆر نیه، به‌لام به‌ته‌واویش نوئ نیه. ږو غومنه‌ له‌ نووسینیکی 'ریم-سین' ی پادشای 'لارسا' دا هاتووه و ده‌لایت: "به [چه‌که] [به‌هیزه‌کانی خواوه‌ند نینورتا]."^{۲۴}

²⁴ [giš. Tukul- ka]la-ga-^dnin-urta," Frayne, *RIME*, vol. 4 – Old Babylonian Period (2003- 1595 BC), Toronto, 1990, Rīm-Sîn I E4. 2. 14. 9, l. 28.

ږو غومنه‌ی زیاتر ږروانه:

Tallqvist, K., *akkadische Götterepitheta*, Helsinki, 1938, p.110,

لیره‌دا وه‌ک نیشان و ناوبانگی خواوه‌ندانیش دیت. هه‌روه‌ها ږروانه:

CAD "K" p. 54.

که له‌ نووسینیکی شه‌لماتیسه‌ری سی یه‌مدا هاتووه.

(۱۳) *te-e-ne-eš*: ثم ووشه‌یش نامۆ و سهرنج راکیشه، ئەوەندهی من ئاگادار یم له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا نه‌بیت، ئیتر له ده‌قی تری ثم سهرده‌مه‌دا نه‌هاتوو. له‌بهر ئەوه‌ی له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا له‌سهره‌تای دێردا نه‌نوسراوه، بووه‌ هۆی هه‌ندیک دوودلیی هه‌ردوو لیکۆله‌روه‌که‌ی که‌ ئایا نیشانه‌ی تری له‌پیشه‌وه هه‌بووه یان نا. به‌لام له نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنیدا، هه‌رچه‌نده یه‌که‌م نیشانه‌ی ووشه‌که‌ داخوړاوو سواوه، به‌لام له پێشی‌یه‌وه جیگا بۆ هه‌یج نیشانه‌یه‌کی تر نه‌ی، ئەمه‌ش پالپشی‌یه بۆ راستی خۆینده‌وه‌که‌ی شافهر و فاسه‌رمان که *tenišu* ه. ^{۲۵} به‌ پیتی ووته‌ی ئەوان، ثم ووشه‌یه "تا ئیستا ته‌ها یه‌ک جاری تر له ده‌قیکی بۆغازکۆی دا به‌م شیوه‌یه هاتوو که شیوه‌یه‌کی جیاوازی ووشه‌ی باوی *tenēštu* به‌ واتای 'خه‌لک' یان 'گه‌ل' ه (بروانه: *AHW 1347^b*). ^{۲۶}

(۱۵) *māt Ša-gi*: ثم ناوه له هه‌یج سهرچاوه‌یه‌کی نووسراوی تری به‌رده‌ست دا نه‌هاتوو، ئەوەنده نه‌بیت که ناوی شاری *Tu-ša-gi* له ده‌قیکی شمشاره (SH 825) دا هاتوو که لهم ناوه‌وه نزیکه، به‌لام هه‌مان ناو نه‌ی. ته‌نانه‌ت ئەگه‌ر وایشی دا‌بن‌تین که نیشانه‌ی پێش *Ša-gi* به‌شیک له ووشه‌ی *māt* نه‌ی و ه‌ی ثم ناوه‌یه، ه‌یش‌تا ه‌یج یارمه‌تی‌یه‌کی دۆزینه‌وه‌ی هاوشیوه‌یه‌کی نادات.

(۲۲) *...-ta/ša-am*: نیشانه‌ی پێش ثم نیشانه‌ی *am* ه له‌سهر به‌رده‌که به‌ئاسته‌م دیاره و ده‌شیت *ša* ش ب‌یت.

(۲۴) *i-ne-er*: ثم فرمانه له چاوگی *nê/âru(m)/ ne'ārum* وه هاتوو که واتای "کوشتن"، "لێدان(ی دۆژمن)" ده‌به‌خشیت، سهره‌رای واتای بنه‌ی که "سهربرپن" ه.

²⁵ Shaffer and Wasserman, p. 13-14.

²⁶ *Ibid.*

هه‌روه‌ها تیی‌یی‌یان کردوو که ثم ووشه‌یه له ده‌قه ئەکه‌دی به‌کۆنه‌کانیشدا نه‌هاتوو.

ئەم فرمانە لە دەقەکانی سەردەمی ئەکەدیی کۆنەم بەم واتایە بەکارهاتوو، بۆ نمونە لە پونووسی سەردەمی بابلی کۆنی دەقی 'رەپەرینە گەورە کە ی دزی نەرام-سین' دا هاتوو: *i-ni-ir-ma* (G 17) ^{٢٧} یان *i-ne-er-ma* ^{٢٨}.

(٢٥) *-ar^{ki}* [.....]: ناپەرچەتە بزانی ئەم ناوە جوگرافیەیی کە تەمەدا دوا نیشانیە ماوەتەو، چییە. بەلام دەشیت هەر یەکیەک لەو ناوە جوگرافیانە بیت کە لەو ناوچەیی و خوارووی ئەو ناوچەییو هەبوون و بە *-ar* کۆتایی دیت. لەو ناوانەش کە دەیانزانین ئەمانە: 'زیمودار' *Zimudar*، 'نامار' *Namar*، 'خاش-ی-مار' *Haš(i)mar* ^{٢٩}، 'کارخار' *Karḫar* کە فرەین بە نزیکەی 'خالمان' *Halman* ی

²⁷ Grayson and Sollberger, *RA* 70, p. 111.

²⁸ Charpin, D., "La Version Mariote de l'«Insurrection Générale contre Narâm-Sîn»,» *Mémoires de N.A.B.U.*, 4, Florilegium Marianum III: Recueil d' étude à la memoire de Marie-Thérès Barrelet, Paris, 1997, p. 10;

هەرودەها لە دەقیکی رمل لێدان بابلی کۆندا کە هەوایی سەردەمی بنەمالە ی سێ یەمی ئور دەگێرتەو: *a-mu-ut^d Šul-gi ša A-pa-Da-ra-aḫ i-ni-ru* "فالی شولگی، کە ئەپا-دەرەخی سەربەری،" (YOS 10 26 IV 10)، بۆ ئەم دەقە بڕوانە:

Biggs, R., "Šulgi in Simurrum," *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in honour of M. Astour*, Edited by: G. O. Young, M. W. Chavalas and R. E. Averbeck, Maryland, 1997, p. 169-170;

هەرودەها لە دەقی YBT X 26 IV 10 دا، بڕوانە:

Goetze, A., "Historical Allusions in Old Babylonian omen Texts," *JCS* 1 (1947), p. 260.

بیگز ئەوەشی گوتوو کە لۆگۆگرامی سومەری ی *SAG.GIŠ.RA* بۆ دەرپرینی ئەم فرمانە بەکار هاتوو:

Biggs, *Op. Cit.*, p. 176, note 40.

²⁹ هەرچەندە ئەم شێوەیی ئەم ناوە لە شێوە کۆنەکە کە 'خاشیمور(و)' *Hašimur(u)*، ه، جیاوازد، بەلام بەرای نووسەر ناتوانرێت بە تەواوێک بڕیار بدەت ناوەکە لە سەر زمانی دانیشتوان رەسەن ناوچە کە خۆی، کە لەم سەردەمدا سیمووری بوون، چون گۆ کراوە و نووسراوە. واتە دوور نیە ناوی 'خاشیمور(و)' *Hašimur(u)* لەم سەردەمدا بەزمانی دانیشتوانەکە ی 'خاشیمار' *Hašimar* نەبوو بیت

دهزائیت^{۳۰} و لهم دهقهش دا پاش چهند دپړېک ئه ویش ناوی هاتووه. ته نانهت ده توانین ناوی وولاتی 'واريوم' *Warium* یش، که ناوی ناوچه‌ی دیاله بووه، پاش لیکردنه وه‌ی میماندنه‌ک‌ه‌ی، پیشنیاز بکه‌ین.^{۳۱}

(۳۰) *na^{ki} - [.....] [ma?-at?]*: زور کهم سه‌بارت بهم ناوه جوگرافی‌ه ده‌توانریت بووتریت، به‌لام ده‌شیت گومان بو 'خوراننا' *Huranna* بچیت که ناوه‌ک‌ه‌ی به داخوراوی له دوو شویت‌ی ده‌قه‌کانی نوزی دا هاتووه.^{۳۲} ناوی خوراننا له لایه‌ن فره‌ینه‌وه به هه‌مان 'خور' - *Hur* - نوم *Hur¹-a-núm* ی نووسینیکی نه‌رام-سین و هه‌مان 'خور-نام' *Hur-nam* ی نووسینه‌ک‌ه‌ی 'ئیرپیدو-پیزیر' زانراوه، به‌لام به‌یج ئه‌وه‌ی شویتنه‌ک‌ه‌ی توانریت دپاری بکریت.^{۳۳}

(۳۲) *-lum-A-RI - [...]*: له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ی دانیش‌توانی ناوچه‌کانی کوردستان، به تایه‌یج رۆژه‌لاتی دیج‌له، لهم سه‌رده‌مه‌دا به‌زوری خوری بوون، وا له‌راس‌ی نزیک‌تره که ئه‌و ناوانه‌ی به *A-RI* - کۆتاییان دیت، به *-atal* ... بخویند‌ریت‌ه‌وه که به زمانی خوری واتای "به‌هیز" یان "به‌توانا" ده‌به‌خشیت.

و دوا فاوه‌لی ناوه‌که که (a) به له سه‌ر زمانی ئه‌که‌دی‌به‌کان به‌ینی ر‌پسای هاوانه‌ه‌نگی فاوه‌ل (=vowel harmony) که له زمانی ئه‌که‌دی دا هه‌یه، بو (u) گۆر‌ابیت له‌زیر کاریگه‌ری *um* ی میماندن (=mimation) دا که هاوتای (تنوین)‌ی زمانی عه‌ره‌یی‌یه. پال‌پشتی ئه‌م ر‌په‌ه نووسینی ناوه‌که‌یه به شیوه ر‌ه‌سه‌نه‌ک‌ه‌ی خۆی که 'خاشیمار' *Hasimar* ه له سه‌رچاوه‌کان سه‌رده‌می ئاشوری نوێ دا، ئه‌و کاته‌ی دپارده‌ی میماندن له لایه‌ن ئاشوری‌به‌کان خۆیا‌نه‌وه ئیتر پشت گۆی خرا.

³⁰ Frayne, *SCCNH* 10, p. 149.

³¹ سه‌بارت به وولاتی واریوم و دپاریکردن شویتنه‌ک‌ه‌ی و ناو هاتنی له سه‌رچاوه کۆنه‌کاندا، ب‌روانه:

Bottéro, J., D. O. Edzard, A. Falkenstein and J. Vercoutter, *The Near East: The Early Civilizations*, London, 1967, p. 164.

³² Frayne, *SCCNH* 10, p. 184.

³³ Frayne, *Ibid.*

(۳۳) GU.ZA [GIŠ].....]: له شکاوی یه که دا جیگای دوو نیشانه ده بیته وه. له کاتیکدا دووهمیان به نیشانه ی پتناسی GIS دابننن که ده خرایه پتش ناوی هه موو جزره چه کیک و کهل و پهل و نامرازیکی له دار و تهخته دروست کراوه وه، له وان هه کورسیی تهختی پادشاهی که لیره دا هاتووه، نار هه ته بزاینن یه که میان چی بووه. هه رچه نده گومانیکی کهم هه یه که له پاش ووشی GU.ZA شه وه نیشانه یه که هه بوو بیت، به لام نه گهر واش بیت، نه وه زور له واتای رسته که ناگوریت، چونکه نه گهر هه بوو بیت، نه وا هه ده بیت ته واو که ریکی فونه تیکی (=Phonetic Compliment)^{۳۴} بوو بیت. جیگای داخه که به هزی شکاوی به رده که وه له تاسی فرمانه که دا، نازاینن چی روو داویک که '[.....]-لوماتال lumatal- [... ...]' په یه نندی یه کی پتوه هه بووه به سهر پادشاهی سیمورروم هاتووه وه، یان کردووه، چونکه دیاریش نیه "تهخت" لیره دا بکه ر (Subject) ه یان بهر کار (Object). به لام هیشا هه مه حال نیه نیشانه کانی هه موو رسته که پاشماوه ی نیشانه کانی ناویکی که سی یان جوگرافی بن، چونکه نه گهر سهیریکی هه موو ده که که بکه یه وه، ده بینن که ناوی که سی و ناوی جوگرافی به دوا ی یه که دا هاتوون و ریز کراون. نه گهر یه کینک له مانه بیت ته وا ده بیت نیشانه ی [GIŠ] به جو ریکی تر بخویننه وه.

³⁴ نه مانه نهو نیشانه ن که له پاش لوگو گرامیکه وه دین و دهنگی ووشه که به زمانی نه که دی ته واو ده که ن، نهویش بو دربرپن باری ووشه که ئایا نۆمینه تیغه یان نه کیوزد تیغ یان جینه تیغ، هه روده ها هه ندیک جاریش بو درخستنی نه و دی کام ووشی نه که دی له لوگو گرامه که مه به سته، چونکه زور جار هه ر لوگو گرامیک زیاتر له واتایه کی له زمانه که ی تر دا هه یه. نمونه له سهر ته واو که ری فونه تیکی:

Sarrum ana Ê-im illak

لیره دا *-im* ته واو که ری فونه تیکی یه، چونکه Ê لوگو گرامیکی سومه ری یه و به نه که دی *bītum* ه و له م رسته یه دا ده بیت جینه تیغ بیت بۆیه ده بیته *bītum*.

(۳۷) *ma-at Ša-ri-da-hu-um^{ki}*: ثم ناوه جوگرافی به له دهقه کانی سهردهمی

بنه مالهی سی یه می ئوردا هاتووه، به لام به شیوهی که میکی جیاوازی وه ک:

Šu-ru-ut-hu-um^{ki}; Ša-ri-it-hu-um^{ki}; Ša-ri-it-ht^{ki};

و له وانه شه *Ša-ri-ip-hu-um-ma^{ki}* ش ههر شیوهیه کی جیاوازی ثم ناوه بیت. ^{۳۵}

شویی ثم ناوه جهگرافی به زانراو نیه، به لام هه ندیک به دهر بهندی دوکانی دهزانن، له سهر زتی پچووک و لهو شوینه دا که زی نتوانی هه بیته سولتان و سهرسیرد ده پریت.

هۆی ثم باوهره هاتنی ناوی دهر بهندی 'شوروتوخوا' *Šurutuħa* یه له نووسینیکی

شاهانهی عیلامی دا که باسی جموجولی سهر بازی له بهری رۆژهه لاق دیجله ده کات و

له پال ناوی ثم دهر بهنده، ناوی 'ماتکا' *Matka*، 'نهر راپخا' *Arrapha*، 'نوزی

Nuzi، 'خاشمار' *Hašmar* و 'زبان' *Zaban* و هی تریش ده بات. ^{۳۶} ته نانه ت

هه ندیک پیتان وایه ناوه که له بهرته دا عیلامی بیت، ^{۳۷} به لام شیکردنه وه

زمانهوانی به که ی ناوه که له لایه ن ههر دوو ئاستور *Astour* و مایهر *Mayer* هوه زیاتر له

راست ده چیت. به رای ئه وان ناوه که خوری به و ناوی جزره دره ختی که

(*Giš šu-rat-ħu*) که دارمازوو یان دارگویره. ^{۳۸} شایان ئاماژه بو کردنه که پتکه وه

ناوهیتانی ثم شوینه له گهل شوشه پرا دا له میژووه-دیپاچهیه کی سالی چواره می ئه مار-

سین دا ^{۳۹} واده کات باوهر به نزیکیی له شوشه پراوه که گردی شمشارهیه، به هیز تر بیت،

واته له ده شتی رانیه و ناوچهی دوکان بوو بیت. ^{۴۰}

³⁵ Cf. Astour, "Semites and Hurrians in Northern Transtigris, p. 35, note 249.

³⁶ *Op. Cit.*, p. 36.

³⁷ Frayne, *Op. Cit.*, p. 174.

³⁸ Astour, *Op. Cit.*, p. 36 and notes 253-256.

ئاستور خۆی دارگویره به شیاو تر ده زانیت:

Ibid, p. 36-7.

³⁹ بو ثم میژووه-دیپاچهیه، بروانه:

Walker, *The Tigris Frontier from Sargon to Hammurābi*, p. 107.

⁴⁰ سه بارهت به یه ک هاتهوهی شمشاره و شوشه پرا، بروانه:

٣٩) 'Hul?'-gi-za-tal/ri [.....]: ئەوەندەى من ئاگادار بىم ناوى كەسىى (؟) لەم جۆره لەدهقى بلاو كراوہى ترى تا ئىستادا نەهاتووہ. ئەوەندە ھەيە ناوى كەسىى 'Ku-uz-za-ri/zi' مان ياد دەھيتتەوہ كە لە نوزى ھەبووہ،^{٤١} بەلام نيشانەى GI يان ZI يارمەقى دەست نيشان كردنى ناوہ كە نادات.

٤٠) -GA/AM?-ri-ni?-we [.....]: ئەگەر بتوانين پشت بە راستى پركرنەوہى شكاوى يەكەى دپرى پاشتر بيهستين كە [be]-li-šū-nu، ئەوا ئەم ناوہ و ناوہكەى پاشى دەكریت ناوى سەركرده و تەنانەت ناوى خواوہنديش بن. ھەردوو پرەگەزى -ne- و -we- دەكریت بە ھەردوو پاشگري خورىى ni- (ئامرازى ناسين^{٤٢}) و -we- (جيتەتيف^{٤٣}) بن.

٤٣) [ma?-at?...]-ti-na-ab-ba-ša-we^{ki}: ناويكى جوگرافى خورىى ئاشكراى ترە كە تائىستا نەناسراوہ و بە پاشگري جيتەتيفى -we- كۆتايى ديت.

٤٨) [m]a-at Hal-ma-an^{ki}: خالمان ئەو وولاتە گرنگەيە كە لە رېنى زۆر سەرچاوہى نووسراوہ ناسراوہ.^{٤٤} ناوى ئەم وولاتە سەدە لەدواى سەدە ھەر ماوہ و

Læssøe, *The Shemshara Tablets*, p. 70; Hallo, "Simurru and the Hurrian Frontier," *RHA*, XXXVI, p. 77, note 67.

^{٤١} بۆ ئەم ناوہى لە يەكېك لە دەقەكانى نوزى دا ھاتوو، پروانە:

Gelb, *HS*, p. 19.

^{٤٢} سەبارەت بەم ئامرازە، پروانە:

Wegner, p. 47.

^{٤٣} *Op. Cit.*, p. 57 and note 66.

^{٤٤} بۆ نمونە پروانە:

Borger, R., "Vier Grenzsteinurkunden Merodachbaladans I von Babylonien," *Afo* 23 (1970), p1ff,

بهردهوام بووه تا بووته 'حهلوان' ی ئیستا. بههژی شوینه ستراتیجی په که یه وه له سهر شاپی خوراسان، زور جار ناوی له نووسینه کانی میژوونووسه کانی سه ده کانی ناوه راستیشدا هاتووه. لهو سهرچاوانه دا وه ک شاری سهره کیی ده م دروازهی نیوان میسوپوتامیا و بانی ئیران باس کراوه.^{۴۵} هر لهو سهرچاوانه شدا باسی "عقبه حلوان"^{۴۶} ده کریت که واتای "کلومی حهلوان" ده به خشیت و ناماژه یه بو دربه نده که ی نزیکی که ریگا که ی پیدا ده ورات. ته مهش وولاتی 'خوخنوری' *Hukhuri* مان یاد ده هیته وه که 'ئیبی-سین' له نووسینکی دا به "کلومی وولاتی ته نشان" وه سفی داوه.^{۴۷}

همان ناوی خالمان لهو روبرهش نراوه که ئیستا به 'ته لوند' ناسراوه و به شاری خانه قین دا تیده په ریت. دیاره که ناوی ته لوند هر له خالمانه وه په ری سهندووه به شیوه ی خالمان < هالمان < ئالمان < ئالوان < ته لوند.

ناوبردنی خالمان وه که یه کتیک له نیشانه سهر بازی په کانی ئیددی (ن)-سین و به ووته ی خوی، گرتنی، ناماژه یه کی پروون و ناشکرایه بو په ل کیشانی شانشینه که ی له سهرده می فرمانره وایه تی دا بو شوتینکی وا دوور له باشووره وه. به بوونی دوو خالی باشور (خالمان = ته لوند) و باکور (کولونوم = بیتواته) به ده سته وه و لیکدانه وه ی له سهر نه خشه، ده توانین بگه ی نه ته نجامی درېزی شانشینه که ی له م سهرده مه دا، که ده ورو به ری ۲۴۰ کم ی هه وایی بووه. جگه له مهش، توانای ده ست به سهر دا گرتنی دربه ندی کی

له گهل ناماژه بیلوگرافی په کانیدا.

⁴⁵ الحموی، یاقوت، معجم البلدان، بیروت، ۱۹۸۴، ص. ۲۹۰-۳. حمهوی له سده ی ۱۳ ی زاینی دا ژباوه.

⁴⁶ همان سهرچاوه ی پیشور، ل. ۲۹۱.

⁴⁷ بو تم نووسینه ی ئیبی-سین، بر وانه:

ستراتیجی وا لهسه رده می ئه و هه موو هیزه ی ده ور و پشتی دا که له و کاته دا له مملانی دا بوون بۆ ده سته لات و ده ست به سه ردا گرتنی شوئنه ستراتیجی به کان، نیشانه به که بۆ ده سته لات و ده ست رۆیشتیوی سیمورومی ئه م کاته.

(٤٩) *ma-at Be-el^{ki}*: ناویکی جو گرافی تری تا ئیستا نه ناسراوه. به لام پین ده چیت هه ر له ده ور و پشتی خالمان بوو بیت.

(٥٢-٥١) *[An?]-nu-ba-ni-ni [LUGAL Lu-lu-bi]-'im^{ki}*: ناو هینای 'ئانبانی *Annubanini* ی پادشای لوللو بوم بۆ زانیی کرۆنۆلۆجیای هه ردوو پادشا زۆر به به هایه. به تایبه تی له ودا که ئانبانی پاش ئیددی (ن-سین) نه هاتوو، ههروه ک هه ندیک بۆ ده چن.^{٤٨} به لکو ئیددی (ن-سین)، ئه گه ر له پاش ئانبانی نه هاتیت، ئه و هاوده می بووه. جیگای داخه که نووسینی تری ئانبانی نیمان نه تاکو زیاتر له م باره یه وه بزاین، به لام ده توانین به دلنای یه وه بلتین ده رته نجامه کان وۆ که ر Walker سه باره ت به کرۆنۆلۆجیای هه ردوو پادشا ئیتر راست نین. ئه و له و باوه رده یه که ده می نووسینه که ی ئانبانی له سه رپولی زه هاو نزیکه ی سه د سالتیک له ده می نووسینه که ی ئیددی (ن-سین) / زابازونا که هه ر له سه رپوله،^{٤٩} دواتره. ° دیسان جیگای داخه که نووسینه که ی هه له دنیش پاش ئه م دێره گرنگانه زۆر شکاوه و ناتوانین ئه و فرمانه

⁴⁸ بۆ نمونه بر وانه:

Walker, *The Tigris Frontier*, p. 186; 189.

⁴⁹ ئه م نووسینه یان به نووسینی ئانبانی ٢ ناسراوه، چونکه پیشتر به هی ئانبانی ده زانرا. بۆ زانیاری

زیاتر له باره یه وه و له باره ی نووسه رده که یه وه، بر وانه:

Walker, *Op. Cit.*, p. 170; 179ff.

سه باره ت به نه خشه که ی، لایه نه هونه ری به که ی و رونه و سیککی نووسینه که ی، بر وانه:

Hrouda, B., *Iranische Felsreliefs, (Sarpol-i-Zohāb)*, *Iranische Denkmäler-Lieferung 7: Enthaltend Reihe II*, Berlin, 1976, plates 1-4; 6.

⁵⁰ Walker, *Ibid*.

ههلبهینین که وابهسته ی ئهم پرستانه بووه و کرداره که روون ده کاتهوه. واته، نازانین چی له لایه ن سیموررومهوه به سهر ئانوبانیی هینراوه، یان ئانوبانیی چی به سهر سیمورروم هینراوه. له ههمان کاتیشدا، دوور نیه ئیدیدی—(ن)—سین له م شوینه دا باس و خواسی رووداوی کۆنتری نه گیرایتهوه که ئانوبانیی و شانشینه که ی به شیوه یه ک دهستی تیدا هه بوویت. له م باره یاندا ده بیت ئانوبانیی له ده میکی زووتر له ئیدیدی—(ن)—سین ژیا بیت.

له ههموو باریکدا، ئهم دپرا نه به لگه ی بوونی ململانی یه کن که له نتوان ههردوو شانشین سیمورروم و لوللوبوم دا هه بووه. له وانه یه ململانی یه که له سهر خالمان و ناوچه ی سهرپول بوویت بۆ ده ست گرتن به سهر شار ئی ستراتیجی یه که ی و دهر به نده که یدا، که ههروه ک ده بین به وه کۆتایی هات که کهوته ده ست سیمورروم. نه خشه هه لکه ندراره کانی ههردوو پادشا له سهرپول (Anubanini I) ی ئانوبانیی و Anubanini II ی ئیدیدی—(ن)—سین یان زابازونا ی کور ی) به لگه ی بوونی ئهم ململانی یه ن.

٥٨) *Ti-da-luh-ha-am^{ki}*: ئهم ناوه جوگرافی یه که لیته دا به بهرکار (= که واته Accusative هه = نصب) هاتوو له بهر ئه وه ی بهرکاری کرداریکی سهر بازی بووه، پێ ده چیت شار بوویت نه ک وولات، چونکه ووشه ی *māt* که واتای وولات ده به خشیت و له م ده قه دا له پێش ناوی وولاته کانی تره وه دانراوه، لیته دا نیه. ئه وه نده ی من ئاگادار بم، ناوی ئهم وولاته له هیچ ده قیکی تری پێشوو دا نه هاتوو و نو ئی یه. به لام له بهر ئه وه ی راسته وخو پێش شیکشایبوم *Šikšabbum* هاتوو، زۆر پێ ده چیت له ههمان ناوچه ی ئه مه یاندا بوویت. شایانی باسه که مه یدان شهر و چالاکی له م شوینه ی ده قه که دا له هه ره باشوره وه دپته باکور، ئه مه ش دوو رافه هه لده گریت: (١) یان ئه وه تا

دهقه که ړووداوه کان کرړنژلوجی یانه (= به دوايه کدا هاتنی کات) نهک جوگرافی یانه، دهگړپتهوه، (یان ۲) ټهوه تا دهقه که درېژتر بووه له مې له بهرده ستماندایه و ناوی جوگرافی تر لهو به شهدا هه بووه که فهوتاوه و ټهوانهش ناوی ټهو شویتانه بوون که له نیتوان خالمان (سه رپول) و شیکشابوم دا بوون. زیاتر له وېش دهچیت ټه گړی دووه میان له راستی یوه نیکتر بیت، چونکه کلیشه ی نه فرهت و تووک که له کوتایی نیکه ی هه مو ده قیکي له م جوړه دا هه بووه ده بوایه له کوتایی ستوون دووه مدا بوایه، ټه ویش دیار نیه. له کاتی سهردانه مهیدانی یه که ی لیژنه ی ټه تیکه خانه ی سلیمانی دا بو شوینی دوزینه وه ی بهرده که، هېچ کنه و هه لکه ندنیک ټه نجام نه درا بو گه ړان به دوا ی پارچه ی تر دا، ټه گه ر هه بویت.

٦٠) *ma-at Ši-ik-ša-am-bi^{ki}*: ناوی ټه شوینه له دهقه کانی بنه مالیه سی یه می ئوردا به شیوه ی 'شیکشاب' *Šigšabi* هاتووه^{٥١} و ژور جاریش له دهقه کانی شمشاره دا به چنده شیوه یه کی جیاواز نوو سراه. ^{٥٢} جیگای سهرنجه که شیکشابوم لهو سهرچاوانه دا

^{٥١} سهارهت به شیودی نووسینی ټه ناوه بهم شیوه یه، ېروانه:

Edzard and Farber, *RGTC* 2, p. 181;

هه رووها ټه ماشای ټه م سهرچاودیش بکه:

Læssøe, J., "Šikšabbum: An Elusive City," *Orientalia* NS 54 (1985), p. 182.

^{٥٢} بو بینینی شتود جیاوازه کانی نووسینی ناوه که ېروانه:

Groneberg, B., "Die Orts-und Gewässernamen der altbabylonische Zeit," *RGTC* 3, Wiesbaden, 1980, p. 221;

له مېش نویت ېه دوا یی یانه ټه م سهرچاودیه دهرچوه که زانیاری ژور به سوودی تیدایه و لیکولینه وه کی میژووی به پتیش له پتسه کی به کهیدا هیه:

Eidem, J. and J. Læssøe, *The Shemshara Archives I - The Letters*, Copenhagen, 2001.

ژور زانیاری به سوودیش له م باره یوه له م سهرچاودیه دا هیه:

Astour, Semites and Hurrians, p. 34f.

وهك شارېك ئاماژەى بۇ كراوه كه پايتهختى وولاتى 'ئەخازوم' *Ahazum* بووه،⁵³ كه چى له دهقه كهى ههله دن دا به پروونى وهك وولات ناوى هاتووه. دهشيت وولاته كه له قوناغيتكى دواتردا ناوى ئەخازوم ى به سەردا برا بيت، يان له وانه شه شارى شيكشايوم له سەردەمى ئىدىد- (ن) - سىن هينده گرنگ بوويت كه هه موو وولاته كه به ناوى يهوه ناسرايت و ناوى ئەخازوم ى داپوشيت. ⁵⁴ شيكشايوم شارېكى به هيزو و ستراتيچى بووه و ههروهك له دهقه كانى ئەرشفه كهى شمشارهوه دەرده كهوېت، له سەردەمى ئاشورىي كۆن و بابلي كۆندا رۆلتيكى گهروهو گرنكى له سياسەتى ناوچه كهدا گتراهه.

ئاستور ئەم ناوه به خورى دهزانيت و به پتي شيكردهوى ئەم له *S/Sikš-ambi* يهوه هاتووه به واتاى "ستوونتيك له دارى ئەمى".⁵⁵ بهلام له هه موو حاليكدا ئەم شيكاره ليكولينهوى زياتر و ووردترى دهوېت.

هەندىك له توپزهران شوپنى شارى شيكشامى له سەر زى ى خواروو له خوار شمشارهوه دادهنن؛ واته له باشورى رۆژئاواى رانيهوه، له وانه به له نزيك تهقتهق.⁵⁶ بهلام

⁵³ Eidem and Læssøe, *Op. Cit.*, p. 22.

⁵⁴ به دوورى نازام وولاتى 'ئەگاز' *Agaz* كه له دهقه ئەرشفى به كانى سەردەمى بنه مالهى سى يه مى ئوردا هاتووه و شوپنه كهى ديار نيه، هه مان ئەم 'ئەخازوم' ى دهقه كانى سەردەمى بابلي كۆن بوويت.

⁵⁵ Astour, *Op. Cit.*, p. 34-35.

⁵⁶ Eidem and Læssøe, p. 22-23;

ههروهه ها برهانه:

Læssøe, *The Shemshāra Tablets- A Preliminary Report*, p. 153.

بهلام لاسۆ له نووسيتيكي پيشووى دا گردى گهروهى قهلازى ى به شوپنه وارى كۆن شيكشامى پيشياز كردبوو:

Læssøe, *Orientalia*, p. 182; Læssøe and Th. Jacobsen, "Šikšabbum Again," *JCS* 42/2 (1990), p. 132.

فرهین رایه کی تری ههیه، ههولی داوه له گهل شارى شه قلاوه ی ئیستادا یه کی بهیتهوه. له پیشنیازه ی دا پشتی به شیکاری زمانهوانی بهستوه و وای داناوه ناوه که که له سهردهمی بابلی کۆن دا شیکشابیوم *Šikšabbum* بووه له سهردهمی ئاشوری ناوه راست دا بووه ته *شیکلابیوم *Šiklabbum** و له ویشهوه بۆ شه قلاوه، هه رچهنده نهو شیوه ئاشوری یه ناوه راسته ته ها گریمانه و به نووسراوی به دهست نه گه یشتوه. فرهین وای داده نیت که دهنگی -*št*- ی سهردهمی بابلی کۆن له سهردهمی ئاشوری ناوه راست دا بووه ته -*lt*- و له سهردهمی ئاشوری نویشدا بووه ته -*ss*- به بهراوورد له گهل په ره سەندن ناوی جوگرافی 'که شتاییوم *Kaštappum*' ی بابلی کۆن بۆ 'که لتاییوم *Kaltappum*' له ئاشوری ناوه راست دا و بۆ 'که سسایا *Kassapa*' له ئاشوری نوێ دا که ئیستا پتی دهوتریت 'تهل که ششاف'.⁵⁷ راسته که شه قلاوه ی ئیستا، ههروهک شیکشابیوم ی دیرین جیگایه کی ستراتیجی هیه بهوه ی که وتوووه ته سه ره ته وه ی ریگای هامیلتۆن و به که ژو چیا ی سهخت پارێزراوه، به لام ئهم پیشنیازه ی فرهین زیاتر رمل لیدانه. پیشنیازه که ی لاسۆ و ئایدم که پشتی به بهلگه ی نووسراو بهستوه⁵⁸ له راستی نزیکتر دپته بهرچار، به تایهتی ته گهر راست بیت شیکشابیوم پایتهختی ته خازوم بوو بیت.

٦٢) *ma-at I-te-ra-āš-we^{ki}*: ناویکی جوگرافی تره که پیشتر نه هاتوه، به پاشگری جینیتیفی *-we* دا دیاره که ناویکی خوری یه.

⁵⁷ سه بارهت بهم دیاری کردنه ی که سسایا ی دیرین له گهل تهل که ششانی ئیستادا ته ماشای ئهم سه رچاودیه بکه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 180.

⁵⁸ Eidem and Læssøe, p. 22.

(٦٣) *I-tu^{ki}*: به‌وه‌دا که نامرازی ناساندنی *māt* له پیشی‌یه‌وه نه‌هاتووه، دیاره‌ی ئهم ناوه جوگرافی‌یه شار بووه. ده‌کریت به ووریایی‌یه‌وه پیشنیاز بکه‌ین له‌گه‌ل شاریکی وولاتی ئوتووم *Utûm* 'دا به‌یه‌کیان دابننن که دووچار له سه‌ره‌تای سه‌رده‌می بابلیی کۆن دا ناوی به هه‌ردوو شیوه‌ی 'U-ta' (ARM IV 20) و 'U-ta-[im^{ki}]' (له ده‌قی SH 861) هاتووه. له ده‌قی به‌که‌میاندای ئیشمی-داگان *Išmē-Dagan* 'مژده‌ی گرتنی ئهم شاره به 'یه‌سمه‌خ-ئهددو *Iasmah-Addu* ی برای ده‌دات. له دووه‌میشیاندا هیزه‌کانی ئهم شاره که وا بچ ده‌چیت بۆ پالپشتی نیردرابتنه ناو شاری شوشه‌پراره، هه‌والی چۆل چۆل کردنی شاره‌که‌و دزه کردنیان نووسراوه.⁵⁹

(٦٤-٦٥) *Ša-um-mi^{ki} ù 'Hu'-bí/ne-za-gu^{ki}*: ناوی دوو شارن که هه‌یچ شتیکیان له‌باره‌وه نازانریت، ئه‌وه‌نده نه‌یت که بچ ده‌چیت له ده‌شتی رانیه بووبیتن، له‌وانه‌یه له شویتیکی نیتوان شیکشایوم و ئوتووم دا (دیری ٦٩).

(٦٨) *ú-kà-ni-is-sú-nu-ti*: ئهم فۆرمه له هه‌ردوو نووسینه‌که‌ی سه‌رپول (Anubanini II) (ستوونی II، دیری ١٩)^{٦٠} و ئورشه‌لیم (ستوونی IV، دیری ٢٦) یش دا هاتووه. ئهمه‌ش فۆرمیکی جیاکه‌ره‌وه‌ی زمانی ئه‌که‌دی سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئور و نووسینه‌کانی سه‌رده‌می بابلیی کۆن له باکور بووه.^{٦١}

(٦٩) *ma-at U-tu-we^{ki}*: یه‌کیک له وولاته‌ گرنگه‌کانی کوردستانی دیرین بووه له رۆژه‌لاتی دجله‌وه که له سه‌رچاوه‌کانی سه‌ره‌تای سه‌رده‌می بابلیی کۆن دا به شیوه‌ی

⁵⁹Walker, p. 207-8.

⁶⁰بۆ ده‌قی ئهم نووسینه‌ بره‌وه:

Edzard, AfO 24, p. 76.

⁶¹Shaffer and Wasserman, p.36.

‘ئوتوروم *Utûm*’ هاتووه. ئەم وولاتە چەند شارێکی لە خۆ گرتبوو کە شوشەپرە یەکیکیان بوو.^{٦٢} ئەو ڕوونە کە ئەم شێوەیە لەم نووسینەدا هاتووه، واتە *Utûwe* شێوە خوری یە ڕەسەنە کە شێوەی بەئە کەدی کراوی *Utûm* ە. لەوانە یە بەسوود بێت لەم شێوەدا ئاماژە بە ک بۆ ناوی ناوچە ی بێتواتە بکەین. ئەم ناو ھاوچەرخی بێ دەچیت لە دوو ووشە پێک هاتبێت؛ یە کەمیان ووشە یەکی سامی (لەم بارەدا: ئارامی) *Bē/īl* بە واتای وولات یان ناوچە، هەر وە ک لە ناوی جوگرافی تری ناوچە کەشدا دەبینرێت، بۆ نمونە ‘بیتوین’، ‘باگەرمی’ کە لە ‘بیت گەرمای’ ەو هاتووه بە واتای ‘وولاتی گەرم’ – ‘گەرمیان’^{٦٣} و ‘بازەبدا’، کە لە ‘بیت زەبدا’ ەو هاتووه، ‘بەعەذرئ’ و هی تر. بەشی دووهمی ناو کەش بریتی یە لە ‘واتئ’ – *Wate/a*، لەوانە یە ئەمەیان هەر ناو کۆنە کە بێت و بۆ ئەم شێوە ی ئیستای پەره ی سەندییت:

Utûm: Utû > Ute > Wute > Wate.

٧٠-٧٢) *ut? -ti-ir* ^{ki} *i-na qa-ti Kak-mi-im*: وەرگیرانی ئەم ڕەستە ی دەبێت بەم شێوە ی بێت: “(وولاتی ئوتوئ *Utûwe* ی) لە دەست (وولاتی) کاکموم سەندەو/وەرگرتەو.”^{٦٤}

وولاتی کاکموم^{٦٥} ناویکی جوگرافی زۆر ناسراو بوو، هەر لە سەردەمی سەرھەڵدانی بنەمالە کەنەو لە ئەرشیفەکانی ‘ئیبلا’ دا ناوی هاتووه. لەم ئەرشیفانە دا بە شێوە ی

⁶² Læssøe, J., “The Quest for the Country of *Utum,” *JAOS* 88 (1968), p. 122.

⁶³ ئاماژە ی بۆ ناوچەکانی دەوروپشتی کەرکوک و باشوری.

⁶⁴ سەبارەت بە واتاکانی *ina qāti...* ڕوانە:

CAD, Vol. Q, p. 192, clause: 2’: a’.

⁶⁵ بۆ خوێندنەو ی ناوی ئەم وولاتە بە شێوە ی *kak-mi-im* نەک *Ni-mi-im* لە سایە ی پڕۆفیسۆر فیننھۆفەو یە. لە یە کەم خوێندنەو ی ئەم ناو دا کە لە هەزارمێرد دا بلاوکراو تەو بە ‘نیموم’ خوێندو مانە تەو.

‘کاکمیوم’ *Kakmium* نووسراوه و باس له بوونی په یوه نډی بازارگانی له نیوانی هم و
 ئییلادا ده کهن. له هه نډیک لهو به لگه نامانه دا، باس له سهرداریکي ناو نه برای کاکمیوم
 کراوه که داوای به ده دست گه یان دنی کاروانیکي رپس وجل و بهرگ ده کات و به پی ی
 به لگه نامه یه کی تر ده بویه باره کان بگه نه شاریکي تری سهر به قهله مره وی کاکمیوم.⁶⁶
 هممه نیشانه یه بۆ ئه وهی که کاکمیوم له سهرده مانیکي زۆر زووه وه شانشینیکي یان
 میرنشینیکي به هیزو و ده دست رۆیشتوو بووه و شاری تر و له وانه شه ههرگی تری
 دهره وهی ناوچه که ی خۆی له ژیر ده دست دا بووه. کاکمیوم له سهرده مانی دواتریشدا ههر
 گرنګ بووه؛ له راپهرینه گوره که ی دژ نه رام-سین ی ته که د دا به شدار بووه.⁶⁷
 له سهرده می بنه ماله ی سی یه می ئوریشدا، ههرچه نده زۆر که م ناوی هاتووه، به لام ههر
 ده بیت له شکرکیشی کرایته سهر؛ چونکه ده قیکي ئهرشیفی له شوپنه واری ‘درهم’
 (پوزریش-داگان *Puzriš-Dagan* ی کۆن) هوه باس له پندانی مهر ده کات به سی
 که سی خه لکی کاکمیوم.⁶⁸ له مهش زیاتر، پنده چیت شوینی کاکمیوم که ده بیت له چاو
 شارو ناوچه کانی تر دا له سومه ره وه دوورتر بوو بیت، به رای وۆ که ره یه کی تریو بیت بۆ
 که م ناو هاتی له به لگه نامه کانی سومه ری ئه و سهرده مه دا.⁶⁹ به لام ناو هاتی شاشروم،
 ئوریلوم و وولاتانی دووری تر له به لگه نامه سومه ری یه کانی هه مان سهرده مه دا، که دیاره
 له هه مان مه وادی دووری دا بوون، پالپشتی هم رایه ی وۆ کهر ناکات، به لکو پنده چیت
 کاکمیوم، ههروه ک سهرده مانی تر، هینده به هیز بوو بیت که بتوانیت خۆی بپارێزیت و
 بهرپه رچی شالاره سومه ری یه کان بداته وه. وادیاره هم جهر به زه یی و سه ره ختی یه

⁶⁶ بۆ بینینی ئه و به لگه نامانه ی په یوه نډی یان به م بابه ته وه هه یه، بروه:

Walker, *Op. Cit.*, p. 13-14.

وۆ کهر “EN Kak-mi-um” ی به “پادشای کاکمیوم” ودرگتراره، به لام لوگوگرامی EN ی
 سومه ری واتای ‘سهردار’، ‘سهرور’ یان ‘فرمانده و’ ده به خشیت.

⁶⁷ Grayson and Sollberger, *RA* 70, p. 115 (l. 3’).

⁶⁸ Walker, *Op. Cit.*, p. 193.

⁶⁹ *Ibid.*

کاکموم که دهمانیکی زۆری دواتریش هەر به کار بووه، هۆی ئەوه بوو پیت ۱۴۰۰ سالتیک پاشتر سارگونى ئاشورى (۷۲۱-۷۰۹ پ.ز.) به کاکمى به کان بلت "دوژمنه شوڤاره کانى وولاتى کاکمى."^{۷۰} بۆ پالپشتى ئەمەش، نووسینه کهى ئورشه لیم که تیايدا ئیدیدى-(ن)-سین به راشکاوئ دهلت "ولاتى کاکموم، که له رۆژ(انى) ههره دیرینی بهوه باجى [به] هیچ کهس [نه] داوه"^{۷۱} به لگه به کى تری ئەم ووته بهیه. به لگه کانى بهردهست دهري دهخه ن که کاکموم له سهردهمى پاش رمانى فهرمانره وایى بنه ماله ی سى بهمى ئوردا به کیک له زهتزه کانى کوردستانى کۆن بووه. ئەو چهنده ها جار ناو بردنه ی کاکموم له زیاد له بۆنه یه ک دا له نووسینه کانى ئیدیدى-(ن)-سین دا به لگه ی گرنگی ستراتیجی و په لکیشانی تی لهم کاته دا. دیاره ئیدیدى-(ن)-سین یش شکۆ و دهستکه و ته کانى شانشینه کهى خۆی له سهر حسابى کاکموم بنیات ناوه به وه ی ههر جاره و یه ک له دواى یه ک ههر پم و شاره کانى ژێردهستى له دهست ده رهتیا وه و خستوو ی به ته سهر وولاته کهى خۆی، له پێشدا ئوتوم (نووسینه کهى هه له دنى) و پاشان کولوننوم (نووسینه کهى ئورشه لیم).^{۷۲} سهربارى ئەمەش، کاکموم ههر به هتیزکی سهره کی و لایه نیکى کاریگهرى ناوچه که له بهشى دواى سهردهمى بابلی کۆن دا مایه وه. له نامه به کى شمشاره دا (SH 809)^{۷۳} به یه کیک له و لایه نانه ناو برا وه که 'ياشوب-ئهدده' *Jašūb-Adad* ی ئەخازوم له زنجیره ی هاو په یمانی به شلۆق و بگۆره کانى دا دوايان که و توه. له نامه به کى تر دا (SH 904) هاتوه که 'موشکاوئ' *Muskawe* ی فهرمانره وای کاکموم په لامارى مالانى شارى کىگیشى *Kigibši* ی داوه و تالانى

⁷⁰ "kur Ka-ak-mi-i lu KUR lem-ni:" Mayer, W., "Sargons Feldzug gegen Urartu-714 v. Chr., Text und Übersetzung," *MDOG* 115 (1983), p. 72, line 56.

⁷¹ Shaffer and Wasserman, (Col. iv 9-13), p. 8; 10.

تیبى بکه که لهم باسه نامازه بۆ کراوه دا ناوی کاکموم به هه له به نیموم خوتیدر او دته وه، ئەویش له به ره وه ی نیشانه ی مێخى KAK له زۆر نووسیندا به هه مان نیشانه ی NI نووسرا وه.

⁷² Col. iii 4' -iv 8.

⁷³ Eidem and Læssøe, No. 1, p. 70.

کردوون.^{۷۴} له نامه یه کی تردا (SH 802, 808+815) هه والی ئاماده کردنی هتیرشیک بۆ سهر کاکموم خۆی تۆمار کراوه.^{۷۵} هه ندیک ئاماژه ی تر بۆ کاکموم له هه ندیک نامه ی تری سهرده می بابلی کۆنی دهرده وه ی کوردستانی کۆن دا کراون؛ له وانه باسی زیندانی کردنی دوو که سی بابلی له کۆشکه که ی کاکموم (AbB 2, 46, 9)، و باسی ته ته ریکی کاکمیتی له نامه یه کی شاری ماری دا (ARM 6, 79, 17).^{۷۶} ههر لیره شدا، له شکر کیشی یه که ی هه مورا بی مان له یاد نه چیت که له ۳۷ هه مین سالی فه رمانه روا یی دا بۆ سهر کاکموم ته نجامی دا.^{۷۷}

فهره یین پێشنیازی کۆیه ی کردووه بۆ شوینی دتیرینی کاکموم. له مه دا پشیتی به له یه ک چوونی مۆرفۆلۆجی یانه ی هه ردوو ناوه که به ستووه.^{۷۸} له کاتیکدا که ئه م به لگه یه به س نیه، پێشنیازه که ی لاسۆ و ئایسم که به پشت به ستن به به لگه ی نووسراوی ئه و سهرده مه پێشکه شیان کردووه، زیاتر له راسته وه دیاره. ئه مان باوه رپان وایه له شویتیکی ناو دۆله کانی نیوان سلیمان و چه مچه مال دا بووینت،^{۷۹} هتینده ش له باکوره وه، له نیوان ئیکه لالا توم *Ekallātum* و هه ولیردا نه بووه، ههروه ک ئاستۆر بۆی چووه.^{۸۰}

⁷⁴ *Op. Cit.*, No. 44, p. 114-115.

ناوی که سی موشکاوی *Muskawe* ناویکی خوری روون و ئاشکرایه، به روانه:

Op. Cit., p. 24, note 33.

⁷⁵ *Op. Cit.*, No. 69, p. 142-143.

⁷⁶ Röllig, W., "Kakmum," *RIA* 5 (1976-1980), p. 289.

⁷⁷ *Ibid.*

بۆ لیستیکی ته واو و نوی ی ئاماژه میژوو یی یه کانی بۆ کاکموم کراون، به روانه:

Eidem and Læssøe, p. 23.

⁷⁸ Frayne, *SCCNH* 10, p. 171.

⁷⁹ Eidem and Læssøe, p. 24.

⁸⁰ Astour, *Op. Cit.*, p. 8-11.

⁸¹Ma-d/k/qi-a-[x], ⁸²Ša-wa/i/pi-a-[x], ⁸³Ma-gi-ba- (٨١-٧٥
 'bi/am/ta', ⁸⁴A-ḫa-'tum', ⁸⁵A-wi-la-núm ra-bí-a-nu A-mu-ri-im:
 بهداخهوه خوږندنهوهی هم ناوانه گړو گرفتی تڼدايه، به تايهتی کۆتايی هەردوو ناوی
 يه کهم و دووهم بههۆی داخوړانیا نهوه. جیگای تماعه ناوی دووهم به 'شا پی-یا
 'Ša pī-ya' بخوږینهوه که ناویکی سامیي نمونه یی دهییت و واتای "نهوهی له/هی دههه"
 ده که ټنیت. به لام هم پیشنیازه له مەترسی به هه له دا چوون دوور نیه، چونکه هم ناوه
 که سی یه تايه ته به باشوری میسۆپۆتامیا و مۆرکی جیهانی ناموری پتوه نیه، له کاتیکدا
 که دهییت ناوه که ناموری ییت چونکه هه لگړه که ی ناموری یه. هەردوو ناوی کۆتايی
 تهواو سامین: له *awilum* و *aḫum* ده هاتوون. ووشه ی *rabiānu(m)* که گه لیک
 واتای هه یه و له سەر وەرگیرانی چەندین را و بۆچوون هه یه، لێرده و اتای یه کهم
 و سەرەکی مان وەرگرتووه و به 'شیخ' (سی عه شیرت) یان 'سەردار' وەرمان
 گڼراوه.⁸¹

بۆ یه که مین جار لهم نووسینه دا شه ری نیوان سیمورروم و ناموری یه کان ده بیستین.
 وادیاره هم شه ره کاتیک هه لگړه ساوه که ناموری یه کان پاش رمانی بنه مالهی سی یه می
 ئور، ههروه ک چۆن هوروز میان هینایه زۆر ناوچه ی میسۆپۆتامیاوه و تیایدا نیشته جی
 بوون، ههولیان دا یتنه ناو خاکی سیموررومیشه وه داگیری بکه ن. سەرنج راکیشه که
 سیمورروم، ههروه ک بهروونی له نامه یه کی سەرده می بنه مالهی سی یه می ئوره وه
 دهرده که ویت، له پیشدا هاوپه یمانی ناموری یه کان بوو و به لایه نی که مه وه یه ک جار له
 شالاولیکی ناموری یه کاندا بۆ سەر مەرزەکانی ئیمپراتوری ئور بۆ کۆمه کیان چووه.⁸²

⁸¹ بۆ ورده کاری زیاتر و واتاکانی تری هم ووشه یه، بروانه:

Stol, M., *Studies in Old Babylonian History*, Leiden, 1976, pp. 73-89.

⁸² بۆ ناره دۆکی هم نامه یه و دهقه سومه ری یه که ی، بروانه:

Michałowski, *The Royal Correspondence of ...*, p. 225; (229), line 15.

ئامورى يەكان پاش گىرانى ئورى پايتەخت و گۆرانى هاوسەنگىي ھىز لە ناوچە كەدا بوونەتە دوژمنى سيمورروم، لە پيشدا توانايان بۆ دژايەتى ئور تەرخان كردبوو كە دوژمنى ديريى سيمورروميش بوو بۆيە لەمەدا ئامانجيان يەك بوو، بەلام لەپاش پرووخانى ئور ديارە سيمورروم خۆى بووتە نيشانى ھەندىك لە كۆچ بەران و داگىركەرانى ئامورى و ئەمەش ھۆى ھەلگىرسانى ئەم شەرە بوو.

٨٣-٨٥) *A-mu-ra-am i-na kúl-le-'e?'-šu it-ru-«u»-us-sú* : فرمانى ئەم رستەيە بەلای منوھ زۆر روون نە. *tarādu* يەكەم كانديدایە، بەلام نيشانەى UD ھەندىك دوودلى دروست دەكات. ئەگەر بە *-ut-* بىخوێننەو، ئەوا گرفتمان لەگەل - *us-sú* كە لە **ud/t-šu* ھەواتوو، بۆ پەيدا دەبێت. ئەگەر بە *u* یش بىخوێننەو، ئەوا گرت لەگەل فرمانە كە خۆى دروست دەبێت، چونكە قاوەلى درێژ لەگەل ئەم فرمانەدا ناگونجێت. لەم بارەدا دەشێت بىر لە ھەلەى نووسىن بکەینەو و واى دابنێن كە نيشانەى UD بەھەلە دانرايێت، ھەلەى لەم جۆرەش لە نووسینە كۆنەكاندا دەگەمن نە.

سەبارەت بە ووشەى *kullēšu*، پێدەچێت ھەمان ئەو ووشەيە بێت كە لە نيشانى نیشبا لە دېرى ٢ و ١٠٥ یشدا ھاتوو. بۆ تىگەشتنى ئەم ووشەيە، نووسینەكەى ئورشەليم زۆر يارمەتیدەرە. لێرەدا لەبەردەم گرفتێكى ترى رېژمان داین؛ وەك جێنێتيف دەبووايە *kulē/īši* بووايە، لەمەش زیاتر، ھۆيەكى ديار بۆ بەكارھێنانى جوت / نە. بەلام ھەرچۆنێك بێت، واديارە كە مەبەستى نووسینەكە ئەوێە كە ئیددی-(ن)-سین ئامورى يەكانى لەخاكى سيمورروم، يان بۆ دەرەوێ خاكى سيمورروم گێرايەو/ پال پێدەنايەو.

٩٢-٩٤) *A-mu-ra-am ù Si-maš-kà-am^{ki} i-ne-er* : لێرەدا بۆ يەكەم جارە ناوى وولاتى سىماشكى لە نووسینەكانى ئەم پادشاھیدا دێت. لە شێو و بنیاقى ھەموو

دهقه كهوه دهرده كهويت كه پادشا ليره دا پاش خسته پروي كاره سهربازي به كان، دور گرنگترين و چاره نووس سازترينان دووباره ده كاته وه و له چاوي نيشبايان ده ناسيت. كهواته ديارترين ده سكه وه ته كان شكاندن سيماشكي به كان و دور خسته وه ي مه ترسي ناموري به كان بوو له سهر وولاته كه ي. له وانه سيماشكي به كانيش له دميتكي پيشتردا هوليان دابيت له روزه لاته وه سيموروم داگر بكن و نه نووسينه شاهانه ي سيموروم كه بؤ هم سهر كه وته تهرخان كراوه، هيشتا نه دوزراييه وه. بؤيه ئيددي-(ن)-سين ره زامه ندي و فهر ي خواوه ندي وولاته كه ي به ده ست هيناوه، به وه ي كه شهره كه ي شهر يكي پرؤز بووه بؤ بهرگري له وولات و خاكي نيشتمان.

شوين سيماشكي راي دژ به يه كي له سهره، هه نديك له وولاته ي داده نين كه له باكوري خوزستان و/يان هه رنجي فارسه وه.⁸³ به لام قاللا له شوپتيكي زياتر به لاي باشوري روزه اوا ده يات، له به شي باكوري هه رنجي كرمان.⁸⁴ به لام پيشنيازيك كه له گهل زانباري نووسينه كه ي هه له دني دا بگونجيت، نه وه كه ي زادوك Zadok ه، نه و سيماشكي به وولاتيكي زور بهر فراوان ده زانيت كه هه ر له هه رنجي فارسه وه تا ده راي قه زويني گرتييه وه.⁸⁵

^dI-di-^dEN. ZU qar-dum i-lu-šu-nu-ti a-na še-ep (۱۰۱-۹۵)

^dNi-iš-ba be-li-'šu' ú-kà-ni-ís-sú-nu-t[i]:

سهر كه وتن سهربازي ده ييت تاجي سهر كه و تنيكي ئايد يو لوجيشي له سهر بنريت، خواوه ندي نه ته وه شكاهه كان ده ييت كرنوش بؤ خواوه ندي نه ته وه ي سهر كه و تنو

⁸³ Stolper, M. W., "On the Dynasty of Šimaški and the Early Sukkalmahs," *ZA* 72 (1982), p. 45-46.

⁸⁴ Vallat, Les nomes géographiques des sources souso-élamites, *RGTC* 11, 1993, p. 242-3.

⁸⁵ Zadok, R., "Elamite Onomastics," *Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico (SEL)* 8 (1991), p. 227.

به‌رن. ئیددی-(ن)-سین له‌م نووسینه‌دا خۆی به "پاله‌وان" وه‌سف ده‌دات، به‌لام دواتر له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دا ده‌بیته "پاله‌وانی نیو پادشا(یان)، پادشای به‌هیز،"^{۸۶} ئه‌ویش ته‌ها پاش به‌زاندنی هه‌رتمی نۆه‌م و خستنی به‌سه‌ر وولاته‌که‌ی خۆی، ئه‌و هه‌رتمه‌ش کاکموم بوو.

له‌ پرووی پرژمانه‌وه، له‌وه ده‌چیت پرسته‌که له‌ژیر کاریگه‌ری سیتاکسی زمانی خوری دا بیت کاتیک له‌ حیاتی *i-li-šu-nu-ti* ده‌لیت *i-lu-šu-nu-ti*، ئه‌مه‌ش سه‌یر نیه ئه‌گه‌ر باش ته‌ماشای نمونه‌کانی تری له‌م جزره بکه‌ین که له‌ ده‌قه ئه‌که‌دی به‌کانی شاری نوزی دا هه‌ن و شپایزه‌ر تیپینی کردوون.^{۸۷}

۱۰۲- *ma-tá-tum ša i-te-bu-šu'-na-ti 'É' "Ni-iš-ba [LUGAL]*
(۱۰۵8-'ku?-[li?-ši?]):

شیتیک کراوه یان پرویداوه که به‌ شتیه‌یه‌ک په‌یوه‌ندی به‌ پرستگای خواوه‌ند نیشباوه هه‌بووه و ئه‌وه‌نده‌ی من ئاگادار بم لێرده‌دا بۆ یه‌که‌م جار باس کراوه. به‌داخه‌وه، ئه‌و فرمانه‌ی که ده‌کریت ئه‌م پرویداوه پروون بکاته‌وه، له‌سه‌ر به‌رده‌که شکاوه و ناتوانین به‌ دلنایاییه‌وه هه‌لی به‌ئین. به‌لام له‌به‌رئه‌وه‌ی وشه‌ی *ma-tá-tum* "وولاتان" لێرده‌دا نۆمینه‌تیف (=مرفوع) ه، ده‌کریت فرماتیککی وه‌ک *banû* "بنیات نان،" *edēšu* "نوی کردنه‌وه،" *šuklulu* "ته‌واوکردن،" *madādu* "باچ) پێدان" یان ته‌نانه‌ت *halāqu* "وێران کردن" یش بوو بیت.

^{۸۶} *I-dī-^dEN. ZU qar-dim i-na LUGAL, LUGAL da-núm,*"

ته‌ماشای نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم بکه‌: col. i 10'-12'.

^{۸۷} به‌روانه:

Speiser, *Introduction to Hurrian*, p. 208.

لهم رسته‌يش دا کاریگه‌ری پږزمانی خوری له ووشه‌ی *i-te-bu-šū-na-ti* دا دیاره که
ده‌بوايه *i-te-bu-ši-na-ti* بووايه، ثم هله‌یه دیاره له‌وده‌وه هاتوره که نوسهر خوری
زمان بووه و له زمانی خوریش دا په‌گه‌ز (= gender) جیا نی‌یه.

ناوه جو گرافي په کاني نووسينه کاني ئيدديـ(ن)ـسين به به دواى په کدا هاتني ناو
 نووسينه کان خويان:

هملدن (ID 6)	سهرپول (ID 5)	تور شهليم (ID 4)	بيتواته (ID 1, 2, 3)
<i>Si-mu-ri-im^{ki}</i> i 6	<i>Ba-ti-ir^{ki}</i> ii 22	<i>Si-mu-ur-ri-im^{ki}</i> i 13'	<i>Si-mu-ri-im^{ki}</i> A 3
<i>Ša-g^{ki}</i> i 15		<i>Kak-mi-um</i> ii 4	<i>Ku-lu-un-nu-um^{ki}</i> A 6
<i>Te-NI-im^{ki}</i> i 20		<i>Ha-ap-ri-za-n^{ki}</i> ii 9'	
<i>Si-mu-ri-im^{ki}</i> i 34		<i>Šu-lu-te^{ki}</i> ii 10'	
<i>... bi/ne-šum^{ki}</i> i 36		<i>A-i-la-ki^{ki}</i> ii 11'	
<i>Ša-ri-da-lu-um^{ki}</i> i 37		<i>Ku-ba-an-mi-we^{ki}</i> ii 12'	
<i>...-ti-na-ab-ba-ša-we^{ki}</i> i 43		<i>Ti-ri-uk-ki-na-āš-we^{ki}</i> ii 13'	
<i>Haal-ma-an^{ki}</i> i 48		<i>NI-li-ip^{ki}</i> iii 3	
<i>Be-e^{ki}</i> i 49		<i>Ku-lu-na-am^{ki}</i> iii 4'	
<i>Lu-lu-bi-im^{ki}</i> i 52		<i>Kak-mi-um</i> iv 1	
<i>Ti-da-luḥ-ḥa-am^{ki}</i> ii 58		<i>Si-mu-ur-ri-im^{ki}</i> iv 2	
<i>I-te-ra-āš-we^{ki}</i> ii 62		<i>Kak-mi-um</i> iv 9	
<i>I-tu^{ki}</i> ii 63		<i>Si-mu-ur-ri-im^{ki}</i> iv 20	
<i>Hu-bi/ne-za-gu^{ki}</i> ii 65		<i>Ši-ik-ša-am-bu-um^{ki}</i> iv 27	
<i>Ši-ik-ša-am-bi^{ki}</i> ii 60		<i>Ku-lu-na-am^{ki}</i> v 5"	
<i>Ša-um-m^{ki}</i> ii 64			
<i>Ut-tu-we^{ki}</i> ii 69			
<i>Kak-mi-im^{ki}</i> ii 73			
<i>Si-maš-kà-am^{ki}</i> ii 93			

ناوی خواوه‌ندان ناو نووسینه‌کانی ئیددیـ(ـن)ـسین به پتی به دواى یه کدا هاتنی ئەلف و بییی:^{۸۹}

هه‌له‌دن (ID 6)	سه‌رپۆل (ID 5)	ئورشه‌لیم (ID 4)	بیتواته (ID 1, 2, 3)
	AN ii 31	AN i a'; vi 7	AN A 36
	^d EN.KI ii 34	DU.Ú(?) vi 19	
	^d EN.LÍL ii 32	^d EN.KI i d'; vi 10	^d EN.KI A 39
	^d EN.ZU ii 35	^d EN.LÍL i b'; vi 8	^d EN.LÍL A 37
^d INANNA i 7	^d INANNA ii 40	^d EN.ZU i c'; vi 11	^d EN.ZU A 40
		^d INANNA i 1'; vi 13	^d INNIN A 15; 23; 45
	^d ÍŠKUR ii 36	^d ÍŠKUR i f'; vi 12	^d ÍŠKUR A 14; 41
	^d Nin-an-si,-an-na ii 42	^d Nin-an-si,-an-na i 2'; vi 14	^d Nin-an-si,-an-na A 47
	^d NIN.ĤUR.SAG ii 33	^d NIN.ĤUR.SAG i c'; vi 9	^d NIN.ĤUR.SAG A38
^d Ni-iš-ba i 1; 9; ii 67; ii 86; ii 99; ii 104	^d Ni-iš-ba ii 44	^d Ni-iš-ba i 4'; iv 24; vi 16	^d Ni-iš-ba A 16; 49
	^d UTU ii 38	^d UTU i g'; vi 18	^d UTU A 43

⁸⁹له نووسینه‌کان بیتواته‌دا ته‌ئا پرونووسی A به پرونووسی سه‌رده‌کی وه‌رگیراوه.

ناوی خواوه‌ندانی ناو نووسینه‌کانی ئیددیـ(ن)ـسین به به‌دوایه‌ک هاتی ناو
نووسینه‌کان خۆیان:

هه‌لەدن (ID 6)	سه‌ریول (ID 5)	نۆر شه‌لیم (ID 4)	بیتۆاته (ID 1, 2, 3)
^d Ni-iš-ba i 1	AN ii 31	AN i a'	^d ISKUR A 14
^d INANNA i 7	^d EN.LÍL ii 32	^d EN.LÍL i b'	^d Ni-iš-ba A 16
^d Ni-iš-ba i 9	^d NIN.ĤUR.SAG	^d NIN.ĤUR.SAG	^d INNIN A 15
^d Ni-iš-ba ii 67	ii 33	i c'	^d INNIN A 23
^d Ni-iš-ba ii 86	^d EN.KI ii 34	^d EN.KI i d'	AN A 36
^d Ni-iš-ba ii 99	^d EN.ZU ii 35	^d EN.ZU i e'	^d EN.LÍL A 37
^d Ni-iš-ba ii 104	^d ISKUR ii 36	^d ISKUR i f'	^d NIN.ĤUR.SAG A38
	^d UTU ii 38	^d UTU i g'	^d EN.KI A 39
	^d INANNA ii 40	^d INANNA i l'	^d EN.ZU A 40
	^d Nin-an-si,-an-na ii 42	^d Nin-an-si,-an-na i 2'	^d ISKUR A 41
	^d Ni-iš-ba ii 44	^d Ni-iš-ba i 4'	^d UTU A 43
		^d Ni-iš-ba iv 14	^d INNIN A 45
		AN vi 7	^d Nin-an-si,-an-na A 47
		^d EN.LÍL vi 8	^d Ni-iš-ba A 49
		^d NIN.ĤUR.SAG vi 9	
		^d EN.KI vi 10	
		^d EN.ZU vi 11	
		^d ISKUR vi 12	
		^d INANNA vi 13	
		^d Nin-an-si,-an-na vi 14	
		^d Ni-iš-ba vi 16	
		^d UTU vi 18	
		DU. Ú (?) vi 19	

٢) سیمورروم و ئیددی (ن) - سین ی پادشای

له سەرچاوه نووسراوه کانهوه دهرده کهوێت که سیمورروم هم ناوی وولات بووه (*mātum* ی نه کهدی) و هم ناوی شاریش (*ālum* ی نه کهدی).^١ له ههندیک دهمی میژووه درێژه کهی دا شانشینیکی سهر به خۆ بووه و پادشا، یان به پتی بارودۆخی دهره کی و ناوه کی میر/فرمانره وا (به گوێره ی وه رگیترانی ووشه ی *ensí* ی سومهری، *iššāku* ی نه کهدی) ی خۆی هه بووه. ئەو سەرچاوه نووسراوانه ی خۆیان له باسی سیمورروم و میژووی ئەو شهپانه ی بهرامبهری کراون، داوه، شوینی ستراتیجی و گرنگی سیاسی یانه ی شانشینه که پیشان ددهن. دهوله مهندی سیمورروم و زۆر و زه به ندیی سەرچاوه سروشتی و مرۆیی یه کانی ده کړیت له وهستانه وه گورج و هاتنه وه سهرخۆ خیرایانه وه هه لبه ئنجریت که پاش هر جهنگیک و لهشکر کیشی یه ک بۆ سهر خاکه که ی تیبینی ده کړیت، به تایهتی لهشکر کیشی یه یه ک له دوا ی یه که کانی پادشایانی بنه ماله ی سی یه می ئور. سیمورروم بۆ ماوه یه کی زۆر درێژ له مهیدانی سیاسی کوردستانی کۆن دا بوو و زۆریش مایه وه؛ له هه ندیک به لگه نامه دا ناوی هاتوه که ڤووداوی سهرده می ٢

¹ Weidner, E., "Simurru und Zaban," *AfO* 15 (1945-51), p. 75.

ی سهره‌لدانی بنه‌ماله‌کان (ده‌ورو به‌ری ۲۷۰۰ پ.ز.) ده‌گنپ‌نه‌وه، له‌سهرده‌مانی نه‌که‌دی و ئوری سی‌یم و بابیلی کۆنیشدا، هه‌روه‌ک له‌م به‌شه‌دا دیبینن، جه‌نگی له‌ دژ به‌رپا کراوه.

ناوی سیمورروم به‌چهند شتیوه و رپنوو سی جیاواز نووسراوه. له‌ سه‌رچاوه هه‌ره کۆنه‌کاندا و تا سهرده‌می بابیلی کۆن ناوه‌که به‌ 'سیمورروم' *Simurru* 'ده‌نووسرا، واته به (س) ده‌ستی پێ ده‌کرد. به‌لام له‌م سهرده‌مه به‌ دواوه ئیتر به‌ 'سیمورروم' *Simurru* 'ده‌نووسرا و (س) بووه (ش).^۲ هه‌روه‌ها تییینیش ده‌کریت که له‌ ده‌قه نه‌که‌دی زمانه‌کاندا (ده‌قه‌کانی سهرده‌می نه‌که‌دی کۆن و ده‌قه‌کانی گاسور) زۆربه‌ی جار دوو (ر) ده‌نووسرا، که‌چی له‌ ده‌قه سومه‌ری‌یه‌کانی ئوری سی‌یمدا به‌زۆری یه‌ک (ر) ه. وا پێده‌چیت ناوه‌که له‌ زمانی زگماکی سیموری‌یه‌کاندا (ر) یه‌کی سووک بووین، واته به‌ک دانه بووین، چونکه له‌ نووسینه‌کانی ئیددی—(ن)—سین خۆیدا، هه‌رچه‌نده به‌نه‌که‌دی نووسراون، نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم نه‌ییت له‌وانی تر هه‌موویاندا به‌ یه‌ک (ر) نووسراوه.^۳ ئه‌مانه‌ش ئه‌و شتیوانه‌ی رپنوو سی ناوی سیموررومن که تا ئیستا به‌ده‌ست که‌یشتون:

سهرده‌می سهره‌لدانی بنه‌ماله‌کان:^۴

Si-mu-ri^{ki}
Si-mu-r[u^{ki}]

^۲ بۆ ئه‌مه، بره‌وه:

Frayne, "On the location of Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons*, 1997, Maryland, p. 244, note 1.

^۳ ته‌ماشای خسته‌ی ناوه‌ جوگرافی‌یه‌کانی ئه‌م به‌شه‌ بکه.

^۴ Gurney, O. R. and S. N. Kramer, *Sumerian Literary Texts in the Ashmolean Museum*, Oxford, 1976, p. 38.

سهردهمی ته که دی:^۵

SI-mur-um^{ki}
SI-mu-ur₄-ri-im^{ki}
SI-mu-ru-um^{ki}
SI-m[u]-ur₄

سهردهمی گوتی:^۶

Si-mu-ur₄-ri-im^{ki}

سهردهمی بنه مالهی سی یه می ئور:^۷

Si-mu-ru-um^(ki)
Si-mu-ru₄
Si-mu-ru-um^{ki}
Si-mu-ru₄-um

سهردهمی بابلی کون:^۸

uru Ši-mu-ru-um^{ki}
Ši-mu-ur-ru-um^{ki}

---

^۵ بژ ئم ناوانهی ئم سهردهمه، پروانه:

Edzard, Farber and Solberger, Die Orts- und Gewässernamen der prä-sargonischen und sargonischen Zeit, *RGTC*, Band 1, p. 143-4.

^۶ ههروه ک له نووسینه شاهانه کهی ئیریدو-پیزیر دا هاتوو:

Col. v BT 2, 10; Col. viii BT 2 10'; 12'.

پروانه:

Kutscher, *The Brockman...*

^۷ پروانه:

Edzard and Farber, Die Orts- und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur, *RGTC*, Band 2, p. 167-8.

^۸ ته ماشای ئم سهرچاودیه بکه:

Groneberg, B., Die Orts- und Gewässernamen der altbabylonische Zeit, *RGTC*, Band 3, p. 221.

Ši-mu-ru-um^{ki}
 Ši-mu-rum^{ki}
 Si-mu-ur-ru-um
 Si-mu-ri-im^{ki9}

سەردەمی ئاشوری کۆن:^{۱۰}

Ši-mu-ri-im

میتروویەکی سیمورروم:

ئەگەر بە کرۆنۆلۆجیا قسە بکەین، ئەوا کۆنترین ئاماژە بەک بۆ سیمورروم لەسەر بھوردی کرداریکی سەربازی یانە لەدزی ئەم وولاتەدا ھاتووە، کە پادشایەکی سەردەمی ۲ ی سەرھەڵدانی بنەمالەکان (دەورو بەری ۲۷۰۰ پ.ز.) ئەنجامی داوە. ئەم پادشایە ناوی 'نەننە' (Nanne) (Na-an-né) بوو و ھەوالەکی لە پەندیکی سومەریدا ھاتووە کە دەلیت:

"(نەننە) سیموررومی گرت، بەلام نەیتوانی باجەکی وەر بگریت."^{۱۱}

پەندیکی تر، ھەرچەندە ناتەواو، بەلام لەوانەشە تەواو کەری پەندەکی پیشوو بیت، باس لە قەلا یان شواری سیمورروم دەکات و دەلیت:

⁹ Frayne, D., Old Babylonian Period (2003-1595 BC), *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods (RIME)*, Vol. 4, Toronto, 1990, pp. 708, l.3.

بۆ یەکەم جار لە لایەن د. عبدالمادی الفوادی یەو لەم سەرچاوەیدا بلار کراوەتەو:

Al-Fouadi, A. H., "Inscriptions and Reliefs from Bitwāta," *Sumer* 34 (1978), p. 125, l. 3.

¹⁰ Dercksen, J. G., *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Leiden, 1996, p. 77.

¹¹ Si-mu-ri^{ki} i-dib gu-bi nu-mu-un-da-gíd (-?),

بروانە:

Gurney and Kramer, *Op. Cit.*, p. 38.

"سیمورومی گرت، بهلام [شوراکی] نه [ماند]." ۱۲

په نندیکی گرنگی تر که له هه مان کۆمه له دا هاتوو، باخه کانی سیموروم و گهمی و
به رچنه به یه که وه باس ده کات، له وانه به مه بهستی له باریکه زهویه کی پر باخ و بیستانی
سیموروم بیت:

"له نیر به رچنه و گهمی دا، باخه کانی سیموروم—(ن)." ۱۳

هاللو ئهم ناننه به به هه مان ئا—مه ننـی—پادا *A-anne-pada* ی پادشای ئوری سهرده می
۲ ی سهره له دانی بنه ماله کان ده زانیت. ۱۴ ئمه ده شیت به لگهی ئه و راستی به بیت که
سیموروم له سهرده مه ههره دیرینه کانه وه نیشانی کرداره سهربازی و ته ماعه
سیاسی به کانی میسۆپۆتامیا بووه.

له سهرده می ئه که دی دا سارگۆن به کتیک له دواین ۱۵ سالانی فرمانه وایی خۆی به
"ئه و ساله ی سارگۆن چوو بۆ سیموروم" ناوانه، ئهم دیپاچه—میژوو هه له ده قتیکی
ئهرشیفی دا له نیپوره وه ده ست که وتوو. ۱۶ ههرچه نده به راشکاوی نه ووتراوه مه به ست

¹² Si-mu-ri i-dib bàd-e nu-[u]n(?)-[gul],

بروانه:

Alster, B., *Proverbs of Ancient Sumer*, vol. 1, Maryland, 1997, p. 86, no. 3. 31.

¹³ "gi-gur-ta ^{gi}má-šè(?) a-ša Si-mu-ur₄-ru-um^{ki}," Alster, *Op. Cit.*, p. 104, no. 3. 143.

¹⁴ Hallo, "Simurum and the Hurrian Frontier," p. 73.

¹⁵ بهرای هاللو ئهم دیپاچه—میژووی به هی دواین ساله کانی فرمانه وایی درێزخایه نی 'نهرام—سین'،

بروانه:

Hallo, "Gutium," *RIA*, p. 56.

¹⁶ Mu Šar-um-GI Ši-mur-um^{ki}-šè 'i'-gin-'na-a': Gelb, I. J. and B. Kienast, *FAOS*, Band 7, (Sargon 1) p. 49.

له "چوون" چی، بهلام وانا سهربازی یه که ی ناشکرایه، به تاییه تیش نه گهر نهرام-سین یاد بهتینهوه که نهویش له پاشتردا ههمان فرمانی بو نامازه بو لهشکر کیشی یه کی بو سیمورروم به کار هیتاوه. له دیپاچه-میژووه کانی نه می دواپی یانهوه دهرده که ویت که دوو جار لهشکری نار دووه ته سهر سیمورروم:

"نهو ساله ی نهرام-سین به لهشکر کیشی چووه (سهر) سیمورروم."^{۱۷}

له دیپاچه که ی تردا - که رُونووسیتی که میک جیاوازی له شوپنه واری خه فاجه له ناوچه ی دیالهش دۆزراوه تهوه-، نهرام-سین پادشای سیموررومیشی به دیل گرتووه، که 'بابا' *Baba* ناویک بووه. نهام ناوهش ناوه کانی رۆژه لاتی دیجلمه مان یاد دیتینهوه که زیاتر له گاسور هه بوون و له بهشی یه که مدا باسیان کرا، بهلام شه ره که له سهر خاکینکی به خوری بوو کراوه، چونکه ناوی شوپنه که که 'کیراشینیوی' *Kirašeniwe* یه، ناویکی خوری له گومان به ده ره:

"نهو ساله ی نهرام-سین له 'کیراشینیوی' به سهر سیموررومدا سهر که وتوو بوو و 'بابا'، تینسی ی سیمورروم (و) 'دوبول' *Dubul* ی تینسی ی 'نهرامنی' *Arame* ی گرت و 'نابی نولماش' *Nabiulmaš* ی له شاری 'توتو' *Tutu* چاودیری کرد."^{۱۸}

¹⁷ [i]n 1 MU ^[d]Na-ra-am- ^dEN. ZU^a a-na KASKAL 'KI' Ši-mu-ur₄-ri-im^{ki} i-li-ku: Gelb and Kienast, *Op. Cit.*, (Naram-Sîn 5a) p. 51.

¹⁸ in 1 MU ^dNa-ra-am-^dE[N. ZU] Ši-mu-ur₄-[im]^{ki} in Ki-ra-še-ni-we/pi iš₁₁-a-ru ù Ba-ba ENSÍ Ši-mu-ur₄-ri-im^{ki} Dub?-ul? ENSÍ A-ra-me^{ki} ik-mi-ù Na-bi-ùl-maš in Tu-tu^{ki} ib-ri,

بروانه:

Walker, *Op. Cit.*, p. 19-20.

سالفینی Salvini نهام شاری کیراشینیوی یه به یه کینک له شاره کانی سیمورروم دوزانیت، بروانه:

Salvini, Earliest evidence of ...., *Urkesh and the Hurrians*, p. 102.

به پتی فرهین بیت، ثم دیپاچه- میژروانه دیپاچه‌ی یه‌ک له‌دوای یه‌ک بون که یاده‌وه‌ری شالای نهرام- سین بۆ سه‌ر سیمورروم و شکاندنیان تۆمار کردوه، که به همووی ماوه‌ی دوو سالی خایاندوه.^{۱۹} ناوی ثم 'بابا' به له‌سه‌ر پارچه به‌ردیکی^{۲۰} سه‌رده‌می ته‌که‌دیش تۆمار کراوه که هه‌ر له‌زووه‌وه له ۱۸۹۷ ز. دا له‌لایهن فینکلهر Winkler هوه بلاو کراوه‌ته‌وه: "... کاتیک (نهرام-سین؟) [.....] [با] با ی [تین]-سی ی [سیم]-ور[روم]. (شکاوی)."^{۲۱} پی‌ده‌چیت ثم پارچه‌یه ده‌سکه‌وتی شه‌ری سیمورروم بو‌بیت.^{۲۲} به پتی رونووسی A ی ده‌قی "ئه‌فسانه‌که‌ی نهرام-سین،"^{۲۳} پادشایه‌کی سیمورروم، پوتیم-ئه‌تال ناویک، یه‌کیک بووه له‌و پادشایانه‌ی چوونه‌ته‌ه‌اوپه‌یمانی‌یه‌که‌ی له‌دژی نهرام-سین به‌ستیان. به‌لام وادیاره پوتیم-ئه‌تال هینده به‌خته‌وه‌ر نه‌بووه، چونکه به‌گویره‌ی هه‌مان ثم ده‌قه وێژه‌یه، له‌باش ئه‌وه‌ی پادشای ته‌که‌د ه‌اوپه‌یمانیان شکاند، ئه‌میش له‌گه‌ل چه‌ندی ترده به‌دیل گیرا و بۆ وولاتی ته‌که‌د برا. جیگای سه‌رنجه که ناوی پوتیم-ئه‌تال ناویکی خوری‌یه، به‌پیچه‌وانه‌ی ناوی 'بابا' وه که هه‌ر پادشای سیمورروم بوو، به‌لام ناوه‌که‌ی ناویکی خۆمالی‌یه. ته‌گه‌ر ثم

^{۱۹} Frayne, D., *The Historical Correlations of the Sumerian Royal Hymns, (2400-1900 BC)*, (A Ph.D. Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale, 1981, p. 42.

^{۲۰} هاللو ثم پارچه به‌رده به پارچه‌ی ده‌فریکی به‌ردین دوزانیت، بره‌انه:

Hallo, *RHA*, p. 73;

به‌لام به‌لای فره‌ینه‌وه سه‌ره‌ گورزیکی به‌ردینه:

Frayne, "On the Location of....," p. 246.

^{۲۱} [i]-nu [Ba]-ba [PA. T]E. SI [Ši-m]u-ur.-[ri-i]m^{ki} (lacuna)

بره‌انه ثم سه‌رچاوه‌یه:

Frayne, *Op. Cit.*, p. 246.

^{۲۲} Frayne, *Op. Cit.*, p. 246.

^{۲۳} بۆ ده‌قی ثم ئه‌فسانه‌یه، بره‌انه:

Grayson and Sollberger, *RA* 70, p. 120-1,

له‌م دوا‌یی‌انه‌شدا ثم سه‌رچاوه‌یش وه‌ر گتیرانیکی نوێی ده‌قه‌که‌ی بلاو کردوه‌ته‌وه:

Veenhof, K. R., Naramsin van Akkad slaat 'de Grote Opstand' neer, *Zij Schreven Geschiedenis*, p. 17.

هاوپهیمانیی به ستنه له پاش دوو شالوده که ی نهرام-سین دوه بۆ سهر سیمورروم بوو بیت،
 ئەوا دەشیی ئەوه بگه پیتی که خوری به کان له ماوه ی چهند سالیکی که می پیشتردا
 توانیویانه بیتە ناو خاکی سیموررومەوه و به شیوه یه کی وا خویان چیگیر بکه ن که
 نه نانه دهسته لاتیش بگره دهست و خوری به ک له سهر ته ختی وولاته که دابنن. به لام
 هه تاوه کو به لگه ی کرۆنۆلۆجی یانه له سهر ئەم پرووداوانه دهست نه کهون، ئەم ووتیه هه
 تیوری یانه دەمی پته وه و ناتوانریت بسه لیتدریت.^{۲۴}

نامه یه کی ئە که دی له گاسور (HSS X 5) دوه ناماژە بۆ هه ندیک سیمورری ده کات که
 پتده چیی له شاره که دا ژیا بن و به هۆیه که وه که نایزانن، دانه وێله یان بۆ براده ته وه و پتیا ن
 دراوه:

"دادا وا به نیی ده لیت، بلێ: ئەو دانه وێله یه ی بۆ به شینه وه م جی
 هیشته وه، با به شینه وه و تۆوی لی دابن یکات. به لام ئە گه ر
 سیمورری به کان دانه وێله ی ته وایان وه نه گرت، (ئەوا) با هه ندیکی
 لی بدات به وان و من (خۆم) ده یخه مه وه چی گه ی."^{۲۵}

هه ندیک ده قی تر له شاری گیرسو (RTC 249) دوه له ناوچه ی له گه ش له گه ل
 ناوی که سانی خه لکی خوخنوری و لولوبوم دا که به شه دانه وێله یان بۆ براده ته وه، ناوی
 که سانی خه لکی سیموررومیشیان تپدا یه و یه کیک له مانه ش کانزاساز بووه.^{۲۶}

²⁴ Walker, *Op. Cit.*, p. 222.

²⁵ 1-5) *en-ma Da-da, a-na Ni-ni, qi-bi-ma: ŠE šu a-na ŠE. BA a-si-tu 6-10) a-na ŠE. NUMUN li-sa-me-ed-ma li-di-in ù šum-ma Ši-mu-ur-ri-ù 11-15) a-di da-ni-iš ŠE la i-ma-ḥa-ru in qer-bi-su a-na ŠE. BA li-di-in a-na-ku₈ a-kà-sa-ar:*

Walker, p. 23.

²⁶ RTC 249, I, 8': *lú Si-mu-ru-um-me; I, 11'-12': simug Si-mu-ru-um;*

هه روه ها ته ماشای ئەمەش بکه:

RTC 253, 3. After Walker, *Op. Cit.*, p. 23 and note 20.

نوسینه‌که‌ی ئیتریدو-پیزیر ی پادشای گوتیوم که لهم سالانه‌ی دوا‌ی دا بلاوکرابه‌وه،^{۲۷} هه‌ندیک زانیاری له‌باره‌ی سیموررومی سه‌رده‌می گوتی به‌خشی. پادشایه‌کی سیمورروم که ناوی 'کا-نیشبا' *Ka-Nišba* بووه، له 'ئیتريدا-پیزیر' ی باوکی 'ئیتريدو-پیزیر' یاخی بووه و بۆی نه‌چووه‌ته‌ سه‌ر و له‌شه‌ردا شکاوه. گرنګ ته‌وه‌یه، کا-نیشبا نه‌ک هه‌ر خه‌لکی سیمورروم، به‌لکو هه‌روه‌کو نووسینه‌که ده‌لێت، خه‌لکی لوللوبومیشی بۆ یاخیگه‌ری هان داوه.^{۲۸} ئه‌مه ده‌کریت نیشانه‌ی ده‌سته‌لاقی سیمورروم، یان هه‌یج نه‌ییت کاریگه‌ری‌یه‌کی گه‌وره‌ی بووییت له‌ وولاتی لوللوبومی ته‌وکاتدا.

له سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سیج یه‌می ئور دا ئاماژه‌ بۆ سیمورروم زۆر زیاتر ده‌بن و له‌رووی کرۆنۆلۆجیشه‌وه هه‌ندیک ووردتر ده‌بن. دیپاچه-میژووه‌کان ده‌بنه سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی زانیاریان و له‌هه‌مان کاتیشدا به‌لگه‌ی سه‌ره‌کی دیاریکردنی میژوو و سالی له‌شکرکیشی‌یه‌کانی سه‌ر سیمورروم. هه‌للۆ خسته‌یه‌کی بۆ ئه‌و دیپاچه-میژووانه‌ کردووه که په‌یوه‌ندی‌یان به‌ له‌شکرکیشی‌یه‌کانی سه‌ر سیموررومه‌وه هه‌یه، بۆ باسه‌که‌مان به‌سووده‌ لی‌ره‌دا وه‌کو خۆی داینینیه‌وه.

له‌ خسته‌که‌وه ده‌رده‌که‌ویت که جه‌نگی دژی خوری‌یه‌کان له‌ناوه‌راستی سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی دوور و درێژی شولگی دا ده‌ستی پێک‌دوووه و ده‌کریت دابه‌ش بکریته سه‌ر سی قوناغ. له‌به‌ره‌وه‌ش که ئه‌م جه‌نگه به‌زۆری ڕووی له‌ ناوچه‌کانی خوری نشینی باکور و باکوری ڕۆژه‌لات بوو، پشی ده‌ووتریت جه‌نگی خوری.^{۲۹}

^{۲۷} Hilprecht هه‌ر له ۱۹۱۰ دا هه‌والی دۆزینه‌وه‌ی ئه‌م نووسینه‌ی راگه‌یاند، به‌لام ئیتر له‌و

کاته‌وه وون بووبو، تاوه‌کو له ۱۹۸۹ دا کو‌تسه‌ر دۆزی‌یه‌وه و بلاوی کرد‌دوه، به‌روانه:

Kutscher, *The Brockmon Tablets* ....., pp. 49-70.

^{۲۸} Kutscher, iii BT 3 8'ff. p. 55ff.

^{۲۹} به‌روانه:

(ب) هی تر	(ا) په پوهندی دار به بهر دی خوری په ووه	
	"جهنگی خوری به کم"	۲۴: کارخار ۱ ۲۵: سیموروم ۱ ۲۶: سیموروم ۲ ۲۷: خارشی
۲۸-۲۹: خاتوو ناخوندی بالای نریدو ۳۰: کچی پادشا به شو بڼه نشان چور		
	"جهنگی خوری دوړه"	۳۱: کارخار ۲ ۳۲: سیموروم ۳ ۳۳: کارخار ۳
۳۴-۳۵: نه نشان ۳۶: نانای کارزیدا بڼه پرستگاکه ۳۹-۴۱: پوزریش-داگان "بنيات نرا"		(۳۷-۳۸: شورای وولات بنيات نرا)
۴۳: خاتوو ناخوندی بالای ناننا	"جهنگی خوری به کم"	۴۲: شاشروم ۱ ۴۴: سیموروم (و لوللویوم) «۹» ۴۵: نوریلوم ۱ (لوللویوم، سیموروم و کارخار) ۴۶-۴۷: کیماش و خومورق ۴۸: خارشی (کیماش و خومورق)
۱: نمار-سین بووه پادشا ۳-۵: چالاکی نایین یانه ی جزراو جزر <i>bitum-rābium, labrum</i> : ۷ و ... ناد. ۸-۹: چالاکی نایین یانه ی جزراو جزر		نمار-سین ۲: نوریلوم ۲ ۶: شاشروم ۲

Hallo, *RHA*, p. 75-77;

لهم دوايي يانمش دا :

Frayne, *SCCNH* 10, p. 146.

شو-سین	۳: سیمانوم (۵-۴: شورای ناموری/مارتو بنیات نرا)	۱: شو-سین بووه پادشا ۲: کهشتی ئینکی
ئیی-سین	سیمورروم	۶: میلی ئینلیل و نینلیل ۷: زهشالی ۸-۹: چالاکی ئایینی یانهی جزراو حور ۱: ئیی-سین بووه پادشا ۲: ئاخوندی بالای ئینانا له ئوروک

دیاچه-میژوووه کان بنه مالهی سی یه می نور. له م سهر جاوه یه وه ودر گیراوه:

Hallo, "Simurru and the Hurrian Frontier," *RHA* 36 (1978), Appendix II, p. 82.

به لام ئاشکرایه که نه وهی له م دیاچه-میژوووه دا هاتوو، تهواوی سهر بهورده که نه، چونکه له دیاچه-میژوووی شولگی ۴۴ (Š 44) دا هاتوو که لوللو بوم و سیمورروم بۆنوه مین جار تارو مار کران، له کاتیکدا تهها سی دیاچه مان له ده ستدایه له شکر کیشی له م جزیره یان تۆمار کردیت (بروانه خشته که). له وانیه ره وداوی تر له هه مان سالی نه وه له شکر کیشی یانه دا هه بووبن که به لای نووسهره کان دهوله نه وه له هه والی له شکر کیشی یه ک بۆسهر وولاتیکی بیگانه وه گرنگتر بوویت بۆیه تۆمار نه کراون، یان ته نانه ت نووسهره کان نه یان ویستیت دیاچه-میژوووه کان هه موویان به ناوی هه مان نه وه "سیمورروم" ه پر بکه نه وه. نه گهر دیاچه-میژوووه کان به رده ست بژمیترین، ده بینن له کۆی ۱۶-۱۷ له شکر کیشی تۆمار کراو، شهشیان ههر بۆ سهر سیمورروم بووه، خو نه گهر پینج له شکر کیشی یه تۆمار نه کراوه کهشی بخهینه سهر، نه وه ده بنه ۱۱ دانه.

وه ک ده رده که ویت، سی یه م له شکر کیشی شولگی له ۳۲ هه مین سالی فهرمان ره وایی دا (Š 32) که ده که ویت جهنگی دروه مه وه، یه کلایی که ره وه بووه. بۆیه له هه موو سهر ده می بنه مالهی سی یه می نور و ته نانه ت سهر ده مانی زۆر دواتریش دا تیشکیکی

تایه‌ی خراوه‌ته سهر. له‌ئه‌نجامی ئەم له‌شکرکێشی‌یه‌دا ئه‌پیان-ده‌راخ
Tappan-Darah^{۳۰} که پادشای سیمورروم بوو، خۆی و خێزانه‌کی به‌دیل گیران و
 بۆ وولاتی سومهر راگواستران. هه‌ندیک له‌ ده‌قه ئهرشیفی‌یه‌کانی درێهم (پوزریش-داگان
 ی دێرین) ناوی خۆی و هاوسهره‌که‌ی و کورپیک/کچیک‌کی ده‌به‌ن (Š 33).^{۳۱} ئەمان له
 ۳۲هه‌مین سالی فرمانه‌روایی شولگی (Š 32) یه‌وه له‌ درێهم خۆراک و پۆشاکیان بۆ
 برابوووه.^{۳۲} له‌ سه‌رده‌میکی دواتر دا له‌ نیو ناوه‌کانی ده‌قه‌کانی درێهم دا ناوی

³⁰ ئیتیمۆلۆجی ئەم ناوه‌ هێشتا به‌ته‌واوه‌تی یکلایی نه‌بووه‌ته‌وه؛ زادۆک Zadok باوه‌ری وایه‌ ناوه‌که‌
 خوری نه‌یت، به‌شی یه‌که‌می بریتی له‌ ناوی روبرای تاب(ب)ان Tab(b)an، بره‌وه:

Zadok, R., "Hurrians as well as Individuals Bearing Hurrian and Strange Names
 in Sumerian Sources," *kinattūtu ša dārāti: Raphael Kutscher Memorial Volume*,
 Tel-Aviv, 1993, p. 224.

به‌لام ئەگه‌ر ته‌ماشای ئەو ناوه‌ که‌سی‌یانه‌ی سه‌رده‌می بابلی کۆن بکه‌ین که‌ ناوی ئەم روبرا ده‌
 پێکه‌ینه‌ره‌کانیانه، ده‌بین ناوی تاب(ب)ان هه‌میشه‌ نیشانه‌ی خواوه‌ندیتی له‌ پێشه‌ویه، بۆ نمونه
 له‌سه‌ر ئەم ناوانه، بره‌وه:

Nashef, Kh., "Der Taban-Fluss," *Baghdader Mitteilungen* 13 (1982), p. 121.

ئه‌ستۆر Astour ئیتیمۆلۆجیا‌یه‌کی سومه‌ری-ئه‌که‌دی بۆ ناوه‌که‌ هه‌یه، به‌رای ئەو ناوه‌که‌ له‌ هه‌ردوو
 ووشه‌ی Tab-ba و Da-ra-ah^۳ پێک هاتوو، یه‌که‌مین له‌ *tappū* ی ئه‌که‌دی‌یه‌وه‌ هاتوو به‌ واتای
 "هاوه‌ل" و "هاورێ" و دووه‌میشیان ناوی خواوه‌نده. پێکه‌وه‌ واتای "هاوه‌لی خواوه‌ند ده‌راخ"
 ده‌به‌خشیت. بره‌وه:

Astour, *SCCNH* 2, p. 41.

ده‌بیت تییینی ئەوه‌ش بکه‌ین که‌ ناوی ئەم خواوه‌نده‌ش -ئه‌گه‌ر ناوی خواوه‌ند بیت، نه‌ک شتیکی پیروژ
 و خواوتندراو- له‌ شوێنی تر دا نه‌هاتوووه‌ نه‌بێناوه.

³¹ به‌لای فردين و ژوکه‌ر و بیگزوه‌ه کورپی ته‌پیان-ده‌راخ بووه، بره‌وه:

Frayne, "On the Location ...," p. 250; Walker, p. 105; Biggs, R., "Šulgi in
 Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons*, p. 171;

به‌لام به‌لای هاللو و ژوکه‌ر دوه -له‌ شوێنیکی تر دا، کچی ته‌پیان-ده‌راخ بووه، بره‌وه:

Hallo, *RHA*, p. 75; Walker, p. 115.

به‌داخه‌وه‌ خۆم خودی ده‌قه‌که‌م ده‌ست نه‌که‌وت تاوه‌کو بتوام لێی بکۆلمه‌وه.

³² بۆ ئەم ده‌قه ئهرشیفی‌یانه‌ی باسی ته‌پیان-ده‌راخ و خێزانه‌که‌ی ده‌که‌ن، بره‌وه:

پادشاهی/فهرمان‌ه‌وایه کی تری سیمورروم ده‌بینین به ناری کیریب-ئولمن
Kirib-ulme 'وه که وادیاره له‌پاش به‌دیل گرتنی ته‌پیان-ده‌راخ له‌سەر ته‌ختی سیمورروم
 جتی گرتووه‌ته‌وه.^{۳۳} وادیاره ته‌میش هینده به‌خته‌وه‌ر نه‌بووه و هه‌مان چاره‌نوسی ته‌پیان-
 ده‌راخ ی هاتووه‌ته‌پیش و به‌دیل گیراوه. گرتنی سیمورروم به‌ده‌ستی شولگی و به‌دیل
 گرتنی ته‌پیان-ده‌راخ له‌کاتی خۆی دا ده‌نگیکی وای داوه‌ته‌وه که له‌سه‌رده‌مانی دواتریشدا
 بووه‌ته‌هه‌وینی زۆر نووسینی تر. بۆ نمونه هه‌ندیک ده‌قی فالی سه‌رده‌می بابلی کۆن و
 ته‌نانه‌ت هه‌ندیک ده‌قی ته‌ده‌پیش. ده‌قه‌کانی فال گه‌روه‌یی گرتنی هه‌رچوار پارچه‌ی
 جیهان^{۳۴} و یه‌خسیر کردنی ته‌پیان-ده‌راخ ده‌ده‌نه پال شولگی.^{۳۵} ده‌قیکی تری فال
 گه‌روه‌یی سه‌رده‌می ئاشوری ناوه‌راست (سه‌رده‌می فهرمان‌ه‌وایی تیگلالت-بیلایسه‌ری
 یه‌که‌م ۱۱۱۵-۱۰۷۷ پ.ز.)، هه‌رچه‌نده له‌باریکی خراپدایه و شکاوی زۆره، به‌لام
 نه‌ونده‌ی لی تیده‌گه‌ین که پادشایانی:

Hallo, *RHA*, p. 74-5; Walker, pp. 110; 115-116; Frayne, "On the Location....," p. 250.

تییینی نه‌وه‌ش بکه‌فره‌ین لای وایه ته‌م ته‌پیان-ده‌راخ ه‌که‌سیکی تر بووه به‌هه‌مان ناوه‌وه و جیابوو له
 پادشای سیمورروم، بره‌انه:

Frayne, "On the Location....," p. 251.

ۆوکه‌ریش لای وایه ته‌پیان-ده‌راخ ی پادشای سیمورروم پاش شه‌ره‌که هه‌ر به‌ناو کراوه‌ته‌وه به
 فهرمان‌ه‌وای سیمورروم و له‌پالیشیدا فهرمان‌ه‌وایه‌ک له‌لایه‌ن ئوره‌وه بۆ وولاته‌که دانراوه، بره‌انه:

Walker, p. 116.

هۆی ته‌م پیشنیازه‌ی فره‌ین نه‌ودیه که پادشا له‌م ده‌قه سومه‌ری‌بانه‌دا له‌جیاتی "پادشا/فهرمان‌ه‌وای
 سیمورروم" ته‌ها به "کابرای سیمورروم" ناو براوه و ناماژه‌ی بۆ کراوه. به‌لام ته‌مه به‌لای ئیمه‌وه به‌س
 نه‌ بۆ پیشنیازیکی له‌و جزره، سومه‌ری‌یه‌کان هه‌مووکات دیله‌کانی خۆیان به‌ناو‌نیشان ته‌وا‌یانه‌وه
 ناوه‌به‌ر دووه، سه‌رباری ته‌مه‌ش دواتر له‌سه‌رده‌می بابلی کۆن دا چه‌ندین نمونه‌مان هه‌یه له‌سه‌ر ناو‌بردنی
 فهرمان‌ه‌وا و میراتی ناوچه و وولاته بیگانه‌کان ته‌ها به "کابرای.... (ناوی وولات).

³³ Biggs, "Šulgi in Simurrum," p. 173.

³⁴ Goetze, A., "Historical Allusions in Old Babylonian Omen Texts," *JCS* 1(1947), p. 259, no. 24.

³⁵ *Op. Cit.*, p. 259-60, nos. 25; 26 and 27.

"[.....تاب]-با-گار[Tab-]ba-gar [...] وره‌بسیسی *Rabsisi*

پادشایان ... [.....]، نمو [.....] و برا برای کوشت.^{۳۶}

دهقی پیشبینی‌یه‌که‌ی شولگی‌ش، هرچه‌نده به ناو ناوی ته‌پیان-ده‌راخ نابات، به‌لام که ده‌لایت "شولگی، که بووه سهررداری هرچوار پارچه‌ی جیهان، له رۆژه‌لاته‌وه تا رۆژئاوا" ده‌قه فالگروه‌یی‌یه‌کانی سهرده‌می بابلی کۆن یاد ده‌هیننه‌وه و، هه‌ندیک به سهرهوردی شکانی پادشاکه‌ی سیمورومه‌وی ده‌به‌سته‌وه.^{۳۷} له‌مه‌ش زیاتر، هه‌والنامه‌یه‌ک (= Chronicle) ی سهرده‌می سلوکی (۳۳۱- ده‌وره‌ی ۱۴۰ پ.ز.) یاده‌وه‌ری ئەم شه‌ره‌ی پاراستوه:

"شولگی، پادشای ئور، کوری ئور-نەمو، [با]دشایه‌تی هه‌موو

وولاتانی کرد، [تاب]-بانگار و ره‌بسیسی ی پادشایانی وولاتی

سوباتوی به‌زاند.^{۳۸}

³⁶ [...tab]-ba-gar ù(!) rab-si-si MAN. MEŠ šá x [...] / [...] x su-nu-ti-ma ŠEŠ. ŠEŠ-šú GAZ:

بۆ ئەم ده‌قه، به‌روانه:

Frayne, *Op. Cit.*, p. 250.

³⁷ ده‌قی پیشبینی‌یه‌که‌ی شولگی له‌لایه‌ن بۆرخه‌ر Borger دوه به‌پێکه‌وه‌دانه‌وی جهوت پارچه‌ له‌وحی

قوری سهرده‌می ئاشوری نوێ دروست کراوه‌وه، به‌روانه:

Borger, R. "Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten, Zwei prophetische Texte," *Bibliotheca Orientalis (BiOr)*, Jaargang XXVIII, No. 1 en 2, Januari-Maart (1971), pp. 3-24;

هه‌روه‌ها به‌روانه:

Biggs, *Op. Cit.*, p. 170; 174.

³⁸ [x^dš]ul-gi LUGAL ŠEŠ. UNU^{ki}-A^m Ur-^dNammu [šar]-ru-tu KUR. KUR ka-la-ši-na i-pu-uš [Tab]-ban-ga-ár (or: ...b]an-garaš according to Hallo, *RHA*, p. 76, note 52) u^m Rab-si-si LUGAL. MEŠ šá KUR. SU. BIR^{ki} i-be-el : Hunger, H., *spätbabylonische Texte aus Uruk*, Teil 1, Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 9, Berlin, 1976, p. 19-20.

هەردوو ناوی [Tab-b]a-gar یان [Tab-b]an-garaš و Rabsisi بە پێی پرکردنەوەکەى هاللو بۆ شکاوی یەکانى ناره‌کان، لە هەردوو ناوی کۆن Tappan-Darah ی سیمورروم و Rašiši دەچن. راشیشی بە پێی دەقیکی شوێنەواری درێهم (TCS 140:5) فەرمانرەوای کیماش Kimaš بوو، بەلام لە هەوالنامەکەدا بە فەرمانرەوایانى وولاتى سویر ^{ki}BIR. SU. BIR⁴⁰ ئاماژەیان بۆ کراوە.³⁹ ئەم ووتەیه ئاماژەیه‌کی ن‌کۆلى لى نە کراوە بۆ ئەوەی کە سیمورروم بەشیکی پ‌چوو‌ک و پ‌ن‌ک‌ه‌ت‌ه‌ری سوپارتوى مەزن و بەرفراوان بوو.

شولگی لەپاش جەنگی خوری دووهم دەستی کرد بە بنیات نانی 'شورای سەرزەمینەکانى دەرەو‌ه‌ی قەلەم‌رەو' لە نێوان دىجلە و زنجیرە چىای حەمرین دا؛ واتە لە Š 37-38 دا. هۆی بنیات نانی ئەم شوراىە بە ر‌ای هاللو لەوانەىە بۆ بەستنى ئەو ر‌یگایانە بوو بێت کە بۆ سیمورروم دەچون،⁴⁰ ئەویش ئەگەر سیمورروم لەم سەمتەو‌ه‌ بوو‌یت. بەلام بەر‌ای ئیمە پ‌ی‌ ناچ‌یت ئەمە هۆی بنیات نانی ئەو شوراىە بوو‌یت، بەتایەى‌ی کە زۆر بەسەر لەشکرک‌یشى س‌ى یەم دا ت‌ى نەپەرى بوو کە لە ئەنجامیدا سیمورروم داگیرکرا و خاکەکەى خرایە سەر ئیمپراتۆرى ئور. لەم بارەشدا مەترسى‌یه‌کى بۆ ئور نەبوو و پ‌ی‌ویست نەبوو ر‌یگاکانى ب‌ه‌ست‌ر‌ین. شورا‌کە دە‌ب‌یت ئەر‌ک‌یکى ت‌رى ه‌ه‌بوو‌یت؛ بۆ بەرگرتن بە دوژمنىکى تر.

لە جەنگی خوری س‌ى یەم دا، لەماو‌ه‌ی دواى‌ن حەوت سالى فەرمانرەوایى شولگی دا، سوپاکانى ئور توانیان ب‌گ‌ه‌نە سەرزە‌م‌ینى نو‌ی لە قوولایى نیشتمانى خورى‌یه‌کاندا، کە پ‌ن‌ش‌تر نەیانگە‌یش‌ت‌بوون‌ى، بە تايەى‌ی لە ر‌ۆژ‌ه‌لاقى دىجلە. ئەمەش بە‌ی‌ی ر‌امالینى سەنگ‌ه‌رو مە‌ر‌ئ‌زەکانى سەر ر‌یگای سیمورروم بە‌دى نەدە‌ه‌ات. سوپای ئور ئە‌ج‌ارە گە‌یش‌تە

³⁹ Hallo, *Op. Cit.*, p. 76 and note 61.

⁴⁰ *Op. Cit.*, p. 77.

لولوبوم و شاشروم *Šašrum* - که زور دهشیت ههمان 'شوشه‌ررا' *Šušarrā* ی پاشتر بوویت- و موریلوم *Urbilum* له باکوره‌وه و له پاش ئەمانیش کیماش و خومورق. هه‌والی په‌لاماردانی ئەم دووانه‌ی دواپی‌یان بابەتی نووسینیکی شاهانه‌ی شولگیشن که له سوسه دۆزراوه‌ته‌وه.⁴¹

پاستی داگیرکردنی سیمورروم و لکاندن خاکه‌که‌ی به ئیمپراتۆری ئوره‌وه به دامه‌زراندنی فەرمانه‌وا‌ی میسۆپۆتامیایی له‌لایه‌ن ئوره‌وه بۆ وولاتی سیمورروم دا ده‌رده‌که‌وێت. ناسراوترینان 'صیللوش-داگان' *Šilluṣ-Dagān* ه که له ده‌قی نه‌خشی مۆریکی لوله‌کی سهر کیفی له‌وحیکی سالی شه‌شه‌می سه‌رده‌می 'ئه‌مار-سین' دا ناوی و ناویشانی به: "فەرمانه‌وا (*ensi*) ی سیمورروم" هاتوه (به‌روانه‌ شیوه‌ی ژ. ۸).⁴² جی مۆریکی تری میژوو نه‌زانراوی 'دریهم' یش ههر به ئینسی ی سیمورروم ناوی ده‌بات.⁴³ واینده‌چیت له‌ده‌وره‌به‌ری *Š 42* دا له‌م پۆسته‌دا دامه‌زراییت،⁴⁴ ههرچه‌نده ئیتر له‌پاش *Š 43* وه ناوی نایه‌ت، له‌وانه‌یه هه‌لگیرسانی راپه‌رینیک له سیمورروم له‌دزی ئور بووینته‌ هۆی لا‌بردنی له پۆسته‌که‌ی.⁴⁵

له‌ده‌وره‌به‌ری ئەم سه‌رده‌مه‌دا بوو (*Š 40*) که باجی *maš-da-ri-a* له سیموررومه‌وه

⁴¹ Sollberger and Kupper, *IRSA*, IIIA2p.

⁴² Keiser, C. E., *Neo-Sumerian Account Texts from Drehem, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies 3*, New Haven, 1971, Pl. LXXIX, no. 627.

مه‌به‌ست له کیفی له‌وحی قور، توئ یه‌کی ته‌نکی قورده‌که‌پاش نووسینی قه‌واله‌ و به‌لگه‌نامه‌ی گ‌رنگ ده‌گیرایه له‌وحه‌که‌ی و ههمان ناواخنی قه‌واله‌که‌ یان به‌لگه‌نامه‌که‌ی له‌سه‌ر ده‌نوسرایه‌وه و مۆر ده‌کرا. ئەم به‌رگه‌ یان کیفه‌ ته‌م‌ا له‌کاتی کیشه‌ و ناکوکی نیوان لایه‌نه‌کانی مۆرکه‌رانی قه‌واله‌که‌ له‌به‌رده‌م دادوه‌ر و به‌ئاماده‌بوونی گه‌واهان ده‌شکینرا و ته‌ماشای نووسینی ناوه‌وه‌ی سه‌ر له‌وحه‌که‌ ده‌کرا.

⁴³ Frayne, *Op. Cit.*, p. 251.

⁴⁴ Walker, p. 223.

⁴⁵ *Ibid.*

بۆ سومەر دههات.^{۴۶} نامه شاهانه کانی که میشلوژفسکی بلاوی کردوونه تهوه و تیاياندا
 'نهره-مو' *Arad-mu* ی کۆمیسهری بالا دهلیت پادشای ئور ناردمی بۆ وولاتی
 سویر "بۆ نهوهی باجی سهرزه مینه کانی دهرهوهی قهله مره و ریک بجه و باس و خواس
 له باری ههریگه کان بکه" به پرونی ئاماژه بو
 سیمورروم وهک یه کییک له ههریگه کانی
 قهله مرهوی ئور لهم سهرده مه دا دهکات. هه ندیک
 له مهش زیاتر ده پۆن و پیتشیاز ده کهن که
 مه بهست له وولاتی سویر لیره دا سیمورروم خوی
 بووه.^{۴۷}

شیوهی ژماره ۸: جی مۆری
 صیللوش-داگان

له سهرده می حو کمرانیی ئهمار-سین دا سیمورروم سهرئیشهی بۆ ئور نه بوو، بۆیه له
 کانی ئهمدا هیچ له شکر کیشی یه کی نه کراوه ته سهر. له حیاتی ئهمه، ئهمار-سین په رژایه
 سهر کۆ کرد نه وهی هیزو توانای بۆ په لاماردانی سهرزه مینه کانی که وتبونه باکوور ترهوه،
 وهک ئوریلولوم و شاشروم (پروانه خشته که). به پشت بهستن به زانیاری هه ندیک له
 دهقه ئهرشیفی یه کان، تیده گهین که ئهمار-سین به درێزایی دامینه کانی زاگرووس، وهک له
 ئهرپراپخوم *Arraphum* و 'دور-ماش' *Dūr-maš* و 'نه گاز' *Agaz* و لوللوبوم و
 خه مازی و 'شورپخوم' *Šurihum* و 'شواخ' *Šuah* و 'گابلاش' *Gablaš* 'زه قتموم'
 و 'دور-ئیبلا' *Dūr-Ebla* دا بنکهی سهربازی هه بووه.^{۴۸} ئهمه نیشانه یه

⁴⁶ Hallo, *Op. Cit.*, p. 77.

باجی *maš-da-ri-a* واتای ئهو قوریانی و دیاری یانه بوو که دهلته له هه ندیک بۆ نه دا وهک باج له
 گهوره کار به دهستانی دهولتی وهرده گرت.

⁴⁷ *Op. Cit.*, p. 78.

بۆ نامه کمش، پروانه:

Michalowski, *The Royal Correspondence of Ur*, p. 142.

⁴⁸ Walker, 107.

بۆ ئەوەی که ئیمپراتۆری ئور، هیچ نەبێت لەم دەمەدا، نەک تەنها توانیویەتی لەشکر بکاتە سەر ئەم سەرزەمینانە، بەلکە دەستەلاتیکی چێگیر و توندو تۆلێشی بەسەریاندا شکاوه. هەر لەسەردەمی ئەمار-سین دا بەشە خۆراک و ئاژەل بۆ کەسانی بە بنەچه خەلکی کوردستانی کۆن و لەوانەش سیمورری، براوەتەوه و پێیان دراوه.⁴⁹ لەسەردەمی فەرمانڕەوایی شو-سین *Su-Sin* دا، که لەپاش ئەمار-سین هاتووێتە سەر تەختی پادشایەتی ئور، ئارامی و چێگری دەستەلات بۆ چەند سالتیکی تریش درێژە کێشا. بەلام لەمە بەدواوە ئیتر سەنگی هێز و دەست ڕۆیشتوویی بەلای خوری یەکاندا چوو، ئەبجارەیان بە هاوکاری لەگەڵ ئاموری یەکاندا، که سەرچاوه سومەری یەکان 'مارتو' *Martu* یان پێ دەووتن. لەوانە یە باشترین بەلگە لەسەر ئەم گۆڕانانە. نامة کە ی 'شەرروم-بانسی' *Šarrum-bāni* ی کۆمیسەری بالا بێت، که بۆ شو-سین ی پادشایی نادوووه. شەرروم-بان ی لەم نامەیدا پادشای لەدوا هەوایی کارو باری بنیات نانی "شورای ئاموری یەکان بۆ بەرگرتن بە تێدا نۆم"⁵⁰ ئاگادار کردووێتەوه. تیایدا بۆ پادشای نووسێوه که مارتو (=ئاموری یەکان) لە ناوچهی نێوان هەردوو چیادا (=ئێبیخ *Ebih*، واتە حەمرین) خێوەتیان هەلداوه و سیمورری یەکانیش هاتوون بۆ کۆمه کیان.⁵¹ وا پێدهچێت سیمورروم لەم کاتەدا، ئەگەر هەمووش نەبێت، ئەوا هەندێک لە هێزو و لە سەر بەستیی خۆی بە دەست هێنا بێتەوه، بەراوە یەکی وا که توانیویەتی بپاری سەر بەستی خۆی بدات و بەجێشی بگەنێت، بەلگەش بۆ ئەمە کۆمه ک کردنی مارتو له دژی دوژمنی هاو بەشی هەردوو کیان: ئور. ۆوکەر، بە پشت بەستن بە زانیاری یەکانی دهقه ئەرشیفی یەکان، پێشنیاز دەکات که میژووی دەستپیکردنی ئەم جموجۆلە ی سیمورروم لە دژی ئور لە

⁴⁹ ئەم راسنە یە بە پێی ناوەرێکی دهقه ئەرشیفی یەکانی سەردەمی ئەم پادشایە هەلەنجراوه. بۆ نمونەش بڕوانە:

Walker, p.107.

⁵⁰ Michalowski, *Op. Cit.* p. 225-231.

⁵¹ *Ibid.*

سالان نېوان ۲-۹هه مین سالی فەرمانږه وایی شو-سین دا بوو بیت.^{۵۲} که واته له شکر کیشی په کی نویی سومه ری له دزی سیموروم هیچ قسه ی له سر نه بوو، نه ووه بوو ئیسی-سین *Ibbi-Sîn* بۆ دوا یین جار سو پای ناردده سر سیموروم و ناوچه کانی تری رۆژه لاتی دیچله، به نیازی ئارام کردنه وه ی وولاته کهو سرکوت کردنی پادشا تازه هه لکه و توه که ی که له وانه یه ئیددی-(ن)-سین بوو بیت.^{۵۳}

به پتی به لگه نامه سومه ری په کان، په کیک له لایه نه سره کی په کانی که پتکه وه له گهل عیلامی په کانددا دوا شالاریان برده سر شاری ئور و به وه کۆتاییان به ئیمپراتوری بنه ماله ی سنج یه می ئور هینا، گهل 'سو' SU بوو. هاللو پای وایه که مه به ست له گهل سو به پله ی په کهم خوری په کانه.^{۵۴} ته گهر وایت، نه و ئاسایی به بلین سیمورری په کان، که لهم سرده مه دا به شتیه په کی سره کی خوری بوون، کرۆکی نه و هیزه سهربازی په یان پیک هیناوه که ئهم شه ری بر دووه ته وه، چونکه دیاره به وه ی شوپنیان و پیتشینیه میژووی یانه وه له تیره خوری په کانی تری ئهم سرده مه ریکخراو تر و ته یار تر بوون بۆ شه ری دزی ئور. وهک درده که ویت، 'سو' به پله ی په کهم زاراوه په ک یان ناویکی ئه ده بی یانه بوو بیت وهک له وه ی ناویکی نه زادی بوو بیت بۆ نامازه بۆ گهل و نه ته وه چیایی په کانی باکور و باکوری رۆژه لات، که خوری په کان لهم قوناغه ی میژوودا له هه موویان چالاک تر و ده ست رۆیش تو تر بوون.

سهرده می ئیسن-لارسا که له پاش ږمانی بنه ماله ی سنج یه می ئوره وه ده ست یی ده کات، به ده ست هینانه وه ی سهر به خوی زور له وولات و سهرزه مینه ژیرده سته کان و

⁵² Walker, p. 110.

⁵³ ټوکهر لهو پروایه دایه که له وانه یه ئیددی-(ن)-سین هه ر له سهرده می ئیسی-سین دا بانگی سهر به خوی هه لدا بیت. پروانه:

Walker, p. 225.

⁵⁴ Hallo, *RHA*, p. 79-80.

پاشانیش یتکه پیتانی چەندین دەولەتی پچووکی بە خۆیەوه دی. لەنیو ئەمانەش دا سیمورروم بوو بەسەرکردایەتی ئیدیدی (ن) - سینی پادشای چوست و بەکاری. ئەم پادشایە چەند نووسینیکی شاهانەیی جی هیشتووە تیااندا شتی کمان لەبارەیی قەلەمەرەیی شانشینە کە یەوه یی دەلێت کە لە سەرزەمینەکانی پۆژەهەلاتی دێجلەدا پیکەوهی نا. لەو پەری باکوورەوه، لەو ناوچەیدا کە ئیستا ناوچەیی بیتواتەیی یی دەووتریت و لە سەروروی دەشتی رانیەوهیە، چەند نووسینیکی گرنگ بە نەخشەوه دۆزراوەتەوه کە یادەوهی سەرکەوتنە کە ی بەسەر شاری 'Kulunnum' ی یانخی دا پاراستووە. نووسینیکی تری لە دامینی چیا ی پیرە مەگروون دا، کەمیک لە باکووری پۆژاوا ی شاری سلیمانی دا، دۆزراوەتەوه. ئەمەیان یادەوهی چەندین سەرکەوتن پاراستووە کە لە چەندەها بەرە ی شەر و سەرزەمین جۆراوجۆردا بەدەستی هێناون، لەوانەش 'Ḫalman Halman' لە باشورەوه و 'Simaski' لە پۆژەهەلاتەوه. ئەمانەش دەیسەلێتن کە شانشینە کە ی ئیدیدی (ن) - سین بەلایەنی کەمەوه ۲۴۰ کیلۆمەتریکی هەوا ی مەودای قەلەمەرە ی بوو. لە نووسینەکانی بیتواتەوه دەردە کەوێت کە کورێکی بە ناوی 'Zabazuna' وه هەبوو،⁵⁵ کە هەندیک بەلگە ی نووسراوی دۆزراوەتەوه و

---

⁵⁵ ژۆکەر (لەهەموو شوێنیکی نامە کەیدا) ئەم ناو بە 'Zabazuna' دەخوێنێتەوه، لەبەر ئەوەی لە نووسینە مێخی یەکاندا نیشانە ی خواوەندیی لە پیش ناو کە یەوه دێت، کە دەکرێت بە "ئە- An- یی بخوێندریتەوه. شافەر و فاسەرمان لە لیکۆلینەوه کە ی نووسینە کە ی ئورشەلیمیاندا بەی یەکلایی کردنەوه بە شێوهی AN-zabazuna جی یان هیشتووە، کە دەکرێت بە هەردوو شێوه کە بخوێندریتەوه. بەلام بەرە ی ئیمە، ئەگەر هەموو هاوچەرخیەکانی ئیدیدی (ن) - سین و کورە کە ی، وه ک ئیدیدی (ن) - سین خۆی و پادشایانی ئیسن و لارسا، 'Dis-atal' (بەرێتەوه: Walker, p. 159) و 'Zardamu' ی فەرمانرەوای کارخار (بەرێتەوه:

Collon, D., *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum*, Cylinder Seals II: Akkadian- Post Akkadian, Ur III Periods, London, 1982, p. 164, no. 451)

و پیش ئەمانیش پادشایانی بنەمالە ی سنی یەمی ئور و پادشایانی ئەکەد، هەموو خواوتندرابوون، زۆر ئاسایی و ئەقل گەرد کە زابازوناش خواوتندرا بیت و ئەو نیشانە یی پیش ناو کە ی نیشانە ی خواوەندیی

هميش وهك باوكى له پرووى سياسى و سهربازى يهوه چالاک بووه. وا دياره زابازونا بهناوى باوكى يهوه فرمانبرهوايى کولوننومى کردووه، چونکه نهوکاتهى نووسينهکانى بيتوته نووسراون، باوكى هيشتا له ژيان دا بووه.

هەندىک بەلگەى نووسراو پيشانى ددهن که ئيدىسـ(ن)ـسين و تەنانت کورەکەشى هاوچەرخى ئيشىـئيررا *Išbi-Erra* (٢٠١٧-١٩٨٥ پ.ز.) ى پادشای ئيسن بوون. هەندىک لەو برهوايدان ئيبىـسين ى پادشای ئور هيشتا له دەستەلات دا بووه و ئيشىـئيررا ش لەسەر تەختى ئيسن نەبووه که ئيدىسـ(ن)ـسين بووه تە پادشای سيمورروم.^{٥٦} هەرچەندە ناتوانریت ميژووى ووردى سەردەمى فرمانبرهوايى زابازونا و باوكى ديارى بکەين، بەلام دەتوانين ئەوەندە هەلبەتتەجێن که کاتيک زابازونا لەسەر تەختى پادشايەتى دانىشتووه، ئيشىـئيرراش هيشتا هەر پادشای ئيسن بووه و هيشتا 'بيلالاما *Bilalama*' نەبوو بووه پادشای شانشينى ئيشنونا *Ešnunna*. 'هوى ئەم باوهرە دەقتى ناوهرۆک ئابورى يانهيه که له ئيسن دۆزراو تەوه (BIN IX 42: 9-10) و ميژووى x+19 (=واتە شتيک و نۆزدەسال، چونکه ژمارەکەى پيشى شکاوه) هەمىن سالى فرمانبرهوايى ئيشىـئيررا ى لەسەرە و ليسى کۆمەليک شتى لەسەر تۆمار کراوه که بۆ پادشايەکى سيمورروم دەچن: "...کەل و پەلى داگىراو (=واتە بەستراو) (کە) بۆ پادشای سيمورروم (دەچن)."^{٥٧} زۆر دەشيت ئەم پادشايەى سيمورروم که ليرەدا باس

بيت نەک برگەى *An*. لەمەش زياتر، ئەگەر باوكى پادشايەکى خواويندراو بوويت، ئەوه ناگەتيت که ئير کورەکەى ناييت خواويندراو بوويت، بەتايەتى که کورەکەى لەم کاتەدا هەمان دەستەلات و پلە و پایەى پادشايەکى هەبووه که نوتهرى باوكى بووه له کولوننوم و بهناوى ئەوهوه فرمانبرهوايى کردووه. تەنانت له ناو پانتیۆنى خواوهندانىشدا باوک و کورەى هەبووه، کهواتە بۆچى لەناو خيتراتيکى شاهانەدا نەبوويت و بۆچى زابازونا خواويندراو نەبوويت؟
⁵⁶ سەبارەت بەم رايە و پوختەى بەلگە نووسراوهکان، برهوانە:

Walker, p. 177; 224.

⁵⁷ "...ni-šu kaḏ-a lugal Si-mu-ur-ru-um-šè." Cf.: Walker, *Op. Cit.*, p. 176.

کراوه ئیددی—(ن)—سین بوویت، ئەم دیاری کردنەش بە یارمەتی نامەیه کی سەردەمی بابیلی کۆن کراوه که له ئیشنوننا دۆزراوەتەوه و بەپرای لیکۆلەرەکی بەتەواوی هاوچەرخى ئەم باس و خواسەیه.⁵⁸ نامەکه سەرکەوتنی لەشکری DUMU-hu-dam یک بەسەر ئیددی—(ن)—سین ناویکدا له چیاکانی رۆژەهلات باس دەکات که هیچ ناوو نیشانیکى له گەلدا نەنووسیوه، بەلام زۆر لەوه دەچیت هەر هەمان ئیددی—(ن)—سین ی پادشا بوویت. له لایەکی تریشەوه، جینگە مۆریک (As. T 223) که ناوی زابازونای لەسەرە و له چینیکی ژێر ئەو چینهدا دۆزراوەتەوه که هی سەردەمی بیلالامای پادشای ئیشنوننايه، له پەرستگای ئیتوریا *Ituria* دا له 'تەل ئەسمەر' دۆزراوەتەوه،⁵⁹ بەلگەى ئەوهیه که زابازونا پیش بیلالاما بووه. بەم جۆرە، هەردوو پادشای سیمورروم له بەشێکی سەردەمی فرمانرەوايى یاندا هاوچەرخى ئیشی—ئێررا بوون، هیچ نەبیت له دواين دەسالى دا.

نووسینه کانى ئیددی—(ن)—سین:

نووسینه کانى ئیددی—(ن)—سین گرنگی یه کی ئیگجار زۆریان بۆ میژووی کوردستانی کۆن هەیه، بەتایهتی سەرزەمینەکانی رۆژەهلاتی دیجلە، هۆی هەرە له پیشی ئەم گرنگی بەش لەوه وهیه که یه کێک له نووسینه زۆر کهمه کانن که له خودی کوردستانهوه هاتوون و له خاکه کهى خۆیدا نووسراون. نووسینه کانى بیتواته (ID 1, 2, 3) (وێنهى ژ. 13)،⁶⁰ سێ رۆنوووسی یه ک دهق پێک دههێتن که بهشى هەرە زۆریان له ناوه پۆک

⁵⁸ Whiting, R. M., *Old Babylonian Letters from Tell Asmar*, Chicago, 1987, no. 2, p. 37-38.

⁵⁹ Sollberger, E., "Two New Seal-Impressions," *Anatolian Studies* 30 (1980), 63-64; Frankfort, H., S. Lloyd and Th. Jacobsen, *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Chicago, 1940, p. 146, no. 13.

⁶⁰ بۆ یه کهم جار له لایه ن عبد الهادی الفؤادی یوه بلا و کرانه وه له:

دا وهك يه كن به لام ههر يه كه يان پيشكesh به خواوهنديكي جياواز كراوه. بابه قى نووسينه كان، وهك پيشتريش ئاماژه ي بۆ كرا، بۆ پاراستنى يادى سهر كه وتنى سيموررومه به سهر شارى كولوننومى ياخى دا. ههر يه ك له روناوسه كان به ناوى ئيدىـ(ن)ـ سىن دهست پى دهكات، پاشان ناو نيشانه كه ي كه پادشاهى سيموررومه و نهجا ناوى زابازوناي كورى كه كرده وه سهربازى يه كه ي له دژى شاره كه نه نجام داوه.⁶¹ نووسينه كه به راشكاوى ده لىت كه گوايه كولوننوم دهست پيشكه ر بووه له دوژمنايه قى كردنى سيمورروم دا و شهرى هه لگيرساندووه.⁶² سهر نه وه يه كه قسه گيره وه ي نووسينه كه له دپرى ۲۶ ي ستوونى يه ك دا I, 26 له راناوى كه سى سى يه موه بۆ كه سى يه كه م ده گوريت، ريك وهك له نووسينه كه ي ئانوبانىنى ۲ Annubanini II شدا هاتووه كه له سهرپولى زه هاوه و به ي ئيدىـ(ن)ـ سىن يان زابازوناي كورى ده زانريت، نهك ئانوبانىنى،⁶³ ههروه ها له نووسينه كه ي ئورشليم⁶⁴ وته نانه ت له

Al-Fouadi, A. H., "Inscriptions and Reliefs from Bitwāta," *Sumer* 34 (1978), pp. 122-9.

و له پاشتردا له لايه ن فره ينه وه:

Frayne, *RIME* Vol. 4, E4.19, 1, 1; 2; 3; 4; 1001, pp. 707-714.

⁶¹ ناوى شارى كولوننوم Kulunnum به پى زانبارى يه كانى به رده ست، جارى كى ترى ناوى له ده قى كى سهرده مى ئاشورى درهنگه وهخت (دواداوى يه كانى ئاشورى نوئ) دا هاتووه كه له 'نه ل بىلا Tell Billa' دا دژزراوده وه، بروه:

Walker, p. 225.

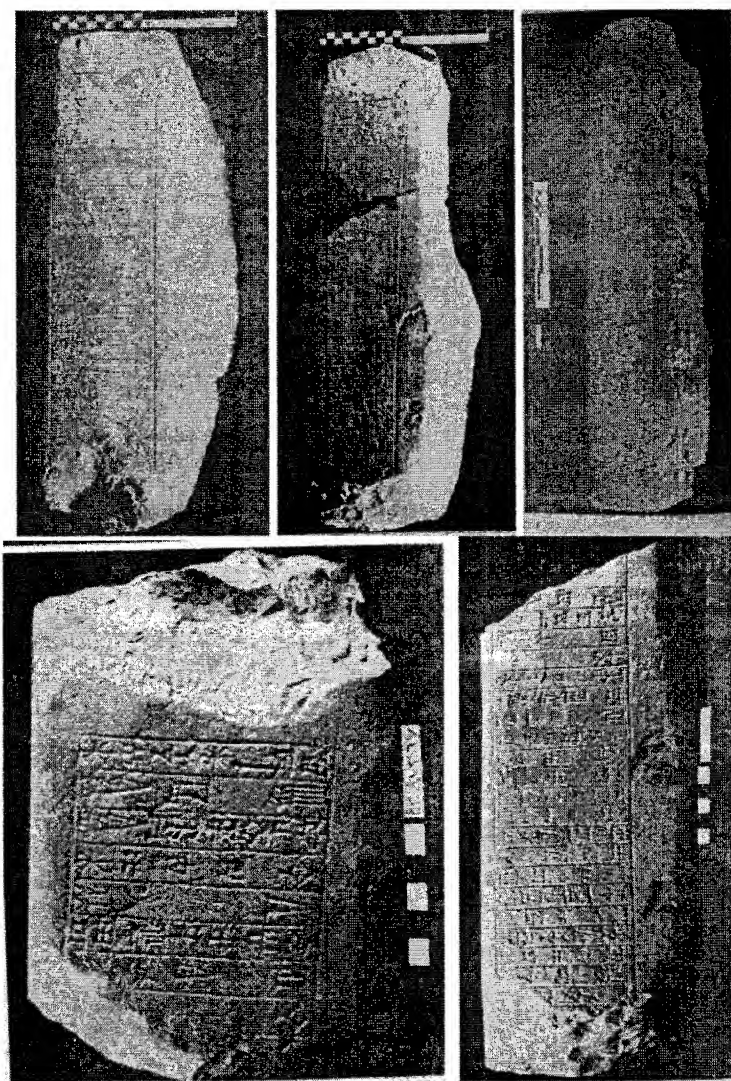
⁶² فاربه ر Farber خوتنده وه يه كى ترى بۆ نه م رسته يه پيشنيز كردووه، به راي نه وه ده شىت له جياى به واتاى "رقى هه لگرت له به رامبه ر...." بروه:

Farber, W., "Did Kulunnum «Carry a Campaign» Against Anzabazuna of Simurruum?," *N.A.B.U.* (1998) 4 (décembre), no. 129 on page 121.

به لام نه مه هه رچۆنىك بىت، شتىكى نه رتو له واتا گشتى يه كه ناگوريت.

⁶³ Edzard, "Zwei inschriften ....," *AfO* 24 (1973), pp. 75-6. Col. II 43.

سه باره ت به وه ي نه م نووسينه هى يه كىك له پادشايان سيموررومه و راو بۆ چوونه كانى ترى ده ربارى نه م بابه ته، بروه:

وتی زماره ۱۳: نووسینه کان بیتواته، A و B و C له گڼل دوو پارچه ی C.

سهرچاوه: الفوادی، سومر ۳۴ (۱۹۷۸).

Shaffer and Wasserman, p. 1, note 2.

⁶⁴ Shaffer and Wasserman, p. 18. Col. v 4"-6".

نوسینه‌کی ئیتریدو-پیزیر یشدا شافەر و فاسهرمان شتیکی وایان تیینی کردووه.⁶⁵ وۆکه‌ر نوسینه‌کی بیتواته به یه‌که‌مین نووسینیکی تا ئیستا زانراو له‌قه‌له‌م ده‌دات که باوکیک بۆ یاده‌وه‌ری ده‌ستکه‌وته‌کانی کۆره‌که‌یی ته‌رخان کردبیت، ئه‌ویش ئه‌گه‌ر ئه‌و وه‌رگێڕانه‌ی که دراوه ئه‌و واتایه بیت که نووسه‌ره‌که‌ی ویستویه‌تی بیدات.⁶⁶ به‌لام به‌رای ئیمه ده‌شیت ساده‌تر وه‌ری بگه‌ڕین، واته ئیددی-(ن)-سین خۆی هیشتا پادشا بووه و نوینه‌ره‌که‌ی، که کۆره‌که‌یه‌تی، به‌ناوی پادشای باوکی‌یه‌وه کرده‌وه‌یه‌کی سه‌ربازی ئه‌نجام داوه و سه‌رکه‌وته‌که‌ی له‌لایه‌ن پادشای یاسایی و کارا خۆیه‌وه، که ئیددی-(ن)-سینه، پێشکه‌ش به‌خواه‌ندان کراوه. به‌لام هه‌ر ده‌بوایه ناوی زابازوناش له نووسینه‌که‌دا به‌جێنریت به پیتی ئه‌وه‌ی که فه‌رمانه‌ه‌وای ئه‌و شوینه بووه که ئازاوه و یاخیه‌گه‌ری به‌که‌ی به‌خۆیه‌وه دیوه، هیچ نه‌بیت بۆ مه‌به‌ستی پڕۆیاگه‌نده‌یی.

نوسینه‌که ناوی خواوه‌ندان ئه‌ده‌د *Adad* و ئیشتار *Ištar* و ئیشبا *Nišba* ی هیناوه که فه‌ریان به پادشا به‌خشیه‌وه و له‌شه‌ری دژی کولونوم دا یارمه‌تی‌یان داوه، بۆیه وه‌ک سوپاس و پێزانین خواتی بۆ ئه‌ده‌د و ئیشتار رازاندووه‌ته‌وه و ته‌ختیکی بۆ ئیشبا هه‌لبه‌ستووه.⁶⁷ له‌ کۆتایی نووسینه‌که‌دا لیستی‌ک نه‌فهرت و تووک دیت له هه‌ر که‌سی‌ک ده‌ستکاری نووسین و نه‌خشه‌کان بکات و بیان شیوینتیت. له‌م لیسته‌دا ناوی خواوه‌ندان *Anu* و ئینلیل *Enlil* و ئینخورساگ *Ninhursag* و ئینکی *Enki* و سین *Sîn* و ئه‌ده‌د *Adad* و شه‌مه‌ش *Šamaš* و ئیشتار *Ištar* و ئین-ئان-سیانا

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Walker, p. 174.

وۆکه‌ر ئه‌وه‌ش به دوور نازانیت یه‌که‌م رسته که ناوی باوکی زابازونای تیدایه فۆکه‌تیش (Vocative=، واته بانگ کردن، بانگ هه‌ل‌دان، وه‌ک بۆ غۆنه که ده‌لییت "خوایه") بیت.

⁶⁷ رۆنۆوسی C، بروانه:

Al-Fouadi, p. 124.

Nin-an-siana و 'نیشبا' *Nišba* هاتوون (دپرہ کانی ۲۶-۵۳).

باوہر وایہ ئہم نووسینانہی لہسہر بہرد ہلکہ ندراون، لہ دیوارہ کانی بینایہ ک گیرابن کہ بہتاییہتی بۆ ئہم مہ بہستہ دروست کراییت، لہوانہیہ پەرستگا بویت و لہوانہ شہ

ویتیہی ژمارہ ۱۴: ئہو بہردی نووسینہ کانی بیتواتہ یان لا دۆزاونہ تہوہ. سہرچاوی
ویتیہ: مامۆستا عبد الرقیب یوسف.

بینایہ کی یادگارانہ بویت. ئہم باوہرہش لہوہوہ ہاتوہ کہ پاشماوی کہرہستہی بینا، کہ لہم حالہ تہدا 'کاربۆناتی کالسیۆم CaCO_3 '، لہسہر قہراغی رونوسی A لہلایہن الفؤادی یہوہ تیبینی کراوہ.⁶⁸ سہرباری ئہمہش، شتیکی وا لہ نووسینہ کہ خویشیدا بہ شیوہیہ کی ناراستہ وخۆ ہاتوہ کہ دہلئت: "نیشہ کہی دہستم" (دپری ۲۶-۲۷) و بہدوایدا دہلئت "نووسینہ کہم" (دپری ۲۸-۲۹). دوور نیہ ئہو تہختہ نہیت کہ بۆ نیشبای ہلہبہستوہ و لہ رونوسی C دا باسی ہاتوہ. لیرہدا دہشیت ناماژہیہ ک بۆ ہندیک لہ شوینہوارہ کانی ناوچہی بیتواتہ کہ لہوانہیہ پہیوہندی یہکیان بہم نووسینانہ و ناواختہ کانیانہوہ ہہیت، بہسوود بیت. لہو شوینہی پتی دہورتیت 'بہردی سہنجیان' و

⁶⁸ *Op. Cit.*, p. 122

له نزیکی یهوه ئه نووسینهانه و نووسینه که ی ئه نتیکه خانه ی ئورشه لیم دۆزراونه ته وه، بهردیکی گه وره ی شتوه تهخت یان سه کۆی قوربان (Altar=) هه یه، وا پنده چیت له سه رده مان زرودا داتاشراییت (وینه ی ژ. ۱۵). بهرده که تا ده دوانزده سالتیکیش پیش ئیستا دووئه ونده ی ئیستای بهرز بوو و له لایه ن تالانکه رانی شوینه واره وه ته قیندرایه وه،⁶⁹ دانیشتوان ناوچه که پتی ده لێن 'تهختی خورشیدی خاوه ر.' نووسینه کان خۆیان له دامینی گردیکی گه وره دا دۆزرا بونه وه که کهمیک له باشوری شاری بیتواته وه یه و پتی ده لێن 'قه لای بیتواته' و بریتی یه له ویرانه ی قه لایه کی کۆن که له گاشه به ردی گه وره بنیات نراوه و ئیستا بهرده کانی له سه رتهختی گرده که و به قه راغه کانی ده وروپشتی دا پهرش و بلاو بونه ته وه. که واته ده شیت بینا که ی کاتی خۆی نووسینه کان و نه خشه که ی تیگیراوه، له سه رتهختی ئه م گرده بوو ییت.

وینه ی ژماره ۱۵: ئه و بهرده ی "تهختی خورشیدی خاوه ر" ی پێ ده ووتریت. سه رچاوه ی وینه: مامۆستا عبد الرقیب یوسف.

⁶⁹ هه ندیک له م زانیاری یانه م له بهرێز مامۆستا عبد الرقیب یوسف وه رگرتوه، زۆر سوپاسی ده که م.

ئەم نووسىنانه بە ووردى لەگەڵ ئەو نووسىنەى بە نووسىنى ئانوبانىي ۲ ناسراوه و لە
 سەرپولى زەهاو (ID 5) ە و نەخشىكىشى لەگەڵدايه (وێنەى ژ. ۱۶)، بەراورد کراوه.
 شتووه و پټنوس و زمانى ئەم نووسىنانه ئىگجار لەيه ک دەچن، بە تايهتق هەردوو ستوونى
 ۲ و ۳، دټرەکانى ۲۹ بەدواوهى نووسىنەکەى ئانوبانىي ۲ لەگەڵ بەشى دوايى
 نووسىنەکەى ييتواته، دټرەکانى ۳۴-۶۱. گوتزانوه لە راناوى کەسى سى يەمهوه بۆ
 کەسى يەکەم لەهەردوو نووسىنەکەدا، لىستى ناوى خواوهەندان؛ شتوواى بەدواى يەکدا
 هاتنيان و ناوئىشانەکانيان، بەتايهتق هى نيشبا و نين-ئان-سياننا لە ديارترين رۆخساره
 دياره لەيه کچوه کانيانن.^{۷۰} نووسىنەکەى ئانوبانىي ۲ لەيه کچونى لەگەڵ نووسىنەکەى
 ئورشەليميشدا هەيه؛ نەخشەکانى لى دەر بچټت، دەستەواژەى *balātum lū ikkibšu*
 و رستەى "نين-ئان-سياننا خواوهەند(ى کەسى)مه، نيشبا سەرورمه" لەهەردوو
 نووسىنەکەدا جټگای سەرئجن.

مټووى نەخشەکە و نووسىنەکە بە زىاد لە سەدەيه ک کۆنتر لە نەخش و نووسىنەکەى
 ئانوبانىي ۱ى پادشای لوللوبوم زانراوه.^{۷۱} هەر بەپټى ئەم پټشنيازه، ئانوبانىي ى پادشای
 لوللوبوم کە پاش پادشای سيمورروم هاتووه، نووسىنەکەى پادشای سيموررومى
 سڤيوهتووه و لەوانه شه ناوى خۆيشى لەسەر نووسىيټ تاوه کو کارهکانى بە هى خۆى
 بکات.^{۷۲} بەلام ئەو بەلگەيهى نووسىنە نوئ يەکەى ئيددي-(ن)-سين، واته
 نووسىنەکەى هەلەدنى (ID 6)، پټشکەشى دەکات، پالپشتى ئەم پټشنيازه ناکات. بە
 پټچهوانهوه، ئاماژەى نووسىنەکە بۆ ئانوبانىي و وولاتى لوللوبوم، هەرچهنده لە سەر
 بەردەکە لەم شوټنه داخووراوه، دەيسەلمټټټ کە ئيددي-(ن)-سين ئەگەر لەدەميکى
 دواتر لە دەمى ئانوبانىي دا نەزايائټ -چونکە دەشټ نووسىنەکەى هەلەدنى لەم شوټنه دا

⁷⁰ Walker, p. 179; 182-3.

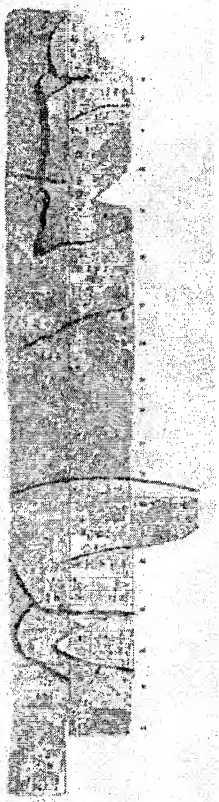
⁷¹ ئەمە پټشنيازى ژوکەرە، بروانه:

Walker, p. 186; 189-90.

⁷² *Ibid.*

روودای کۆنتر بگێڕێتهوه، ئەوا ییگومان هاوچەرخێ بووه.

نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم، که ئیستا له ئەنتیکه‌خانه‌ی ئیسرائیل دایه له شاری ئورشه‌لیم-
 قودس، سه‌رباری شکاوی و داخوڕانی زۆری، به‌لام هیشتا گرنگی گه‌وره‌ی له ده‌ست

وێته‌ی ژماره ١٦: نه‌خشه‌که‌ی پادشای سیمورروم له سه‌رپۆل. سه‌رچاوه‌ی وێنه‌که:

Hrouda, *Iranische Felsreliefs*, Pl. II.

شیوه‌ی ژماره ٩: ڕونووسی نووسینه‌که‌ی سه‌ر ئەم نه‌خشه‌ هه‌لکه‌ندراوه له هه‌مان سه‌رچاوه‌وه
 وه‌رگێراوه.

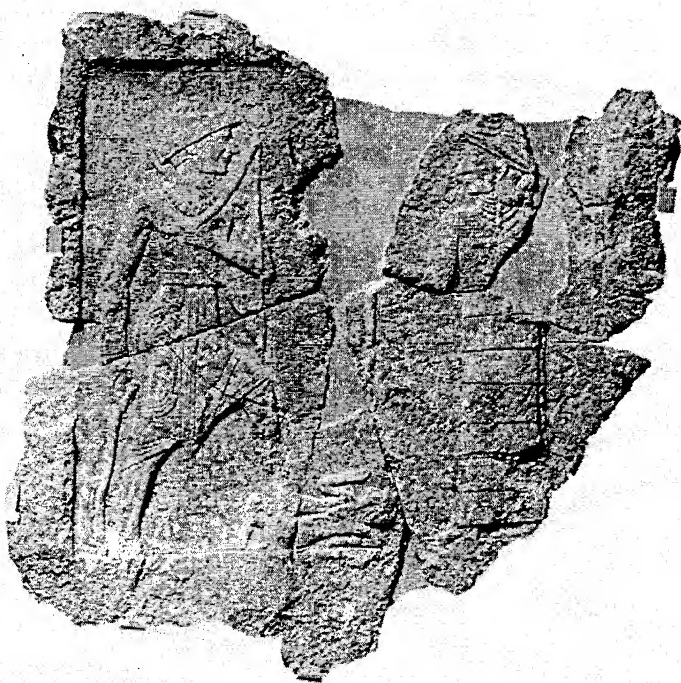
نه داوه. نووسینه که نه خشیکی پادشایشی له گهلدايه که پتی به دوژمنه به زیوه که یدا ناوه و پرووی له خواوند ئیشتاره (وینهی ژ. ۱۷).^{۷۳} نووسینه ههشت ستوونی به که یادی سه رکوتنی سیموررومی به سهر کولوننوم دا پاراستوه. کولوننوم، ههروهک له نووسینه که خۆیهوه ده رده که ویت، له ژیر دهستی کاکموم دا بووه.^{۷۴} ئەو دێرانهی له نووسینه که ماونه تهوه به ناویشانه شاهانه کانی پادشا دهست یی ده کهن، پاشان سه رهوردی کاکموم و شاره کانی ژیر دهستی ده گێرتهوه که ئیددی (ن) - سین توانیوه یه له تاکه یه که شهودا داگیران بکات و ویرانیان بکات. له م نووسینه دا هاتوه که کاکموم کولوننومی داوه ته دهست سیمورروم (iii 4' - iv 3)، شتیکی له م جۆره له نووسینه که ی ههله دیشدا تییی ده کریت: "وولاتی ئوتو-وئی Utuwe ی له دهستی کاکموم سه ندهوه و نه بجا کاکمومی ویران کرد" (70-74). ئەمه واتای وایه که ئیددی (ن) - سین ناوچه و هه ریه ژیر دهسته کانی کاکمومی یه که له دوا یه که له ژیر دهستی کاکموم ده رده هیتاو ده یخسته سه ر شانشینه که ی خۆی. دیاره کاکموم زله تزه که ی تری کوردستانی کۆنی ئەم سه رده مه بووه، چونکه، ههروهک ده بینن، سیمورروم ته ها له سه ر حسابی کاکموم ده یوانی فراوان بییت، زۆریه ی ئەو سه رزه مینه نه ی سیمورروم ده یویست ده ستیان به سه ردا بگریت، له ژیر دهستی کاکموم دا بوون. ئیددی (ن) - سین خۆی باسی رابوردووی شکۆداری کاکموم ده کات و ده لیت: "وولاتی کاکموم، که له رۆژ (ان) - ی زوویه وه باجی [به] هیچ کهس [نه] داوه" (iv 9-16). به لام هه له تێجانیکی تریش ته وه یه که نووسینه که ی هه له دنی پتش نووسینه کانی ئورشه لیم و بیتواته نووسراوه و له وان کۆنتره. هۆی ئەم باوه رمان ئاراسته ی به ره ویتش چوونی

⁷³ نه خشه که له پرووی هه نه ری یه وه به درپۆی له لایه ن پرۆفیسۆر 'ئورسولا زایدل' دوه له هه مان به به ته که ی شافه ر و فاسه رمانه وه لئی کۆلدراره ته وه، بره انه:

ZA 93 (2003), pp. 39-52.

⁷⁴ تکه یه تییی بکه که ناوی کاکموم له لایه ن شافه ر و فاسه رمانه وه به هه له به 'Nimum' خۆیتدراره ته وه.

ئیددی(ن)-سینه که همرو بهلگه کان وا پیشان ددهن له باشوره وه بهرو باکور
 هه لکشاییت. له م باره دا ده بویه له پشدا 'نوتوم' بگریت که به ده شتی رانیه و ده رو پشتی
 ده زانریت،⁷⁵ نه بجا کولوننوم له بیتواته، نه شوینه ی نه نووسینه نه ی لی دۆزراوه ته وه. به

وینه ی ژماره ۱۷: نه خش و نووسینه که ی ئورشه لیم له نه تیکه خانه ی ئیسرائیل. سه رچاوه:
 Shaffer and Wasserman, ZA 93 (2003), p. 6.

جۆرێکی تر بلێین، له پشدا ده شتی رانیه ی گرتوه و یادی گرتنه که یی له نووسینه که ی
 هه له دنی دا تۆمار کردوه، له کاتیکی دواتر دا کولوننومی له ناوچه ی بیتواته گرتوه،⁷⁶

⁷⁵ سه باره ت به وه ی نوتوم ناوچه ی ده شتی رانیه و ده رو بهری بووه، بروانه:
 Læssøe, J., JAOS 88 (1968), p. 122.

⁷⁶ له یادمان نه چیت فره ی کولوننوم به گوندی 'گولان' ی ئیستای نزیک بیتواته ده زانریت، بروانه:

که کهوتووه ته باکوری ئوتومهوه و بۆ یادی ئەمیان نووسینه کانی بیتواته‌ی جی هیشتووه. به‌لگه‌یه‌کی تر ناویشانی نیشبای گه‌وره خواوه‌ندی شانشینه که ئیددیـ(ن)ـسین تواماری کردووه. له نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دی دا پیتی ده‌لێت "پادشای ۸ کولیشوم *Kulīšum*" (l. 2; 105)، واته هه‌شت هه‌رێمان؛ که‌چی له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دا ده‌بێته "پادشای ۹ کولیشوم *Kulīšum*" (i 14)، ئه‌ویش پاش ئه‌وه‌ی کولونومیشی خستووه‌ته سه‌ر خاکی شانشینه‌که‌ی.^{۷۷} دیاره چه‌ندین هه‌رێم له‌م نۆ هه‌رێمه ژێرده‌سته له‌وانه‌ن که له هه‌ردوو نووسینه‌که‌دا ناویان ریز کراوه.

ده‌شێت پێشنیازبکه‌ین که کولونوم، پاش ئه‌وه‌ی له‌پێشدا ئیددیـ(ن)ـسین ده‌یخاته ژێر ڕکێفی خۆیه‌وه و زابازونای کورێ ده‌کاته فه‌رمانه‌وه‌ی و نوێه‌ری پادشا تیایدا- باه‌تی نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم-، له‌ دژی نیری سیموروم ڕاده‌په‌ریت و ڕاپه‌رینه‌که‌ی له‌لایه‌ن زابازونا خۆیه‌وه تیک ده‌شکێندریت، به‌لام هه‌ر به‌ناوی باوکی یه‌وه. یادی ئەم کاره‌یان به نووسینه‌کانی بیتواته پارێزراوه. ئەمەش ئەوه ده‌گه‌ییت که نووسینه‌کانی بیتواته که‌مێک له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دواتر، که ناوی زابازونای تیا دا نه‌هاتووه- هیچ نه‌ییت له‌و

Frayne, *SCCNH* 10, 177.

فهره‌ین شێوه‌ی تری ئەم ناوه جوگرافی‌یه‌ی هیناوه‌ته‌وه که له ده‌قه‌کانی سه‌رده‌مانی ئەکه‌دی کۆن و بابلی کۆندا له شوێنه‌واره‌کانی هه‌مرین دا هاتوون، وه‌ک *K/Gul-la-ni* له‌ ته‌ل سوله‌یمه و *Kul-la-an* له‌ ته‌ل هه‌دداد. به‌روانه:

Ibid.

⁷⁷ وادیاره ئیددیـ(ن)ـسین، هه‌روه‌ک نه‌رێته‌کانی مێسۆپۆتامیای کۆن، گه‌وره خواوه‌ندی شانشین به پادشای ڕاسته‌قینه‌ی وولات له‌قه‌له‌م داوه. بۆیه نیشبا به پادشای هه‌ر هه‌شت هه‌رێمه که وه‌سف ده‌دات، به‌لام وادیاره پادشا له دواتر دا که‌مێک له ئایین دوور ده‌که‌وتیه‌وه و خۆی به پادشای نۆ هه‌رێم وه‌سف ده‌دات.

به‌شانه‌دا که ماون-^{۷۸} نه‌وه‌ی زیاتر پالپشتی نیم رایه‌شمان ده‌کات، نه‌و تییینی‌یه‌ی شافهر و فاسهرمانه سه‌بارت به هه‌ندیک سیمای ئیپیگرافی‌یانه‌ی^{۷۹} نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم. هه‌ندیک لهم سیمایانه ده‌ری ده‌خه‌ن که خه‌ت لیده‌ری نووسینه‌کانی بیتواته هه‌مان خه‌ت لیده‌ری نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم نه‌بووه، به‌لکو که‌سیکی تر بووه.^{۸۰}

نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دن دوو جیا‌که‌ره‌وه‌ی سه‌ره‌کیی هه‌یه که له نووسینه‌کانی تری نیم پادشایه‌دا نین: یه‌که‌میان، باس له وولاتان و ناوچه‌و هه‌رتمی دوور له‌یه‌ک ده‌کات، وه‌ک نه‌وه‌ی پادشا سه‌رگوزشته‌ی شه‌ر و له‌شکرکیشی‌یه زۆره‌کانی بگێڕه‌وه، نه‌ک

---

⁷⁸ مه‌حال نیه، هه‌رچه‌نده من خۆم به دووری ده‌زاتم، که نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دوا‌ی نووسینه‌کانی بیتواته نووسراییت. واته، یه‌که‌میان بۆ تۆمارکردن رووداوی تیکشکاندن یاخی‌گه‌ری شاره‌که بووینت له‌لایه‌ن ئیددی- (ن)- سین ی باوکه‌وه بۆ یارمه‌تی کوره‌که‌ی و، نه‌وانه‌ی دووم بۆ یاد‌ی تیکشکاندن یاخی‌گه‌ری‌یه‌کی دووم بووینت. شافهر و فاسهرمان باوهریان وایه هه‌ردوو نووسینه‌که یه‌ک به‌سه‌ره‌ات ده‌گێڕه‌وه، چونکه هه‌ردووکیان له‌یه‌ک شویتدا دۆزراونه‌وه، له‌هه‌مان کاتیشدا دان ده‌نین به‌وه‌ی ده‌شیت نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم که‌میک پاش نووسینه‌که‌ی بیتواته نووسراییت. به‌لام به‌پای ئیمه ده‌کریت نه‌مه وا رافه‌ بکه‌ین که ئیددی- (ن)- سین نووسینه‌ نوێ یه‌که‌ی له‌هه‌مان شوینی نووسینه‌ کۆنه‌که‌دا داناوه، وه‌ک نشانه‌یه‌ک بۆ گێڕانه‌وه‌ی هه‌موو شتییک بۆ بارو دۆخی جارانی پێش یاخی‌گه‌ری‌یه‌که. تییینی نه‌وه‌ش بکه که گیلب Gelb و کیناست Kienast له‌گه‌ل پای یاخی‌گه‌ری‌یه‌کی دوومه‌دا و کۆمه‌کی راسته‌وخۆی سه‌ربازی‌یانه‌ی ئیددی- (ن)- سین دا کۆکن، به‌لام هیچ به‌دوا‌ی یه‌ک‌داهاتنیکی کرۆنۆلۆجی‌یانه‌یان نه‌داوه. ب‌روانه:

Gelb, I. J. and B. Kienast, *FAOS*, 379; 381.

⁷⁹ Epigraphy، واته شێوه‌ی نووسین و پێنووسی خه‌تی کۆن، لهم باردا نووسینی میخی.

⁸⁰ Shaffer and Wasserman, p. 30.

لێرده‌دا مه‌به‌ست له خه‌ت لیده‌ر نه‌و که‌سه‌یه که هونه‌ری نووسین و خوێندنه‌وه‌ی زانیوه و له خه‌زمنی ده‌رباری شاهانه‌دا بووه و نه‌وه‌ی پێی گوته‌راوه نووسیویه‌تی. به‌مانه ده‌ووتریت Scribe، بۆیه نیم ووشه‌یه‌ش به‌کارده‌هێتم تا‌کو جیا بکریته‌وه له نووسه‌ر به‌واتای ئیستای، که به‌رامبه‌ر Author د و نه‌مه خۆی ناوه‌پۆک و شێوه و زمانی نووسینه‌که دیاری ده‌کات با به‌ده‌ستی خۆیشی نه‌ینوسیت. ووشه‌ی خه‌ت لیده‌ر له‌پۆژگاری ئیستاماندا به‌نوشته نووسیش ده‌ووتریت.

لهشکر کیشی یه ک له ناوچه یه کی سنوورداردا. له لایه نه شدا له نووسینه شاهانه کانی
 سه رده می ئاشوری نوئ ده چیت که کورته یه کی هه موو کرده وه سهربازی یه کانی
 پادشایان له پاش لیستی ناو نیشانه کانی و لیستی ریشه (= Genealogy) یه وه ده نووسی.⁸¹
 زۆر له ناوه جوگرافی یه کانی هم نووسینه یه کهم جاره بهر چاو ده که ون و پیتشر نه زانراو
 بوون، زۆری تریشیان به داخه وه شکاوو ناته واون. ناوه جوگرافی یه ناسراوه کانی به
 به دوا یه کداهاتنی وه ک ناو ده که که خۆی ئه مانه ن: 'Šarīdahum'، 'هه ججا
 'خالمان' Halman' له و په ری باشوره وه، پاشان ده چیت بۆ 'شیکشابیوم' Šikšabbum
 و 'ئوتو-وی' Utuwe' و 'کاکموم' Kakmum' له باکور. پاش ئه مان، بۆ یه کهم جار
 له هه موو نووسینه کانیدا باسی ئاموری یه کان به سهرکردایه تی پینج له شینخه کانیان
 rabiānum ده کات، که سه ری پر یون و له وولاته که ی خۆی گپراونه ته وه دواوه. له
 کۆتاییشدا شکاندنی 'سیماشکی' Simaški. راستی ئه وه ی که هم ناوه جوگرافی یانه به
 پتی به دوا یه کداهاتنی جوگرافی یانه ریز نه کراون، ده شیت نیشانه ی به دوا یه کداهاتنی کی
 کرۆنۆلۆجی یانه بیت. له م باره یاندا، ئه و وولاتانه ی له سه رته تای نووسینه که دا ناویان
 هاتووه، ئه وانه ش که له کۆتاییدا ناویان هاتووه، له چه قه وه دوورتر بوون. به م شتیه،
 له سه رته تاوه ناوی چهند وولات هه ن، 'شاریداخوم' Šarīdahum و 'خالمان'
 Halman' یان لیج ده ربجیت، هه چیان له باره وه نازانین. ئه وه ی دوا یی یان له باشور بووه

⁸¹ سه باره ت به شتیه و پیکهاتی نووسینه شاهانه ئاشوری یه کان، به روانه:

Baumgartner, W., "Zur Form der assyrischen Königsinschriften," *OLZ* 27 (1924), p. 313ff;

بۆ زانیاری زیاتریش، به روانه:

Borger, R., *Einleitung in die assyrischen Königsinschriften*, I: Das Zweite Jahrtausend v. Chr., Leiden, 1961.

له‌سەر ڕۆخی، یان نزیک ڕۆخی ڕوباری ئەلوه‌ند، له‌ ده‌ورو به‌ری سه‌رپولی زه‌هاو.⁸² له‌م خاله‌دا به‌ که‌ 'ئانوبانی' ی پادشای لولوبوم باس کراوه‌، هه‌ر له‌م شوێنه‌شدا نووسینه‌که‌ تووشی زۆر شکاوی و داشۆران هاتوه‌، به‌لام پێ ده‌چیت باسی سه‌ندن پارچه‌یه‌ک له‌ خاکی شانیشه‌که‌ی ئانوبانی تیدا کرایت، یان راست کردنه‌وه‌ی باریک که‌ پێشتر ئانوبانی به‌سه‌ر سیمورروم دای سه‌پاندیت. پاش شکاوی به‌ک ناوی 'شیکشابیوم' *Šikšabbum* و شاری 'ئیتو' *Itu* — که‌ له‌وانه‌یه‌ هه‌مان شار بویت که‌ له‌ نامه‌ی شمشاره‌ی ژماره‌ SH 861 دا هاتوه‌— و وولاتی 'ئوتو-وی' *Utuwe* و 'کاکموم' *Kakmum* دین که‌ هه‌موویان له‌ باکورن، ئەمانیش به‌ پتی نووسینه‌که‌ نیشانی سه‌ربازی شه‌ره‌کان ئیدیدی—(ن)—سین بوون. پاش ئەم نیشانه‌، ناوی ئاموری به‌کان دیت، هه‌رچه‌نده‌ نووسینه‌که‌ به‌ووردی دیاری نه‌کردوه‌ له‌کوێ به‌ره‌و‌رووی ئاموری به‌کان بووه‌ته‌وه‌، به‌لام رسته‌که‌ که‌ ده‌لیت: "له‌ وولاته‌که‌ی/هه‌رێمه‌که‌ی خۆی گێڕانی به‌ دواوه‌" ئاماژه‌ به‌ خاکی سیمورروم و به‌لگه‌یه‌ که‌ ئاموری به‌کان توانیویه‌ پێ بێخه‌نه‌ ناو خاک و قه‌له‌مه‌وه‌ی سیموررومه‌وه‌. له‌ کۆتایی‌شدا، پادشا ئاموری به‌کان و سیماشکی به‌کان پێکه‌وه‌ شکاندوه‌ (دێری ۹۲-۹۴). ئەم دوانه‌ی دوا یی هێچ به‌ندیکی جوگرافی یان پێکه‌وه‌ نه‌یه‌؛ ئاموری به‌کان به‌گشتی له‌ ڕۆژئاوا یان باکوری ڕۆژئاواوه‌ و سیماشکی له‌ ڕۆژه‌لات، له‌ بانی ئیران.⁸³ ئەمه‌ واتای ئەوه‌یه‌ پادشا سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ر ئەم دوو دۆژمه‌دا به‌ دیارترین و گرنجترین کاره‌کانی له‌قه‌له‌م داوه‌، به‌پێی ئەوه‌ی شه‌ڕیک بوون

⁸² ده‌کریت هاتی ناوی خالمان له‌ نامه‌یه‌کی سه‌رده‌می بابیلی کۆندا، هه‌رچه‌نده‌ شکاوی تیدا به‌، به‌هه‌ند وه‌ربگرین. نامه‌که‌ له‌ ئیشنوننا دۆزراوه‌ته‌وه‌ و باس له‌ شکاندنی ئیدیدی—(ن)—سین ناویک له‌ چیاکانی ڕۆژه‌لات ده‌کات. ئەم نامه‌یه‌ له‌لایه‌ن 'وایتینگ' Whiting دوه‌ بلاو کراوه‌ته‌وه‌ له‌:

Whiting, *Old Babylonian Letters from Tell Asmar*, No. 2

که‌ پێشتر ئاماژه‌ی بۆ کراوه‌.

⁸³ سه‌باره‌ت به‌ شوێنی سیماشکی، به‌روانه‌:

Stolper, M. W., "On the Dynasty of Šimaški and the Early Sukkalmahs," *ZA* 72 (1982), p. 45-6.

بۆ پاراستنی خاکی نیشتمانە کە ی بوون. ئاموری یەکان، ھاوپەیمانی جاران سیمورروم،⁸⁴ ئەو کاتە ی هەردوو لا بەرژەو دەندی یەکی ھاوبەشیان هەبوو لە جەنگان لەدژی ئور، پاش گۆرانی باری سیاسی یانە ی ناوچە کە بوونە دوژمن و ھەولیان دا بێتە ناو خاکی سیموررومەو.

جیاکەرەوێ ی دوو ھەمیش نەبوونی کلێشە ی تووک و نەفرەتە و بەھۆی ئەمەشەو نەبوونی لیستی ناوی خواوەندان، وە ک ئەوانە ی لە نووسینەکانی تریدا ھەن. لەم نووسینەدا تەھا ناوی دوو خواوەند ھاتوون،⁸⁵ نیشبا، کە ڕوونە گەورە خواوەندی شانشین بوو و لەوانە یە پارێزەری پایتەختیش بوو بێت؛ ئەو ی تریش ئیشتار/شاوشکایە، ئەو خواوەندە ی لە نەخشە ھەلکەندراوەکانی ئانوبانیی ۱ و ۲ و ئورشەلیمدا نیگاری کیشراو. ئەگەر کلێشە ی تووک و نەفرەت لە نووسینە کەدا ھەبوو بێت، ئەوا دەبێت لەو بەشەدا بوو بێت کە لە بەشی خواوەندە ی ستوونی دوو ھەمدا بوو و ئیستا ھێچ ی نەماو.

بەداخەو نووسینە کە ی سەرپۆل (=ئانوبانیی ۲ /ئیدیدی—(ن)—سین ۵) زۆر خراپ شکاو و داشۆراو، نزیکە ی ھەموو ئەوێ کە لێی ماو تەوێ کلێشە ی تووک و نەفرەتە کە یەتی کە ھێچ زانیاری یەکی مێژوویی وا بەدەستەو نادات بئانریت بۆ دیاری کردنی مێژوو کە ی پشقی پێی بێسترت. بەلام ھەر وە ک پێشتر لەم بەشی سین یەدا ئاماژە ی بۆکرا، بەووردی تێروانین لە شێو و خەت و کلێشە ی تووک و نەفرەتە کە ی، ھەر وەھا وو شەکانی کە تیایدا بەکار ھاتوون زیاتر بەلای ئەو پێشنیازەدا دەشکێنێتەو کە نووسینە کە ھی یەکی ک لە پادشایانی سیمورروم بێت، ئیدیدی—(ن)—سین یان زابازونای

⁸⁴ بگەرێرەو بۆ نامە کە ی کە میشاڵو فسکی (p. 229) بلاوی کردووەتەو. ئەم خالە لە نێو ی یە کە می ئەم بەشەشدا باسی کراو.

⁸⁵ ناوی خواوەند سین *Sin* کە بەشی تیۆفوری ناوی پادشا پێک دەھێنێت، لە گەل ئەم دوو ھەدا نەزمێردراو.

کورپ. زۆر دەشیت ئەم نووسینە لەپیش نووسینە کە ی هەلەدنی دا نووسراوێت، چونکە ئەم نووسینە دیارە بۆ یاددەوهری سەرکەوتنیک لە ناوچە ی سەرپول لێره دا هەلکەندراوه و ئەوەش زۆر دەشیت گرتنی شاری خالمان، یان هەر شارێکی تری دەورووبەری خالمان بووێت. تەنھا لەپاش ئەمەوه توانیویەتی لە نووسینە کە ی هەلەدنی دا باس لە خالمان و تۆبۆنیمەکانی تری دەورووبەری وه ک ژێردەستە ی خۆی بکات. لەمەش زیاتر، گرتنی ئەم شارهو لەرپی ئەویشەوه دەست گرتن بەسەر شارپتی خوراساندا بوو تینی یی بەخشی دەست بکاته جیهانگیری.

مۆره لووله کی یه کانی سیموروم:

دوو مۆری لووله کی و جی مۆریک (= Seal impression) لە جیماوه ماددی یه کانی پادشایانی سیمورومن که له بەلگه کۆنه ناسی یه کانی شانینین. یه کیک له مۆره کان (وێنه ی ژ. ۱۸) بۆ یه کهمین جاره له لایه ن شافەر و فاسەرمانه وه له هه مان بابەتی نووسینە کە ی ئورشلیمدا بلاو ده کرێته وه. مۆره که یه کیکه له پارچه کانی کۆمه له ی ئەنتیکه کانی هەردوو هاوسەر 'جۆناثان رۆز Mr. and Mrs Jonathan Rose' له نیویۆرک.^{۸۶} مۆره که له بەردیکی رەقی بریقەدار هەلکەندراوه، نووسینیکیشی لەسەر هەلکەندراوه که دەلێت ئیدیدی—(ن)—سین پادشایه کی بههێزه و زابازونا کورپتی:

"ئیدیدی—(ن)—سین، پادشای بههێز، (خواهه ند) زابازونا
کورپ—(تی). ئیلی—دەنتو نو کەری—(تی)."^{۸۷}

مۆریکی تر له ئەنتیکه خانه ی بهزیتانی هه یه (BM 102055)، که کۆلۆن بلاوی

⁸⁶ ZA 93 (2003), p. 32-34.

⁸⁷ "I-dī-dEn. ZU, LUGAL da-núm, ^dZa-ba-zu-na, DUMU. NI, i-li-dan-nu, TR₁₁-ZU:" Shaffer and Wasserman, p. 33.

کردووه تهوه،^{۸۸} (وینه ی ژ. ۱۹۰) زور لہم مؤردی یه کم ده چیت. به لام نووسینه کە ی سەری ناوی ئیددی—(ن)—سین نابات، لهوانه یه هی ئەوه بیت میژووی هەلکە نەدی دوا ی مردنی خو ی و هاتنه سەر ته ختی کورە کە ی بوو بیت:

"زابازونا، پادشای به هیز. تیخیش—ئەتال *Telheš-atal* ی خەت
لیدەر،^{۸۹} نوکەرت—(ه)."^{۹۰}

ناوهێنانی کور یان چیشینان (=Crown Prince) له نووسینه فەرمی یه کانی شانشینه کانی دامینه کانی زاگروس دا و دابهش کردنی ناویشان و دهستلات له گەل پادشادا، پێده چیت، ههروهک شافەر و فاسهرمانیش تیبینی یان کردووه، نه ریتیکی ئەو ناوچانه بوو بیت.^{۹۱} هۆی ئەم باوه ره نووسینه کانی سەر ئەم مۆرانه و نووسینه کانی بیتوانه و ههروهها جی مۆریکی شاهانه ی تره که هی 'پیشینتین *Pišentēn*' ناویکی پادشای ئیتابالحرم *Itabalhum* کە له سەر پارچه لهو ختی شمشاره (SH 890) دۆزراوه تهوه.^{۹۲}

جی مۆریکی په یوه نەدی دار به سیموررومهوه له سەر لهو ختی قور له ئیشنوننا

⁸⁸ Collon, D., *First Impressions, Cylinder Seals in the Ancient Near East*, London, 1993, p. 37, no. 121.

⁸⁹ بهواتای scribe، ئەودی هونهری خەت و نووسین پیشه ی بووه، نەک نووسەر بهواتای ئیستای. بڕوانه پهراوێزی ژماره ۸۰ ی ئەم بهشه.

⁹⁰ "d^aZa-ba-zu-na LUGAL da-núm Te-ḫe-eš-a-tal DUB. SAR ÌR. ZU:" Collon, *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Cylinder Seals II: Akkadian-Post Akkadian, Ur III Periods*, London, 1982, no. 451, p. 164.

ههروهها بڕوانه:

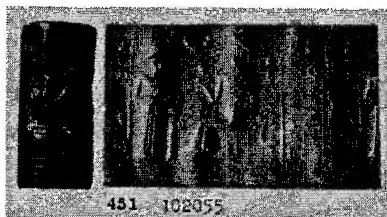
Sollberger, *Anatolian Studies* 30 (1980), p. 63-65.

⁹¹ Shaffer and Wasserman, p. 34.

⁹² سهبارەت بهم جی مۆرد، بڕوانه:

Eidemi, J. and E. Möller, "A Royal Seal from the Ancient Zagros," *Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires (MARI)*, 6, Paris, 1990, p. 636.

دۆزراوه تەو، یەكەم جار جاكوبسن Jacobsen بلاوی كردهوه^{۹۳} و دواتریش سولبیرژی Solberger دووبارە لێ ی كۆلیوە تەو.^{۹۴} جی مۆره كه، هەرچهنده شكای تیدایه، بهلام زانیاری گرنگی تیدایه، زابازونا به "پادشای بهتیز" ناوده بات. له مەش گرنگر ئەو یه جی مۆره كه له جیگای كۆنی خۆیدا *in situ*^{۹۵} له پەرستگای 'ئیتوریا' *Ituria* دا دۆزراوه تەو، له ژیر چینی كدا كه هی سەردەمی فەرمانرەوایی 'بیلالاما' *Bilalama* ی پادشای ئیشنونایه. واتە میژووی جی مۆره كه له نیوان كۆتایی بنەمالە ی سێ یه می ئور و سەردەمی فەرمانرەوایی بیلالاما ی هاوچەرخ ی 'شو-ئیلیشو' *Šu-ilišu* (۱۹۸۴-۱۹۷۵ پ. ز.) ی پادشای عیس *Isin* دایه.^{۹۶}

وێنە ژمارە ۱۹: مۆری زابازونا —
ئەنتیکەخانە ی بەریتانی.

سەرچاوه:

Collon, *Catalogue of ...*, no. 451.

وێنە ژمارە ۱۸: مۆری ئیددی (—)
سین له كۆمهله ی ئەنتیکە كانی رۆژن.

سەرچاوه:

Shaffer and Wasserman.

⁹³Frankfort, H., S. Lloyd and Th. Jacobsen, *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Chicago, 1940, p. 146, no. 13. (apud).

⁹⁴Sollberger, *op. cit.*

⁹⁵زاراودی *in situ* ئەو ده گەتیت ئەو شتە ی دۆزراوه تەو لەو جیگایه و له چینه دا دۆزراوه تەو كه له كانی خۆیدا دانراوه ئیتر نه گۆراوه و نه گۆزراوه تەو بۆ شویتیکی تر یان چینیکی تر. ئەمەش بۆ دیاری كردنی چۆنیەتی و میژووی شتە كه و مەبەست لێ ی له رووی كۆنه ناسی یانەو زۆر گرنگ و به سووده.

⁹⁶Walker, p. 176.

تەماشای خشتە كه ی لاپەرە 177 ی هەمان سەرچاوهش بکه.

شایانی باسه که وینهی هردوو ئیددی(—ن)–سین و زابازونای کوری لهسەر مۆره نوئ یه که (=واته کۆمه‌لی ئەتیکه‌کانی رۆزن) هه‌لکه‌ندراوه و هه‌یچیان نه‌پیش، نه‌سمیلیان نیه. ههر له‌سەر ئەم مۆره‌ش وا نیه، به‌لکو پادشا له‌ نه‌خشه‌که‌ی ئورشه‌لیمیش (بروانه وینه‌ی ژ. ۱۷) و نه‌خشه‌که‌ی سه‌رپولیش دا ههر وایه. ئەگەر ههر گومانیک له‌ده‌ست نیشان کردنی ناسنامه‌ی ئەو که‌سه‌دا هه‌بێت که وینه‌که‌ی نه‌خش کراوه، ئایا پادشا خۆیه‌تی یان زابازونا،^{۹۷} ئەوا ئەم دوو مۆره زیاتر به‌لای ئەوه‌دا ده‌مانبات به‌ پادشای بزاین. به‌ تایه‌تی که هردوو پادشاش و کورپه‌کشی له‌سەر هه‌مان مۆری کۆمه‌له‌که‌ی رۆزن پیکه‌وه وینه‌یان نه‌خش کراوه و هردوو کیشیان بێ پیش و سملن.^{۹۸} وادیاره‌ ئەمه‌ خوو نه‌ریتیکی تایه‌ت به‌ بنه‌ماله‌ی شاهانه‌ی سیمورروم بووه و بنه‌ماله‌ی گودئ–یا *Gudea* و بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئورمان یاد ده‌هێننه‌وه، هه‌روه‌ک شافهر و قاسه‌رمانیش تییانیان کردووه.^{۹۹}

شوینی سیمورروم:

⁹⁷ Al-Fouadi, p. 128;

هه‌روه‌ها بروانه:

Shaffer and Wasserman, p. 34.

هه‌ندیک گومانیان بۆ ئەوه ده‌چیت که زابازونا بیت، چونکه‌ ته‌مه‌نی پچووک تر بووه له‌باوکی بۆیه‌ پیش و سملی نه‌بووه.

⁹⁸ دیاری کردنی ناسنامه‌ی ئەم دوو که‌سه که پادشا و کورپه‌که‌ین پێشنیازی شافهر و قاسه‌رمانه‌و ئەو پێشنیازه‌ی ئێمه‌ش له‌سەر بناغه‌ی ئەم ووته‌یه‌یه. به‌لام به‌لای منوه هه‌شتا بواری ئەوه ههر هه‌یه گومان بکه‌ین یه‌کیک له‌و دوو که‌سه که‌سیکی تر، که‌سیکی سی یه‌م، بوو بیت، هه‌رچه‌نده‌ ئەمه‌یان که‌متر رێ ی تی ده‌چیت.

⁹⁹ Shaffer and Wasserman, p. 34.

په‌وه‌ندی نتوان بنه‌ماله‌ی گودئ–یا و گهلانی ناوچه‌ چیاپی یه‌کان میژوو یه‌کی کۆنتری له‌مه‌ش هه‌یه، به‌ تایه‌تی له‌ هه‌ندیک بواری زمانه‌وانیدا. ئەم بابته‌ شه‌ایزد پێشتر له‌سه‌ری نووسیه‌، بروانه:

Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 99.

هموور بابه‌ت‌کائی که باس کران دیسان پرسیاره گرنه‌که‌ی جاران ده‌هیننه‌وه پیش:
 سیمورروم وه‌ک شار و وه‌ک وولات له کوئ بووه؟ کۆترین را له‌م باره‌یه‌وه مایسنه‌ر
 Meissner له ۱۹۱۹ دا له نووسیتیکی دا خستیه بهر چاو. ^{۱۰۰} به‌رای ئه‌و ده‌بیت
 سیمورروم له ناوچه‌ی که‌رکوک، له‌ نزی‌ک وولاتی لوللوبوم بووبیت، چونکه ه‌ردوو
 ناوی سیمورروم و لوللوبوم له‌ دیاچه-میژوویه‌کی شولگی دا پتکه‌وه هاتوون. ^{۱۰۱} جگه
 له‌مه‌ش هاتنی ناوی سیمورروم به‌رامهر زاب-(ب)-ان *Zab(b)an* له‌ ه‌ندیک
 له‌ده‌قه‌کانی سه‌رده‌مانی دواتردا، به‌تایه‌تی فه‌ره‌نگه‌ زمانه‌وانی‌یه‌کان (=lexical texts) و
 لیستی ناوه‌ جو‌گرافی‌یه‌کان به‌شێوه‌ی (*Si-mur-rd^{ki}=Zab-ban*)، ^{۱۰۲} ه‌اندهریکی
 تر‌بوو بۆ باوه‌ر به‌ بوونی سیمورروم له‌ نزی‌ک پردی (ئالتون کۆپری) ی ئیستا، ^{۱۰۳} چونکه
 به‌ پێی سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کان زاب-(ب)-ان که‌میک له‌ باشوری زئی ی خواروو
 بووه. گۆتسه ^{۱۰۴} Goetze له‌مه‌دا له‌گه‌ل مایسنه‌ره، به‌لام نه‌ فۆریر ^{۱۰۵} Forrer و نه‌

¹⁰⁰ Meissner, B., "Simurruum," *Orientalistische Literaturzeitung (OLZ)*, (1919) No. ¾, p. 69-70.

بۆ سه‌رچاوه‌ی زیاتر له‌سه‌ر ئه‌م بابه‌ته، ته‌ماشای پیتا‌له‌که‌ی فردین بکه له‌م باره‌یه‌وه له‌ بابه‌ته‌که‌یدا:

Frayne, "On the location of Simurruum," pp. 243-269.

¹⁰¹ Meissner, p. 69.

ته‌نانه‌ت له‌م دوا‌یی‌انه‌شدا سالفینی Salvini و فیله‌یلیم Wilhelm یش ناوچه‌کانی سه‌ره‌وه‌ی زئی ی خواروو به‌ شوینی سیمورروم ده‌زانن:

Salvini, M., The Earliest Evidence....., *Urkesh and the Hurrians*, p. 111;

Wilhelm, *The Hurrians*, p. 7.

له‌ باسه‌که‌ی فیله‌یلیمدا ڕوونه‌ که‌ دۆزینه‌وه‌ی نووسینه‌کانی ئیددی-(ن)-سین له‌ بێتوا‌ته له‌پشت ئه‌م باوه‌ڕه‌یه‌تی.

¹⁰² ڕۆنووسیتیکی تر له‌م ده‌قانه له‌ شاری ئاشوریش دۆزراوه‌ته‌وه شێوه‌یه‌کی جیاوازی ئه‌م ناوه‌ی تیا‌دا هاتوو به‌ شێوه‌ی *Si-úr-ru^{ki}*، به‌روانه‌:

Meissner, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰³ Meissner, p. 70.

¹⁰⁴ Goetze, A., "Hulibar of Duddul," *JNES* 12 (1953), p. 120.

فایدنر Weidner له گه‌لی نین.^{۱۰۶} ئەمان هەردووکیان پیشانیان داوه که به‌یه‌ک زانیی سیمورروم و زاب-(ب)ان پێچه‌وانه‌ی به‌لگه نووسراوه کۆنه‌کانه. لیکۆلینه‌وه‌ی له‌وحه‌که‌ی 'Sippar' که هی سه‌رده‌می بابلی کۆنه^{۱۰۷} ناوی هەردوو سیمورروم و زاب-(ب)ان پێکه‌وه بردووه و ئەمەش به‌لگه‌ی فایدنهر که دوو شوێنی له‌یه‌ک جیا بوون، نه‌ک هه‌مان شوێن، با له نووسینه‌کانیشدا پێکه‌وه‌یان گرێ دابن. به‌پای ئەو ده‌بیت له شوێنتیکی خوارتر له زێ ی خواروو بووین.^{۱۰۸} پای فره‌ین له‌م باره‌یه‌وه‌ جۆریکی تره، به‌لای ئەوه‌وه سیمورروم ناوه کۆنه‌که‌ی وولاته‌که‌ بووه له سه‌رده‌مانی ئەکه‌دینی کۆن و ئوری سێ یه‌م و سه‌ره‌تای بابلی کۆن دا، له پاشان دا، رهنگه له‌سه‌رده‌می 'صیلی-سین Silī-Sîn' و 'ئیلونا Ilūnā' ی فره‌مانه‌ه‌وایی ئیشنونا دا، ناوه‌که‌ بۆ زاب-(ب)ان گۆراوه. ئەم رایه پشت به زانیاری‌یه‌کانی ده‌قه ئابوری‌یه‌کانی ئه‌رشیفه‌کانی 'مێ-تورران Mē-Turrān' (ته‌ل ئەلسیب و ته‌ل هه‌ددا) به‌ستووه.^{۱۰۹} سه‌باره‌ت به شوێنی سیمورروم له باشورتره‌وه، فایدنهر به‌لگه‌ی هه‌ندیک نووسینی شاهانه‌ی ئاشوری نوێ هه‌ناوه‌ته‌وه. شه‌لمانیسه‌ری سێ یه‌م (۸۵۸-۸۲۴ پ.

¹⁰⁵ Forrer, E., *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig, 1920, p. 40-41

¹⁰⁶ Weidner, E., "Simurru und Zaban," *Afo* 15 (1945-1951), p. 79.

¹⁰⁷ (88-5-12, 712)

له‌وحه‌ قورپنه‌که‌ میژووی چواره‌مین سالی فره‌مانه‌ه‌وایی 'ئه‌پیل-سین Apil-Sîn' (۱۸۱۳-۱۸۳۰ پ. ز.) ی پادشای بابلی له‌سه‌ره.

¹⁰⁸ Weidner, *Afo* 15, p. 77-79.

به‌دووری‌شی نازانیت سیمورروم ناوی وولاته‌که‌ بووین و زاب-(ب)ان یش گه‌وره‌ شاره‌که‌ی:

Op. cit., p. 79.

به‌پای ئەستۆر هۆی به‌رامبه‌ر یه‌ک دانانی سیمورروم و زاب-(ب)ان له فره‌هه‌نگه‌ زمانه‌وانی‌یه‌کاندا هه‌له‌یه‌کی نووسینی خه‌ت لیده‌ره‌ دێرینه‌کانه، به‌روانه:

Astour, "Semites and Hurrians," p. 41, note 284.

¹⁰⁹ Frayne, "On the Location of...", p. 260;

هه‌روه‌ها به‌روانه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 159.

ز.) له نووسینیکی دا گوتوویهتی له‌پرگایدا له شاری ئاشوره‌وه به‌رهو 'مئ-تورنات' *Mê-Turnāt* به درێزایی شانی چیاى 'ئیبیخ' *Ebih* 'پویشتووه' و له شاری زاب-(ب)-(ب)ان وه‌ستاو، وانا له شوپتیکى نزیك چیاى هم‌رین له مه‌ودای نیوان شاری ئاشور (قلعة الشرفاط) و روبرارى سیروان. زۆر پێ ده‌چیت له‌و خاله‌دا بووبیت که عه‌زیم هم‌رین ده‌بریت.¹¹⁰

به‌رای ناشف زاب-(ب)-(ب)ان له شوپتیکى زۆرگه‌کانی نیوان کفری و قه‌ره ته‌په‌ دا بووه، ئه‌وه‌ش به‌ له‌به‌رچاوگرته‌ی ناوه‌ڕۆکی نووسینیکی 'شه‌مشى-ئهدد' *Šamši-Adad* (811-823 پ. ز.) ی پینجه‌مى پادشای ئاشور.¹¹¹ ئه‌م گه‌یشتووه‌ ته‌نجامى ئه‌وه‌ی که زاب-(ب)-(ب)ان له‌سه‌ر زى ی خواروو نه‌بووه، ئه‌مه‌ش سیمورروم له‌ پردى دوور ده‌خاته‌وه. ده‌قیكى ئه‌رشیفی ئاشورى ناوه‌راستیش¹¹² هه‌یه‌ پالېشتى ئه‌م هه‌له‌پنجان ده‌کات. ده‌قه‌که‌ له‌ شاری دیرینی 'کار-توکولتی-نینورتا' *Kār-Tukulti-Ninurta* (=تلل العقر) دۆزراوه‌ته‌وه و فرایدانک Fraydank لى ی کۆلوه‌ته‌وه، ده‌قه‌که‌ ده‌لێت "وولاتی (چیاى؟) زابیان/زامبان، له‌سه‌ر ڕۆخى تورران (=روبارى سیروان)."¹¹³ فره‌ین له

¹¹⁰ Weidner, p. 76;

هه‌روه‌ها بۆ کورته‌ی ئه‌م ڕایانه‌ به‌روانه:

Frayne, "On the Location....," p. 261.

¹¹¹ Nashef, Kh., Die Orts- und Gewässernamen der mittelbabylonischen und mittelas-syrischen Zeit, RGTC Band 5, Wiesbaden, 1982, p. 280.

هه‌روه‌ها بۆ بېیلۆگرافى سه‌باره‌ت به‌ زاب-(ب)-(ب)ان ته‌ماشای لاپه‌ره‌کانى 279-280 ی هه‌مان سه‌رچاو ده‌که.

¹¹² VAT 18000.

¹¹³ "KUR Za-am-ba-an a-aḫ Tu-ra-an" 1.36.

به‌روانه:

Frayne, "On the Location....," p. 262-3.

سه‌باره‌ت به‌ وولاتی 'زاب' *Zāb* یش له‌ نووسینه‌ شاهانه‌ ئاشورى‌یه‌کاندا، به‌روانه:

Schramm, W., "Das Land ZAB der assyrischen Königsinschriften," *Orientalia* 38 (1969), p. 126-7.

لیکۆلینهوه وورده کهیدا لهبارهی گه‌ران به دوا‌ی سیمورروم دا و به پشت به‌ستن به‌م نووسینه، وای بۆ چوو له‌سه‌ر رۆباری سیروان بوو‌یت، نه‌ک له‌سه‌ر عه‌زیم، هه‌روه‌ک فایده‌نهر بۆی چوو. به‌لام ئەم بۆ‌چوونه کاتیک راست ده‌بیت که ئەم زاب-(ب)-انه له‌گه‌ل سیمورروم دا به‌ک بوو‌یت. ¹¹⁴ راستیی ئەوه‌ی که کۆ‌کردنه‌وی تالانی‌یه‌کانی

¹¹⁴Frayne, *op. cit.*, 263.

فره‌ین چهند به‌لگه‌یه‌کی تریشی بۆ پێشنیازه‌که‌ی هێناوه‌ته‌وه:

(١) یه‌کیک له‌ ساله‌کانی فهرمانه‌روایی نه‌رام-سین ی ئەکه‌د به‌یادی سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ر هه‌زدووشاری 'ئه‌رامی' *Arame* و سیمورروم دا، ناو‌نراوه. ئەم‌هه‌ش به‌لگه‌یه‌که‌ نه‌رام-سین رینگای به‌ره‌و باکو‌ری گرتوه‌ که به‌ درێژایی رۆباری سیروان به‌ره‌و‌زوور چوو، له‌پێشدا ئه‌رامی ی گرتوه‌و ئەجا سیمورروم.

(٢) ئه‌رامی، که له‌ لیسته‌ جو‌گرافی‌یه‌که‌ی 'ته‌ل حه‌رمه‌ل' (*Saduppum* سادوپپوم) دێ‌رین) دا ناوی هاتوه‌، له‌سه‌ر رۆباری سیروان بووه له‌ باشو‌ری ئەو خاله‌وه که تیا‌یدا رۆباره‌که حه‌مرین ده‌بریت. ئەم دیاری کردنه‌ی شو‌پنی ئه‌رامی له‌م شو‌پنه‌دا کاری فره‌ین خۆ‌یه‌تی.

(٣) له‌ ده‌قیکی ئه‌رشیفی ئو‌ری سێ یه‌م دا که می‌ژوه‌که‌ی هی سالی ٤٨ ی شو‌لگی‌یه، له‌شکری ئه‌رامی و له‌شکری ئیشنوننا پێکه‌وه ناویان هاتوه‌.

(٤) 'صیللو‌ش-داگان' *Silluṣ-Dagān* ی فهرمانه‌روای سیمورروم له‌لایه‌ن ئورده‌، پین ی ده‌ووترا فهرمانده‌ی له‌شکری سیمورروم و له‌شکری 'ئیشیم-شو‌لگی' *Isimi-Sulgi*. ئەمه‌ی دوا‌یشیان هه‌ر له‌ ناوچه‌ی سیروان بووه. به‌روانه:

Frayne, *op. cit.*, p. 263.

هه‌رچه‌نده مه‌حال نیه سیمورروم له‌م ئاراسته‌یه‌وه. وو‌یت، به‌لام پێ‌یسته ئەم زانیاری‌یانه‌ی به‌به‌لگه‌ هێناوه‌ته‌وه به‌ ووردی ته‌ماشای بک‌رین. ره‌خنه‌ی من له‌وه‌یه که شالا‌وبردنه‌سه‌ر دوو‌شار له‌ هه‌مان سالدا مه‌رج نیه به‌لگه‌ بیت بۆ ئەوه‌ی هه‌ردوو‌کیان له‌سه‌ر یه‌ک ته‌وه‌ر بوو‌یتن یان له‌یه‌ک ناوچه‌دا بوو‌یتن. ده‌شیت له‌سه‌ر دوو ته‌وه‌ری جیا بوو‌یتن یان ته‌نانه‌ت له‌ دوو ناوچه‌ی جیا‌شدا بوو‌یتن. شه‌ر کردن له‌ دوو به‌ره‌ی جیا‌دا له‌ یه‌ک سالدا هیچ کاتیک مه‌حال نه‌بووه. دوو‌هه‌م، صیللو‌ش-داگان توانیوه‌تی فهرمانده‌یی له‌شکری دوو‌شار یان دوو ناوچه‌ی نزیک له‌یه‌ک بکات و له‌ دوو ته‌وه‌ری جیا‌شه‌وه. دوا‌ین خالیش، نمونه‌ی تر هه‌ن له‌سه‌ر که‌سانیک که پۆستی گ‌رنگیان له‌ شار و ناوچه‌ی دوور له‌یه‌ک دا هه‌بووه، ته‌نانه‌ت شو‌پنی دوور له‌یه‌ک‌یش،

وولاته بهزیوه کانی ده‌وروپشتی سیمورروم که له‌سالانی دواپی شولگی دا په‌لاماردان، له
 ته‌ستۆ 'صیللوش-داگان' *Šilluš-Dagān* ی‌فهرمان‌په‌وای سیموررومی سهر به‌ئوری
 سی یه‌م دا بووه، به‌به‌لگه‌یه‌کی ته‌واو له‌قه‌له‌م دراوه له‌سهر بوونی سیمورروم له‌سهر
 یه‌کیتک له‌پیتنج رینگاکه‌ی مادگایان به‌سیروانه‌وه ده‌به‌سته‌وه.¹¹⁵ ئەم بۆچوونه ئەقل گره
 له‌به‌رته‌وه‌ی ئەم رینگایانه وولاته‌کانی ده‌وروپشتیان به‌یه‌که‌وه ده‌به‌سته‌وه، به‌لام پرسیاره
 گه‌وره‌که‌ی لێره‌دا سهر ده‌رده‌هتیت و ناکریت خۆمانی لێ لابه‌دین سه‌باره‌ت به‌ شوینی
 مادگایه. ههر به‌پای فره‌ین، مادگا ده‌یت له‌ده‌ورو به‌ری کفری¹¹⁶ یان تاوق بوویت.
 سه‌رباری ئەمه‌ش ده‌کریت بلین فهرمان‌په‌وای سیمورروم مه‌رج نیه له‌به‌رشوینی شاره‌که‌ی
 ئەم ئه‌رکه‌ی بێ سپێردرایت، به‌لکو ده‌شیت له‌به‌ر ئه‌وه بوویت سیمورروم تاکه شاری
 گه‌وره‌ی ناوچه‌که بوویت و فهرمان‌په‌واکه‌شی بیاوێکی سهر به‌ئور بوو.

به‌کورتی، به‌بۆچوونی فره‌ین زۆر له‌وه‌ده‌چیت سیمورروم له‌سهر سیروان بوویت، له
 خالیکدا که یه‌کیتک له‌و رینگا زۆرانه‌ی له‌ کفری‌یه‌وه دین، روباره‌که ده‌پریت. باشت‌رین
 خالیش به‌لایه‌وه قه‌لای شیروانه‌ی ئیستایه، ئەو قه‌لایه‌ی چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک له‌مه‌وپیش

له‌مانش ئه‌رد-نه‌نا *Arad-Nanna* و 'زاریقوم' *Zāriqum* ههر له‌ سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سی
 یه‌می ئوردا. به‌لای منه‌ود زۆر شیاوه ئەم ناو‌نیشانانه کۆی ئەو پۆستانه بێ که ئەو که‌سه به
 درێزایی سالانی کارکردن له‌ ده‌وله‌ت دا هه‌یبووه، واته شتیکی وه‌ک کورته کارنامه‌یه‌ک
.curriculum vitae

¹¹⁵ Frayne, *op. cit.*, p. 263-4.

¹¹⁶ ادبیری کردن شوینی مادگا گه‌روگرفتی زۆری به‌دواوه‌یه، زۆر پیتشیا‌ز له‌م باره‌یه‌وه کراون و به‌گشتی
 شوینه‌که‌ی له‌ ناوچه‌کانی نیوان کفری و تاوق و تازده خورماتو دا داده‌نن. فره‌ین له‌ دوا‌ین باب‌ه‌تسی
 دا (SCCNH 10, p. 158) گوندی ماتیکه له‌ هه‌موویان به‌ گونجاوتر ده‌زاییت، ئەم گونده که‌میک له
 باشوری تاوقه‌وه‌یه. له‌ نووسینی پیتشتی دا (On the Location of Simurru, p. 264) کفری
 به‌ شوینی مادگا ده‌زان. بۆ بیللیژگرافی زیاتر له‌م باره‌یه‌وه، بروانه:

.SCCNH 10, p. 157-8.

لهسه‌رتەوقی گردێک بنیات نراوه و کهوتووێته نزیک خالی بهیه‌ک گه‌بشتی ئاوی پونگله و سیروان، "نزیك له کارخار *Karhar*".¹¹⁷ باوه‌پیشی وایه ناوی 'کوشکی زه‌نگ' که شایه‌کی نزیك له قه‌لای شیروانه‌وه‌یه، له ناوی زامبان یان زاب(ب)ان هوه وه‌رگیراییت و په‌ره‌ی سه‌ندبیت، هه‌روه‌ها ناوی (قه‌لای) شیروانه و (پوباری) سیروان هه‌ردوکیان په‌نگدانه‌وه و پاشماوه‌ی ناوی سیموررومی دیرین بن: به‌م شیوه‌یه په‌ره‌یان سه‌ندبیت:

**Siwurr+ān > Sirwān.*¹¹⁸

هه‌رحه‌نده پێشنیازه‌کانی فره‌ین گرن‌گن و شایانی لێ ووردبوونه‌وه‌ی زیاترن، به‌لام له‌هه‌ندیك له‌و خالانه‌دا که پێشتر ئاماژه‌مان بۆ کردن، قبول کردیان ناره‌حه‌ته. ئه‌مه‌ش له‌ نرخ‌ی ئه‌و بۆچوونه به‌به‌هایه‌ی که‌م ناکاته‌وه که سیمورروم له‌ ناوچه‌ی باشوری که‌رکوک دیاری ده‌کات، له‌سه‌ر رۆخی سیروان و نزیك ده‌ربه‌نده ستراتیجی‌یه‌کانی که‌رێگاوبانه‌کانی رۆژه‌لات و باکوری ده‌ربه‌ندیخانیان له‌ژێر ده‌ستدایه. ئیتیمۆلۆجی‌یه‌که‌ی ناوی سیمورروم که ئه‌ستۆر پێشنیازی کردووه له‌م باره‌یه‌وه گرن‌گی‌یه‌کی تایه‌تی هه‌یه، به‌پای ئه‌و ناوه‌که ریشه‌یه‌کی ئه‌که‌دی هه‌یه، ئه‌ویش "*s/šimuru(m)* ه که واتای 'زیره'¹¹⁹ ده‌به‌خشیت و ئه‌میش به‌هه‌مان شیوه‌ی ناوه‌ جو‌گرافی‌یه‌که له‌ سه‌رده‌می بابلی

¹¹⁷ Frayne, *SCCNH* 10, p. 148.

کارخار به‌پای ئه‌م له‌ شوێنیکی نزیك قه‌سری شیرین بووه له‌سه‌ر روباری ئه‌لودن و له‌سه‌ر شارێی خوراسان. له‌م باره‌دا یان ئه‌وه‌تا سیمورروم نزیك کارخار نه‌بووه، یان سیمورروم زیاتر به‌لای باشوری رۆژه‌لاته‌وه‌ بووه.

¹¹⁸ Frayne, p. 266-7.

ده‌بیت له‌بیریشمان نه‌چیت ناوی شیروان(ه) ناویکی کوردی‌یه به‌ واتای "شوان/مه‌شقه‌ری شیر" یان "شیر/شمشیرده‌وان." به‌لام سیروان ئه‌وه‌نددی من بزانم ئیتیمۆلۆجی‌یه‌کی دیاری له‌ زمان ناوچه‌که‌دا نه‌یه.

¹¹⁹ ده‌بیت ئه‌وه‌ش بلێم که فه‌رهن‌گه‌کانی زمان ئه‌که‌دی بۆ ئه‌م ووشه‌یه "ره‌شه‌که" ش وه‌ک واتایه‌کی شیای دووهم ده‌ده‌ن، بۆ نمونه‌ بره‌وانه:

کۆن دا، له دهقه کاندا به هەردوو شێوهی سیمورروم و شیمورروم هاتوو. "لەمەش سەرنج ڕاکێش تر، 'زیرە' له زمانى ئەکەدى دا ناویکی تریشى هەیه که 'ḥašmūru/ ḥaši'ūru' ه و بههه مان شێوه له ناوه پاستی چاخی برۆنز و له سەردهمی ئاشوری نوێش دا ناوی ناوچهیهکی شاخاوی باکوری ڕۆژئاوای سەرروی سیروانیس بوو.¹²⁰ بهم جۆره، ئەستۆر ناپاستهوخۆ هەردوو ناوی 'سیمورروم' *Simurru* و 'خاش- (ی-) مو/ار' *Haš(i)mu/ar* له ڕووی زمانهوانی یهوه وابەستە یه که دهکات. ناوی خاشمار یان خاشیمورو له سەرچاوه کۆنه کاندا ههه به چیا و ههه به دهره نندیکی گزنگ ناسراوه. نزیکترین و گزنگترین دهره نندیک له ناوچه یه دا دهره نندیکانه که دهست به سەر ئەو ڕینگایانه دا دهگرت که به رهوه بهشی باشوری دهشتی شاره زوور دهچن و وه که دهر وازهی باشوری دهشته که وایه.¹²¹

Black, J. and A. George, N. Postgate, *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd ed., Wiesbaden, 2000, p. 111.

پێسته ناماژهش بکهه که ئەهه تاکه ناوی جوگرافی بێگانه نه که ناویکی ئەکەدی ههیت، بۆ نمونه 'کونشوم' *Kunšum* گه وه شاری شانشین 'ئیتا بالخوم' *Itaballum* له زاگروس که به ئەکەدی واتای "گۆله خوری" ده به خشیت، شاری 'ماداکتو' *Madaktu* ی عیلام به ئەکەدی واتای "نۆردوگا (ی) سەربازی" یان "هیزی لهشکر کیشی" ده به خشیت. جگه له مانهش، نمونه له سەر ناوی جوگرافی تر ههه ههه له ناو مێسوپۆتامیا خۆی دا که ناوی گیا و داوو دهرمانیان ههه بووه، وه که شاری 'ئه زویرانو' *Azupirānu* که گوايه سارگۆنی ئەکەدی تیا دا له دایک بووه، واتای "زه عهه ران" ی ههه.

¹²⁰ Astour, "Semites and ....," p. 41; Nashef, *RGTC* 5, p. 122.

¹²¹ لێقاین Livine وای بۆ چووه که 'خاش- (ی-) مو/ار' لهو خاله دا بوویت که تیا دا سیروان لههه مرین دهر ده چیت:

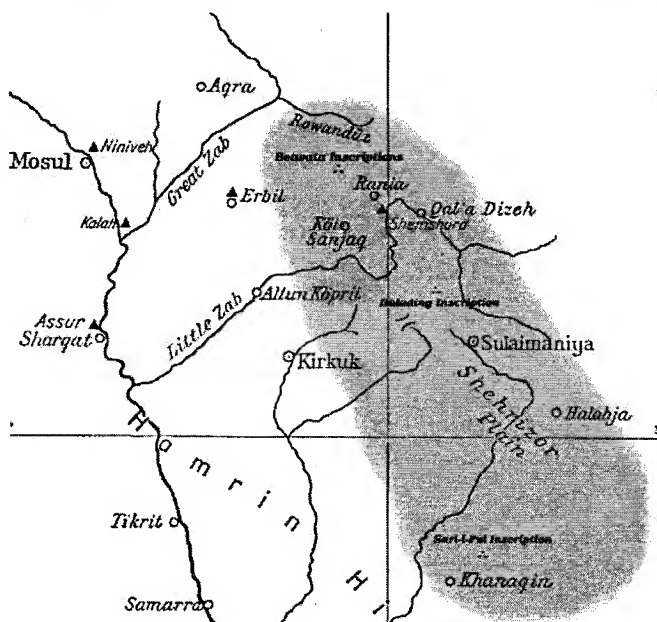
Levine, L., "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros I," *Iran: Journal of the British school of Persian Studies*, XI (1973), p. 23;

رای فایده نریش لهه باریه وه لهه سەرچاوه یه دا هاتوو:

Weidner, "Die Feldzüge Šamši-Adads V. gegen Babylonien," *Afo* 9 (1933-34), p. 97;

بهلام بهلای شپاژهه Speiser و بیلهرییک Billerbeck و شتریک Streck دوه له دهره نندیکان بووه، بهروانه:

به سسته‌وهی ناوی سیمورروم به ناوی گیاهه که وه دهقی نووسینه که ی گه‌پردهی سده‌کانی ناوه‌پاست 'مِسْعَر بن المَهْلَهْل' (له سده‌ی ۱۰ ی زاینی دا ژیاوه)^{۱۲۲} مان بیر ده‌خاته‌وه که ده‌بارهی شاره‌زور نووسیویه‌تی. ئه‌وه‌ی المهلهل وتوویه‌تی 'یاقوت الحموی' له کتیه به‌ناوبانگه کهیدا 'مُعْجَم البُلدان' وه‌ری گرتوه و بهم شیویه به‌مانی پاراستوه و گواستوه‌ته‌وه.^{۱۲۳} المهلهل گوتوویه‌تی "شاره‌زور به هه‌ردوو کتیی شه‌عران و زه‌لم به‌ناوبانگه که به‌قه‌دیانه‌وه جوړه گیاهه ک

نه‌خشه‌ی ژماره ۶: مه‌ودای شانشین سیمورروم که وا یی ده‌چیت له‌سه‌ر ده‌ستی ئیدی- (ن)- سین گه‌یشتییتی.

Speiser, "Southern Kurdistan in the Annals of ...," *AASOR* 8 (1926-1927), p. 26 and note 49.

¹²² Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, p. 190.

¹²³ الحموی، یاقوت، معجم البلدان، الجزء ۳، بیروت، ۱۹۸۲، ل. ۳۷۵-۶، بره‌انه: شه‌رزور. الحموی له ۱۲۲۸ ز. دا کۆچی دوانی کردوه.

دەرویت که بۆ بیاوەتی باشە.^{۱۲۴} لێرەدا دوو خالمان لەبەر دەستدایە که لەگەڵ دوو خالەکی تردا یەک دەگرنەو: ناوی کێوێ که که لەناوی '(خا)شیوورو (Ha)šī'uru دەچیت و جوړه گیایەک که تا ئیستا هیچ شتیکی زیاده له بارهیهوه ناتوانین بڵین. بەداخهوه ناوی کێوی شەعران ئیستا بەکار نایەت، بۆیە ناتوانین چیتگاکە ی دیاری بکەین ئەوەندە نەبێت که لەشاری دیرینی شارەزوور نزیک بوو و، بەهیچ شتێوەیکش ئەوەندە ی حەمرین و قەلای شیروانە دوور نەبوو.^{۱۲۵} المهلهل شتیکی گرنگی تریشی تۆمار کردوو؛ گوتوویەتی شاروباری شارەزوور ناوی 'نامی—/—ورا Tami/urā' یە. هەرچەندە نیشانهکانی دەنگی لەسەر قاوەلی دووهم دانەتاو و نازانین 'تامیرا' بوو یان 'تامورا' (ئەو تەلما بە 'التامرا' نووسیویەتی)، بەلام بوونی سی رەگەزی سەرەکی ت-م-ر *t-m-r* گرنگە و ئاسان و ئاسان دەستیشان دەکڕن. ئەگەر ئیمە ئەم هیدروئیمە^{۱۲۶} بێ بە پیتی پێساکانی فونۆلۆجیی زمانی ئەکەدی مامەلە بکەین، ئەوا دەشیت (*t*) ی سەرەتا له (*s*) یان (*š*) یکی ئەکەدی یەوه هاتبێت، وەک چۆن بۆ نمونە ' *šitru(m)* ی ئەکەدی که واتای "(پارچە) نووسین" دەبەخشیت بوو ته 'سطر **satru(m)*' به واتای "دێری (ی نووسین)"، یان '*šiq(um)*' ی ئەکەدی، به واتای قورسایی و لەویشەوه یەکە ی دراوی زیو 'شیقل' وەرگیراوه، له عەرەبی دا بوو ته 'ثقل *tiql(un)*' و نمونە ی زۆری تریش. دەنگی (ث *t*) یش له کوردی دا که زمانی ناوچه کە یە دەبێتە (س) یان (ت)، ئەو دەنگە ی که لەناوی

¹²⁴ هەمان سەرچاوە ی پێشوو، هەمان لاپەرە.

¹²⁵ یەک کێو هەبە که ناوێکی کەمیک له ناوی شەعران نزیک بێت، ئەویش 'شەمێران'ە، لەبەری رۆژھەلاقی دەریاچە ی دەستکردی دەربەندیخان، که کەوتوو ته باشوری دەشتی شارەزوورە. بەلام ئەمە هێشتا له دنیای یەوه زۆر دوورە.

¹²⁶ Hydronym واتە ناوی روبرو کەنال و دەریا و لەو جوړانە.

تامی- /سورا دا دهیینهوه.^{۱۲۷} واته دوور نیه و ده کریت لهم ناوه دا ناوی
ش- /سیموررو/ا بیینهوه:

Šimurra/u > S/Šamurra > Tamurra

ئهم بۆچوونه ده کریت پالېشتی پراکە ی فرهینش بکات له وهدا که ناوی سیروان
ره نگدانه وە ی ناوی سیموررومی دیرینه، به تاییه تی ئە گەر ئەوه له بهر چاو بگرین
که روباری سیروان گه وره روباری ناوچه که یه و ناوی تامراش ئیستا به کار
نایهت، ئەویش ئە گەر ناوی 'تاجهرۆ' له ناوی تامراوه نه هاتیت.

گه ران به دوا ی تو یۆ نیمی سه رده مانی دواتردا و ته نانهت نو یشدا که له گه ل ناوی
کۆنی سیموررومدا یه ک بیته وه ده مانباته سه ر ناوی شاریکی خاوه ن
ر اهور دوو یه کی شکۆدار. ئەویش شاری 'ص/سهیمه ره' *Saimarra* یه، که له
هه ر ئی 'میهره جان کوذه ک' یان 'میهره جان قوذه ق' دا بوو که ئیستا له
لورستانی پچوو که. سهیمه ره ناوی ئەو روباره شه که بهم هه ر ئی هه ر ئی ده پهری.^{۱۲۸}
هه رچه نده ئهم پێشنیازه یان ئالۆز تره، له بهر ئەوه ی ئهم شاره دوور تر بووه، له ناو
لورستاندا و له باشوری رۆژهه لاتی هه لوان و سه رپوله وه بووه، به لام شایانی لی

¹²⁷ کوردی که زمانیکه له لقی هیندو-ئیرانی زمانه هیندو-ئوروپی یه کان و له هه زاردی یه که می پ. ز.
دوه له گه ل هاتی میدی یه کاندایه له ناوچه که دایه، رێزمان و فوژو لۆجی یه که ی له می زمانه هیندو-ئوروپی
یه کان ده ور و بهری ده چیت له لایه تی گۆرینی ئهو دهنگانه ی نامازه یان بۆ کرا.

هه ر له م باره یه شه وه ناییت راستی زمانی سه رده می ئیمپراتوری میتانی پشت گو ی بجه ی. فه رمانه روایان
میتانی یه ده چیت خۆیان به نه چه یه کی هیندو-ئوروپی یان هه بوویت یان له ژیر کاریگه ری یه کی هیندو-
ئوروپی به هیزدا بوویت، به به لگه ی بووی هه ندیک وشه و زا راوه و ناوی خوا وه ندانی هیندو-ئوروپی له
هه ندیک له سه ر چاوه نو سه ر او ده کانی سه رده می میتانی دا. واته زمانی میدی یه که م زمانی هیندو-ئوروپی
نه بووه که هاتو وه ته کورده ستانه وه.

¹²⁸ الحموی، هه مان سه ر چاوه ی پێشوو، ل. ۴۳۹. به روانه: صیمه ره. هه رو ده ها به روانه:

Le Strange, *op. cit.*, p. 202 f.

ووردبوونهوهیه. له مهش سه رنج ږاکيشت، شاريکی تر هه بووه له نيوان حهلوان و
 سهيمه په دا ناوی سيروان بووه، هه مان ناوی ږوباری سيروان که باس مان کرد
 (پروانه نه خشي ژ. ۷). هه ردو شاری سهيمه په و سيروان له سه ده کانی
 ناوه پاست دا له تر ږپکی گه شه. و ناوه دانی ياندا بوون و ناوه کانیان، که ناتوانين
 ئيتيمولجي يه کی ږوونيان بؤ ديارۍ بکهين، ده شيت له ږووی فونولجي يه وه
 به جوړيک به ناوی سيمورروم وه بيه سترينه وه. له گهل نه مانه دا، ناوچه ی ئه م دوو
 شاره له مه وداي چالاکی يه سه ربازی يه کانی سيمورروم وه زور دور نه بووه و
 بوونی په يوه ندي يه ک له نيوانياندا مه حال نه بووه. نه خش و نوو سينتيکی
 پادشاهي کی سيمورروم (ناسراو به نوو سينه که ی ئانوياني ۲) ليانوه نزيکه، هه ر
 له م ناوچه يه شدا بووه که ئيددي—(ن)—سين به سه ر خالمان دا سه رکوتووه و
 خستوويه تي يه ژير ږکيفی يه وه. ناوی سهيمه په ده شيت په نگدانه وه ی ناوی
 ديري سيمورروم بووييت، به لام له ږووی جوگرافي يه وه نارچه ته سيموررومی
 ده که کانی سه رده می ئوری سي يه م و سه رته ی بابلي کون له شويتيکی و
 دور ده ستدا بووييت له چاو شويته کانی تر دا که له و ده قانه دا ناويان هاتووه.
 به لام ئه م مه سه له يه ش شيکاری خوی هه يه؛ ده کريت سيمورروم که له ناوچه ی
 سهيمه ره بووه، له کانی په لکيشان و بره وسه ندي ده ستلا تيدا بؤ ناوچه ی خوارووی
 شاره زوور، که له وانه يه له سه ر ده سي ئيددي—(ن)—سين بووييت، ناوه که ی له م
 ناوچه يه ش له شاريکی نوئ نرا بيت که له سه ر ده سي پادشاياني سيمورروم
 دروست کراييت و ناوه دان کراييته وه. ^{۱۲۹}

¹²⁹ نمونه له سه ر حاله ق له م جوړه له جيهانی کونيش و نويشدا زور، زور جار که شاری نوئ بنيات نراون
 ناوی ئه و شارانهيان ليح نراوه که بنياتنه ران لييه وه هاتوون. وه ک شاری نيوزرک و هارلم له وولانه
 په کگرتووه کان له سه رده می ئيستادا که دووباره بوونه ودي شاری يوزرک و هارلم له نه وروپا. له جيهانی

شتیکي تريش ده‌شیت، سیموررومی بڼه له ناوچه‌ی سهیمه‌ره بوویت، به‌لام له‌پاشدا چه‌قی قورسای‌یه‌که‌ی گواسترایته‌وه بو ناوچه‌ی ستراتیجی‌ی ه‌لوان و سهر شاپ‌گای خوراسان.

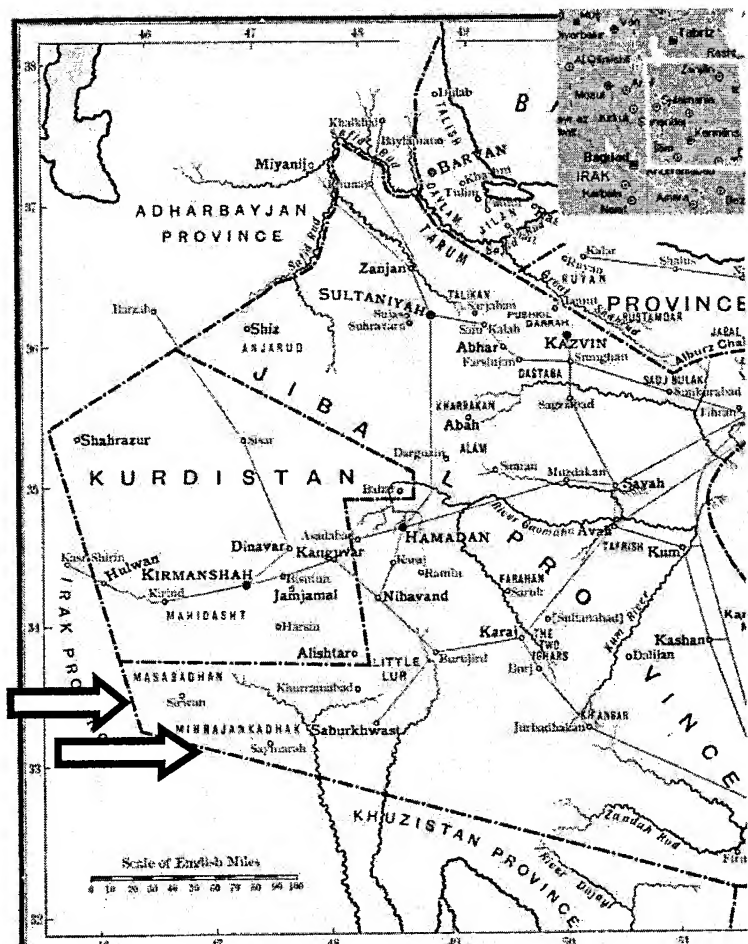
دوا پیشنیاریش په‌یوه‌ندی به زابازوناوه هه‌یه، دوور نیه زابازونا پاش ده‌سته‌لات گرتنه‌ده‌ست له ناوچه‌ی روبراری سیروان پایته‌ختیکي نوی ی بنیات ناییت و به‌ناوی خو‌یه‌وه ناوی ناییت، له پاشدا، وه‌ک زور جاری تريش پرووی داوه، ناوه‌که کورت کرایته‌وه بو *زابا(ن)ـزونا *Zaba(n)zuna*.*. ئه‌م پیشنیزه‌یان له پرووی کرو‌نول‌وجی‌یه‌وه له‌گه‌ل گزپینی ناوی سیمورروم به زابـ(بـ)ـان له ده‌قه‌کانی سهرده‌می 'صیلی ـسین *Sillī-Sîn*' و 'ئیلونا

کونیشدا غمنه‌ی شاری 'نیننا *Ninna*' له سومر و 'نینو-وا *Ninua*' (نینه‌وا) له باکور له سوبارتو، 'ئور *Ur*' له سومر و 'ئورا *Ura*' له کوردستانی ژیر ده‌ستی تورکیا (پن ده‌جیت ئورفه بوویت). له‌مانه‌ش پروونتر، چه‌مچه‌ماله که ره‌نگ دانه‌وه‌ی 'چه‌مچه‌مال/ جه‌جه‌مال' ی نزیک هه‌مه‌دانه. سهرباری ئه‌مانه‌ش نمونه زورن له‌سهر مانه‌وه‌ی ناوی جوگرافی کون له ر‌ؤزگاری ئیستاماندا، وه‌ک 'شوشه‌را *Sušarra*' < 'شمشاره'، 'موصاصیر *Muṣasir*' < 'میسر' (هه‌رچه‌نده ئه‌مه‌یان ته‌واو له‌گومان به‌ده‌ر نیه)، 'ئه‌زیرو *Aziru*' < 'ئه‌زمه‌ر'، 'ئه‌ریلوم/ئوربیلوم *A/Urbilum*' < 'ئه‌ربیل' (هه‌ولیر). هه‌ندیک ناوی تريش هه‌ن که له‌سهرچاوه‌کانی چاخه‌کانی ناوه‌راست دا هاتوون و له‌گه‌ل هه‌ندیک ناوی سهرچاو میخی په‌کاندا له‌یه‌ک ده‌جن و دوور نیه ره‌نگدانه‌وه‌یان بن، له‌وانه:

'کیماش *Kimaš*' ده‌شیت 'فومس' بوویت، هه‌رته‌گه‌وره‌که‌ی جارانی کوردستانی ژیر ده‌ستی ئیران، که له پرووی جوگرافی یه‌وه زور له‌گه‌ل کیماش دا یه‌ک ده‌گره‌وه. 'خارش *Harši*' له‌گه‌ل 'ه‌ارسین' دا زور له‌یه‌ک ده‌جن.

'گیدانو *Gidanu*' له‌گه‌ل 'که‌رخ' جه‌دان، 'که‌رخ واتای "قه‌لا" یان "حه‌سار" ده‌گه‌نیت. 'پادان *Padān*' له‌گه‌ل 'ماسه‌ه‌دان'، له‌وانه‌یه 'ماس' شتیه به ئیرانی کراوه‌که‌ی 'ماه' بیت و به واتای "وولات" به‌کار ده‌هات، وه‌ک 'ماه‌البصره' و 'ماه‌الکوفه' ی سهرچاوه‌کانی چاخه‌کانی ناوه‌راست. ماه خ‌ؤیشی له ووشه‌ی "مات *māt*" ی ئه‌که‌دی‌یه‌وه هاتووه که واتای "وولات" و "ناوچه"، ده‌به‌خشیت. هه‌روه‌ک چ‌ؤن ووشه‌ی 'کوره' له 'KUR' ی سومه‌ری به واتای "وولات" و "ئیکلیم" له 'KALAM' ی سومه‌ری به واتای "هه‌رتم" وەرگیراون و له نووسراوه‌کانی سهرده‌مانی ئیسلامی دا ده‌بینرین.

‘Iluna’ ی فرمانروایی نیشوننا و دوايش ‘ئهپیل-سین’ *Apil-Sîn* ی
فرمانروای بابل دا ته‌واو ده گونجیت.

نەخشەى ژمارەى ۷: رۆژئاواى ئێران ئیستا له چاخه‌كانى ناوه‌راست دا، هەریكى
كوستان (اقلیم الجبال) و تیایدا هەردە شارى سه‌یمه‌ره و سپروان پيشان ده‌دات.
نەخشە كه له‌م سه‌ر چاوه‌یه‌وه وەر گیراوه:

G. Le Strange, (Opposite p. 185)

به‌شی چوارهم

کوردستانی ناوه‌راست له شه‌مشی-ئەدەد هوه تا میتانی

ئەم قۇناغە لە شەمشى-ئەدەدى يەكەم (۱۸۱۳-۱۷۸۱ پ. ز.) پادشاى ئاشورە دەست پى دەكات، يان ووردتر بلىين: دەتوانریت بنوسریت. لەسایەى ئەم پادشاىووە برىكى زۆر گەورە زانیاری بەسوود و بايەخداری سەردەمى فەرمانرەوايى يەكەى نووسران. ئەمەش بەهۆى سیاسەتە فراوان خوازی يەكەى كە لە چەندین بەرەووە پەپرەوى دەکرد، چونكە بەهۆى ئەمەووە باس و خواسى شەمشى-ئەدەد بوووە بابەق نامە ئال و گۆرکراوەكانى سەردەمەكەى، هەم هى خۆى و هەم هى دوزمن و ناحەزەكانى. ئەرشیفەكانى شمشارە و مارى غونەى چاكى ئەمەن. سالانتيكى زۆر بەسەر دۆزینەووەى ئەم دوو ئەرشیفەدا تێپەرىن تاووەكو بەلگەى نووسراوى نوێى تری ئەم سەردەمە لە 'تل الرماح'،^۱ و 'لەیلان'،^۲ دۆزرانەووە. بۆ مێژووى كوردستانى ئەم سەردەمە ئەرشیفەكانى شمشارە لەهەموو ئەرشیفەكانى تر گرنگترن. پەنجەرەيەكن دەتوانین لێیانەووە پروانینە مێژووى نارچەكە، زانیاری مێژووى و زمانەوانى و نەژادى و جوگرافىيانەى زۆر بەهادران لەخۆ گرتووە. ئەرشیفەكانى مارى ش زۆر گرنگن، چونكە فەرمانرەواى شارەكە لەسەردەمى شەمشى-ئەدەد دا كۆرەكەى خۆى بوووە و زۆرجار، لەوانەشە بەرەدەوام، بە نامە لە پروداووەكانى بەرەى كوردستان ئاگادار دەكرا.

^۱ Dalley, S., J. D. Hawkins and C. Walker, *The Old Babylonian Tablets from Tell al-Rimah*, London, 1976.

^۲ Kuhrt, *The Ancient Near East*, Vol. I, p. 85;

هەر وەها پروانە:

Weiss, H., "Tell Leilan on the Habur Plains of Syria," *Biblical Archaeologist* 48 (1985), p. 6ff.

ئەرشىفەكانى مارى زانىياري گرنىگ و ھەندىك جارىش وورد سەبارەت بە پەرەسەندەنە سىياسىيەكانى كوردستانى دىرىنى پاش كۆتايى ھاتىنى داگىركارى ئاشورى لەناوچەي شمشارە بەدەستەو دەدەن. ئەم دەمەش زۆر گرنىگە چونكە ئەو دەمەيە كە تىايدا گەلانى كوردستانى دىرىن، بە تايىھى 'ئوروككو' *Turukkû* بۆ بنىات نانى داھاتووى سىياسى خۆيان جلەويان گرتە دەست. لەھەمان كاتىشدا ئەرشىفەكانى شمشارە لەگەل ويران كردنى شارەكەدا ئىتر بىدەنگ بوون، بۆيە مارى نرىكەي تاكە پەنجەرەيە كە لىيەو ەبتوانىن تەماشاي مۆزووى ناوچەكەمان لەم سەردەمەدا بكەين.

گەمەكاران:

نەخشەي سىياسىيانەي كوردستان لەم سەردەمەدا لە گۆشەنىگاي بەلگە نووسراوەكانى شمشارەو ەبەم جۆرە بوو: مىرنشەين و شانشىنى پىچووك پىچووك ھەموو ناوچەكەيان گرتبوو، ھەريەكتىكيان شارىكى كردبوو پايئەختى فەرمانرەواكەي كە لەم سەردەمەدا زۆربەيان خورى بوون. ھۆزى 'ئوروككو' *Turukkû* كە يەكتىك لە ھۆزە خورىيە گەورەكان بوو، بگرە لەوانەشە يەكتىيەكەي ھۆزايەتەي خورى بوويت، سەرەكەي ترين گەمەكارى سەردەم بوو، لەئەرشىفەكانى شمشارە و مارى دا لەلايەنەكانى تر زياتر ناويان بەرچاو دەكەويت. بەلام ھىشتا بوار بۆ نا-خورىيەكانىش مابوو، وەك گوتىيەكان و لوللوبييەكان كە لەرووى سىياسىيەو ەجالاك بوون و لەگەمەي سىياسى و دەستەلات دا رۆلتيكى بەرچاويان ھەبوو. ھەندىك جار ناوى شوبارىيەكانىش لە نامە ئال و گۆر كراوەكاندا ھاتو، بەلام وەك دەردەكەويت وەك زاراوہەكەي گشتى بۆ ھەموو گەلانى كوردستان بەگشتى بەكار ھاتىت، نەك نەژادىكى ديارىكرائو. لەمەش گرنىگر

همر سبارهت به شوباری یه کان، نامه کان هممو جاریک "پادشایانی شوبارتوم" (به کۆ) به کارده هینن، ئەمە ئاماژە یه کی تره بۆ باری یه که سیاسی یه پچوو که کانی پینشتر به نجهمان بۆ راکیتشا. بینگومان له رۆژ ئاواى ئەمان هممو یانهوه دهولهته بههتزه که ی که تازه شهمشى-ئەدهد دایمە زاندهو، هه بوو. چهقی هتیزی ئەم دهولهته له دهورو بهری شاره کانی ئاشور *Aššur* و ئیکه لاتوم *Ekallātum* و شوبات-ئینلیل *Šubat-Enlil* دا کۆ بووهوه. ئیشنوننا *Ešnunna* ش له باشوری رۆژههلات و عیلام *Elam* له رۆژههلات و باشوری رۆژههلاتهوه بهرژه وهندی خۆیان له ناوچه کهدا هه بوو، به یه ی تهرازوی هتیزی ناوچه که هندیکی جار هاوکاری هندیکی لایه نیان ده کرد و هندیکی جاری تریش شهریان له گه له ده کردن. بۆ نمونه، ئیشنوننا له گه له ماری دا هاو پهیمانی توروککی یه کان بوو، سهرده میکش بوو عیلام هاو پهیمانی گوتی یه کان بوو له شهریاندا له دژی توروککی یه کان له شوشه ررا *Šušarra*. ئایدیم و لاسۆ شانشین و یه که سیاسی یه کانی کوردستانی ئەم سهرده مه یان بۆ چوار جۆر دابهش کردوه:

- (ا) ئەوانه ی سهر روباری دیکه، بریتی بوون له: 'نوربروگوم *Nurrugum* -
'ئیکه لاتوم *Ekallātum* - ئاشور *Aššur*.'
(ب) ئەوانه ی دهشتی رۆژههلاتی دیکه، بریتی بوون له: 'نوریتیل *Urbēl*، 'قابر
' *Qabrā* - ئه ررا پخه / *Arraphe/a* - ئیشنوننا *Ešnunna*.'

³ بۆ نمونه بروهانه: "... و هه واهه کانی پادشایانی شوبارتو..."

"13) *ù [e-re]m LUGA. MEŠ 14) [ša šu-ba]-ar-tim...*" Charpin, D., "Les Représentants de Mari à Ilân-šurâ," *Archives Épistolaires de Mari I/2- ARM 26*, Paris, 1988, No. 309 [M. 8722];

"حه موری ئاواى به ته تهره کان- [ئیشمى- داگان] ووت: «پادشایانی شوبارتوم سهر دارتیان ناگادار

کرد...»

"61') *ḥa-am-mu-ra-bi ki-a-am iq-bi um-ma šu-<ma> LUGAL. MEŠ ša m[a]-a-at šu-bar-t[i]m 62') *ii-ba-nam e-li be-li-ku-nu ta-ar-šu-ma ...,*" op. cit., No. 384 [A. 1175].*

⁴ Eidem and Læssøe, *The Shemshra Archives I: The Letters*, p. 21.

ج) نهوانه‌ی دامینه‌کانی زاگرو،س، بریتی بوون له: 'Kumme - 'کوممخ - 'خابوراتوم
 - 'Haburatum - 'یائیلانوم 'Ja'ilānum - 'نه‌خازوم 'Aḥazum -
 'کاکموم 'Kakmum - 'شیمورروم 'Šimurru - 'نامار(وم)
 'Namar(um) - 'نیک/قوم 'Nik/qum.

للولوبوم *Lullubum* - گوتیوم *Gutium*.^۵

نورپوگوم له ناوچه کانی دهورو بهری نینهوا بوو،^۶ ټیکه للاتوم یش له سهر دیجله بوو، نژیکه ی ۲۰ کم له باکوری شاری ناشور (قلعة الشرقاط) بوو، لهوانه یه 'تلول الهیکل' ی ټیستا بوو یت.^۷

قابرا شاریک و دهوله ټیکي گرنګ بوو، له سهر رپنګای نیوان ټهر پراخه و ټور بیل (هولیر) بوو له بهری باکوری زئ ی خواروو.^۸ ناوی قابرا له 'دهقه کانی نوزی دا به شپوه ی' 'کاپرا' *Kaprā*،^۹ هاتووه و لم دهقانه وه وا ددرده که ویت له دوو بهشی سهره کی پیک هاتیت؛ قابرای گه وړه و قابرای پچووک. وولاتی قابرا له له شکر کیشی به کی هاو بهشی شه مشی - ټه ده د و 'دادوشا' *Daduša* ی ټیشنونا دا گیرا.

ټهوان عیلامیشیان له گهل ټم گروپه ی دوا ییاندا ژماردووه، بهلام بهلای ټیمه وه عیلام زیاتر وه ک هیزیکي دهست ټیخهر کاریگه ری له ناوچه که دا هه بووه و دک له وه ی خوی راسته موخو گه مه کار بوو یت.

سهرباری ټمه ش، هیزی تریش له ناوچه که دا هه بوون که کاریگه ری یان هه بووه و لیرد دا ناویان نه هاتووه، دیاره ناتوانین ناوی هه موویان بزاین، بهلام له پئی جی مؤریکه وه ناوی په کیک له مانه دزانین، ټویش شانشین 'ټیتابا' *ټیتابا*، که له بهشی سح یهدا نامازده مان بؤ کرد.

^۵ Yuhong, Wu, "The Localisation of Nurrugum and Ninet=Ninuwa," *NABU* 1994/ 2, section: 38.

^۷ Eidem and Læssøe, p. 21-22.

^۸ سه باره ت به شوپنی قابرا، ټمه شای ټم سهرچاوانه بکه:

Eidem, J., "News from the Eastern Front," *IRAQ* 47 (1985), p. 84; Frayne, *SCCNH* 10, p. 166; Lewy, H., "A Contribution to the Historical Geography of the Nuzi Texts," *JAOS* 88 (1968), p. 151.

^۹ Finke, J., *RGTC*, Band 10, p. 129-130.

وینهی ژماره ۱۹: میلی سهرکهوتنه که ی دادوشای پادشای ئیشنوننا به بۆنه ی گرتنی قابراره، که له
ئهنتیکهخانه ی بهغدا دا پارێزراره. سهرچاره ی وینه:

B. Ismail, "Eine Siegesstele des Königs Daduša von Ešnunna," *Im Bannkreis des Alten Orients*, Innsbruck, 1986.

له نامه کانی SH 809 و SH 894 ی شمشاره وه وا دهرده کهویت که کومج و خابوراتوم له دامینه کانی زاگرو س دا بووین، له شوینیکی باکوری رۆژئاوای شمشاره وه. نامه ی که میان ویستگه و منزله کانی سهر ریگای شمشاره بۆ خابوراتوم ده ژمیریت، چونکه له خابوراتوم شه مشی-ئهدده چاوه روان گه یشتی 'کوشی یا Kušiya' ناویکی له شوشه پراوه ده کرد.¹⁰ نامه ی دووه میشیان ههر بۆ ئه وه نیردراوه 'کر-واری Kuwāri' فرمانه وای شوشه پرا هه مان کوشی یا ی ناوبراو بۆ کومج بنیزیت تاوه کو چاوی به شه مشی-ئهدده بکهویت.¹¹ ئه مه له وانه نیشانه بیت بۆ بوونی کومج و خابوراتوم له شوینیکی نزیک یان له دهورو بهری ئیکه للاتوم که له م کاته دا پایته ختی شه مشی-ئهدده بوو.

هه مان نامه ی SH 809 که باس له هه واداری به بگۆره کانی 'یاشوب-ئهدده Jašub-Adad' ی فرمانه وای 'ئه خازوم Ahazum' ده کات، ده کریت هه ندیک زانیاری سه بارهت به شوینی وولاته که یه وه لئ هه لیکریتین. به لای ئایدیم و لاسۆ وه ئه هیزانه ی یاشوب-ئهدده هاوپه یمانیتی له گه ل به ستوون ده بیت دراوسێ ی راسته وخۆی وولاته که ی بووین. بۆیه ئه خازوم له ناوچه ی نیوان ده شی رانیه و هه ولیردا بووه¹² له نیو توروککی یه کان له باکور (ی رۆژهه لاتی) یه وه، شیمورری یه کان له باشور (ی

¹⁰ Eidem and Læssøe, No. 1, p. 70-71.

کومج که چهقی بهرستی خواوهندی خوری ناسراو 'تیششوب Teššup' بوو، رۆلیگ Röllig یش به گشتی له باکوری رۆژهه لاتی وولاتی ئاشوره وه دایده نیت:

Röllig, W., "Kumme," *RIA* 7 (1980-1983), p. 336.

فیلهلم هه ولیکی داوه ئیتیمۆلۆجی ئه م ناوه جوگرافی به بدۆزیتیه وه و له و ری یه شه وه واتای و په یه وندی به زمانه وان یه کانی:

Wilhelm, G., "Kumme und Kumar: Zur hurritischen Ortsnamenbildung," *Beiträge zur altorientalischen Archäologie: Festschrift für B. Hrouda zum 65 Geburtstag*, Herausgegeben von P. Calmayer, K. Hecker, L. Jakob-Rost and C. B. F. Walker, Wiesbaden, 1994, p. 315 ff.

¹¹ Eidem and Læssøe, No. 21, p. 72-73.

¹² *Op. cit.*, p. 22.

رؤژه‌لانی) یهوه، شهمشی-ئدهد له رؤژئاوايهوه و کاکموم له باشور(ی رؤژه‌لانی) یهوه. جگه له‌مه‌ش جارێک یاشوب-ئدهد له ئه‌رپاخه و 'A'innum 'تائیننوم' کۆبوونه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ شهمشی-ئدهد دا هه‌بووه، ئهو دوو شارهی که ده‌بیت نزیکن شارێ ژێرده‌ستی ئاشوری‌یه‌کان بووبێتن له ئه‌خازومه‌وه. به‌لام له‌لایه‌کی تریشه‌وه ئه‌مه له‌سه‌دا سه‌د نیه، چونکه ئه‌مه‌ش هه‌ن له‌سه‌ر هاوپه‌یمانی نیوان هیتی واکه له‌سه‌ر زه‌وی دوور له‌یه‌ک و له‌یه‌ک دا‌براو بوون، وه‌ک ئه‌وه‌که‌ی نیوان خه‌مازی و ئییلای. جگه له شارێ 'شیکشابیوم' *Šikšabbum* ی پایته‌خت، ئه‌خازوم دووشاری تریشی هه‌بووه، ئه‌وانیش ئیککالنوم *Ikkalnum* و 'تاروم' *Tarum* بوون.¹³

یائیلانوم یه‌که‌یه‌کی سیاسیی تری ئه‌م سه‌رده‌مه‌ بوو که له‌ده‌شتی هه‌ولێردا، له نزیکن قابرأ بوو. له‌وه ده‌چیت ناوه‌که‌ی له ناویکی که‌سی ئاموری‌یه‌وه هاتبیت، بۆیه زۆر جار نیشانه‌ی ناساندنی (=Determinative) ناوی که‌سی ده‌خرايه پێش ناوه‌که‌یه‌وه. فه‌رمانه‌واکه‌ی له سه‌رده‌می ئه‌رشیفه‌کانی شمه‌اره‌دا ناویکی ئاموری هه‌بوو، که ده‌شیت به دوو جۆر بخوێندرێته‌وه: 'به‌نی-ئده‌دو' *Beni-Addu* که شێوه ئاموری‌یه‌که‌یه‌تی، یان 'مار-ئده‌د' *Mār-Adad*¹⁴ که شێوه ئه‌که‌دی-ئاشوری‌یه‌که‌یه‌تی. شاره سه‌ره‌کی‌یه ناسراوه‌کانی 'توتاروم' *Tutarum* و 'حیمارا' *Himara* و 'دور-یائیلانوم' *Dūr-Ia'ilānum* بوون.

کاکموم و شیمورروم پێشتر له به‌شی پێشوودا باسی شوپنه‌کانیان کرا. ناوی یه‌کیکی له پادشایانی کاکموم له‌م سه‌رده‌مه‌دا ده‌زانین، ناوی خویری 'موشکاوئ' *Muškawē* ی

¹³ Ibid.

نامه‌ی ARM 169+, 5-35 ی که له ماری دۆزراوه‌وه به‌روونی ده‌لێت: "شاری ئیککالنوم که له وولاتی ئه‌خازومه،" بۆ ئه‌م نامه‌یه‌ به‌روانه:

Eidem and Læssøe, p. 51.

¹⁴ Op. cit., p. 23.

هه‌بووه. نامه‌یه‌کی شمشاره بۆ پادشایه‌کی شیمورروم نیردراوه و ناوه‌که‌ی به‌داخه‌وه نه‌ماوه، پاشماوه‌ی ناویکی له‌سه‌ر له‌وحه‌که‌ ماوه که ئو-... Tu...¹⁵، به‌لام ناتوانین ته‌وار دلنیا بین ئه‌مه ناوی پادشا خۆیه‌تی یان یه‌کیک له ئه‌ندامانی ده‌رباری بووه، چونکه نازانین نامه‌که پادشا ناردوویه‌تی یان نا.

له باشوره‌وه وولاتانی نامار(وم) و نیک-قوم هه‌بوون. یه‌که‌میان زۆر بێ ده‌چیت له‌سه‌ر شارێ ی خوراسان بووبیت، له‌وانه‌یه له‌ده‌وره‌به‌ری خانه‌قینی ئیستا.¹⁶ دووه‌میشیان له‌وانه‌یه له ناوچه‌ی سیروان بووبیت، له‌ نزیک ئو- /گلیاش *Tup/glias* له‌ باکوری ناماره‌وه له‌ سیروانی ژوورو.¹⁷

توروککی‌یه‌کان چهند هۆزیکێ خوری ره‌گه‌ز بوون، له ناوچه کۆیستانی‌یه‌کانی باکور و باکوری ره‌ژه‌ه‌لاقی ده‌شتی رانه‌دا نیشه‌جی بوون و یه‌کیک له گه‌مه‌کاره سه‌ره‌کی‌یه‌کانی ئه‌م سه‌رده‌مه بوون. ئه‌م توروککی‌یانه که له‌دیدێ میتسۆپۆتامیایی‌یه‌کانه‌وه خه‌لکانی که‌نار و دووره‌ده‌ست بوون،¹⁸ به‌باشی له زنجیره‌یه‌ک شانشین دا خۆیان ره‌یک

¹⁵ *Op. cit.*, p. 24.

¹⁶ تییینی بکه‌ فره‌ین نیکوم له‌ده‌ورو به‌ری خانه‌قین داده‌نیت، نه‌ک نامار(وم)، به‌روانه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 151.

¹⁷ Röllig, W., "Niqqu(m)," *RIA* 9 (1998-2001), p. 569.

هه‌روه‌ها به‌روانه:

RGTC Band 1, p. 133,

به‌بێ ی ئه‌م سه‌رچاوه‌یه‌ی دوا‌ی‌یان که پشت به‌ ووته‌ی فایده‌نهر ده‌به‌ستیت، ئه‌م وولاته به‌شیک له توپیلیاش بووه.

¹⁸ Klengel, H., "Das Gebirgsvolk der Turukkū in den Keilshchrifttexten altbabylonischer Zeit," *Klio* 40 (1962), p. 5.

کلینگل به‌ *Randvölker* ناویان ده‌بات.

هه‌روه‌ها به‌روانه:

Lafont, B., "La Correspondence d'Iddiyatum- Introduction," *Archives Épistolaires de Mari* I/2, *ARM* 26, p. 469.

خستبو و پادشایانی خوری ناو فرمانرواییان ده کردن. ثم پادشایانه، هر یه کیکیان له پایتهختی خوی دادنهشت و له گهل یه کتری هاوپهیمان بوون،¹⁹ بهه موویان یه ک "پادشای مهزن" یان هه بوو که پادشای گه وره ترین و بهه ترین ثم شانشینانه بوو، ثم "پادشای مهزن" ه تلپوشه پرری 'Talpušarri'²⁰ بوو و پایتهخته کی شاری کونشوم 'Kunšum' بوو. ثم راستی به له نامه کانه وه دهرده که ویت که تیایدا به "بارک" ی نامه بۆنوسراوه کان ناو زده کراوه.²¹ ته نانهت کو-واری و دهسته و دایره که شی توروککی بوون، چونکه له حیاتی "تیوه" ی نامه ی SH 809، له نامه ی SH 894 دا LU ti-ru-ki-i "توروککی" نووسراوه،²² نامه کی تریش باسی زهوی یه کانی کو-واری له دهره وهی شوشه پررا ده کات، له شویتیک که ناوی 'Zukula' بووه و 'Tenturi' ناویک به ریوهی بردوون، که له وانه به کورپه گه وره ی خوی بوو بیت.²³ ثم به لگه به که کو-واری له بنه رتدا خهلکی دهره وه بووه، نه ک خهلکی

¹⁹ بۆ غونه تماشای ثم هاوپهیمانی به بکه که چند پادشاهی کی توروکو (؟) سوتیدیان بۆ خوارد و هه واله کی له SH 812 دا تۆمار کراوه.

²⁰ له سه رده می کو-واری دا پادشای مهزن دباره تلپوشه پرری بووه، ثم مش به نامه ی ششاره ی ژماره SH 811, 1. 30-32 دا دهر که وتوه که ده لیت: "... و نه گهر هه موو وولاته کان که به فرمانی تلپوشه پرری هه لده سوو رین..." به لام 'پیشیندین' ی 'نیاباخورم' یش پادشاهی کی مهزن بووه، یان هیچ نه بیت یه کیک له پادشا مهز نانه بووه.

²¹ Eidem and Læssøe, p. 26.

²² *Op. cit.*, p. 25.

²³ *Op. cit.*, p. 36; and SH 822.

تییی بکه تیتوری ناوی ثم شویتیه به 'Zigulā' نووسیوه، ثم ناوهش ناوی 'زیگولای' Zigulae مان یاد دهه تیتوه که ناویکی که سی نامه کی سه رده می بنه ماله ی سی یه می ئوره و به فرمانروای سوبارتو ناوی هاتوه، بره وانه:

Gelb, *HS*, p. 19 and 38.

به لام می شالزفسکی له م سالانه ی دواپی دا ثم ناوهی به شیوه کی تر خوینده وه و به لای نه وه ده بیت: 'Zinum' زینوم بیت:

Michalowski, *The Royal Correspondence of Ur*, p. 255.

شوشه‌پرّا.^{۲۴} له ههموو ئەمانه‌وه هەڵدەهێنجریت کە تورووککی یەکان کۆچەری یان نیمچە کۆچەری کۆیستان نشین نەبوون وەک هەندیک لە توێژەرانی بۆی چوون،^{۲۵} بەلکو زیاتر لە درواسج گوتی و لوللوییە نیشته‌جێکانیان دەچوون. نامەیه‌کی تری شمشاره SH 810 بە پرونی ئاماژە بۆ زهویی تەلپوشه‌پرّا له ئوتوم و گۆرپینه‌وه‌ی به‌شیکه‌ی به‌تۆتیا له شوشه‌پرّا ده‌کات. زهویی‌یه‌کانی تەلپوشه‌پرّا له ئوتوم و هه‌ی کو-واری له زو‌کولا سیسته‌می فیدالشی نوزی و ئەلالاخ *‘Alalah’* (ئەلالاخ شارێکی خوری بوو له باکوری رۆژئاوای سوریا‌ی ئێستا) به‌بیر ده‌هێننه‌وه.^{۲۶} وولاتی تورووککی یەکان به‌ههموو باریکدا هه‌ر له‌وه ده‌چیت له شاخه‌کانی باکور و باکوری رۆژه‌ه‌لالی شوشه‌پرّا بووبیت، به‌لگه‌ی ئەمەش به‌کارهێنانی زۆری "هه‌لگه‌رانی" له شوشه‌پر‌اوه و "داگه‌رانی" بۆ شوشه‌پر‌ایه‌ که له نامە‌کانی شمشاره‌دا هاتوون:

“*adi atta teliām*” (SH 812, l. 46);
 “*u atta itti šuhārīka eliām*” (SH 812, l. 51-52);^{۲۷}
 “*‘šābum’ ša ur[ad]akkum*” (SH 829, l. 39).

له‌به‌ر رۆشنایی ئەم زانیاری‌یانه‌دا هەندیک هه‌ن ناوچه‌ی هه‌وزی ورمج به‌ شوێنیکه‌ی گونجاو بۆ وولاتی تورووککی یەکان ده‌زانن،^{۲۸} به‌لام به‌پای ئێمه ده‌شیت له ناوچه‌ی رانیه‌

²⁴ SH 826.

²⁵ بۆ غۆنه‌ بڕوانه‌:

Groneberg, *RGTC* 3, p. 241; Læssøe, J., *People of Ancient Assyria (PAA)*, London, 1963, p. 70.

²⁶ Eidem and Læssøe, p. 37.

²⁷ هه‌روه‌دا بڕوانه‌ نامە‌کان:

SH 858, 10; SH 810, 39; SH 801, 13; SH 811, 12; 33; SH 827, 36; 40, SH 804, 6, 11, 14.

ناییت ئەوه‌شمان له‌یاد به‌چیت که فرمان *elûm* جگه‌ له واتای یه‌که‌می، به واتای "سه‌روو چوون بۆ لای ده‌سته‌لاتیکه‌ی به‌رزتر" یش به‌کار دیت. به‌لام ئەم واتایه‌ی لێره‌دا زیاتر له‌وه ده‌چیت به‌ره‌و ژوور بوونه‌وه‌ بیت بۆ چیاکان.

²⁸ Eidem and Læssøe, p. 28.

نزیك تر بروبیت، له ناوچه شاخاوی یه کانی دهورو پشټی قه لادزی و رانیه خوی، به تایه تی که ناوچه ی جهوزی ورمیش وه ک رانیه دهشتایی یه.

لولوبی یه کانی هم سهرده مه، ههروه ک له نامه کانی شمشاره وه دهرده که ویت، له شانشینه کانی تری ناو دۆله کان جیا بوون.²⁹ همان به ناو دۆله کانی ناو کویتسانه کاندای پرش و بلاو بوبونه وه و له ناوچه چیاپی یه سهخته کاندای یه که ی سیاسی یانه ی پچووک پچووکیان هه بوو. له نامه کانی شمشاره وه تی ده گه ین که پاراستنی ناشتی و بهرده وومی دان به په یوه ندی باش له گه ل سهرداران و پادشایان لولوبی یه کاندای، بۆ دابین کردنی گه یشتنی بهرده وومی دانه ویله بۆ شانشینه توروککی یه کانی دهورو بهری شوشه رپا ئیگجار گرنگ بووه.³⁰ به لام هم نامانه ده ری ناخه ن ئایا لولوبی یه کان خویان بهرهم هینی دانه ویله بوون یان رپگا و بانه کانی گه یشتنی یان به ده ست بووه. نامه یه ک هه یه ناوه رپو که که ی ته واوروون نیه، پیده چیت باسی سهرکه و تیتکی لولوبی یه کان بکات به سهر ئیشنوننادا، په نگه له و کاته دا که ئیشنوننا هاوپه یمانی شهمشی - ئه ده د بوو.³¹ ئه گه ر ئه مه و ابروبیت، ئه وابه لگه ی هیزو ده ست رپویشتووی لولوبی یه کانه له م سهرده مه دا. گو تی یه کان یه کیک له زه لیزه کاریگه ره کانی ناوچه که بوون له سهرده می ئه رشیفه کانی شمشاره دا. به فهرمانده یی ئیندوششی 'Indušše' ی پادشایان هه ره شه یه کی ئه وه نده گه وره بوون بۆ شانشینه

²⁹Op. cit., p. 30.

³⁰بۆ نمونه بروهانه:

SH 812; SH 827.

³¹Ziegler, N., "L'armée, - quell monster!", *NABU 4: Florilegium marianum* (1997), p. 145-146.

به داخه وه ناتوانین به ته وای له وه رگیزانی ده قه که دلتیا بین، کامیان له شه ره که دا سهرکه و توتو بووه و کامیان به زیو. نامه که ته ها ئه وه نده ی تیادایه که ده لیت:

"da-am₇-di-im ša LU èš-mun-na^{ki}" (l. 4)

له گه ل:

"da-am₇-di-im ša Lu-ul-li-im" (l. 11).

توروککی‌یه‌کان که پالی پتوه‌نان تهو هاوپه‌یمانی‌تی‌یه له‌تیوان خۆیاندا مۆر بکه‌ن بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی گوتی‌یه‌کان که له‌نامه‌ی SH 812 دا باسی کراوه. به‌لام وادیاره ئیندوششی له‌وه دێ تر و جهره‌زه تر بووه که به‌ری پێ بگیری‌ت، چونکه هه‌روه‌ک له‌پاشتردا دیبین، توانیویه‌تی توروککی‌یه‌کان بیه‌زیتی‌ت.

شانشین و میرنشین و شاره‌کانی تری که له له‌وه‌کانی شمشاره‌دا باس کراون و رۆلانی له به‌سه‌رهاته سیاسی‌یه‌کاندا هه‌بووه، له رێی سه‌رچاوه‌ی تروه نه‌ناسراون بۆیه زۆر ناره‌حه‌ته شوێنه‌کانیان دیاری بکه‌ین. له‌مانه‌ش شانشین *Zutlum* ³² که ناوی سوپاسالاره‌که‌ی *Berdigendae* ³³ پاریژراوه و پادشاه‌کی وادیاره *Kigirza* ³⁴ بووه؛ *Kusanarhum* ³⁵ که پادشاه‌کی *Naššumar* ³⁶ بووه؛ *Šudamelum* ³⁷ و شاره‌کانی *Aliae* ³⁸، *Ardamekum* ³⁹، *Ilalae* ⁴⁰، *Šašharšum* ⁴¹ و *Zukulā* ⁴²، شایانی باسه که *Kunšum* ⁴³ له‌گه‌ڵ *Kunzuhhe* ⁴⁴ یان *Kušuhhe* ⁴⁵ ی ده‌قه‌کانی نوزی به‌یه‌ک ده‌زانریت و هه‌ندیک به‌ وولاتی کاشی‌یه‌کانی تی ده‌گه‌ن. ⁴⁶

³² SH 818, 14; SH 820, 38; SH 819, 14; SH 811, 8, 11; SH 812, 16.

³³ SH 818, 14?; SH 812, 5, 7, 12, 19; SH 868, 5.

³⁴ SH 812, 19.

³⁵ SH 812, 8.

³⁶ SH 829, 36.

³⁷ SH 812, 5.

³⁸ SH 813, 4.

³⁹ SH 811, 16; SH 822, 31.

⁴⁰ Eidem and Læssøe, p. 28.

سه‌باره‌ت به ناوه جوگرافی‌یه‌کان *kunzu(h)he*، *kuššu(h)he* و *kuzzu(h)he* و په‌یره‌ندی‌یان به وولاتی کاشی‌یی‌کانه‌وه، بڕوانه:

Finke, *RGTC* 10, p. 160-2,

و هه‌روه‌ها بیلیۆگرافیا‌که‌ی سه‌باره‌ت به‌م باب‌ه‌ته.

کرۆنۆلۆجی:

دارپشتنهوهی کرۆنۆلۆجییهکی وورد و دروستی پرووداوهکان کاریکی ئاسان نیه، بهلام ئایدیم Eidem به پشت بهستن به سه‌رچاوه و ده‌قه‌کانی شمشاره و ماری تارپاده‌یه‌کی زۆر له دارپشتی کرۆنۆلۆجییه‌کی پێشهاته‌کانی ئهم سه‌رده‌مه‌دا سه‌رکه‌وتووه.⁴¹ کاریکی گونجاوه که ئایدیم ئهو سه‌رده‌مه‌ی ئهرشیفه‌که‌ی شمشاره‌ی تیدا نووسراوه و باسی ده‌کات، به‌سه‌ر سی ده‌مدا دابه‌ش کردووه: (١) ده‌می پێش-ئاشوری، (٢) ده‌می بالاده‌ستی ئاشوری و (٣) ده‌می پاش-ئاشوری. نامه‌کانی شمشاره‌ش به پیتی ناوه‌پۆکیان و ئهو به‌سه‌رهاتانه‌ی باسیان ده‌کهن ده‌شیت دابه‌ش بکریته سه‌ر دوو ده‌می سه‌ره‌کی. ده‌میکی زووی نامه‌گۆڕینه‌وه‌ی ناوخۆی نێوان سه‌رداران زاکرۆس و کور-واری، ئه‌جا پاش ئهو، ده‌میکی دواتر که تیايدا شوشه‌پرا بووه هه‌رتیکی ژێرده‌ستی شه‌مش-ئهدده‌د. ئهم ژێرده‌ستی‌یه زۆر له‌وه ده‌چیت له لیمو *limu*⁴² ی ئه‌سفودوم/ئاشور-مالیک

⁴¹ بۆ ئهمه ب‌روانه:

Eidem, J., "News from the Eastern Front: The Evidence from Tell Shemshāra," *IRAQ*, p. 88 ff.

⁴² لیمو له‌لای ئاشوری‌یه‌کان پۆستیکی ده‌وله‌ق بووه که هه‌رساله‌و کاربه‌ده‌ستیکی گه‌وره‌ی ده‌وله‌ت ده‌یگرته ده‌ست و ساله‌که به‌ناوی ئه‌وه‌وه ناوده‌نرا و به‌و حۆره‌ می‌ژوو دیاری ده‌کرا. بۆ ئهمه‌ش ده‌وله‌ت لیستی ئهم لیموانه‌یان هه‌بوو و خۆشه‌ختانه هه‌ندیکی به‌ده‌ست گه‌یشتون و له‌ رێانه‌وه می‌ژوو و پرووداوه‌کانی سه‌رده‌می ئاشوری ده‌زانین. بۆ ئه‌وه‌ وه‌ک لی‌ره‌دا دیاره زانیومه‌نه که لیموی ئاشور-مالیک (ئهمه‌ ناوی ئهو کاربه‌ده‌سته‌یه و واتای ناوه‌که‌ی: 'خواه‌دند ئاشور ئامۆژگاره' ده‌به‌خشیت) به‌رامبه‌ر سال‌ی ١٧٨١ ی پ.ز.ه. ده‌بیت تییینی بکه‌ین که هه‌ندیک ناوچه زنجیره‌ لیموی خۆیان هه‌بووه و جیا‌بووه له‌وه‌ی ئاشور خۆی، بۆ ئه‌وه‌ له‌ ناوچه‌ی ماری. لیمو له‌ ئه‌ده‌بیاتی ئه‌سه‌رنۆلۆجی‌بانه‌ی هاوچه‌رخدا به‌ Eponymy ناسراوه.

دهمی پېش-ئاشوری:

لەم دەمەدا شوشەپرە، کە پایتەختی وولاتی ئوتوم ⁴⁸ 'Utûm' بوو، ھەریکی سەر بە شانشینی توروکی بوو. فەرمانرەوای شوشەپرە لەم کاتەدا 'کو-واری' 'Kuwāri' ناویک بوو ⁴⁹ کە پرێکی باش ئۆتۆنۆمی و سەرەستی خۆی ھەبوو. زۆر لەو دەجیت فەرمانرەوایەکان یان میرێک ⁵⁰ بووین کە بەناوی پادشای توروکی یەو فەرمانرەوایی

⁴⁸ بۆ نمونە برۆانە SH 827, l. 25-26: "بۆ ئەوێ بەلکو (ئێتر) بەرامبەر وولاتی ئوتوم و شاری شوشەپرە دۆستانە بچولێنەو." بۆ ئەم نامەیە برۆانە:

Læssøe, J., "IM 62100: A Letter from Tell Shemshara," *Studies in Honour of B. Landsberger on his 75th Birthday*, Chicago, 1965, p. 193,

لەم دواییانەدا لەلایەن ئایدم و لاسۆ وە جاریکی تر بلاو کراوەتەرە و لە کتێبە نوێیەکاندا ژمارە ٦٤ ی وەرگرتوو. نمونەی تریش لەسەر ئەم خالە لە نامەی SH 812, l. 50:

Læssøe, "The quest for the country of *Utûm," *JAOS* 88 (1968), p. 122,
لە کتێبە کە ئایدم و لاسۆ دا ژمارە ٦٣ ی وەرگرتوو. ھەر دەقی SH 825 کە لە ھەمان ئەم بابەتە ی سەرەویدا ھاتوو ئەمژەییکی گرنگی تبادایە، باسی کۆکردنەوێ ھێزو لەشکر دەکات لە شوشەپرە و شۆینی تەرەو، پاشان لە کۆتایی دا، لە بێشی لەوچە، کۆی ھێزەکانی داو و نوسیوێتی کۆی ھەموویان ٥٠٠ چەکدار لە وولاتی ئوتومەو. بەروونی دەری دەخات کە شوشەپرە شاریکی وولاتی ئوتوم بوو. دیسان ھەر لە ھەمان بابەت دا لاسۆ ئەمژەیی بۆ ئەو کردوو کە فینی Finet شاری 'بوروللوم' 'Burullum' ی بە پایتەختی وولاتەکان زانیو، برۆانە: *Ibid.* بەلام بەرێ ئێمە ئەگەر ئەم راست بێت، ئەوا دەشێت تەھا پاش وێران کردنی شوشەپرە بووینە پایتەخت. پەنگە بوروللوم ھەمان 'بورالی' 'Burali' بووین کە لە نووسینیکی ئەدەد-نیراری 'Adad-Nirari' ی سێ یەم (٨١٠-٧٨٣ پ.ز.) دا پێکەو لەگەڵ ھەولێردا ناویان ھاتوو، واتە ئەم دووانە پێدەجیت لەبەک نزیکی بووین. بۆ ئەمە برۆانە:

Falkner, M., "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *Afo* 18 (1957-58), p. 7.

⁴⁹ ئەم ناوێش لەو دەجیت خوری بێت، سەبارەت بەناوەکە ی برۆانە:

Læssøe, *The Shemshāra Tablets*, Copenhagen, 1959, p. 29, notes 30 and 31.

⁵⁰ Eidem, J., "nuldānum/ nuldānūtum- A Note on Kingship in the Zagros," *NABU* 1990, No. 63.

کردیت. پادشای تورو ککی به کان لهم کاته دا 'نه لپرشه رری Talpušarri' بوو و شاری 'کونشوم Kunšum' پایته ختی بوو. ده شیت ئه مه ئه و بگه ینیت که شانشین تورو ککی لهم کاته دا له لای پوژئاووه هاوسنووری شانشین قابرا بووه، بویه 'شپیراتو Šepratu'، که به کینک له پادشایان تورو ککی چیاکانی ئه و نزیکانه بوو، هموو خهمی ئه وه بوو بزائیت ههنگاوی داهاتووی شه مشی-ئهددهد پاش گرتنی قابرا چی به. ئه م خهم خوری و دله پاوکی به به روونی له نامه به کی دا که بۆ کو-واری ی ناردووه (SH 812) ده رده که ویت که تیایدا ده پرسیت:

"ده یت بزائیت نیازی شه مشی-ئهددهد چی به، ئه گهر نیازی وابوو به لایه کی ترده بجیت و خهمی وولاتی ئوتوم مان نایت..."⁵¹

له هه مان نامه ده رده که ویت که فرمانه وایی کو-واری و بوونی ده سته لاتی تورو ککی به کان له وولاتی ئوتوم دا شتیکی نوئ نه بووه، به لکو پیشانی ده دات که خوی و بنه ماله که ی ده میتک بووه له وئ فرمانه واکار به ده ست بوون:

"بۆ ههتا ههتایه ده مان لی ده که نه وه (ووشه به ووشه: دهنگ هه لده برن)⁵² و ده لین: وا ئه و (واته: کو-واری) ئاوای کرد، ئه و دی

له ده قه کاندای بۆستی کو-واری به پادشایان میر نه نووسراوه، به لکو به 'nuldānum' نووسراوه. ئایدم ئه م زاراویدی به پشت به ستن به به لگهی ناو ده قه کان و شی کردنه و دی خوی به 'Prince' یان 'Duke' و درگتر اووه.

⁵¹ "39) ù at-ta wa-ar-ka-at "sa-am-si-⁴¹IM 40) pu-ru-ús-sú-ma šum-ma ul-li-iš pa-ni-šu 41) iš-ta-ka-an-ma ni-sa-tum a-na ma-at 42) ù-te-em^{ki} la i-ba-ši," Eidem and Læssøe, No. 63.

⁵² به و درگتران ووشه به ووشه مه به ستمان له و درگتران ده قه که به وه ک خوی چۆن له ده قه که دا هاتووه، نه ک و درگترانیتی ئازادی و اتاکه ی. ئه مه به رامبه ر 'Literary translation = الترجمة الحرفية' به.

که باوو باپیرانی 'نولدانوترم' *nuldānūtum* یان کردووه...⁵³

هرچهنده کو-واری، وه ک ئاماژه‌مان بۆ کرد، شوشه‌پرایی نه‌بوو به‌لکو بیگانه‌یه‌ک بوو له لایه‌ن پادشای تورو ککو وه کرابوو نولدانوم ی ناوچه‌که.

یه‌کێک له ئهر که سه‌ره‌کی‌یه‌کانی کو-واری وادیاره‌ داین کردن و گه‌یاندنی دانه‌وێله‌ بووه‌ بۆ سه‌روه‌ره‌ تورو ککی‌یه‌کی. ئه‌مه له نامه‌کانی ده‌می یه‌که‌مه‌وه هه‌له‌یتجراوه که تیا‌یاندنا به‌رده‌وام داوای دانه‌وێله‌ی لی ده‌کات و یی ده‌لیت له پیتاوی ئه‌مه‌دا له‌گه‌ل "پادشایان" ی لوللو دا ئاشتی بچه‌سپینیت. ئه‌گه‌ر بزاین ئه‌م به‌شه‌ی کوردستان تا ئه‌و سه‌رده‌مه‌ش که کشتوکال ده‌کرا و دانه‌وێله‌ ده‌چیترا، پستی به‌ دانه‌وێله‌ی ئه‌م سی ده‌شته‌ی سندی و رانیه و شاره‌زوور ده‌به‌ست (بروانه به‌شی یه‌که‌م)، ئه‌وا ناوه‌ڕۆکی ئه‌م نامانه‌مان به‌لاوه سه‌یر ناییت.

په‌یوه‌ندی نیوان تورو ککی‌یه‌کان و زله‌تزیکی تری ناوچه‌که لهم سه‌رده‌مه‌دا، واته گوتی‌یه‌کان، دۆستانه نه‌بوو. هه‌ردوو لا نیوانیان خراپ بوو و گوتی‌یه‌کان تا ئه‌و کاته‌ی نامه‌ی شمشاره‌ی SH 812 ش بۆ کو-واری نووسرا، سی سالی بوو گه‌مارۆی پایته‌خته‌که‌ی ته‌لپوشه‌پرایی یان دا‌بوو. لهم نامه‌یه‌دا هه‌والی به‌ستی هاو‌په‌یمانی‌یه‌کی گه‌وره‌ی نیوان تورو ککی‌یه‌کان و ریک خسته‌وه‌ی سوپاکانیان به‌ کو-واری را‌گه‌یه‌نراوه. ئه‌و هاو‌په‌یمانی‌یه‌ بۆ به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی سوپای ئیندوششی ی پادشای گوتی بوو، هه‌ر بۆ‌یه‌شه له نامه‌که‌دا هانی کو-واری یان داوه به‌لایه‌نگریان ب‌چینه‌وه.

⁵³ "53) KA-šu-nu ur-ra-am 54) ši-ra-am i-te-bu-ma ki-am i-qa-bu-ú 55) um-ma šu-nu-ma šu-ma ki-a-am i-te-pè-eš 56) ša a-bu-šu ú a-bi a-bi-šu nu-ul-da-nu-tam 57) i-pu-šu....," Eidem and Læssøe, No. 63.

سه‌باره‌ت به‌ زاره‌وی *nuldānūtum* بروانه:

Eidem, J., "nuldānum/ nuldānūtum- ..." NABU 1990/ 2, No. 63; Kupper, J.-R., "Zaziya, «prince» d'Itaballum," NABU 1990/4, section 131.

کۆبوونهوهی تەلپوشەپرێ لە گەل سەرانی تری توروککی دا لە شاری ئالیانی *Aliae* بووه، لەو شوێنە ی لایەنی نوێ ی تریش ئامادەبوون و هاتوونەتە هاوێمانی یەکەوه:

"بە کو-واری بلی: 'شێپراتو *Šepratu*' ی برات وا دەلێت: 'زوزوم

Zuzum، خانیزاروم *Hanizarum*'⁵⁴ ی 'ئیلالانی *Ilalae*'⁵⁵ که
بۆ 'کوسانارخوم' *Kusanarhum* نێردرابوو، هات و لە گەل خۆی
دا پادشای کوسانارخومی بۆ ئیلالانی هێنا. لە گەل 'کیگیرزا'
Kigirza و تەلپوشەپرێ دا کۆبووهوه و سۆتیدی گهوارهیان بۆ
یەک خوارد. پادشای کوسانارخوم، 'ناششومار' *Naššumar* و
کۆرەکان- (ی)، 'ئاروگور' *Tarugur* (و) 'شورتی' *Šurti*
لە گەل ۳۰۰۰ چە کداردا دێن؛ 'بێردیگیندانی' *Berdigendae* ی
سوپاسالاری 'زوتلوم' *Zutlum* بە لەشکرە کە یهوه بۆ کونشوم دیت
و، کیگیرزا بە لەشکری خۆیهوه و لەشکری کوسانارخوم و
'شودامیلوم' *Sudamelum* هوه بۆ گەمارۆدانی 'ئەرروونوم'

⁵⁴ خانیزاروم زاراوهیه که که تەمنا لەم دەقانهی شمشاره دا هاتوووه و تا ئیستاش بەتەواوی پروون نیه واتای
چی یه و له چی یه وه هاتوووه. ئەمەندە ههیه که دیاره جۆره پۆستیک بیت یان زیاتر لهوه دهچیت پلهیه کی
سەربازی بیت. لاسۆ به دووری نازانیت ئەمه شێوهیه کی به ئەکەدی کراوی ووشهیه کی خوری بیت.
له یه کێک له دهقه کانی که له بۆغاز کۆی (KUB 12, 44, ii 20) دا دۆزراوه تەمۆ، ووشهیه کی
له یه کچوو هاتوووه که *Ha-ni-za-ra-a-e* یه. سەرئنجی بۆ ئەمۆش پراکیشاوه که له کۆمه له ووشه
linzi یش دهچیت که له دهقه کانی شاری ئوگاریت دا هاتوون و هه ندیک ئیتمۆلۆجیه کی سامی - بۆ
نمونه ختیزی عەرهبی- و هه ندیک ئیتمۆلۆجیه کی خوری *hinzuri** به واتای "کچ" - یان بۆ
پیشنیا ز کردوووه. بۆ ئەمه برهوانه:

Læssøe, *The Shemshāra Tablets*, p. 83.

⁵⁵ که سێکی تریش بههه مان ناوهوه له نامه یه کی شاری ماری دا هاتوووه. لهویدا به جوتیاریک ناوبراوه
که هاوسهره که ی له قابراره نێردراوه تەمۆ، برهوانه:

Joannès, F., "La Femme sous la paille," *Memoires de NABU 1- Florilegium marinarum*, Paris, 1991, p. 83.

Arrunum 'که‌وته ری (دتری ۱-۲۱) .... توش باشتربی

له‌شکره‌که‌ت به‌فهرمانده‌یی خۆت بیتنه و هه‌لگه‌ری بۆ ئیره (دتری

۴۳-۴۴).^{۵۶}

ده‌شیت یاشوب-ئه‌ده‌دی. ئه‌خازوم یش له‌نیو هاویه‌یماناندا بووبیت، چونکه له‌ پاشدا شه‌مش-ئه‌ده‌د له‌ نامه‌یه‌کیدا بۆ کو-واری (SH 809) ده‌ردی دل له‌ ئه‌مبه‌ر و ئه‌وبه‌ری زۆر و هاویه‌یمانی‌یه‌ بگۆره‌کان یاشوب-ئه‌ده‌د ده‌کات، یه‌کی‌کیش له‌ لایه‌نانه‌ی له‌ سێ سالی رابوردوودا به‌ پتی نامه‌که‌ هاویه‌یمانیان بووه‌ تورو‌ککو بوو.

نامه‌یه‌کی تریش SH 819 که‌ زۆر یخ ده‌جیت دواتر له‌م نامه‌یه‌ی پیشو نووسرا‌یت، ته‌لپوشه‌رپی خۆی بۆ کو-واری ناردووه‌. تیایدا له‌ دوا‌ین هه‌والی خۆتاماده‌کردن و ته‌یارکردنی له‌شکری بۆ هه‌لکوتانه‌ سه‌ر ئیندوششی به‌ کو-واری راده‌گه‌یتیت. نه‌خشه‌که‌ی وابووه‌ له‌ گه‌ل سه‌ره‌تای به‌هاردا به‌ فهرمانده‌یی خۆی له‌ 'زوتلوم' وه‌ شالاو به‌ریت:

"ئیتستا ئه‌ووولاتانه‌ی به‌ هانامانه‌وه‌ هاتوون نریکن و منیش له‌زوتلوم

فهرمانده‌یی سوپا ده‌که‌م"^{۵۷}

⁵⁶ "1) a-na ku-wa-ri qí-bí-ma 2) um-ma^mše-ep-ra-tu 3) a-hu-ka-a-ma 4) zu-zu-um ha-ni-za-ru-um 5) ša i-la-la-e^{ki} ša a-na ku-sa-na-ar-ḫi-im 6) iš-pu-ru-úš il-li-kam-ma 7) ù it-ti LUGAL ša ku-sa-na-ri-im 8) it-ra-am a-na a-li-a-e^{ki} 9) ù it-ti-šu ki-gi-ir-za ù ta-al-pu-šar-ri 10) in-na-me-er ù ni-iš DINGIR. MEŠ ga-am-ra-am 11) i-na bi-ri-ti-šu-nu iš-ku-nu 12) ù LUGAL ša ku-sa-na-ri-im^m na-aš-šu-ma-ar 13) ù ma-ru<-šu> ta-ru-gu-ur^m šu-úr-ti 14) it-ti ša-bi-im 3 li-mi i-la-ku-nim 15) ù be-er-di-ge-en-da-e GAL-d<MAR> TU 16) ša zu-ut-li-im it-ti um-ma-na-ti-šu 17) a-na URU^{ki} ku-un-ši-im^{ki} i-la-kam 18) ù ki-gi-ir-za it-ti ša-bi-šu 19) ù ša-bi-im ša ku-sa-na-ri-im ù šu-da-me-li-im 20) a-na a-ru-ni-im^{ki} la-wi-im 21) it-ta-al-ku...." (l. 1-21) "43) ša-ba-ka da-am-qa-am ša-ab-tam-ma 44) i-na qa-ti-ka ù i-li-am," cf. Eidem and Læssøe, No. 63.

⁵⁷ "10) i-na-an-na ma-ta-tum 11) ša a-na ti-il-lu-ti-ni 12) i-il-la-ku 13) iq-te-er-ba-nim," SH 819, Eidem and Læssøe, No. 54.

کو-واری له هاوپه‌یمانی‌یه که‌دا بوو وئهرکی بوو به له‌شکره‌که‌یه‌وه له‌گه‌لیاندا بیت، هه‌روه‌ک 'تنتوری' *Tenturi* ناویک، که له‌وه ده‌چیت کوپری خزی بوو بیت، له نامه‌ی SH 812 دا بۆ ئه‌مه هانی داوه:

"...و ئه‌گه‌ر هه‌موو وولاتانی که ته‌لبوشه‌پرری سه‌روه‌ری‌یان ده‌کات هاتیتن، ده‌بیت تۆش بیت. دوا مه‌که‌وه (ووشه به ووشه: گیر مه‌مینه)."⁵⁸

عیلامیش له (باشوری) پرۆژه‌لاته‌وه که له‌م کاته‌دا 'شیروک-توخ' *Siruk-tuh*⁵⁹ پادشای بوو یه‌کیک له‌ هاوپه‌یمانی توروککو بوو له‌دژی گوتی‌یه‌کان. قه‌ول وابوو ئه‌ویش به ۱۲,۰۰۰ سه‌رباز به‌شداری له‌شکرکێشی‌یه‌که‌ی توروککو له‌ دژی ئیندوشش بکات، ئه‌مه له‌ نامه‌ی SH 827 هه‌وه ده‌رکه‌وتوه:

"شوروختوی پادشای عیلام، ئه‌م په‌یامه‌ی بۆ 'تابیتو' *Tabitu* ناردوو: 'بۆچی وولاتی ئیتاباخوم نوته‌ر نایه‌یه‌ته لام؟ له‌شکر ته‌یار بووه؛ له‌دژی ئینداششو ده‌که‌ونه‌ی'. "⁶⁰

باوه‌ر وایه که ئه‌م هاوپه‌یمانی‌یه‌ی دژی گوتی‌یه‌کان له‌پال توروککو دا ئاشور و

⁵⁸ "30) ù šum-ma ma-ta-tum 31) ma-li "ta-al-pu-šar-ri 32) i-ra-di-a-am i-la-ku-nim 33) ù at-ta i-li-a-am 34) la ta-ka-la," Eidem and Læssøe, No. 59.

⁵⁹ ناری ئه‌م پادشایه له‌ نامه‌کان شمه‌اره‌دا به 'شوروختوخ' *Šuruk-tuh* نووسراوه. بۆ زانیاری زیاتر سه‌باره‌ت به‌م پادشایه، به‌روانه:

Potts, *The Archaeology of Elam*, p. 167f.

⁶⁰ Eidem and Læssøe, No. 64: "50) "Šu-ru-uh-tu-uh LUGAL ša NIMMA-tim 51) a-na "ta-bi-tu iš-pu-ra-am 52) um-ma šu-ú-ma a-na mi-nim ma-at i-ta-ba-al-lī-im 53) ma-ru šī-ip-ri-im a-na še-ri-ia 54) la i-ša-pa-ra-am um-ma-na-tum pa-aḫ-ra 55) a-na še-er "in-da-aš-šu pa-nu-šu ša-ak-nu."

ئيشونناشى تيدا بووييت،⁶¹ بەلام نامەى SH 827 ئاماژە بۇ ئەو دەكات كە سەردارانى توروككو چۆرە ھاوکاری یەکیان لەگەل ئاشوری یەکاندا ھەبوو، بەلام بە یی ئەو ھەمتانەیان یی بکەن.⁶² شتیراتو داوای لە کو-واری کردوو لە راستی و دروستی ھەندیک لە ھەوالانە بکۆلتیو ھە کە دەربارەى شەمشى-ئەدەدن بەلام بە یی ئەو ھەنرە کە ئاشوری یەکان ئاگای لى بیت. ھەرچۆنیک بیت، دیارە شیموروم و لولوی یەکان، یان بەشتیکیان، ھاو یەمانى کو-واری بوون، چونکە بە یی نامەى SH 812 کاتیک کە کو-واری بۇ کۆمەکی تەلپوشەپرێ "ھەلگەر"، ھەندیک لە ھێزەکان ئەمان لە شارى شوشەپرێ جێ ھێلران.⁶³

بەلام کو-واری خۆى دوا دەخست، لەوانەشە، ئەگەر زۆرى لى نەکرایە، لە ھاو یەمانى یە کە بکشایەتەو. چونکە قاتى یەکی گەورەى دانەویڵە بوو ھۆى دا یین نەبوو خۆراکی لەشکرى لەشکرکیشى یە کە و بوو بابەتیکى زۆر گەرمى نامە ئالو گۆرکراو ھە کە، دیارە ھەر ئەم قاتى یەش ھۆى سەرەکی شکانى بەرەى توروککى بوو. نووسیویانە ھەمبار و کەندوو ھە کە بەتالان و لەشکر نزیكە. کو-وارىش لەم لاو ھە توانای دا نەبوو ھیچ ئازووقە یە کە بنیتریت، یان مەبەستى نەبوو بنیتریت. بەم شتو ھە، ئەنجام کارەسات بوو، بە پێچەوانەى ئامانج و نەخشەى لەشکرکیشى یە کە، ئیندوششێ توروککى یەکانى خراپ شکاند. نامەى SH 818 کە 'سین-ئیشمى-ئەننى' *Sin-išme'anni*⁶⁴ بۇ کو-وارى ناردوو، بەم شتو ھە بەسەر ھاتەکان دەگێریتەو:

⁶¹ بۇ نمونە برەوانە:

Eidem, *IRAQ*, p. 90; Potts, *op. cit.*, p. 168.

⁶² دەترانین ئەم راستی یە لە نامە کە تەلپوشەپرێ یەو بۇ کو-وارى (SH 804) تى بگەین کە تیايدا

داوای لى دەكات نویتەرە کە 'یا ئیلانوم' *Ia'ilānum* ی بۇ بنیتریت، بەلام ھى ئاشور نا.

⁶³ Eidem and Læssøe, p. 39.

⁶⁴ لە نامە کەکاندا دیارى نەکراو ھە سین-ئیشمى-ئەننى کى بوو، لەوانە یە یەکیک لە سەردارە زۆرەکانى

توروککو بووييت.

"ئىندوششىڭ بە تالانكارى يەو ھات و [.....] بەروبومى شارى
كونشوم و بەروبومى ئىرتاخوم *Irtahum* فەوتاند. (دېرى ۷-۳)،
.... ئىستا، ئىندوششىڭ ماو ھى بىست و [...] پۇژ بە ناو وولاتە كەدا
سوراپەو ھو ئىمە لە بەرە يە كى كراو ھدا پرو بە پروى نە بوو ىنەو ھ. (دېرى
۱۷-۲۱) .... برا متمانە ھى بە براى نى! تو نابت دەستان لى
بەربەدەت! پياوانە بکەو ھە خۆت! (ووشە بە ووشە: وەك
گورە پياو بە!) و عەمارە كانت مەكەم بکە! (دېرى ۲۴-
۲۷).^{۶۵}

نامە ى SH 899 كە كو-وارى بۆ سىن-ئىشمى-ئەننى ى نووسىو ھە شمشارە
دۆزراو ھەو ھ، واديارە دواين نامە ى كۆمە ھە ى نامە كانى دەمى پىش بالادەستى ئاشورى يە
لە شمشارە كە فرىا نە كەوتون بىننن.^{۶۶}

دەمى بالادەستى ئاشورى:

يەككىك لە ئەنجامە كانى ئەم سەر كەوتە ھى ئىندوششىڭ و ھەرەس ھىتائى بەرە ى
توروككى، ھەلاتى ژمارە يە كى زۆر لە توروككى يە كان بوو كە پەنايان بىرە بەر
شوشەرپا. بەمە دەمى يە كەم كۆتائى ھات و دەمى دوو ھم، كە دەمى بالادەستى

⁶⁵ "4) *in-[d]u-úš-še ih-ḥa-ab-ṭa'-am-ma* 5) *'e-bu'-[ur] URU^{ki} ku-'un'-ši-im^{ki}* 6) *'x x' [x (x)] 'e'-b[u-u]r ir-'(x)'-ṭa'-ḥi-im* 7) *[x x x x] im-ḥa-aš;*" (17) *'i-na-an-na iš'-tu* 20 *[(+x)] u-mi-im* 18) *in-[d]u-úš-še i-na li-bi ma-tim* 19) *'i-ta-na'al-la-ak-ma* 20) ^{GIS} TUKUL. MEŠ *ú ta-ḥa-za-am* 21) *it-'ti'-šu ú-ul ni-pu-úš;*" (24) *a-'ḥu'-um a-na a-ḥi-im ú-ul ip-pa-la-às* 25) *'at-ta' aš-ra-nu-um la ti-gi* 26) *'lu-ú' a-wi-lum at-ta* 27) *n[a-k]a-ma-ti-ka du-un-ni-in.*" Cf.: Eidem and Læssøe, No. 36.

و ھەر گىتران دەفە كە بۆ كوردى بە ھەندىك دەستكارى يەو ھەو دەقودە ھى ئىنگلىزى يە كەيمان دانە نەرە ھەو.

⁶⁶ Eidem and Læssøe, p. 36.

تاشوری‌یه، ده‌ست یخ ده‌کات. له‌نیو ئەم په‌ناهیته‌رانه‌دا پادشا و میر و دهره‌به‌گی گه‌وره هه‌بوون. ئەمانه گیر و گرتی ماندوو که‌رو سه‌رئیشه‌ی نه‌پراوه‌یان بۆ هه‌ردوو کو-واری و پاشان شه‌مشئ-ئەده‌د دروست ده‌کرد. شتیکی چاوه‌پوانکه‌راوه که له‌نیو ئەم په‌نابه‌رانه‌دا ناوی ^{٦٧} *Talpušarri*، ^{٦٨} *Tenturi*، ^{٦٩} *شیب-شه‌ریری* ^{٧٠} *Šip-šarri*، ^{٧١} *‘زازی-یا Zaziya* و ^{٧٢} *‘خازیب-تیششوب Hazp-Teššup* له ده‌قه کارگێری‌یه‌کانی شمشاره‌دا ببینیته‌وه که خواردن و جل و به‌رگیان بۆ پراوه‌ته‌وه. ^{٧٣} له نامه‌یه‌کی شه‌مشئ-ئەده‌د دا بۆ کو-واری SH 911+922 داوای له‌کو-واری کردوووه ئەو توروککی‌یانه‌ی بۆ بئێریت که ناتوانیت به‌ختیویان بکات، په‌نگه‌ بۆ دامه‌زراندنیان له‌هه‌ندیک کار و باردا. ^{٧٤}

⁶⁷ ناوی ئەم له‌ده‌قی ژماره ١٠٥ دا هاتوو، بۆ ده‌قه‌که‌ پراوه:

Eidem, J., *The Shemshāra Archive 2: The Administrative Texts (SAAT)*, Copenhagen, 1992, No. 105.

هه‌رچهنده ته‌واو دلتیا نین له‌وه‌ی ئەم ته‌لپوشه‌ریری‌یه ته‌لپوشه‌ریری پادشا خۆی بووبیت، به‌لام ئەو تاماژه‌یه‌ی له‌ نامه‌ی SH 887 دا سه‌باره‌ت به‌م هاتوو و باس له‌وه ده‌کات که خۆی و ده‌ست و په‌یوه‌نده‌که‌ی/له‌شکه‌ره‌که‌ی (*sābum*) به‌ند که‌راون، زۆر زیاتر بۆ ئەوه ده‌چیت که پادشا بووبیت. ⁶⁸ ده‌قی ژماره ١٤٠، پراوه:

SAAT, No. 140.

⁶⁹ SAAT, Nos. 132; 144 and 146.

⁷⁰ SAAT, Nos. 129; 133; 136 and 146.

⁷¹ SAAT, Nos. 19; 46; 74; 116; 121; 125; 129; 133 and 146.

⁷² جیگای سه‌رنج که ناوی سین-ئیشمئ-ئهنی له‌ ناویاندا نابینیته‌وه؛ ده‌یت له‌شه‌رێکی دواتر دا له‌گه‌ل دوژمن کوژرایت؟ یان چووه‌ته‌ پال دوژمن؟ تانه‌و کاته‌ش که نامه‌ی SH 818 بۆ کو-واری نووسیه هه‌ر ماوه و وه‌فادار بووه.

⁷³ Eidem and Læssøe, No. 15.

⁷⁴ سه‌باره‌ت به‌مه‌ پراوه:

Læssøe, J. and Th. Jacobsen, “Šikšabbum Again,” *JCS* 42/2 (1990), p. 161-6; Læssøe, J., *PAA*, p. 150.

ههرس هینانی بهرگری توروکی و بهرویش هاتنی چاوه وانکراوی گوتی به کان بهرو شوشه پرا، بۆ کو-واری و قهله مروه کهی هه ره شهیه کی راسته قینه بوو. له مهیدانی شه پرا بۆ بهرو و بوونه وهی ئیندوششی به تهئا مابووه و بۆ بهر بنگار بوونه وهی پهستانی بهردهوامی له شکری گوتیش تهئا بال بوو. روونه که ئهم بارو دۆخه بووه وای لی کردوو بۆ یارمعی و کۆمهک پهنا بهرته بهر ئاشوری به کان بهوهی سهروه ری شه مشی-ئهدده قبول بکات و بچینه ژیر بالی بهوه. وادیاره ئهمه له دهرو بهری ۱۷۸۱ پ.ز. دا بووه، ئهم ساله بهرامهر لیموی ئه سقودوم/ ئاشور-مالیک *Asqudum/ Aššur-Mālik* ه. ۷۰ پش ئه وهی هاوکی شهی هیزه کان بهم جۆره بگۆریت، که هیشتا شوشه پرا به شیکی شانشین توروکی بوو، ترسیان له نیازه کان شه مشی-ئهدده له بهرامهر شاری شوشه پرا و وولاتی ئوتوم هه بوو؛ ئایا نیازی ئه وهی ههیه ئهمانه بخته سهر شانشین کهی خوی یان نا. ۷۶ له که کاتی کهدا شالاهه کان گوتی به کان بۆ سهر خاکی ئوتوم و دهرویشی نهو سستا بوو، نامه SH 859+881 له لایه سهر له شکری شه مشی-ئهددهوه بۆ کو-واری نووسراوه به راشکاوی ئاماژه بۆ ئهم باره دهکات:

"لهم کاته دا ۲۰۰ سهربازی گوتی ... بهردهوام هه لده کوته سهر وولاته که و توش بیدهنگی! چون وهلامی پادشا بدهینه وه؟ من سهربازم له بهر دهستدا نه. ۷۷"

⁷⁵ Eidem and Læssøe, p. 34.

نامه SH 905 له شه مشی-ئهدده بۆ کو-واری ئاماژهی بۆ ووتهیه کی ئیندوششی تیدایه که گوايه کاتیک کو-واری بۆ داوای کۆمهک و چوونه ژیر پکیف بۆ لای شه مشی-ئهدده چوو، زێرو زیوی له گهل خوی بردوو و پیتشکهشی کردوو.

⁷⁶ تهماشای نامه ژماره SH 812 بهروه که پیتشر باسمان کرد.

⁷⁷ Eidem and Læssøe, No. 42: "14) i-na-an-na 2 me sa-b[u]-um LÚ qú-tù-ú 15) 'u' ma—tam iš-ta-na-ah-ḫi-ḫi 16) 'u' at-ta ši-ip-pa-[a]t 17) mi-na-am ni-ip-pa-al LUGAL 18) sa-bu-um i-na qa-ti-ia ú-ul [i-ba-aš-šī]."

بهلام کو-واری دهست و په یوه نډیکې غونډه یې شهمشی-ئدهد نه بوو؛ له نامه ئال و گور
 کراوه کانه وه دهرده که ویت که هرچی شتیک سهروره نوئ یه که ی لی داوا ده کرد
 ئهم هم مووی چی به چی نه ده کرد.⁷⁸ ئه گهر بارودوخه که ی کو-واری باش لیک بدهینه وه
 ئهوا ئهمه شتیکې سهر ناییت. ئهوا به ناچاری چووبوه ژیر بالی ئاشوری یه کانه وه، له
 لاهه هاوپه یمانی توروککی تیک شکابوو و سهروره کانی جارانی لای خوی بیونه
 په نابهر، گوتی یه کانیش ئهوا دوژمنه سهرسخت و جیره بوون که بدهوام له هه ولی تیک
 شکاندن بهرگری کو-واری دا بوون. له ولاشهوه شهمشی-ئدهد براوه بوو، به تاییه تی
 که کو-واری بیی چوون شهمشی-ئدهد شاری قابرای گرت. سهرباری ئهمهش، کو-
 واری باش دهیزانی پلانه فراوان خوازی یه که ی شهمشی-ئدهد قهله مره وه که ی ئهم
 نابویریت، ئه گهر به ناشتی نا، ئهوا به زور. له وانه یه یه که م بهرهمی چوونه ژیر بالی
 ئاشوری یه کان، پتهو کردنی هیز و دهستلاقی کو-واری له شوشه پرا بوو بیت به پتی
 برپاره که ی شهمشی-ئدهد، به وهی به ناردنی ۶۰۰ سهرباز بۆ شوشه پرا پشنگیری لی
 کرد (SH 861):

"ئهوا ۶۰۰ سهربازم بۆ پارێزگاری کردنی شوشه پرا بۆت نارد. رینگه
 بده با ئهم سهربازانه بیته ناو شوشه پرا خویه و دو، توش خۆت وهره

⁷⁸ بۆ غونه نامه کانی *Etellum*، سهرله شکری شهمشی-ئدهد، که تیا یاندا دهلیت چهند
 چاوهروانی لهشکره که ی کو-واری بووه تا کو پینکه وه شاری شیکشایوم بگرن بهلام بیهوده بووه.
 کو-واری چهندین نامه ی سهربازت بهم بابه ته بۆ هاتووه، بهلام هیچی نه کردووه. بروه نامه کانی:
 SH 14; SH 39; SH 41; SH 40 and SH 42.
 ته نانت کو-واری هندی که جار تافدی وهلام دانوهی نامه کان و ناردنی زانیاری داوا لیکراویشی
 نه بووه، ئهمه له نامه که ی *Kurašānum* 'SH 921 دا ئاشکرا کراوه، بۆ نامه که بروهانه:
 Eidem and Læssøe, p. 51 (No. 29).

ئەو دوژمنەى لەم کاتەدا شوشەپرەى لى پارېزراوە ناکریت لە ئیندوششەى بەولاولە هیچ
 کەسێکى تر بێت. وێرانەکانى شوراىەکى گەورەى بەرگرى لە گەشەبەرد بنیات نراو
 بەدرێژایى سەرتهختى چىای 'خالى دەرەند' ەو تا دەگاتە دەشتى رانیە ماون،^{۷۹} دوور
 ەى ئەم سەردەمانە بێت. شوین و ەلکەوتنى شورا کە بۆ بەرگرى کردن لە دەشتى رانیە
 لە ەیرش و پەلاماریک کە لە رۆژەلاتەو ە بێت، ئەمەش لە ەموو لایەنیک زیاتر بۆ کو-
 وارى و گوتى ەکان دەگونجیت، بەلام پرسىار لێردا ئەو ە ئایا مەملانى ە کەى نىوان ئەم
 دووانە ئەو ەندە درێژەى کیشاوە تاو ە کو-وارى فریای بنیات نانى ئەم شورا گەورە
 کەوتیبت؟ نامەى SH 878 کە تیایدا شەمشى-ئەدەد داوا لە کو-وارى کردو ە لە گەل
 گەورە پیاو و پیاوماقولاتى وولاتى کەیدا بچنە لای لەوانە ە پەيوەندى بە مەراسیمى سویند
 خواردنى لایەنگرى و دلسۆزى بۆ شەمشى-ئەدەد ەو ەبوویت، بۆ ە لەوانە ە پیش
 نامەى SH 861 نووسرایت. گوتى ەکان دەست بەردار نەبوون و کەوتنە ەولى رىگای
 دیلۆماسى ەنەو فرت و فیل بە کار ەتیان. بۆ ئەمە ئاشورى ەکانیان بەو ە ەتور کردو ە کە
 پەیمانیان بە بالێژە کەیان دا ە تا شوشەپرەى لەژێردەستى شەمشى-ئەدەد دا بێت، ئەمان
 پەلامارى نەدن، بەلام لە ەمان کات دا خۆیان بۆ پەلاماردانى ئامادە دەکرد. بۆ ە
 بالێژە کە مەمانەى بە ووتەکانى ئیندوششەى نەبوو و لە پادشای داوا کردو ە کو-وارى
 بن دەستیان ووشیار بکاتەو ە و رى ئى غامى بداتن. نامەى SH 887 ئەمە باشتر روون
 دەکاتەو ە:

⁷⁹ Eidem and Læssøe, No. 19: "4) a-nu-um-ma 6 me ša-ba-[a]m 'a'-n[a] ma-ša-ar-['i] 5) šu-šar-ra-a^{ki} at-tà-ra-ad 6) ša-bu-um šu-[ù] 'a'-na li-ib-bi 7) šu-šar-ra-^{a^{ki}} li-ru-ub-ma 8) ù at-ta a-na še-ri-ia al-ka-am."

⁸⁰ Brown, T. W., "A Report on the Discovery of a Line of Ancient Fortifications on a ridge to the East of the Rāniya, Sulaimanyah Liwa," *Sumer* XIV, part 1 & 2 (1958), pp 122-124.

"(وهره-شهریم Warad-sarrim له لایەن ئیندوششی^{۸۱} وه گەیشته ئیره و په یامی دامی. ئیندوششی تا سەر ئیسقان له دژتانه و ناهیلێت بچه سینهوه! نه گهر هات و به رهو لای ئیوهوه هات نهوا دهییت ناماده بن و ئوردوگا کانتان بلاوه بچ مه کهن.^{۸۲})"

شهر له دژی شانیشین ئه خازوم و یاشوب-ئهدده دی پادشای به شیکی باشی له باباتی نامه کانی شمشاره بردووه. ئهم پادشایه، که له شاری گرنگ و مه حکمی شیکشایبوم داده نیشت، به ئهمبهر و ئهوبهری زۆر و هاوپهیمانی به بگۆره کانی گروگرفتی زۆری بۆ پادشای ئاشور دروست کردبوو. شه مشی-ئهدده سه بارهت به مه دهردی دلی لای کو-واری کردووه.^{۸۳} به لام وادیاره یاشوب-ئهدده د پێگای له وه باشتری له بهردهمدا نه بووه، کهوتبووه نیوان دوو بهرداشه وه، له چیاکانی رۆژهه لاته وه و له دهشتی رۆژئاوا وه. له پاش گرتنی ئه پراپخا و قابراره ترسی ئه وهی هه بوو ئاشور و ئیشوننا پێکه وه په لاماری بدهن. له پاش پمانی به ره دی تورو ککیشه وه ده بویه دیسان هاوپهیمانی به که ی بگۆرپت. بۆ هاوپرپی خۆمالی تر گهرا و پاش ئه وهی هه وه له که ی له گه ل ئاشوردا سه ری نه گرت، چو به ره دی کاکموم-گوتیوم-ئه خازوم ی پێکه وه نا.^{۸۴} کو-واری ده بویه به ناردنی ۱۰۰۰ سه رباز بۆ ئیتیللومی سه له شکره که ی شه مشی-ئهدده کۆمه کی له شکرکیشی به که ی ئاشور بۆ

⁸¹ ناوی پادشای گوئی هه ندیک جاریش به شێوهی Endušše نووسراوه و جاری واش هه به به Indaššu. ئهم شێوهیهی دوا یان له گه ل ناوی ئیتسیی 'Zabšali' ی سه رده می به مه الی سی یه می ئوردا یه ک دێته وه که ناوی ئینداسسو Indassu' بوو. بۆ ناوی ئهم ئیتسیی به بروانه:

Potts, *The Archaeology of Elam*, p. 168.

⁸² Eidem and Læssøe, No. 8: "(12) ù ÌR. LUGAL 13) iṣ-tu ma-ḥa-ar in-du-ūš-še il-li-kam-ma 14) ṭe-ma-am ub-lam in-du-ūš-še 15) ṣa-ri-im-kum ú-ul pa-ti-ir-kum 16) as-sú-ur-ri i-la-ka-kum ṭe-em-ka 17) lu-ú ṣa-ab-ta-at ù bi-ra-ti-ka 18) la tu-ūš-ma-ad."

(وه گێرانه کوردیه به که به هه ندیک ده ستکاری په وه یه).

⁸³ بروانه نامه کانی SH 809; SH 894.

⁸⁴ Eidem and Læssøe, p. 44.

سەر ئەخازوم بکات. ئیبتیللوم لەم کاتەدا گەمارۆی شیکشابیومی پایتەختی ئەخازومی دابوو:

"ئەوا لەشکرێکم لەگەڵ ئیبتیللوم دا بەرێ کرد بۆ گەمارۆ. ۱۰۰۰

سەرباز لە لەشکرە کە ی خۆی بۆ بنێرە بۆ شیکشابیوم.^{۸۵}

ئەجا ئیبتیللوم بە چەند نامەیە ک کەوتە هاندانی کو-واری بۆ ئەودی بۆ شەری شیکشابیوم بچیتە پالی، لەم نامانە SH 859+881 ه کە دەلیت:

"شیکشابیومی ئی دەر بچیت ئیتر کی دوزمته؟ لەو بەولاولە دوزمی

ترت نیە.^{۸۶}

هەروەها:

"شیکشابیوم دوزمته! بۆ هەردوو کمان، تۆش و منیش هەردەشە. با

خۆمان بۆ گەمارۆدان شیکشابیوم تەیار بکەین..... پێش ئەودی

پادشا بگات؛ با بە هەردوو کمان خزمەتێکی سەروەرمان بکەین.

دوودل مەبە! وەرە!^{۸۷}

چەند نامەیە ک بۆ هاندان و تەماع وەبەرخستنی کو-واری نێردان تاوە کو بەشداریی لەشکرکێشییە کە بکات و لەشکرە کە ی بنیتریت، بەلام بێهوودە بوو، ئیبتیللوم ناچار بوو

⁸⁵ SH 917, Eidem and Læssøe, No. 14: "4) a-nu-um-ma ṣa-ba-m <<x>> 5) it-ti e-te-el-lim 6) a-na la-we-e<<ki>> 7) at-tà-ra-ad<<ki>>8) (erased) 9) l i-lim ṣa-ba-ka 10) šu-ta-aš-bi-it-ma 11) a-na 'še-ri-šu' 12) ši-ik-ša-am-bi^{ki} 13) tū-ru-ud<<i>>."

⁸⁶ Eidem and Læssøe, No. 42: "59) ul-la-nu-um ši-ik-ša-bi-im^{ki} ma-an-nu-um 60) na-k[a]-'ar' -ka ul-la-nu-uš-šu 61) na-ka-ar-ka ū-ul i-ba-aš-ši."

⁸⁷ SH 913, Eidem and Læssøe, No. 39: "4) ši-ik-ša-ab-bu-um^{ki} na-ka-ar-ka 5) a-ka-šu-um ū ia-ši-ia ma-ru-uš 6) ša ši-ik-ša-ab-bi-im^{ki} 7) <<x>> la-we-e-em i ni-pu<<x>>-uš<<x>> .... 28) la-ma LUGAL i-la-ka-am ni-nu 29) iš-te-et i nu-dā-am-mi-iq 30) 'a'-na be-lī-ni 31) [l]a tu<-la>-ap-pa-at al-ka-am."

نوردوگاکی بییچیتوه و بکشیتوه (SH 877 ده کاته ژماره 40 له لای Eidem and Læssøe). لهولاشهوه، ئەخازوم باش خۆی بۆ شەرەکه ئاماده کردبوو و هاوپهیمانیی خۆی بۆ بهرنگاریوونهوهی ئاشورییهکان بهستبوو. جگه له توروککییه ههلاتووهکان، گوتییهکانیش سهرباز و خۆراکیان له زێ وه دهپهراندهوه بۆ کۆمهکی شیکشابیوم و خۆراگرتنی له بهرامبهڕ ئاشورییهکاندا. نمونهیهکی باشی ئەمه بهشی ئەو نامهیه (SH 859+881 بهرامبهڕ ژماره 42 ی Eidem and Læssøe) یه که پیشتر ئاماژهمان بۆ کرد، که تیایدا ئیتیللوم کو-واری له ههموو ئەم شتانه ئاگادار دهکاتهوه و به زمانیکی گلهیی ئامیزهوه لێ ی دهپرسیت: "چۆن وهلامی پادشا بدینهوه؟"⁸⁸

نامهیهکی گرنگ بهلام بهداخهوه پڕ له شکاری نامهیه SH 891، ناوی نێره کهیه شکاوه و نازنین کێ یه، بهلام ههلوێسته کهیه کو-واری بهرامبهڕ شهمش-ئهدهدمان بۆ رافه دهکات. شیوهی داریشتنی نامه که به پیتی ئهوانهیی بلاویان کردووه تهوه⁸⁹ شیوهیهکی تاکه و نووسه ره کهشی له ههموو نووسه ره کانی نامه کانی تری ئهرشیفه کهیه شمشاره جیایه. زانیاریی گرنگی بۆ کو-واری ههتاوه سهبارهت به پێکهوتنیکه نێوان شهمش-ئهدهد و دوژمنه کهیه کو-واری: ئیندوششی. کو-واری ده بێت ههستی به خیانهت لێ کران و پشت لێ کردنی سهروه ره کهیه کردبیت، له ههمان ئەو کاته دا که داوای لێ دهکرا له دزی یاشوب-ئهدهدی ئەخازوم شهپری بۆ بکات. لهوه دهچیت نێره ی ئەم نامهیه ههوالگریکی کو-واری بووبیت که ههوالی بۆ کۆ کردووه تهوه:

"تو سهبارهت به ئیمدی ئهدهد 'Imdi-Adad' ی نوکری

⁸⁸ Eidem and Læssøe, No. 42: "(17) mi-na-am ni-ip-pa-al LUGAL."

⁸⁹ Eidem and Læssøe, p. 53.

‘سه-مسی-ئەددو’ *Samsi-īddu*⁹⁰ بۆت نووسی که دیاری زیوین و زیرین و کوته زیوی بۆ ئیندوششی هیناود. قسه که راسته و بیستم ههرچی بۆ هیناوه له زیو و زیر و کوته زیو..... ئەو (واته: شه-مشی-ئەددو) بهم جۆره بۆ ئیندوششی ی نووسی: ‘من و تو-رپکه و تنه کهمان ده بویه زۆر زووتر بوویه (ووشه به ووشه: درهنگه). بیتیکی تو و بیتیکی خۆم له زیر دروست ده کم، برا دهست له ملی برا ده کات. کچه کهی خۆم ده ده می و بۆ مارهیی کچه کهی تۆش وولاتی شوشه پرا و وولاتی [.....] ت ده ده می.’⁹¹

بگهڕینهوه بۆ سه رکردهوه پیاوماقولاتی تورو ککی که لهم کاته دا لای کو-واری بوبونه په نابه ر. ئەمان، ههروه ک له نامه کانی نیوان کو-واری و شه-مشی-ئەددو ده رده که ویت، بۆ ههردوو لایان بوبونه گهرو گرفت. رسته یه کی بایه خدار له یه کتیک لهم نامانه دا به مانه ده لیت "رۆله کانی وولات" و ئەمه ده شیت به لگه ی ئەوه بیت که هاوولاتیی ئوتۆم بوو بیتن، ئوتومیش به شتیکی شانیشینی تورو ککی جار ان بوو.⁹² وادیاره دیارترین ئەم سه رکردانه ‘حازیب-تیششوب’ *Hazip-Teššup* بوو که له چاره ی

⁹⁰ سه-مسی-ئەددو/ئیددو شیوه ناموری یه که ی ناوی شه-مشی-ئەددو. له راستیدا ئەم پادشایه زۆر جار بهم شیوه یه ناوی نووسراوه چونکه خۆی به بنه چه ناموری بوو، به لام له وولاتی ناشوردا زۆر شتی، له وانیش ناوی، مۆر کتیککی میسۆ پۆ تامیایی و در گرتوه و ناوه که شی بووه ته شه-مشی-ئەددو.

⁹¹ Eidem and Læssøe, No. 71: “1’) [.....aš-š]um ^mim-di-^dIM ÌR ^ds[a-am-si-^dUTU] 2’) [š]a ta-ma-ar-tam KÙ. BABBAR KÙ. GI ù ru-[uq-qa-at] 3’) KÙ. BABBAR a-na ^min-du-ùš-še ub-lu ta-aš-p[u-ra-am] 4’) a-wa-tum ši-i ki-na-at ù ma-li ub-l[u-šum] 5’) še-me-ku KÙ. BABBAR KÙ. GI ù ru-uq-qa-at KÙ. [BABBAR] 6’) ša ù-ša-bi-lu..... 7’) a-na en-du-ùš-[še] 8’) ki-a-am iš-pu-ur um-ma šu-ma-a 9’) a-na-ku ù at-ta pu-lu-ur-ni u-za-bi-[il] 10’) ša-la-am-ka ù ša-al-mi ša KÙ. GI 11’) lu-še-pi-iš-ma a-lu-um ki-ša-ad a-ḫi-im 12’) li-ki-il DUMU. MÍ ma-ar-ti 13’) lu-ud-di-na-ak-kum-ma a-na ša-ar-ra-k[u-ut] 14’) DUMU. MÍ-ti-ia ma-a-at šu-šar-ra-a^{ki} 15’) ‘lu-ud-di-na-ak-kum ù ma-a-at [.....].”

⁹² بۆ ئەم رسته یه بروانه:

SH 887, l. 9.

داییت، ئەوا بۆ ئەوە بوو کۆ-واری لەسەر کار لابەریت و خۆی دەستەلات بگریتە دەست، چونکە کۆ-واری خراب مامەلەی پەنا بەرە تورو ککی یەکانی دەکرد و دەییچەوساندنەوێ تاکو رێ لە زیادیوونی هیزو دەستەلاتیان بگریت و لەقالبی خۆیاندا بیاھێڵیتەوێ. ئەم چەوساندنەوێ بەس بوو بۆ کین ھەلگرینی زۆر لە تورو ککی یەکان و تەنانت ھاوولاتیانی شوشەرا خۆیشی لە کواری (SH 861) و لە دەست شاری شوشەرا و فەرمانرەوا زۆردارە کە ھیڵین و پەنا بەرنە بەر شاری شیکشابیومی ریکەبەری، ھەر وەک لە SH 919 دا ھاتووە:

"ھاوولاتیانی ئوتوم ریکان لە شاری شوشەرا دەیتەوێو ئیو - ئیوێ
ھاوولاتیانی کونشوم کە کونشومان جی ھیش - ریکان لیتانە!
ئەوان ھیچ و پوچ و یاخین." (SH 861)⁹⁴
"ئێستا ھەموو ئەو [تورو ککی] یانە ی [مێیان] دەنیریت
[بەش] - [و] و بە دزی یەو [دین]، ئەو زەوی یە لە بەردەستیاندا یە
دامای دەکەن [و] بەردەوام دزدە [کەنە] شاری شیکشابیومیو. ئایا
ئەو راستە ئێمە دوژمنان [بەھیزتر بکەین و لەشکرە کە
گەو [ردەر]؟ من بەمە ناڕەحەم!" (SH 919)⁹⁵

⁹⁴ Eidem and Læssøe, No. 19: "(9) LÚ. MEŠ DUMU. MEŠ ú-ta-im^{ki} a-lam šu-šar-ra-a^{ki} 10) i-zi-ir-ru ù ku-nu-ti DUMU. MEŠ ku-un-ši-im^{ki} 11) ša iš-tu ku-un-ši-im^{ki} tu-ši-e [(.....)] 12) i-zi-ir-ru-ku-nu-ti 13) sà-ar-ru mu-ut-ta-ab-la-ka-tu."

ھەر وەھا بێوانە:

Eidem, *IRAQ*, p. 94.

⁹⁵ Eidem and Læssøe, No. 13: "(25) i-na-an-na [LÚ. MEŠ tu-ru-ki]-^{ki} 26) ma-la-ta-tà-ra-[dam i-na m]u-š[i-im] 27) na-ap-za-ra-am 'r-[la-ku-nim] 28) A. ŠÀ i-na pa-ni-šu-nu' i-ri-š'u?-[ma] 29) a-na ši-ik-ša-bi-um^{ki} i-te-né-ru-b[u-nim] 30) i-ša-ri-iš ma-a a-aḥ na-ak-ri-n[i] 31) nu-ka-ab-ba-ar ù ^{GIŠ}ŠUKUR-šu nu-da-a[n-na-an] 32) aš-šum ki-a-am li-ib-bi im-ra-aš."

ھەر وەھا بێوانە:

Eidem, *IRAQ*, p. 99.

کاتیک شهمشی-ئەدەد شیکشابیومی گرت و بەسەر یاشوب-ئەدەدی فەرمانرەوایدا
سەرکەوت، لە نووسینە کەیدا گوێ بەسەر یاشوب-ئەدەدی ئەخازی و ئەو
توروککی یانەدا سەرکەوتم کە لەوێ خۆیان گرد کردبوو. ^{۹۶} ئەمە واتای وایە
توروککی یەکان شان بەشانی ئەخازی یەکان و گوێ یەکانی لەوێ لەسەنگەردا بوون،
لەدژی ئاشوری یەکان جەنگاون.

دەمی پاش-ئاشوری:

لە کاتیک دواتردا، رەنگە لە ناوەرستی هاوینی ۳۰ هەمین سالی فەرمانرەوایی
شهمشی-ئەدەد دا، ^{۹۷} دەمی سێ یەم بە کاول کردن و گردانی کۆشکە کە ی شوشەرپا
دەست پێ دەکات. کو-واری دیار نەما و ئەرشیفی کۆشکە کەشی ئیتر وەستا، لە
کاتیکدا ئەستێرە ی سەردارانی تری توروککی، بە پێ ی زانیاری یەکانی ئەرشیفە کە ی
ماری، ڕوو لە گەشی بوونەو. یە کیک لەم سەردارە لیدایا *Lidāya* 'بوو کە پێکەو
لە گەل 'زازی-یا *Zaziya* و 'زیلی-یا *Ziliya* و 'ئیرۆشینی *Tirwenšēni* و هی
تردا لە لای کو-واری بەند بوون. لیدایاش وە ک خازپ-تیششوپ بە هەمان شێوە لە گەل
شهمشی-ئەدەد دا دەستی پێ کرد؛ بانگهێشت کرا و کۆبوونەو یە ک ی سەرکەوتوو نە ی
لە گەلدا بە ئەنجام گەیاند (SH 915). ئەمەش دیسان لە کاتی خۆیدا کو-واری ناپەرەحت
کرد، بۆ یە هەولێ دا ئەمیش تووشی هەمان چارەنۆسی خازپ-تیششوپ بکات،
ئەو بوو داوای لە شهمشی-ئەدەد کرد تاوێ کو لیدایای بۆ بنێرتەو بەلام ئەبجارە بە
بیانوی ئەو ی گواهی دە یەوێت لە شیکشابیوم جێگیر ی بکات، نە ک بیکۆزیت. بەلام

^{۹۶} Dossin, G., "Correspondence de Šamši-Addu et de ses fils," *Archives Royales de Mari (ARM)* I, Paris, 1950, No. 69; Klengel, H., "Das Gebirgsvolk der Turukkū in den Keilschrifttexten altbabylonischer Zeit," *Klio* 40 (1962), p. 8.

^{۹۷} Eidem, *IRAQ*, p. 103.

لیدایا نه درایه وه دهست فرمانره‌وای شوشه‌رپا، له جیاقی ئه‌مه له شاری 'بوروللوم' *Burullum*⁹⁸ جیگیر کرا، ره‌نگه بۆ وه‌رگرتنی پۆستیک و له‌همان کاتیشدا بۆ دوورخسته‌وه‌ی له شوشه‌رپا و له دهستی کو-واری.⁹⁹

وا بێ ده‌چیت لیدایا له‌شاری بوروللومه‌وه شۆرپشیکێ له دژی کو-واری و له ئه‌نجامدا ئاشوری‌به‌کانیش، به‌ریا کردبیت. شالای برده سهر شوشه‌رپا و هه‌موو نیشانه‌یه‌ک بۆ ئه‌وه ده‌چیت که ئه‌و بووبیت کۆشکه‌که‌ی سووتاندبیت. ئه‌و ئاماژه‌یه‌ی له نامه‌ی شاری ماری *ARM IV, 25* دا هاتوه له‌وانه‌یه مه‌به‌ستی له‌م رووداوه‌ بێت. نامه‌که ئیشمی-داگان *Išme-Dagan* ی کوپی شه‌مشێ-ئه‌دهد بۆ 'یه‌سمه‌خ-ئه‌دهد' *Iasmah-Adad* ی برایی ناردوه و تیایدا ده‌لێت لیدایا دوو شاری سووتاند:

"لیدایا، سه‌رداری توروککی و توروککی‌یه‌کانی له‌گه‌لیدان، که ئیستا له‌م وولاته‌دان، بوونه ناحه‌ز و دوو شاریان وێران کرد. چووم بۆ فریاگوزاری و ئه‌وان کشانه‌وه بۆ جیاکان."¹⁰⁰

⁹⁸ هه‌روه‌ک له پێشینه‌یه‌که‌ی 'لێقی' شدا هاتوه، ده‌شیت ئه‌م شاره هه‌مان ئه‌و 'بوروللوم' *Burullum* ه بێت که شه‌مشێ-ئه‌دهد و یستبوی 'سین-ئیدیننام' *Sin-idinnam* بکاته فرمانه‌وه‌ی، به‌روانه: Lewy, H., "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *Afo* 19 (1957), p. 7.

⁹⁹ به‌روانه:

Læssøe and Jacobsen, *op. cit.*, p. 172-4; Eidem, *IRAQ*, p. 99.

باس و خواسی ئه‌م به‌سه‌رهاتانه له‌نامه‌کان SH 915 و SH 887 و SH 943 دا هاتوون.

¹⁰⁰ Dossin, *Correspondance de Šamši-Adad et ses fils (suite)*, *ARM IV*, Paris, 1951, 25: "(9) *li-da-a-ia LÚ tu-ru-ku-ú 10) ù LÚ tu-ru-ku-ú ša it-ti-šu 11) ša i-na ma-a-tim ša-a-ti wa-aš-bu 12) ik-ki-ru-ma 2 a-la-ni^{ti} i[g]-mu-ru 13) a[n]-ha-ri-ir-ma 14) [a-na] li-ib-bi KUR-i i-[r]u-[b]u.*"

لێزه‌دا پێیسته روونی بکه‌مه‌وه که له‌م کاته به‌دواوه، به‌هۆی وێستان ئه‌رشیفه‌که‌ی شمشاره‌وه ئیتر بۆ میژووی رووداوه‌کان پشت به ئه‌رشیفه‌که‌ی شاری ماری ده‌به‌ستری. شاری ماری شاره‌ دێرینه‌که‌ی سه‌ر روبرای فورات بوو که پێشتر باسی کرا. شه‌مشێ-ئه‌دهد داگیر کرد و 'یه‌سمه‌خ-ئه‌دهد' ی

لهوانه‌یه ئەم نامە‌یه یەکیک لە کۆنترین ئەو نامانە بێت کە باس لە پاپەڕینی خوری دەکات، چونکە ئیشمی-داگان بە یەسمەخ-ئەددەدی بۆ دەلێت کە "پادشا" (=واتە باوکی) لە شالاری توروکی یەکان ئاگاداری کردووەتەوە.^{۱۰۱} ئەمە نیشانی ئەوەشە کە ئەو کاتە پاپەڕینه‌که دەستی بێ کردووە شەمش-ئەددە هیشتا لە زیاندا بووە و هەر پادشاش بووە.^{۱۰۲} نامە ۵ ARM I, 5 زانیاری زیاترمان لەبارە ی ئەم پاپەڕینه‌وه بێ دەدات؛ لیدایا لە مەیدانی شەر کەشایه‌وه و شاری بوروللوم، کە بنکە ی جووژله‌کانی بوو، لەبەر لەشکره‌که‌ی ئیشمی-داگان دا بە والایی جێ هیشت و:

"(ئیشمی-داگان) هه‌موو وولاتی ئوتومی هێور کردووه و سه‌رله‌نوی
پێکی خسته‌وه و خستی به ژێر ده‌ستی یه‌ک ده‌سته‌لانه‌وه."^{۱۰۳}

ئەمە نیشانی ئەوە‌یه کە وولاتی ئوتوم، قەله‌مه‌روی پێشووی کو-واری، ناوچه‌ی

کوپی کرده‌ فرمانه‌وای. کوپه‌که‌ی تری شەمش-ئەددە کە ناری ئیشمی-داگان بوو، زۆر کارو باری سه‌ربازی گرتیوه‌ ده‌ست و له‌ پاش مردنی باوکیشی بووه‌ پادشای ئاشور، ئەم به‌رده‌وام به‌ نامە یەسمەخ-ئەددەدی لە هه‌موو هه‌وال و رووداوه‌کان ئاگادار ده‌کرده‌وه، بۆیه ئەو نامانە ی هه‌والی رووداوه‌کان کوردستانی کۆنی ئەم سه‌رده‌مه‌یان تێدا به‌ له‌شاری ماری هه‌ن.

¹⁰¹ Dossin, *ARM IV*, 87; Læssøe, *PAA*, p. 70.

¹⁰² به‌رای ئایلم پاپەڕینه‌که راسته‌وخۆ پاش 'لیمو' ی ئەددە-بانی *Adad-bāni* ده‌ستی بێ کردووه:

Eidem, J., "From the Zagros to Aleppo- and Back, Chronological Notes on the Empire of Šamši-Adad," *Akkadica* 81 (1993), p. 26.

سه‌باره‌ت به‌ لیستی لیموه‌کان و میژووێان، به‌رانه:

Biot, "Les Chroniques ....," *MARI* 4, 1985, p. 219ff.

هه‌روه‌ها:

Veenhof, K. R., "Eponyms of the 'Later Old Assyrian Period' and Mari Chronology," *MARI* 4, (1985), p. 191 ff.

¹⁰³ *ARM I*, 5: "(34) *ma-a-at(!) ú-te-em [k]a-la-ša ut-te-eh ú-ta-áš-ki-in* 35) *a-na pi-i-im iš-te-en uš-te-eb-ši*."

چالاکی یه کان لیدایا بوو. کشانه وه شی له تاکتیکتیکی شهر زیاتر نه بوو، که میتیک پاش
 نه وه ی ئاشوری یه کان خوځیان به سهر که وتوو زانی و له شکره که یان کیشایه وه و ناردیان بۆ
 بهر ی رۆژ ئاوا، خوری یه کان به فهرمانده یی لیدایا گه رانه وه. خوری یه کان به سوود بینین
 له سروشتی خاکه که و ناسینی وولاته که، شهر ی پارتیزانیان ده کرد. نامه ی
 ARM IV, 23 نمونه یه کی باشمان ده داتی:

"په لیک له له شکر (ی ئاشور) که وته شوپیان (= واته شوپین
 توروککی یه کان) و منیش زۆرم له جهنگاوه (ره کانیان) سهربری.
 نه بجا، له کاتیکدا که (په له که) گه یشته رۆخی روبراره که و له وئ
 ئۆردو گای دابه ست؛ ئاو هه لسا بوو بۆیه (سهر بازه کان) نه یانتوان
 په پرنه وه. (نه بجا) له م کاته دا سهر بازه کاتم په رانه وه و ناردمن بۆ
 ناوه وه ی وولات، بۆ ده ور و پشتی شاری تیگونا نوم *Tigunānum*.
 پاش نه وه ی له شکر په ری یه وه، ئاو هه کش دابه زی و توروککی یه کان
 به شه و په رینه وه. نه بجا (ئاوی) روبراره که (دیسانه وه) هه لسا یه وه و
 نه متوانی پنی یان بگه م." ١٠٤

ئهم جوژه شهره بۆ ئاشوری یه کان، وه ک بۆ ههر دهسته لاتیکتیکی ناوه ندیی تریش که
 بیه ویت به سوپایه کی ریک خراوه وه شهر له گه ئی گه لیکتی چیا یی دا بکات، برست لیتیر
 بوو. له نامه ی ARM I, 25 دا به م جوژه هاتوه:

"سه باره ت به وولاتی شوشه رپراکه له باره یه وه بۆمت نووسیوو، با

¹⁰⁴ ARM IV, 23: "11) KASKAL ir-te-ed-di-šu-ma 12) ša-ba-am na-dam-ma a-du-uk 13) ù i-na a-aḫ ID ik-šu-ud-ma 14) it-ta-ša-ab ID ma-li-ma 15) e-bé-ra-am ú-ul i-le 16) ù ša-ba-am ú-še-bi-ir-ma 17) a-na ma-a-at ti-gu-na-nim^{ki} 18) aṭ-tà-ra-ad 19) wa-ar-ki ša-bi-im ID 20) im-ti-ma LÚ. MEŠ tu-ru-uk-ku-ù 21) mu-ši-tam-ma i-bi-ru 22) wa-ar-ki-šu ID im-la-ma e-bé-ra-an ú-ul e-le."

‘ئیشار-لیم *lšar-lim*’ بۆت باس بکات که بوو ته گرفت و ئیتر ناتوانین به ده ستمانه و دی بئیلینه و ده .... نیمه به دوا داجوون و لیکۆلینه و ده مان کرد که نه توانریت بئیرته و ده ژیر رکیتف ....^{۱۰۵}

له سو به ووردی تییین کرد و ده که ئیشم-داگان له جیاتی ئه و دی وه ک باوکی له کۆتایی هه موو نامه یه کدا "شاد به!!" بنووسیت، "خهم مه خۆ!" ی بۆ برا که ی ده نووسی،^{۱۰۶} ئه مه ش نیشانه یه کی باری داوه شیوی ئیمپراتوری ئاشوری بوو.

تور و ککی یه کان تاکه هتیری کارای رو و داوه کانی ئهم ده مه نه بوون، به لکو زۆر باسکردنیان له ده قه کاندایه ئه و ده یه که ئهمان له هه موو تیره خوری یه کانی تر چالاک تر و بۆ ئاشوری یه کان سه ر به گنجهل تر بوون. بۆ نمونه ئه و نه دی ئهمان له باره ی گوته یه کان و لولوبی یه کانه وه نایستین، هه رچه نه ده نامه کانی ئهم ده مه هه ندیک ئاماژدیان بۆ کرده و دی سه ربازی و چالاکی سیاسی یانه ی گوته یه کان و لولوبی یه کان و کاکمی یه کان تیدا یه. نامه ی A 2932^{۱۰۷} باس له شالاوکی هاو به شی تور و ککی یه کان و قابرای یه کان و 'یاخروری *Yahruri*' یه کان ده کات. ئیشم-داگان له نامه یه کدا (ARM IV, 21) بۆ برا که ی نووسید:

"...پاش ئهم په لامار، ژماردیان زۆر نیه. به لام هه ر زۆر ده بین. له داهاتو ودا له پیشه و دی کردندا به رده و ام ده بین."^{۱۰۸}

¹⁰⁵ Dossin, ARM IV, 25: "(4) aš-šum ma-a-at šu-šar-ra-a^{ki} 5) ša ta-aš-pu-ra-am 6) ki-ma ma-tum ši-i id-da-al-la-lu 7) u ku-ul-la-ša la ni-le-u 8) i-šar-li-im li-id-bu-kum .... 15) ni-iš-7-ta-al-ma 16) ki-ma ma-tum ši-i 17) a-na k[u]-ul-lim la ir-re-du-ú."

¹⁰⁶ Læssøe, PAA, p. 73.

¹⁰⁷ Lafont, "La Correspondance d'Iddiyatum," *Archives Épistolaires...I/2*, ARM 26, No. 510, l. 8-12.

¹⁰⁸ ARM IV, 21: "(14) i[š-l]u a-la-ki-im an-[ni-e-em] 15) mi-nu-um u-ul ra-bi-i(?) 16) we-di i-ti-ru 17) ir-tu-pu a-at(!)-lu-[ka-am]."

'سومو-تیپوخ *Sumu-epuh*' ناویک که به "خه لکی نوزی" ناوبراوه، دیاره که دوژمنتیکی تری ئاشوری یه کان بووه و به تیارکردنی توروککی یه کان و بهزاندنی شه مشی-ئهدده هه ره شه ی کردوو. باس و خواسی ئه مه له نامه ی ARM V, 17+A 1882 دا هاتوو. ¹⁰⁹ به لام له راستیدا نازاین ئایا توانی پیش مردنه که ی، که له نامه یه کی شه مشی-ئهدده دا بۆ یه سمه خ-ئهدده ی کوری (ARM I, 91) هه والی هاتوو، هه ره شه که ی به جی بگه ی نیت یان نا؟

توروککی یه کان ته نانه ده یان توانی بگه نه هه رکوی یه ک که ده یانویست، له م نامه ده (ARM IV, 22) به متمانه وه به ئیشمی-داگان ده لێن ئیمه هه ره ده گه ی نه ئه شویتنه ده مانه ویت و ئه ویش به تر سه وه ئه م هه والی به برا که ی گه یاندوو:

" که تو (واته: ئیشمی-داگان) بارمه کا ئمان ناده یی (واته: نایاندات به توروککی یه کان)، سه ی یان دوو سه ی ده گه ی نه ئه شویتنه (ی که مه به ستمانه) بیگه یی. ده ییت هه وال بهو شویتنه بگه ی نین (واته: ئیشمی-داگان و دارو دسه که ی ئه شویتنه ئاگادار بکن)، و بۆ ئه شویتنه ده یانه ویت بۆی بکشین، ئه وان ده کشین [.....]. با [....] ئاگاداری ئه مه ییت."

دیاریشه فه مانده توروککی یه کان ده ستگاهه کی هه وال کۆ کردنه وه سیخوپی

¹⁰⁹ Durand, J.-D., "Documents pour L'Histoire du Royaume de Haute-Mésopotamie, I, *MARI* 5, Paris, 1987, p. 167-170.

¹¹⁰ "1) *a-na ia-ás-ma-ah* ^dIM 2) *qi-bi-ma* 3) *um-ma* ^dUTU-ši-^dIM 4) *a-bu-ka-a-ma* 5) *su-mu-e-pu-uh im-tu-ut*," Durand, *MARI* V, p. 178.

¹¹¹ Læssøe, *PAA*, p. 71; ARM IV, 22: "20) *iš-tu li-ti an-nu-tim* 21) *la ta-na-di-nam* 22) *ur-ra-am ú-lu ul-li-ti-iš* 23) *a-šar at-lu-ki-im mi-it-ta-la ak* 24) *aš-ra-nu-um li-iš-pu-[ru-ma]* 25) *ù a-šar at-lu-ki-im* 26) *[li]-it-ta-al-[ku]* 27) *[x x] x lu i-[de]*."

به کاريان هه بووه، به راده يه ک که توانيو يانه ده سگای سيخوړې ناشوري يه کان چهواشه بکه ن:

"سه بارت به راپوړته کانی توروککي يه کان که له بارديانه وه بومت نووسی، راپوړته کانی له بارديانه وه يه له هه ردو ولاوه دژ به يه کن. له بهر نه وه تاهم کاتمش نه متوان هيچ شتيکت به دلنیا يي يه وه بؤ بنووسم." ۱۱۲

فشاري به رده وامي هم نه وه نوې يه ي سهر داره خوري يه کان له کو تايدا ناشوري يه کانی ناچار کرد له وولاتي ئوتوم بکشينه وه و بيده نه وه ده ست ليدایا و هار په پمانه کانی که ده شيت له زاگرو س هه يوو بن.

خوري يه کان، به تايه تي توروککي يه کان، ده ستیان له دژايه تي کردنی ناشور هه لنه گرت. وادياره برياريان وابووه، پاش نه ودي ناشوري يه کانيان له ناوچه رگه ي چياکاني زاگرو س کرده ده رده وه، به ته وواوه تي کو تا يي به به يوو نيان له دامينه کانی زاگرو سيش به تين. هم راست يه به روو ني له نامه کانی ماری دا رهنگي داوه ته وه، تياياندا زور جار هه والي به سهر دا دان و په لاماری نيشانه ناشوري يه کان له لايه ن توروککي يه کانه وه هاتووه. به لام له لايه کي تريشه وه ده رده که ویت که هؤکاری سياسي تاکه هؤکاری هم دژه جهنگه ي خوري يه کان نه بووه؛ نامه کانی ماری ناماژه بؤ گرانی و قات و قریش له ناوچه کانياندا ده که ن، که زور بين ده چيت هؤکاره که ي ئاوو هه و بوو يیت. يه کيتک له نامانه 76, ARMIV:

"توروککي يه کان که له وولاتي تيگونا نومن، بؤ ئيره هه لاتن و ئاوايان

¹¹² Læssøe, PAA, p. 71. ARM IV, 22: "5) aš-šum te-em^m tu-ru-ki-im 6) ša ta-aš-pu-ra-am 7) te-em-šu-nu it-ta-na-ki-ir 8) i-na ki-a-am a-di i-na-an-na(!) 9) ta-ki-it-t[am] 10) ú-ul a-ša-ap-p[a-ra-kum]."

گوت، بهم جزرده‌یان گوت: 'ئه‌وان برسین'.^{۱۱۳}

له نامه‌ی ARM IV, 24 پشدا:

"پیشتر، قات و قری‌یان تیکه‌وتیو (واته: ناو توروککی‌یه‌کان) و بۆ
ناوچه‌کانی ده‌روپشتی شاری 'Hirbazānum' خیربازانوم
کشان".^{۱۱۴}

"توروککی‌یه‌کان تووشی برستی هاتون: نازووقه‌یان نه‌ماوه و
(پیشتا) له ناوچه‌ی ده‌روپشتی شاری تیگونانوم (حۆی) دان.^{۱۱۴}

شالاه‌یه‌کان ته‌نانه‌ت گه‌یشتنه ئه‌و شارانه‌ش که له به‌ری رۆژئاوای دیج‌له بوون.
داگیرکردن و فه‌رمانه‌ه‌وایی کردنی وولاتی ئاشور له‌سه‌رده‌می ئیمپراتۆری میتتانی دا،
ده‌بیت له‌م کاته‌وه به‌ داگیرکردنی یه‌ک به‌یه‌کی شار و ئاوه‌دان‌یه‌کانی وولاتی ئاشور
ده‌ستی یی کردیت. ئیشمی-داگان به‌ نامه‌ی A. 80 له‌ شالاه‌ی توروککی‌یه‌کان بۆ سه‌ر
خودی شاری 'Ekallātum' ئاگادار کراوه‌ته‌وه که له‌م کاته‌دا پایته‌ختی
ئاشور بوو، نامه‌که باسی تالان‌کاری و وێران‌کاری و کوشتنی سه‌رباز ده‌کات:

"توروککی‌یه‌کان له‌مه‌بری رۆبار په‌لاماری ناوچه‌ی ئیکه‌للاتومیان دا،
تا 'Kurdīššātum' کشان و هه‌موو رانه‌مه‌که‌ی
ئیشمی-داگانیان به‌ تالان برد. (لێره‌وه) بیری‌یه‌ک دوور نابن. چوار

¹¹³ ARM IV, 76: "(40) ù LÚ. MEŠ tu-ru-k[u-ú] i-na ma-a-at ti-gu-na-nim^{ki}-ma
41) wa-aš-[b]u mu-un-na-ab-[t]u ša in-na-bi-tu-[ni]m-[m]a 42) ki-a-am i-da-
bu-bu-nim um-ma-mi bi-ru-ú."

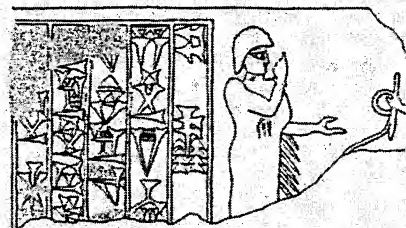
¹¹⁴ ARM IV, 24: "(8) [i-na] pa-ni-tim ib-r[u-m]a 9) a-na ma-a-at Hi-ir-ba-za-
nim^{ki} il-li-ku-ma." .... "(24) ù LÚ. MEŠ tu-ru-ku-ú 25) bi-tr-ru-ú ma-ka-lam ú-ul
i-šū-ú 26) ù i-na ma-a-at ti-gu-na-nim^{ki}-ma 27) wa-aš-bu."

به‌رای هه‌ندێک تیگونانوم و خیربازانوم زۆر له‌ باکووره‌وه، له‌ باشوری ئه‌نه‌دۆل بوون، به‌روانه:

Eidem and Læssøe, p. 54.

شاریان تالان کرد و ۵۰۰ سربازیشیان کوشت.^{۱۱۵}

به پای لافون Lafont، ئەو ناوچانەی توروککی یه کان له ههمووی زیاتر فشاری سەربازی یان خستبووه سەر ناوچەی ئاشور و کەرانا Karāna^{۱۱۶} بووه. بۆ ئەوێ ئەم کارەشیان ئاسان بکەن، چوونە پال ئەو هاوێممانی یه شانشینی ئەنداریگ Andarig^{۱۱۷} ی باکورێ له گەل ماری و ئیشنوننا و بابل و کەرانا دا پێکەوه گرتی دابوو.

شیوێ ژماره ۱۰: جی مۆری زازی-یا که له سەر

لهو حیکێ ماری دۆزراوه تهوه. سەرچاوه:

D. Beyer and D. Charpin, "Le Sceau de Zaziya...

¹¹⁵ Charpin, D., F. Joannès, S. Lackenbacher and B. Lafont, *Archives Épistolaires de Mari I/2- ARM XXVI*, Paris, 1988, No. 524: " 7) LÚ. MEŠ tu-ru-uk-ku-ú 8) ma-a-at é-kál-la-tim 9) e-bi-ir-ti I7-DA 10) ma 11) a-di kur-di-iš-ša-tim^{ti} 12) il-li-ik UDU. ḪÁ ša iš-me^dda-gan 13) ka-la-ši-na il-qí 14) mi-im-ma ú-ul be-ri-iš 15) 4 a-la-ni-šu it-ba-al ù 5 me-tim ša-ba-šu 16) i-du-uk."

نامەى ژماره ۲۴۰ يش (A. 2901) لهو نامانەيه که باس له پروداوى لهم جۆره ده کات.

¹¹⁶ کەرانا شارێکى دێرینی ئەم سەردەمه بوو، ئیستا به شوێنهواره کهى دهووتریت 'تل الرماح' و کهوتووته رژژئاواى موسڵهوه.

¹¹⁷ Lafont, *Archives Épistolaires... I/2, ARM 26*, p. 470.

شالاه کانی تر گه یشتنه شاره کانی ئاشور و 'رَازاما Razāma.¹¹⁸ زازی-یا ش، که زۆر پێ ده چیت هه مان ئه و زازی-یا به بیت که لای کو-واری به ند بوو، له شه ڕی دژ به ئاشوردا به شداری کرد و نزیک بوو له وهی تاکه پادشای توروککی بیت که له نامه کانی ماری دا ناوی هاتبیت و دۆزرا بته وه.¹¹⁹ که واته، زازی-یا ش له دیجله په ڕی به وه و هه ندیک شاری گرت، له وانه ش شاره کانی 'ئادئ Adê' و 'نینت Ninê' - که له وه ده چیت نینه وای پاشتر بوو بیت-¹²⁰ ئه مه ی دوا یی شیا یی کرده بکه ی جموجۆلی:

"...له شکری توروککی بۆ شاری ئادئ له دیجله په ڕی به وه و زازی-

یا له شاری نینت دانیش. ¹²¹"

ته نانه ت له کانی هه ندیک شالاه و په لاماردا له ناو قه له مه ڕه وای بابلیشدا تالانیان کردو وه:

"سه باره ت به تالانی به کانی که له وولاتی بابل بردیان (واته):

¹¹⁸ Charpin, *op. cit.*, No. 519 (A. 753).

¹¹⁹ زۆر گرنگه که جی مۆریکی زازی-یا له سه ر به رگی نامه به کی ماری دۆزرا و ته وه (M. 10924+10925). نووسینی سه ر مۆره که ده لیت: "زازی-یا، کوری ئیر-نانوم Tir-Nanum، نولدانوم nuldānum ی ئیتبا لخوم، ..... ی خوا وه ند....":

"1) za-zi-[ia] 2) DUMU te-er-n[a-nu-um] 3) [n]u-ul-da-nu[-um] 4) [š]a- it-te-ba-a[l-hi-im] 5) [x] ša [o o]."

بۆ ئه مه به وانه:

Beyer, D., and D. Charpin, "Le sceau de Zaziya, roi de Turukkéens," *MARI* 6, Paris, 1990, p. 625.

تییینی ده کریت لیره دا 'ئیتبا لخوم' نوو سه را وه، نه ک وه ک له ده قه کانی تر دا 'ئیتبا لخوم'. له وانه به ئه مه نا وه راسته که بوو بیت چونکه له ده قیکدا هاتو وه که نوو سه ره که ی خۆی خه لکی وولاته که بو وه.

¹²⁰ ده رباره ی نینت و شیاوی به ک هاته وه ی له گه ی نینه و دا، به وانه:

Yuhong, *NABU* 1994/ 2, section: 38; also: Lafont, *op. cit.*, p. 476.

¹²¹ Charpin, *op. cit.*, No. 517 (M. 9037): "3') um-ma-nu-um LÚ tu-ru-uk-kum^{kU} 5') i-na a-[d]e-e^{ki} i-bi-ra-a[m] 5') [ù] za-zi-ia i-na niš-né-et^{ki} w[a-ši-i-ib?]."

به لام هموو شالاره کان سهرکه وتوو نه بوون، چونکه له هه نډیک ده قدا هاتوو که ژماره یه ک له توروککی یه کان که له شاری ئامورسا کوم *Amursakkum* ی نزیك 'شوبات-ئینلیل *Šubat-Enlil*' خویان قائم کردبوو، له شکری ئاشوری ئابلوقه ی داو ن ناچاری کردوون چۆلی بکه ن. "۱۲۳" هۆی ئه مه ده گه ریته وه بۆ جو جۆلی ئیندوششی له دژیان له ناوه وه ی وولاتی خویاندا، ئه مه ش ره نگه به فیتی ئاشوری یه کان بوو بیت. "۱۲۴"

سهرباری ئه مانه هموو یان، فشاری سهر ئاشوری یه کان زۆر له وه گه وره تر بوو، به پینچه وانیه ی سهرده می کو-واری یه وه، ئیستا له سهرده می ئیشمی-داگان و سهرداره توروککی یه کاندایاره که به ته واهتی پینچه وانه بوو وه. دوور نیه ئه و شالاره شانشینی ئاشوری یان له رمان نزیك کرد بیته وه. ئیشمی-داگان راپۆرقی سیخوره خه م لی نیشته و شه که ته کانی بۆ ده هات:

"دوژمن، توروککی یه کان، رۆشتن و [.....]. ده ستیان به سه ر

کاککولاتوم *Kakkulātum* دا گرت؛ پاش ئه وه به دم تالانه وه

هاته ناوه وه ی وولاته د. ولسات و که ل و په لیان بری. "۱۲۵"

¹²² [17] [aš-šu]m ša-al-la-tim 18) [ša i-n]a KÁ. DINGIR. RA^{ki} 19) [iš?-lu?-l]u? ...." Lackenbacher, "Les Lettres de Buqâqum," *Aechives Épistolaires de Mari* I/2, ARM 26, No. 460 [A. 509].

¹²³ Eidem and Læssøe, p. 54.

¹²⁴ *Op. cit.*, p. 55.

¹²⁵ Læssøe, *PAA*, p. 71; ARM IV, 21: "5) na-ak-rum tu-ru-[uk-ku-um] 6) ü-šü-ma a-na [.....] 7) [i]k-šu-[d]a-[am] 8) Kakkulâtum il-qû-[ü-ma] 9) ü sa-ad-[da-am] 10) a-na [l]i-ib-b[i] ma-a-tim 11) ü-wa-aš-se-ru 12) GU₄. HÁ ü ša-a[l-la-tam] 13) il-qû-[ü]."

باوه ر وایه شاری کاککولاتوم لو شوینی به یه ک گه یشتی روبراری سیروان و دیکله دا بوو بیت، بر وانه:

Klengel, *Klio*, p. 15.

نامه‌ی تر هەن باس له تەنگانە یە ک دە کەن که به‌هۆی دوژمنیکی ناوێه‌براووه تووشی شاری نورروگوم هاتوو،^{۱۲۶} ئەم دوژمنه له خوری یەکان (=توروککی یەکان) به‌ولاوه ناکریت کەسی تر بوو ییت که لەم کاتەدا به‌فرماندەیی یەکیک لەو سەردارانە ی ناویان له پێی دەقە کانه‌وه دەزانی، فشاریان خستوووه سەر ئەم شارە. کەواته بارو و خۆی و وڵاتی ئاشور شلۆق بوو و دەوڵەت ڕوو له دارمان بوو. ئیشمی-داگان ویستی شانشینه‌کی ڕزگار بکات، ئەویش به‌هەولی ڕیکەوتن له‌گەڵ زازی-یا، به‌هێزترین سەرداری توروککی. یەکیک له‌ نامه‌ هەره‌ گرنگەکان ڕاپۆرتیکه‌ که 'بوقاقوم' *Buqāqum* ناویک بوو سەرۆه‌ری خۆی له‌ شاری ماری ناردوو تیایدا دەلێت ئیشمی-داگان وا بوو چەندەمین جاره‌ داوای ئاشتی له‌ زازی-یا دەکات. کەچی زازی-یا، له‌جیاتی ڕیکەوتن له‌گەڵ پادشای ئاشور، چوو بوو لای 'زازوم' *Zazum* ی پادشای گوئی تاوه‌کو له‌گەڵ ئەو ڕیک بکەوێت و بوو پیشان دانی نیه‌تی سافیش کۆرەکانیشی له‌گەڵ خۆی برد و هەشت تالێت زیویشی پیشکەش کرد.^{۱۲۷} ئەمه‌ واتای وایه‌ که ئاشوری یەکان له‌مه‌ترسی

¹²⁶ بو ئەم نامانه‌ بروانه‌:

Dossin, G., *Correspondence de Iasmah-Addu- ARM V*, Paris, 1952, nos. 61 and 62.

¹²⁷ Lackenbacher, S., "Buqāqum," *Archives Épistolaires...* I/2, ARM 26, No. 491 [A. 233].

تالێت Talent له‌ زمانی ئەکەدی دا *biltu* و له‌ سومەری دا GÚ.UN (نزیکه‌ی ۳۰ کێلو). یەک بیلێ ۶۰ مانۆم *manûm*، هەرچەندە له‌ سەردەمی ئاشوری نوێ دا ۳۰ مانۆم بووه‌. مانۆم له‌ MA.NA ی سومەری یه‌وه‌ هاتوو و یه‌کە ی کێشانه‌ بووه‌ (نزیکه‌ی ۴۸۰ گرام). ئەمیش دابه‌ش بووه‌ته‌ سەر ۶۰ 'شقیل' *šiqil* که‌ له‌ سومەریدا GÍN (نزیکه‌ی ۸ گرام) و ئەمیش دابه‌ش بووه‌ته‌ سەر ۱۸۰ 'ئوططاتو' *uṭṭatu* که‌ له‌ سومەریدا ŠE یه‌، به‌ واتای "دەنگ" (نزیکه‌ی ۴۴ میلی گرام). ئەم کێشانه‌ چوونه‌ته‌ زمانی عیبریشه‌وه‌، تالێت و مینا و شاقڵ له‌مانه‌وه‌ هاتوون. له‌ کوردیی خوشماندا زۆر جار 'مەن' به‌ کار هاتوو و تا ئێستاش له‌ فۆلکلۆردا هه‌یه‌ و هەر مانا و مانومی جارانه‌. شایانی باسه‌ که‌ GÚ.UN واتای شان و باهوش دهبه‌خشیته‌ و ناوی ئەم کێشانه‌ به‌ش له‌مه‌وه‌ هاتوو، چونکه‌ باریکی

دا بوون، نووسه‌ری هه‌مان راپۆرت نووسیه‌تی:

"ئیشمی-داگان گریا، گوئی 'هه‌موو وولاتان لیم تورهن'." ۱۲۸

به‌لام له کۆتایی دا ئیشمی-داگان توانی ریکه‌وتنیک له‌گه‌ل زازی-یا دا مۆر بکات،
بێ خواوه‌نده‌کانیشی له‌گه‌ل خۆی برد و لای زازی-یا دای نان تاوه‌کو سوینده‌کانی
بچه‌سپن. ۱۲۹ هه‌رچه‌نده‌ ده‌قی ریکه‌وتن نامه‌که خۆی به‌داخه‌وه نه‌دۆزراوه‌ته‌وه، به‌لام
هه‌ندیک زانیاریمان له‌باره‌یه‌وه له‌رێی راپۆرتیکه‌وه ده‌ست که‌وتوه که یه‌کیک له
سیخوره‌کانی 'زیمری-لیم Zimri-lim' ی پادشای ماری بۆ پادشای ناردوه‌وه، له‌وانه:

"ئیشمی-داگان له‌گه‌ل توروککی‌یه‌که‌دا (په‌یمانی) ناشتیان به‌ست:

کچی زازی-یا دده‌دن به‌ 'موت-ئه‌شکور Mūt-aškur' ی کورێ.

ئیشمی-داگانیش زێر و زیوی شیرایی به‌ زازی-یا دا." ۱۳۰

زۆر له‌ ده‌قه‌کانی سه‌رده‌می فه‌رمانه‌هویی زیمری-لیم، واته‌ پاش ئه‌ودی ئاشوری‌یه‌کان

ناسایی سه‌رشان که‌ستیک ۳۰ کیلۆ بوو که هه‌ر ۱۵ کیلۆی به‌م سه‌ر و سه‌ری داریکه‌موه شۆر
کراونه‌ته‌وه و داره‌که خراوده‌ته سه‌ر شان.

¹²⁸ "13) ù iš-me^dda-gan ib-ki-šu-nu-ši-im- um-ma šu-ma 14) ma-tam ka-lu-ša¹ it-ti-ia ze-né-et," Lackenbacher, *Ibid*.

¹²⁹ "6) za-zi-[i]a 7) i-na ru-te-e it-ti [iš-me^d]da-gan is-sa-li-im 8) ù DINGIR. M[ĒŠ š]a iš-me^dda-gan it-ti za-zi-ia [x x] 9) a-na ni-iš DINGIR-lim za-ka-ri-im wa-aš-bu," Lafont, *op. cit.*, No. 526.

¹³⁰ Jean, F., "Lettres de Mari," *RA* 39 (1942-44), No. 40: "5) iš-me^dda-gan it-ti 6) LÚ tu-ru-uk-ki is-lam 7) marāt za-zi-ia a-na ma-ri-šu 8) mu-ut-aš-kur i-le-eq-qé 9) kaspam hurašam ti-ir-ḫa-tam 10) a-na za-zi-ia iš-me^dda-gan 11) ú-ša-bi-il."

زیمری-لیم شازاده‌ی پادشای شاری ماری بوو که کاتی خۆی شه‌مشێ-ئه‌ده‌د شاره‌که‌ی لێ داگیر
کرد. له‌م کاته‌دا بوو که زیمری-لیم هاته‌وه و ئاشوری‌یه‌کان له‌ شاره‌که‌ ده‌ر کرد و خۆی چووه‌وه سه‌ر
ته‌ختی باوو باپیرانی. ئه‌م راپۆرتشه‌م پاش ئه‌م گۆرانه‌ بۆ نێردراوه‌.

دهسته لاټيان به سهر شاری ماری دا له دهست دا، باس له پهره سهندنه کانی کوردستانی دیرین ده کهن. دهقی تریش له شوینه واری تر هه ن که زانیاری لهم جوړه یان تیدایه، په کتیک له مانه ده قتیکه که له 'تل الرماح' دوزراوه ته وه ناماژیه کی وای تیدایه که پین ده چیت زازی-یا ده سیتی به سهر هه ندیک ناوچه ی نریک روباړی دیجله دا گرتیت.^{۱۳۱}

که واته، خوری په کان له رۆژه لاتوه، له ناوچه کوښتانی په کانه وه له سنوری قه له مړوی لوللوی په کان و گوتی په کانه وه یان له زیر ده ستدا بوو، له رۆژئاوا شه وه بهر ده وام بره یان به قه له مړه یان ده دا و سهرزه مینی نوئی یان ده خسته سهر، بهر وه پتیکه وه نانی ئیمپراتوری میتانی داهاتوو. ئهم بره وسه ندن و سهرچوونی هیزه یان، پتسه کیی ده رکه وتی زله تزیکی نوئی بوو له ناوچه که دا، بویه ده ولته ته کانی تری ئهو کاته ی میسۆ پوتامیا، وه ک ماری و بابل و ئاشور و 'که رانا Karâna' به هره شه یان ده بیی.^{۱۳۲} له لایه کی تره وه، ئهم بره وسه ندنه رڼگای له بهر ده م دروست بوونی په یوه ندی دیلو ماسی یانه له نیوان سهر داران خوری و ئهم ده ولته تانه دا خوڅش کرد. ناردن نوینه ریکی پادشای که رانا بو دان و ستان له گهل زازی-یا دا سهاره ت به به تالان بردن مېرومالات له لایه ن پیاوه کانی زازی-پاوه^{۱۳۳} نمونه کی ئهم په یوه ندی یانه یه. له ده قتیکی تریشدا هه والی سهر دانی نوینه ریکی توروککی له شاری کارانا هاتوه.^{۱۳۴} شاری ماریش لهم په یوه ندی یانه به در نه بوو،

¹³¹ Eidem, *IRAQ*, p. 105.

¹³² بۆ نمونه نامه په ک هه یه له که رانا وه بۆ ماری نیردراوه باس له مانه وهی 'خاقبا-خه ممو Haqba-Hammu' ناویک له شاره که دا ده کات تاوه ک بره گری له شاره که بکات له دزی شالوده کانی توروککی په کان، بۆ ئهم نامه یه بره وانه:

Biot, N., *Correspondence des Gouverneurs de Qatṭunân – ARM 27*, Paris, 1993, (letter 128 No. 154), p. 258-61.

هه روه ها باس له هه شه یه ک ده کهن که بوونی ۲۰۰۰ سهر بازی توروککی دروستیان کردوه، بۆ ئهمه ش بره وانه:

Durand, J.-M., *Archives Épistolaires de Mari I/1 – ARM 26*, Paris, 1988, No. 128 (A. 2143), p. 293-4.

¹³³ Charpin, *ARM 26 I/2*, Nos. 339 and 510.

¹³⁴ Biot, *Correspondence... ARM 27*, No. 162.

"... دووم، نه‌ی-داگان 'Abi-Dagan' ی خزمه‌تکاری سه‌روه‌رم

و نیردرای توروککی‌یه کان گه‌یشتن." ۱۳۵

له کۆبوونه‌وه گه‌وره‌که‌ی پادشایانی میسۆپۆتامیا -یان نوینه‌ره‌کانیان- دا که له شاری 'صیدقوم Sidqum' بو، نوینه‌ریکی توروککی‌یه‌کانیش ناماده بو‌بوو. ناوی ئەم نوینه‌ره شان به‌شانی نوینه‌رانی بابل و ئیشنوننا هاتوه. ۱۳۶

به‌لام ئەم دره‌وشانه‌وه‌یه‌ی ئەستیره‌ی هیزه سیاسی‌یه‌کانی کوردستان لهم سه‌رده‌مه‌دا هه‌موو راستی‌یه‌کان نه‌بوو، له‌پشت ئەمانه‌وه‌ کیشه‌و گرفتی ناوخۆیی گه‌وره‌هه‌بوون. کاکمی‌یه‌کان (= کاکموم) یه‌کتیک له‌ لایه‌نه‌ به‌هیزه‌کان بوون، له‌ راپۆرتیکدا که له‌ ئه‌رشیفه‌که‌ی ماری دا دۆزراوه‌ته‌وه‌ پادشای ماری له‌ هه‌والی سه‌رکه‌وتنیک کاکموم به‌سه‌ر قابرا دا ئاگادارکراوه، که‌ تیايدا کاکمی‌یه‌کان 'ئاردیگاندی Ardigandi' ی

¹³⁵ Jean, C. F., *Lettres Diverses*, ARM II, Paris, 1950, 83: "21) ša-[ni]-tam a-bi-^dda-[gan] 22) ĪR be-li-ia ù DUMU [š]i-ip-[r]i-im 23) iš-tu tu-ru-uk-ka-i-ia-um 24) [il]-šu-du-nim."

¹³⁶ Charpin, ARM 26 I/2, No. 404.

نامه‌ی A. 2511 باس له‌ دان و ستانی نوینه‌ری توروککی له‌ گه‌ل هه‌مورای ی پادشای کوردا 'Kurdā' دا ده‌کات: "نوینه‌ری توروککو هات و به‌ هه‌مورای ی (گوت) :.....":

"36) DUMU šī-ip-ri LÚ tu-ru-uk-ku il-li-kam-ma 37) a-na ḫa-am-mu-ra-bi ki-a-am...."

هه‌روه‌ها: "... به‌ ناماده‌بوونی پیاوه‌کانی (واته: نوینه‌ران و بالیوزانی) بابل و ئیشنوننا و توروککو و هه‌وت پادشا دا که .....":

"14) mé-el-re-et LÚ KÁ. DINGIR. RA^{ki} LÚ ÈŠ. NUN. NA^{ki} LÚ tu-r[ti-ki-im ù] 15) 7 LUGAL. MEŠ ša....," Joannès, "Lettres de Yasim-El," *Archives Epistolaires de*.... I/2, No. 404 [A. 487+ A. 3459].

پادشای قاپرایان کوشتووه.^{۱۳۷} پادشای سیمورروم که رکا بهری زازومی پادشای گوتی بوو لای زازی-یا په نابهر بوو، کاتیک که زازی-یا ویستی په یوه ندی باش له گهل گوتی په کانددا دروست بکات، دایه دهست زازوم.^{۱۳۸} نه مه ئاماژه به یو دوزمنایه تی په کی کونتری نتوان گوتیوم و سیمورروم، سیموررومیش له کاته دا دیاره نه و نه ده لاواز بووه که نه پادشا ناو نه براوهی ناچاری هه لاتن و په نابردنه بهر توروککی په کان بووه و نه یتوانیوه دهست بهیته بهر دهستی زازی-یا تا نه یداته دهست دوزمنه که ی.

نه و فشاره دوولایه نه ی له لایه ن ئاشوری په کان و گوتی په کانه وه له پتی کو-واری په وه خرایه سهر توروککی په کان، بووه هوی "گورانی سیاسی و کومه لایه تی گه وره له ناویاندا."^{۱۳۹} گه شه کردیتی خیر، به لام ته ورم نه گوری هتزیان لئ که و نه وه. له پیشدا وولاتی ئوتومیان گرت، نه بجا له دژی دهست لاتی ئاشوری په کان له هه موو ناوچه که دا راپه رین، ناچاریان کردن له ناوچه شاخاوی په کان بکشینه وه و یو ئه وانیان جی بیلن. توروککی په کان به موه نه وه ستان، به لکو پیشه رویان کرد و دهستیان دایه په لاماردانی شار و ناوچه ئاشوری په کان. زور ده شیت به مردنی شه مشی-نه دده و هاتنه سهر ته ختی ئیشمی-داگانی کوپی، چاویان قائمتر بوو بیت. هه نگاوکی تر که راسته وخو پرو به پرووی هتزه کانی میسوپوتامیا و گه مه ی سیاسی میسوپوتامیای کردنه وه په رینه وه ی دیجله بوو. هه رچه نه ده چرخه که بی ده جیت "چه رخی توروککو" بوو بیت، به لام بیگومان واتای نه وه نیه گهلانی تری کوردستانی دترین و پولیان له بیر بکه یین. راستی نه وه ی که سهرچاوه نوو سراوه کان باسی توروککی په کان له هه ر لایه نیتی تر زیاتر

¹³⁷ "ka-ak-mu-um da-am-da-am ša ar-[di-ga-an-di LUGAL q]a-ab-ra-a^{ki} 9) i-du-uk," *Archives Épistolaires*....I/2, ARM 26, No. 489 [A. 639]

¹³⁸ "(29) LUGAL ša ši-mu-ur-ri-im^{ki} 30) ša pa-nu-um ma-ḥa-ar za-zi-im qú-ti-im^{ki} 31) úš-ba-ma¹ a-na še-er za-zi-ia in-na-bi-tam 32) ^mza-zi-ia a-na za-zi-im qú-ti-im^{ki} 33) it-ta-di-in-šu," *Archives Épistolaires*, ARM 26, No. 491 [A. 233].

¹³⁹ Eidem, *IRAQ*, p. 107.

ده‌که‌ن، دیاره‌هی ئهو پۆله‌ به‌رچاوه‌یه‌ که‌ سه‌رده‌ره‌ چالاک و به‌کاره‌کانیان گێپرایان له‌وه‌دا که‌ به‌رژه‌وه‌ندی‌یه‌کانی گه‌له‌ بنووس (تر) و خوێنده‌وه‌ار(تر)ه‌کانیان خستوه‌ته‌ به‌ر مه‌ترسی.

حه‌ممورابی (۱۷۹۲-۱۷۵۰ پ.ز.) ی پادشای بابل له‌ ۳۷هه‌مین سالی فه‌رمانه‌روایی دا له‌شکرکێشی‌یه‌کی کرده‌ سه‌ر ناوچه‌کانی پۆژه‌ه‌لاقی دێجله‌. ناوی سێ دوزمینی سه‌ره‌کیی له‌ ناوچه‌که‌دا پیز کردوه‌وه‌: توروککی‌یه‌کان و کاکمی‌یه‌کان و سوباری‌یه‌کان.^{۱۴۰} جارێکیش دان و ستانی له‌گه‌ل شه‌مش-ئه‌ده‌د کردوه‌ بۆ ئه‌وه‌ی توروککی‌یه‌کی به‌ده‌سته‌وه‌ بدات. له‌ پاشتریشدا، له‌ سه‌رده‌می 'سامسو-ئیلونا' *Samsu-ilūna* (۱۷۴۹-۱۷۱۲ پ.ز.) ی پادشای بابل دا هه‌ندیک ده‌ق ئاماژه‌ بۆ برینه‌وه‌ی خۆراک بۆ هه‌ندیک توروککی ده‌که‌ن^{۱۴۱} و شتیکی له‌م بابته‌ش له‌ سه‌رده‌می 'ئاممیسادوقا' *Ammišaduqa* (۱۶۴۶-۱۶۲۶ پ.ز.) ی پادشای بابل دا باس کراوه‌.^{۱۴۲} په‌نگه‌ ئه‌م توروککی‌یانه‌ دیلی ئهو جه‌نگانه‌ بووبێتن که‌ له‌ ئه‌نجامی له‌شکرکێشی‌یه‌کانی هه‌ممورابی به‌و چاره‌نوو سه‌گه‌شتوون.

¹⁴⁰ بۆ نمونه‌ به‌روانه‌:

Gelb, HS, p. 41; Læssøe, *The Shemshāra Tablets*, p. 17.

¹⁴¹ Charpin, D., "La Babylonie de Samsu-iluna à la lumière de nouveaux documents," *Bibliotheca Orientalis* 38 Nos. 5/6, September-November (1981), p. 521.

¹⁴² Birot, M., *Tablettes d'Époque Babylonienne Ancienne*, Paris, 1969, No. 34, l. 4, p. 70.

تہ نجام

لە زۆر شوێنی جیاوازی ئەم باسەدا ئەنجام و پێشنیازی نوێ خراوەتە ڕوو، بەلام دووبارە کردنەوە و خستەوه‌ڕووی هەموویان لێرەدا زۆر دەبێت، بۆیە ئامازە بۆ هەندێکیان دەکەینەوە بەلام زیاتر ئەنجام و پێشنیازەکانی بەشی سێ یەم دەخەینە بەرچاوە کە تیایدا لە نووسینە نوێ یەکە یێدیدی (ن) -سین و میژووی شانشینەکە ی کۆلدراوەتەوه. ئەمانەش بەم شێوەیە کورت و چڕ دەکەینەوه:

بە بەشی یەکەم دەست بچ بکەین، وا دیارە وولاتی سوبارتو لەوه پچووکتەر بووه کە باوهر دەکرا. ناره‌حه‌ته باوهر بکەین تا کەناری دەریای ناوهراست کیشاییت، ئەم باوهره لەمووه هاتبوو کە لە سەرچاوێ نووسراوه کۆنەکاندا وا هاتوووه کە سنووری ڕۆژئاوای تا دارستانەکانی ئورز پەلی کیشاوه. دارستانی ئەم جۆره دره‌خته دەشیت لە کاتی خۆیدا لە باکوری کوردستانیشدا یان لە باکوری میسۆپۆتامیاشدا هەبوویت. ئەم پێشنیازە لەگەڵ پێشنیازەکە ی شتاینکیلەریشدا یەک دێتەوه کە باوهری وایه سوبارتو لە پێشدا وولاتیکی بنه‌ی پچووکتەر بوویت و لە پاشدا پەلی کیشاییت و بوویتی سوبارتویه‌کی مەزن.

که گوندیکی گهواره به ناوی خه مزه وه له ناوچه چپاییه که ی پشئی سلیمانی هه بیته، ده شپه هه له ناوچه یه شدا بۆ شاری خه مازی بگه رپین. شپوهی ئیستای ناوی ئەم گونده زۆر له شپوهیه کی جیاوازی نووسینی ناوی خه مازی ده چیت که له ده قیکدا به شپوهی 'خه مزی' هاتوه. ئەم شوین دیاری کردنه له گهڵ زانیارییه کانی که له سه رچاوه دیرینه کانی شه وه هه لده هینجرین، ده گونجیت. بۆ نمونه که هه ندیکیان ئاماژه ده کهن که له ده وره بهری گاسور (=نوزی دواتر) له باکور و باکوری رۆژه لاتیه وه بووه. له مهش زیاتر، ئەو خه مازییه ی له نامه که ی ئیرکاب-داموی پادشای ئییلادا ناوی هاتوه و به هاوپه یمان ئاماژه ی بۆ کراوه، زۆر زیاتر شیاوه هه مان ئەم خه مازییه بوو بیت نه ک-ههروه ک ته ستۆر بۆی چوه- خه مازییه کی تر له باکوری سوریا.

ئەو زمانه ی له به شی هه ره گه وه ی ناوچه کانی کوردستانی رۆژه لاتیه دیجله دا له سه رده مانی زوودا قسه ی بچ کراوه، به تایه تی له هه زاره ی سنج یه می پ.ز. دا، زمانیک بووه که تایه ته ندیه کی زۆر به رچاوی "فۆرمی دووباره" بووه، واته دووباره کردنه وه ی بگه یه ک له گهڵ بگه یه کی پیشگر یان هه ندیک جاریش بچ بگه ی پیشگر. ئەم راستیه له ناوه که سه ییه کانی ئەم ناوچه یه وه که له سه رچاوه نوو سه راوه کاندا هاتوون، هه له ئیجراوه. که سانی خه لکی گاسور و خه مازی و لولوبوم و گوتیوم و سیمورروم و هه ندیک شوینی تریش ناوی له م جوړه یان لی نراوه. به لام ئەم جوړه ناوانه له دوا ی هه زاره ی دووه می پ.ز. وه ئیتر روو له کزی ده کهن و به ره به ره نامتین، په نگه به هۆی ئەو گۆرانه زمانه وانییه وه که خورییه کۆچ هینه ره کانی ئەو ده مه سه پاندویانه.

ته نانه ت له سه رده می فه رمانه وایی بنه ماله ی سنج یه می ئوریشدا سه رزه مینه کانی کوردستانی دیرین به ته واهه تی نه چو بوونه ژیر رکئیی پادشایی ئوره وه، بگه فه رمانه واییان و پادشاییان ئەم سه رزه مینه نه بریکی باش سه ره خۆیی و سه ره به سستی خۆیانیان هه بووه.

ئەمە بەرپروونى لە ڕى ى ھەندىك نامەى شاھانەو دەركەوتووہ كە لە نىوان پادشاىانى ئور و فەرمانبەرە بالاكانياندا كە بۆ سوبارتو نىردرابون، ئال و گۆر كراون. لە كۆتايى فەرمانپروايى ئەم بنەمالەيدا و بە پى ى ناوہپۆكى نامەيەكى تر، خەمازى ئەوپەرى سنورى ئىمپراتۆرى ئور بووہ لە باكورەوہ.

سەبارەت بە بەردەكەى ھەلەدى كە نووسىنەكەى ئىدىدى-(ن)-سین ى لەسەر نووسراوہ، بەردەكەى ھەر ھى ئەو شاخە نزيكانەى شوپنەكەيە كە تيايدا دۆزراوہتەوہ. ئەمە ئەو دەگەيتت كە نووسىنەكە ھەر لەو شوپنەدا بۆ يادەوہرى سەرکەوتنىك بەسەر سەرزەمىنىك يان شارىكى ئەم ناوچەيە خۆى دا نووسراوہ كە بىنگومان ناوہكەى يەكئىكە لەو ناوانەى لە نووسىنى بەردەكەدا ھاتووہ.

دەشيت پاشماوہكانى شورا گەورەكان و پليكانە و راپرەوہ ھەلكەندراوہكانى قەد شاخەكەى دەكەوتتە پشت شوپنى دۆزينەوہى بەردەكەوہ شوپنەوارى ئەو شوپنە بيت كە ئىدىدى-(ن)-سین گرتووہىتى و لە نووسىنەكەى دا يادەكەى تۆمار كردووہ. شوپنەوارەكە زۆر گرنگە و شاياى لىكۆلىنەوہى زياترە.

نووسىنەكەى ھەلەدى لە نووسىنەكانى بيتواتە و ئورشەليم كۆنترە. ئەم راستىە بە دەستەواژەى "پادشاى ھەشت ھەرىمان" دا دەردەكەويت كە لەم نووسىنەدا ھاتووہ و دەستەواژەى "پادشاى نۆ ھەرىمان" كە لە نووسىنەكەى ئورشەليم دا ھاتووہ. نووسىنەكانى بيتواتەش بە ناوہپۆك و بە بۆنەيانەوہ بە نووسىنەكەى ئورشەليمەوہ بەندن.

لەبەرئەوہش كە ئەم نووسىنە لە نووسىنەكانى بيتواتە و ئورشەليم كۆنترەو لە شوپنىكى باشورتر لە بيتواتەوہ دۆزراوہتەوہ، لەبەرئەوہى باس لە قۇناغىكى زووتر لە فراوانخوازى سيمورروم دەكات، پالېستىنى ئەو بېروايە دەكات كە سيمورروم لە باشورەوہ بووہ. ئەو

رېځگايه ي به بناري رېژژاواي پيره مه گروندا له ده شتي شاره زوړه وه بۆ ده شتي رانيه چووه
 ټو رېځگايه بووه که ئيدديـ(ـن)ـسينيش له بره وپندان قه له مړه وه کهيدا گرتوويه تيه بهر
 و ټم شوټنهش که بهرده کهي تبادا دوزراوه ته وه يه کيک له ويستگه کاني بووه بهر وه
 باکور بۆ ناوچه ي بټتواته.

خواوه ند نيشبا، که دياره خواوه ندي پاريزه ري شانشين بووه، خواوه نديکي جيا و
 سهر به خو بووه، هه مان خواوه ند نيسسابا نه بووه هه روه ک هه نديک بۆي چوون.

ناوي شار/وولاتي سيمور روم له نووسينه کهي هه له دني دا به يه ک (ر) نووسراوه،
 هه روه ها له نووسينه کاني بټتواتهش دا، نووسينه کهي ئورشه ليمي لي دهر بچيت. ټممه ش
 هه مان شتوه نووسينه که له سهر چاوه نووسراوه ناهه که دي يه کاني سهر ده مي بنه ماله ي
 ئوري سچ يه مدا هاتوه.

ټه گهر خوټندنه وه که مان NUN INANNA راست بټت، ټه وا يه که مين جار ده بټت
 ټم ناو نيشانه له نووسينه کاني ټم پادشايه و نووسينه شاهانه هاوچه رخه کاني کوردستاندا
 بنووسريت.

نووسينه که ووشه ده گمه نه کاني *kulīšu* "هه رټم"، "ناوچه" و *tenīštu* "گهل"،
 "خهلک" ي به کاره ټتاوه. ټم دوو ووشه يه تا ئيستا ته ها له نووسينه کهي ئورشه ليمدا
 هاتوون. ده شټت ټمه جيا که ره وه يه کي زماني ټه که ديي سهرزه مينه کاني دهر وه ي
 ميټسؤ ټتامايا بوويټت که له که ناره وه بوون.

زمان و نووسینی دهقه که هه‌ندیک سیما و جیا که ره‌وه‌ی زمان و نووسینی سه‌رده‌می نه‌که‌دی کۆن پتوه دیاره. نیشانه میخی‌یه‌کانیشی، وه‌ک نه‌وه‌که‌ی ئورشه‌لیم، له نیشانه‌کانی ئیشنونای سه‌ره‌تای سه‌رده‌می بابلی کۆن ده‌چن.

ئهم نووسینه له نێو نووسینه‌کانی تری ئهم پادشایه‌دا زۆرترین ناوی جوگرافی تی‌دایه. هه‌ندیک له‌م ناوانه بۆ یه‌که‌م جاره به‌رچاو ده‌که‌ون، هه‌ندیکێ تریان به‌ داخه‌وه شکاوی و ناته‌واویان تی‌دایه و هه‌ندیکێ تریشان پێشتر له‌ پێی نووسینی تروه‌ ناسرابوون. شتوازی ریز کردنی ئهم ناوانه رهنه‌نگه‌ په‌یوه‌ندی‌یه‌کی به‌ شوپێانه‌وه هه‌بێت، له‌ باشوری رۆژه‌لاته‌وه بۆ باکوری رۆژئاوا ریز کرابن، به‌ درێژایی ئهو رینگای که ئیدیدی(ن)- سین له‌ هه‌لمه‌ته‌ فراوان خوازی‌یه‌که‌یدا گرتویه‌تی‌یه‌ به‌ر. بۆیه ده‌کریت ئهم ریز کردنه بۆ ده‌ست نیشان کردنی شوپنه‌کانیان یارمه‌تیده‌ر بێت. به‌لام ده‌شکریت به‌ شتوازیکی کرۆنۆلۆجی‌یانه ریز کرابن، له‌م باره‌یانه‌دا ئهو ناوانه‌ی له‌ پێشدا هاتوون ناوی ئهو شوپنه‌نه‌ که له‌ سیمورومه‌وه نزیکتر بوون و نه‌وانه‌ش که له‌ دواتر دا هاتوون، له‌ سیمورومه‌وه دوور تر بوون. له‌ رۆژگاری ئیستادا ناتوانین له‌هیچ کام له‌م دووه‌ دلتیا بین.

به‌ پێچه‌وانه‌ی نووسینه‌کانی تری‌یه‌وه، ئهم نووسینه‌ی پادشا که‌مترین ناوی خواوه‌ندانان تی‌دایه. رهنه‌نگه‌ ئهمه به‌هۆی بابته‌ی نووسینه‌که‌وه بێت، چونکه بۆ گێترانه‌وه‌ی ده‌ستکه‌وته سه‌ربازی‌یه‌کانی ته‌رخان کراوه. به‌لام ده‌شکریت ناوه‌کانی خواوه‌ندانان له‌و به‌شه‌ شکاوه‌ی خواره‌وه‌ی نووسینه‌که‌دا بووبێتن که هه‌میشه بۆ تووک و نه‌فرت ته‌رخان ده‌کرا و ناوی خواوه‌ندانیش به‌زۆری له‌م به‌شه‌دا دێن.

ناوه‌تێنان و ولاتی خالمان له‌ نووسینه‌که‌دا زۆر گرنگه‌، چونکه پێده‌چیت باس له‌ خسته‌ ژیر رکیفی ئهم وولاته و ده‌ربه‌نده‌ سترا‌تیجی‌یه‌که‌ی بکات که شارپتی خوراسانی پیا‌دا تی-

دهپېرى و ميسوپوتاميا و ئيراني پيښه ده به سته وه. ده ست به سهردا گرتنى هم شارپنگايه و ده ربه نده كه ي ده بيت بوويته دارده ستىكي به هيزى ده ستى هم پادشايه له دژى دوزمن و ناحزه كانى.

به ههمان پله گرنگ ناوه تيانى ثانوبانينى پادشاي لوللوموه. هر چه نده به رده كه له شويته دا زور داخوراوه و به ثاسان ناخويندريته وه، به لام نه ونده به سه كه ده يسه لميتت سهرده مى هم پادشايه پيش ثانوبانينى نه بووه ههروهك، بۆ نمونه وۆكه ر، بۆى چووه. به لكو هم دووه هاوچه رخي به كترى بوون و ده شكرت ئيديـ(سن)ـ سين پاش ثانوبانينى هاتبيت.

كولونوم تاكه ناوچه ي ژير ده ستى سيمورروم نه بووه له باكور، به لكو، ههروهك له نووسينه كه ي هه له دن يه وه ده رده كه ويت، ناوچه و شارى ترى وهك شيكشايوم و ئوتوميش خرابوونه سهر قه له مړه وي سيمورروم.

ئامورى به كانيش به يه كييك له دوزمنانه ناويان هاتوه كه پادشا شهري له گه ل كردون. نه گه ر بيه تينه وه يادمان ئامورى به كان له دوا دواي به كانى فه رمانه وايى بنه ماله ي سى يه مى ئور دا هاوپه يمانى سيمورروم بوون، ئه وا هم زانيارى يه ي له نووسينه كه دا هاتوه گرنگى به كي تايه ق ده بيت. گوراني هاوكيشه ي سياسى و سهربازى ناوچه كه، بووه ته هوى گوراني هاوپه يمانى و دوستايه تى به كانيش، ئامورى به كان له پاش رمانى بنه ماله ي ئور هه وليان داوه نيشتمانى سيموررى به كان يان له سهرزه مينه كانى ژير ده ستيان داگير بكه ن. هه نديك له ناوه كانى سهردار(= *rabiānum*) ه ئامورى به كان به داخه وه به هوى شكاوى يه وه زور پروون نين و ده كريت به چه ند شيوه به ك بخويندريته وه.

وولاق سیماشکی ش که به دوزمنتیکی سهره کی له گهل ناموری به کاندانا ناوی هاتووه، بۆ به کهمین جاره له نووسینه کانی ئەم پادشایه دا ناوی بیټ. ده کریت بگهینه. ئەو ئەنجامه ی که لهو کاته دا ناموری به کانی له رۆژئاواوه په لاماری سیموررومیان داوه، له هه مان کاتدا سیماشکی به کانی ش له رۆژهه لاتوه شالاویان هینابیتته سهری. به لام ئیددی (ن) - سین توانیویه تی له ههر دوکیان بدات و پاشه کشه یان پی بکات. سهرکه وتن به سهر ئەم دوو هتزه گه وره یه دا جیگایه کی تایه تی له نووسینه که دا بۆ تهرخان کراوه و باشتەر ده رخواوه.

له نووسین و تۆماره دیرینه کانه وه ده رده که ویت سیمورروم له سهرده مانی زۆر زووه وه جیگای سهرنج و ته ماعی ده وله ته کانی میسۆپوتامیا بووه، شهربان له گهل کردووه و له شکریان کردووه ته سهر. ئەمه لهو ئاماژه ههره کۆنانه وه هه له هینجراوه که له په نده سومهری به کانی سهرده می سهره له دانی بنه ماله کاندانا هاتوون و باس له له شکرکیشی بۆ سهر سیمورروم ده که ن. له پاش ئەمانه ش شهره کانی پادشایانی ئەکه د و دواتریش له شکرکیشی به یه ک له دوا ی به که کانی بنه ماله ی سی یه می ئوریان به دوا دا هاتووه. پادشایانی ئور به لایه نی که مه وه ۱۱ له شکرکیشی یان کردووه ته سهر سیمورروم.

ده کریت هه ندیک له شوینه واره کانی بیتواته په یوه ندی یان به "کاری ده ست" ی (یادگارانه) ی ئیددی (ن) - سین وه هه بیټ که له نووسینه که ی بیتواته دا باسی کردووه. که لاوه کانی قه لای کۆنی بیتواته که نووسینه کانیان تیا دا دۆزراوه ته وه، ده شیت به شوینه واری کولونومی دیرینه وه یاخود ئەو "کاری ده ست" ی که ئاماژه ی بۆ کردووه، به به ستینه وه. باس له "ته ختی نیشبا" کراوه که پادشا دایناوه و ده شیت هه ول به دین به پاشا وه کانی ئەو به رده شیوه ته خته وه ی به به ستینه وه که له نزیک بیتواته یه و به "ته ختی خورشیدش خاوه ر" ناسراوه.

. له‌وانه‌یه نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم که‌میک له نووسینه‌کانی بیتوته کۆنتر بیت، نه‌ک به ته‌واوی له‌یه‌ک کاتدا نووسراین، هه‌روه‌ک هه‌ندیک بۆی چرون. هۆی ئه‌م راپه‌ هه‌ندیک جیاوازی پچووک له‌ نیاواندا له‌ پرووی فۆرم و زمان و خه‌ته‌وه. پێشنیازی ئیمه‌ له‌ باره‌یه‌وه ئه‌وه‌یه که نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم کاتیک نووسراوه که یه‌که‌م جار ئیددیـ(ن)ـسین ی پادشا کولونومی گرتوه. نووسینه‌کانی بیتوته‌ش که‌میک دواتر نووسراون، کاتیک که کولونوم له‌ دژی سیموروم یاخی بووه و بۆ دووهم جار، ئه‌م جاره‌یان له‌لایه‌ن کورپی پادشاوه، خراوه‌ته‌وه ژیر رکیف. بۆیه له‌م نووسینه‌شدا ئیددیـ(ن)ـسین به‌ پادشای سیموروم ناوبراوه، چونکه زابازونای کورپی به‌ناوی باوکی‌یه‌وه له‌ کولونوم فرمانه‌وا بووه.

زۆر ناوی جوگرافی له‌ نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنی دا به‌ باشگری جینه‌تیشی خوری we- کۆتاییان هاتوه، ئه‌مه‌ش راده‌ی بلابوونه‌وه و په‌ل کیشانی خوری‌یه‌کان له‌م کاته‌دا له‌ ناوچه‌کانی رۆژه‌لاقی دیچه‌ پیشان ده‌دات.

ناوی ئیددیـ(ن)ـسینی پادشا‌شان به‌ شانی ناوی زابازونای کورپی له‌سه‌ر مۆریکی لوله‌کیی شاهانه نووسراون. پێده‌چیت ئه‌مه‌ نه‌ریتیکی بنه‌ماله شاهانه‌کانی ئه‌م به‌ش‌ه‌ی کوردستانی دیرین بووبیت، چونکه هه‌مان شت له‌سه‌ر مۆره‌که‌ی پیشیتـ/دین ی پادشای ئیتاخومیش نووسراوه. ئه‌مان له‌ جیاتی پادشا به‌ خۆیان گوتوه *nuldānum* (=شتیکی وه‌ک Duke ی ئینگلیزی؟). هه‌ردوو پادشای سیمورومیش و کورپه‌که‌شی به‌بێ ریش و سمیل وینه‌ کراون. ئه‌مه‌ش جیگای سه‌رنجه، چونکه پادشایانی تری هه‌مان سه‌رده‌م، وه‌ک بۆ نمونه‌ ئانوبانیی، ریش و سمیلیان هه‌یه. ده‌شیت ئه‌مه‌ نه‌ریتیکی ناوخۆیی ناو هه‌ندیک له‌ بنه‌ماله شاهانه‌کانی چیاکانی زاگرووس بووبیت. هه‌ندیک بنه‌ماله‌ی تری هه‌ن که پادشاکانیان بێ ریش و سمیل بوون. له‌ باشوری میسۆپۆتامیاش گودیـئا له‌ له‌گه‌ش بێ ریش و سمیل بووه. هه‌روه‌ها به‌ لای ئیمه‌وه خویندنه‌وه‌ی ناوی کورپه‌که‌ی

زۆر زیاتر دهشیت Zabazuna بوویتی نهک AN-Zabazuna، نیشانهی AN که پیش ناوه‌که‌ی کهوتروه زۆر زیاتر له‌وه ده‌چیت نیشانه‌ی خواوه‌ندیی بوویتی نهک به‌شیک له ناوه‌که. ئەم باوه‌په‌ی ئیمه‌ش له‌وه‌وه‌هاتروه که نزیکه‌ی هه‌موو پادشایانی تری ئەم سه‌رده‌مه‌ خواوندرا‌بوون. ئەگەر باوکی پادشا بوویتی و خواوندراو بوویتی، واتای ئەوه نیه ئیتر کۆره‌که‌ی ناکریت خواوندرا‌ییت، چونکه ئەگەر ته‌ماشای پانتیۆنه‌کانی خواوه‌ندان بکه‌ین، ده‌بین هه‌مان شتۆه‌ی پله‌داری‌یان تیدا هه‌یه، خواوه‌ندانی گه‌وره و خواوه‌ندانی پچوک، باوکه خواوه‌ندان و دایکه خواوه‌ندان و خواوه‌ندانی کۆر یان که‌چیان.

ئهو جی مۆره‌ی له ته‌ل ئەسه‌ر له ناوچه‌ی دیاله‌ دۆزراوه‌ته‌وه و ناوی زابازونای سیمورومی له‌سه‌ره، له دیاری کردنی سه‌رده‌می فه‌رمانه‌وایی ئەم پادشایه و شانشینه‌که‌یدا یارمه‌تیده‌ر بوو. ئەو شوین و چینه‌ی جی مۆره‌که‌ی تیدا دۆزراوه‌ته‌وه میژوویه‌ک پیشان ده‌دات له پاش پاشی بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئور و له پیش هاته‌نه سه‌رته‌ختی بیلالامای پادشای ئیشنوننا. بیلالاما هاوچه‌رخ‌ی شو-ئیلیشو ی پادشای ئیس بووه که ده‌زانی له سالانی (١٩٨٤-١٩٧٥ پ.ز.) دا فه‌رمانه‌وایی کردووه. نامه‌یه‌کی‌ش که هه‌ر له ته‌ل ئەسه‌ر دۆزراوه‌ته‌وه باس له سه‌رکه‌وتنیک ده‌کات به‌سه‌ر ئیدیدی (ن)-سین ناوتیکدا له چیاکانی رۆژه‌لاتدا، ئەگەر هه‌ر هه‌مان ئیدیدی (ن)-سین پادشای سیموروم بوویتی، ئەوا ئەمیش له دیاریکردنی میژووی ئەم پادشایه‌دا به نزیکه‌ی یارمه‌تیده‌ره. ئەمیش له‌لای خۆیه‌وه له دیاریکردنی میژووی ئانوبانیی دا یاریده‌ده‌ره، چونکه ناوی له نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دن دا هاتووه.

هیشتا ناتوانریت شوینی سیموروم به ووردی دیاری بکریت. زۆر پیشنایز له لایه‌ن چه‌ندین توێژه‌ر و لیکۆله‌روه‌ه پیشکه‌ش کراون. به‌لام لهم باسه‌ماندا به‌راوردمان له‌ نیاوان ناوی سیموروم و ناوی شاره‌کانی 'سه‌مه‌ره' و 'سیروان' دا کردووه که

شوینته‌واره‌کانیان له ناو خاکی ئێرانی ئیستادان. ناوی سیروان پێشتریش له لایه‌ن فره‌ینه‌وه به ناوی سیموررومه‌وه به‌سترا‌بووه‌وه، به‌لام ئه‌و مه‌به‌سه‌تی له روبراری سیروانه به‌یج ئه‌وه‌ی باسی شاری سیروان بکات. بوونی ئه‌م دوو ناوه هاوشیوه‌یه، یه‌کیکیان ناوی شوپن و ئه‌وی تریان ناوی روبرار له مه‌ودایه‌کی وادا، ده‌شیت به‌ناوی دێرینی سیموررومه‌وه‌یان به‌سته‌ینه‌وه و ئاماژه‌ بن بۆ مه‌ودای فراوانی شانشینی/وولاتی سیمورروم. له لایه‌کی تروه‌وه، په‌یوه‌ندیی نێوان ناوی سیمورروم و خاش(ی)ـمورو و واتاکانیان له زمانێ ئه‌که‌دی دا، که ئه‌ستۆر ئاماژه‌ی بۆیان کردووه، ده‌شیت له دروستکردنی په‌یوه‌ندی‌یه‌ک له نێوان ناوی شـ/سیمورروم و ناوی جوگرافی خاش(ی)ـمورو دا یاریده‌ده‌ر بێت. جگه له‌مانه‌ش، ئاماژه‌کانی 'ابن المهلهل' ی جوگرافی ناس و گه‌ڕیده‌ی سه‌ده‌کان ناوه‌راست بۆ گیایه‌کی تایه‌ت که گوايه له‌سه‌ر شاخێک به‌ناوی 'شه‌عران' هوه له ناوچه‌ی شاره‌زورور رواوه، ناوی شیمورروم و ته‌نانه‌ت خاش(ی)ـمورو ئهمان یاد ده‌هێنێته‌وه. به‌و ته‌ی ابن المهلهل شاخی شه‌عران له به‌شی باشوری ده‌شتی شاره‌زوروردا بووه. سه‌رباری ئه‌مه‌ش، گوته‌ویه‌تی روبراری سه‌ره‌کیی شاره‌زورور روبراری 'تامیـ/ورا' بووه. ده‌نگه‌کانی تـم-ر به‌ئاسانی ده‌نگه‌ پێکه‌ینه‌ره‌کانی ناوی سـ/شیموررومیان تیا‌دا ده‌ناسێته‌وه، چونکه ده‌نگه‌کانی (ت) و (ث) و (س) و (ش) و (ض) له زمانه‌ سامی‌یه‌کاندا ئال و گۆر ده‌بن و بۆ یه‌ک ده‌گۆڕن. هه‌موو ئه‌مانه سه‌رنج‌مان بۆ پێویستی لێکۆڵینه‌وه‌ی زیاتر له لایه‌نه زمانه‌وان‌یه‌کانی ئه‌م ناوانه و له شوپنی سیمورروم دا ڕاده‌کێشن.

سیمورروم تا سه‌رده‌می شمشاره‌ش زه‌هێزێکی سه‌ره‌کیی ناوچه‌کانی رۆژه‌لاتی دێج‌له بوو. له سه‌رده‌می شمشاره‌دا یه‌کیک له‌و هێزانه‌ بوو که یاشوب-ئه‌ده‌دی ئه‌خازوم دوا‌ی که‌وت. به‌لام له‌ پاشدا، ڕووی له‌ کزی و لاوازی کرد، به‌ڕاده‌یه‌ک گه‌له‌ی که‌وته‌ لێژی که یه‌کیک له پادشا ناو نه‌زانراوه‌کانی لای زازی-یا ی سه‌رداری توروک‌کی‌یه‌کان

په‌ناهر بووه. ئه‌میش وه‌ک دیاریی هاوپه‌یمانیی له‌گه‌ل زازومی پادشای گوتی‌یه‌کاندا، ئه‌م
پادشا په‌ناهره‌ی داوه‌ته ده‌ست زازومی دوژمنی.

سەر چاوه کان

Adams, R. McC.

1965: *Land Behind Baghdad*, Chicago.

1981: *Heartland of Cities*, Chicago.

Adams, R. McC. and H. Nissen

1972: *The Uruk Countryside, The Natural Setting of the Urban Societies*, Chicago.

Ali, F. A.

1964: *Sumerian Letters: Two Collections from the Old Babylonian Schools*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of the University of Pennsylvania), Pennsylvania.

1970: "Three Sumerian Letters," *Sumer* XXVI, Part 1 & 2.

Alster, B.

1997: *Proverbs of Ancient Sumer*, vol. 1, Maryland.

Astour, M. C.

1968: "Mesopotamian and Transtigradian Place Names in the Medinet Habu Lists," *JAOS* 88.

1987: "Semites and Hurrians in Northern Transtigris," *SCCNH* Vol. 2, Eisenbrauns.

2002: "Reconstruction of the History of Ebla (part 2)," *Eblaïtica: Essays on the Ebla Archives and Eblaïte Language*, Vol. 4, Edited by C. H. Gordon and G. A. Rendsburg, Indiana.

Barton, G. A.

1929: *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad (RISA)*, London.

Basmachi, F.

1976: *Treasures of the Iraq Museum*, Baghdad.

- Bauer, J., R. K. Englund and M. Krebernik
 1998: Mesopotamien- Späturuk Zeit und fröhdynastische Zeit, Annäherungen 1, Herausgegeben von P. Attinger- M. Wäfler, *Orbis Biblicus et Orientalis(OBO)* 160/1, Vandenhoeck und Ruprecht Göttingen.
- Baumgartner, W.
 1924: "Zur Form der assyrischen Königsinschriften," *OLZ* 27.
- Biggs, R.
 1997: "Šulgi in Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in honour of M. Astour*, Edited by: G. O. Young, M. W. Chavalas and R. E. Averbeck, Maryland.
- Biot, M.
 1969: *Tablettes d'Époque Babylonienne Ancienne*, Paris.
 1985: "Les Chroniques "Assyriennes" de Mari," *MARI* 4.
 1993: *Correspondence des Gouverneurs de Qattunân – ARM 27*, Paris.
- Black, J. and A. George, N. Postgate
 2000: *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd ed., Wiesbaden.
- Bonechi, M.
 1993: I nomi geografici dei testi di Ebla, *Répertoire Géographique des textes Cunéiformes (RGTC)*, and 12/1, Wiesbaden.
- Borger, R.
 1961: *Einleitung in die assyrischen Königsinschriften*, I: Das Zweite Jahrtausend v. Chr., Leiden.

- 1970: "Vier Grenzsteinurkunden Merodachbaladans I von Babylonien," *AfO* 23.
- 1971: "Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten, Zwei prophetische Texte," *Bibliotheca Orientalis (BiOr)*, Jaargang XXVIII, No. 1 en 2, Januari-Maart.
- Bottéro, J., D. O. Edzard, A. Falkenstein and J. Vercoutter
1967: *The Near East: The Early Civilizations*, London.
- Braidwood, R.
1972: "The Agricultural Revolution," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco.
- Braidwood, R. and B. Howe
1960: *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*, Chicago.
- Braidwood, L. S., R. Braidwood, B. Howe, Ch. Reed and P. J. Wilson
1983: *Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks*, Chicago.
- Brown, T. W.
1958: "A Report on the Discovery of a Line of Ancient Fortifications on a ridge to the East of the Rāniya, Sulaimanyah Liwa," *Sumer* XIV, part 1 & 2.
- Bush, F.
1964: *A Grammar of the Hurrian Language* (A dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Brandies University, Department of Mediterranean Studies), Brandies.
- Cagni, L.

1969: *L'Epope di Erra*, Roma.

Cameron, G. G.

1969: *History of Early Iran*, Chicago.

Cavigneaux, A. and M. Kerberink

1998-2001: "Nišba," *RIA* 9.

Charpin, D.

1981: "La Babylonie de Samsu-iluna à la lumière de nouveaux documents," *Bibliotheca Orientalis* 38 Nos. 5/6, September- November.

1988: "Les Représentants de Mari à Ilân-surâ," *Archives Épistolaires de Mari* I/2- ARM26, Paris.

1997: "La Version Mariote de l'«Insurrection Général contre Narâm-Sîn,» *Mémoires de N.A.B.U.* 4, Florilegium Marianum III: Recueil d' etude à la memoire de Marie-Thère Barrelet, Paris.

Cohen, S.

1973: *Enmerkar and the Lord of Aratta* (A Ph. D. Dissertation presented to the University of Pennsylvania), Pennsylvania.

Collon, D.

1982: *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum*, Cylinder Seals II: Akkadian- Post Akkadian, Ur III Periods, London.

1993: *First Impressions, Cylinder Seals in the Ancient Near East*, London.

Cooper, J. S.

1983: *The Curse of Agade*, Baltimore and London.

1984: "Studies in Mesopotamian Lapidary Inscriptions. III," *Iraq* 46.

- Dabbagh, T.
1965: "Hassuna Pottery," *Sumer* XXI, part 1 &2.
- Dalley, S., J. D. Hawkins and C. Walker
1976: *The Old Babylonian Tablets from Tell al-Rimah*, London.
- Dercksen, J. G.
1996: *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Leiden.
- Diakonoff, I. M.
1985: "Media," *The Cambridge History of Iran (CHI)*, Vol. 2, Cambridge.
- Diakonoff, I. M. and S. A. Starostin
1986: *Hurro-Urartian as an Eastern Caucasian Language*, München
- Dossin, G.
1950: "Correspondence de Šamšī-Addu et de ses fiols," *Archives Royales de Mari (ARM)* I, Paris.
1951: *Correspondance de Šamšī-Adad et ses fils (suite)*, ARM IV, Paris.
1952: *Correspondence de Iasmah-Addu- ARM V*.
- Durand, J.-M.
1988: *Archives Épistolaires de Mari I/1 –ARM 26*, Paris.
- Edmonds, C. J.
1957: *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*, London.
- Edzard, D. O.
1957: *Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonians (ZZB)*, Wiesbaden.

- 1959-1960: "Neue Inschriften zur Geschichte von Ur III unter Šūsuen," *AfO* 19.
- 1972-75: "Ḫamazi," *RIA*, Band 4, Berlin.
- 1973: "Zwei Inschriften am Felsen von Sar-i-Pūl-i-Zohāb: Anubanini 1 und 2," *AfO* 24.
- Edzard, D. O. and G. Farber
 1974: *Die Orts- und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur- RGTC* Band 2, Wiesbaden.,
- Edzard, D. O., G. Farber and E. Solberger
 1977: *Die Orts- und Gewässernamen der prä-sargonischen und sargonischen Zeit - RGTC*, Band 1, Wiesbaden.
- Edzard, D. O. and M. Gallery
 1980-1983: "Kutha," *RIA* 6, Berlin.
- Eidem, J.
 1985: "News from the Eastern Front," *IRAQ* 47.
 1990: "nuldānum/ nuldānūtum- A Note on Kingship in the Zagros," *NABU* 1990, No. 63.
 1991: "An Old Assyrian Treaty from Tell Leilan," *Marchands, Diplomates et Empereurs: Études sur la Civilization Mésopotamiennes-Offertes à Paul Garelli*, Paris.
 1992: *The Shemshāra Archive 2: The Administrative Texts (SAAT)*, Copenhagen.
 1993: "From the Zagros to Aleppo- and Back, Chronological Notes on the Empire of Šamši-Adad," *Akkadica* 81.
- Eidem, J. and E. Möller
 1990: "A Royal Seal from the Ancient Zagros," *Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires (MARI)*, 6, Paris.

- Eidem, J. and J. Læssøe
2001: *The Shemshara Archives-1- The Letters*, Copenhagen.
- Falkner, M.
1957-58: "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *AfO* 18.
- Farber, W.
1998: "Did Kulunnum «Carry a Campaign» Against Anzabazuna of Simurru?", *N.A.B.U.* (1998) 4 (décembre), no. 129.
- Ferembach, D.
1970: "Étude Anthropologique des Ossements Humains Proto-Néolithique de Zawi Chemi Shanidār(Irak)," *Sumer* XXVI, part 1&2.
- Fiorina, P.
1981: "Excavations at Tell Hassan," *Sumer* XL, Part 1&2.
- Forest, J.-D.
1996: *Mésopotamie, L'apparition de L'état. VIe-IIIe Millénaires*, Paris.
- Forrer, E.
1920: *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig.
- Foster, B.
1982: "An Agricultural Archive from Sargonic Akkad," *Acta Sumeriologica (ASJ)* 4.
- al-Fouadi, A. H.
1978: "Inscriptions and Reliefs from Bitwāta," *Sumer* 34.
- Frankfort, H., S. Lloyd and Th. Jacobsen

1940: *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Chicago.

Frayne, D.

- 1981: *The Historical Correlations of the Sumerian Royal Hymns, (2400-1900 BC)*, (A Ph.D. Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale.
- 1990: Old Babylonian Period (2003-1595 BC), *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods (RIME)*, Vol. 4, Toronto.
- 1992: The Early Dynastic List of Geographical Names (EDGN), *American Oriental Series*, Vol. 74.
- 1997: "On the location of Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in honour of M. Astour*, Edited by: G. O. Young, M. W. Chavalas and R. E. Averbeck, Maryland.
- 1999: "The Zagros Campaigns of Šulgi and Amar-Suena," *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians (SCCNH)*, Vol. 10.

Fujii, H.

- 1981: "Outline of the Japanese Excavations," *Sumer* XL, Part 1&2.

Gadd, C. J.

- 1971a: "The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion," *CAH* I, Part 2, Cambridge.
- 1971b: "The cities of Babylonia," *CAH* I, part 2, Cambridge.
- 1971c "Babylonia, c. 2120-1800 B. C." *CAH* I, part 2, Cambridge.

Gadd, C. J. and L. Legrain

- 1928: *Ur Excavations. Texts. I: Royal Inscriptions*, London.

- Garrod, D. A. E.
 1970: "Primitive Man in Egypt, Western Asia and Europe in Palaeolithic Times," *CAH I*, part 1, Cambridge.
- Gelb, I. J.
 1944: *Hurrians and Subarians (HS)*, Chicago.
- Gelb, I. J., P. M. Purves and A. A. MacRae
 1943: *Nuzi Personal Names (NPN)*, Chicago.
- Gelb, I. J. and B. Kienast
 1990: Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr., *Freiburger altorientalische Studien(FAOS)*, Band 7, Stuttgart.
- Ghirshman, R.
 1954: *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, London.
- Giorgeri, M.
 1999: "Die hurritischen Kasusendungen," *SCCNH* 10.
- Goetze, A.
 1947: "Historical Allusions in Old Babylonian Omen Texts," *JCS* 1.
 1950: "Sin-Iddinām of Larsa, New Tablets from his Reign," *JCS* IV.
 1953: "Ḫulibar of Duddul," *JNES* 12.
- Grayson, A. K.
 1974-77: "The Empire of Sargon of Akkad," *AfO* XXV.
 1987: *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods (RIMA)- Vol I: Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC)*, Toronto.

1991: *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods (RIMA) -Vol 2: Assyrian Rulers of the Early First Millennium (1114- 859 BC) I*, Toronto.

Grayson, A. K. and E. Solberger

1976: "L'insurrection Générale Contre Naram-Suen," *RA* 70.

Great Britain- Naval Intelligence Division

1944: *Iraq and the Persian Gulf*.

Groneberg, B.

1980: "Die Orts-und Gewässernamen der altbabylonische Zeit," *RGTC* 3, Wiesbaden.

Gurney, O. R. and S. N. Kramer

1976: *Sumerian Literary Texts in the Ashmolean Museum*, Oxford.

Hallo, W. W.

1956: "Zāriqum," *JNES* XV, No. 4.

1957: "Gutium," *RIA* Band 3, Berlin.

1960: "A Sumerian Amphictyony," *JCS* 14.

1978: "Simurru and the Hurrian Frontier," *Revue Hittite et Asianique (RHA)*, 36.

Hecker, K., W. G. Lambert G. G. W. Müller, W. von Soden, A.

Ünal

1994: *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments (TUAT)*, Band III- Weisheitstexte, Mythen und Epen, Gütersloh.

Hoffner, H. A.

1998: *Hurrian Civilization from a Hittite Perspective, Urkesh and the Hurrians (Studies in Honor of L.*

Cotsen), *Bibliotheca Mesopotamica*, Vol. 26, Malibu.

Hout, J.-L.

1987: "Un village de basse Mésopotamie: Tell el-'Oueili à l'Obeid 4," *Préhistoire de la Mésopotamie*, Paris.

Hrouda, B.

1976: *Iranische Felsreliefs, (Sargpol-i-Zohāb)*, Iranische Denkmäler- Lieferung 7: Enthaltend Reihe II, Berlin.

Hunger, H.

1976: *spätbabylonische Texte aus Uruk*, Teil 1, Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 9, Berlin.

Hüsing, G.

1908: "Der Zagros und Seine Völker," *Die Alte Orient* IX.

Inizan, M. I.

1985: "Des indices acheuléen sur les bords du Tigre, dans le nord de l'Iraq," *Paléorient*, XI, 1.

Izady, M.

1992: *The Kurds: A Concise Handbook*, Washington.

Jacobsen, Th.

1939: *The Sumerian King List (SKL)*, Chicago.

1987: *The Harps that once .... Sumerian Poetry in Translation*, New Haven.

Jassim, S. A.

1981: "Excavations at Tell Abada," *Sumer* XL, Part 1&2.

Jawad, Abduljalil

1971: "The Neanderthals and their Cultural Heritage" (in Arabic), *Sumer* XXVII, part 1&2.

Jean, C. F.

1950: *Lettres Diverses*, ARM II, Paris.

Jean, F.

1942-44: "Lettres de Mari," RA 39.

Joannès, F.

1988: "Lettres de Yasîm-El," *Archives Épistolaires de Mari I/2- ARM 26*, Paris.

1991: "La Femme sous la Paille," *Memoires de NABU 1- Florilegium marinarum*, Paris.

al-Kassar, A.

1981: "Tell Abu-Qasim Excavations," *Sumer* XL, Part 1&2.

Keiser, C. E.,

1971: Neo-Sumerian Account Texts from Drehem, *Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies* 3, New Haven.

Kienast, B. and K. Volk

1995: *Die sumerischen und akkadischen Briefe, Des III. Jahrtausends aus der Zeit vor der III. Dynastie von Ur -FAOS 7*, Stuttgart.

Klengel, H.

1962: "Das Gebirgsvolk der Turukkû in den Keilschrifttexten altbabylonischer Zeit," *Klio* 40.

1987-1990: "Lullu(bum)," *RIA*, Band 7.

Klengel, H. (Editor)

1989: *Kulturgeschichte des alten Vorderasien*, Berlin.

خشته‌ی کرۆنۆلۆجیی کوردستانی ناوه‌راست به‌رامبەر به‌ مێسۆپۆتامیا

مێژوو	کوردستانی ناوه‌راست	سومەرۆ بابل
$110,000 - 500,000 \pm$ پ. ئ.	رۆخی دێجله له باکوری موسڵ به‌رده‌ به‌لکه شانیدار ↓ 46,000 پ. ئ. هه‌زارمێرد	
$12,000 \pm$ پ. ئ. $9,000 - 1,000 \pm$ $8,000 \pm$	زه‌وی چه‌می شانیدار و زه‌رزی که‌رم شاهر و موعه‌لله‌فات	
$7,500 \pm$ $7,000 \pm$ $6,500 \pm$ $6,000 \pm$	چه‌رمۆ (پیش گلته‌) چه‌رمۆ (گلته‌)	

[illegible]

- Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche, W. Borkowski
 1989-90: "A Preliminary Report on the Third Season 1987 of Polish Excavations at Nimrik 9/ Saddam's Dam Salvage Project." *Sumer* XLVI, Part 1&2.
- Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche
 1989-90 "Second Report on Excavations of the pre-Pottery Neolithic site Nimrik 9 in 1986, Saddam's Dam Salvage Project," *Sumer* XLVI, Part 1&2.
- Kramer, S. N.
 1969: *Ancient Near Eastern Texts (ANET)*, Princeton.
- Kreberink, M.
 1986: "Die Götterlisten aus Fara," *ZA* 76.
- Kuhrt, E.
 1995: *The Ancient Near East, c. 3000-330 B. C.*, Vol. I, London and New York.
- Kupper, J.-R.
 1990: "Zaziya, «prince» d'Itabalthum," *NABU* 1990/4, section 131.
 1998: *Lettres Royales du Temps de Zimri-Lim* –ARM 28, Paris.
- Kutscher, R.
 1989: *The Brockman Tablets at the University of Haifa-Royal Inscriptions*, Haifa.
- Lackenbacher, S.
 1988a: "Les Lettres de Buqâqum," *Aechives Épistolaires* I/2, ARM 26.

1988b: "Buqâqum," *Archives Épistolaires de Mari I/2*, ARM 26.

Læssøe, J.

1959: *The Shemshāra Tablets - A Preliminary Report*, Copenhagen.

1963: *People of Ancient Assyria (PAA)*, London.

1965: "IM 62100: A Letter from Tell Shemshara," *Studies in Honour of B. Landsberger on his 75th Birthday*, Chicago.

1968: "The Quest for the Country of *Utum," *JAOS* 88.

1985: "Šikšabbum: An Elusive City," *Orientalia NS* 54.

Læssøe and Th. Jacobsen

1990: "Šikšabbum Again," *JCS* 42/2.

Lafont, B.

1988: "La Correspondence d'Iddiyatum- Introduction," *Archives Épistolaires de Mari I/2*, ARM 26.

Lambert, W. G.

1986: "Notes Brèves," *Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale (RA)* 80.

Langdon, S. H.

1911: "Tablets from the Archives of Drehem," Paris.

Larsen, M. T.

1976: *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Copenhagen.

Le Strange, G.

1930: *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge.

Lebeau, M.

1981: "Notes sur les Sceaux et Empreintes des Sceaux de Kheit Qasim," *Sumer* XL, Part 1&2.

Levine, L. D.

1973: "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros I," *Iran- Journal of the British School of Persian Studies* XI.

1976-80: "Kirruri, Kirriuri," *RIA* Band 5.

Lewy, H.

1957: "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *AfO* 19.

1968: "A Contribution to the Historical Geography of the Nuzi Texts," *JAOS* 88.

1971: "Assyria, c.2600-1816 B. C.," *CAH* I, Part 2, Cambridge.

Lloyd, S.

1978: *The Archaeology of Mesopotamia from the Old Stone Age to the Persian Conquest*, London, (and 1985 revised edition).

Lloyd, S. and Safar, F.

1945: "Tell Hassuna," *JNES*, IV, No.2.

Loretz, O.

1969: "Texte aus Chagar Bazar," *lišān mithurti, Festschrift Wolfram Freiherr von Soden zum 19. VI 1968*, herausgegeben von W. Röllig, Neukirchen-Vluyn.

Luckenbill, D. D.

1926: *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. I, Chicago.

Mallowan, M. E. L.

- 1964: "Ninevite V," *Vorderasiatische Archäologie, Studien und Aufsätze*, Berlin.
- 1965: *Early Mesopotamia and Iran*, London.
- 1970: "The Development of Cities from Al-'Ubaid to the End of Uruk," *CAH* I, part 1, Cambridge.
- Matthews, R.
 2000: The Early Prehistory of Mesopotamia 500,000 to 4,500 bc, *Subartu* V.
- Mayer, W.
 1983: "Sargons Feldzug gegen Urartu- 714 v. Chr., Text und Übersetzung," *MDOG* 115.
- McCown, D.
 1942: *The Comparative Stratigraphy of Early Iran*, Chicago.
- McEwan, G.
 1981: "Notes Brèves," *RA* 75.
- McIntosh, J.
 1987: *Archeologisch Handboek*, Veenendaal.
- Medvedskaya, I.
 2000: "Zamua, Inner Zamua and Mazamua," *Variatio Delectat: Iran und der Westen* (Gedenkschrift für Peter Calmeyer, Herausgegeben von R. Dittmann, B. Hrouda, U. Löw, P. Mathiae, R. Mayer-Opificius and S. Thürwächter), Münster.
- Meek, T. J.
 1935: *Excavations at Nuzi*, Vol. III: "Old Akkadian, Sumerian and Cappadocian Texts from Nuzi," Harvard.
 1937: "Note on the Early Texts from Nuzi," *RA* 34.

Meissner, B.

- 1919: "Simurru," *Orientalistische Literaturzeitung (OLZ)*, No. ¾.

Mellaart, J.

- 1965: *Earliest Civilizations of the Near East*, London.
1981: *The Neolithic of the Near East*, London.

Michalowski, P.

- 1976: *The Royal Correspondence of Ur*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale.
1986: "The Earliest Hurrian Toponymy: A new Sargonic Inscription," *ZA* 76.

Mieroop, M.

- 1999: "Literature and Political Discourse in Ancient Mesopotamia," *Munuscula Mesopotamica: Festschrift für Johannes Renger*, Herausgegeben von: B. Böck, E. Cancik-Kirschbaum und T. Richter, Münster.

Molleson, Th. and S. Campbell

- 1995: "Deformed Skulls at Tell Arpachiyah: The Social Context," *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Ed. Stuart Campbell and Anthony Green, Oxford.

Mortensen, P.

- 1970: *Tell Shemshara, The Hassuna Period*, København.

Nashef, Kh.

- 1982a: "Der Taban-Fluss," *Baghdader Mitteilungen* 13.

1982b: *Die Orts- und Gewässernamen der mittelbabylonischen und mittelasyrischen Zeit-RGTC Band 5*, Wiesbaden.

Nissen, H. J.

1995: "Western Asia before the age of Empires," *Civilizations of the Near East* Vol. II (Ed. by, J. M. Sasson), London, 1995.

Oates, D. and Oates, J.

1976: *The Rise of Civilization*, Lausanne.

Oppenheim, A. L.

1971: *Letters from Mesopotamia*, Chicago.

Parpola, S.

1970: *Neo-Assyrian Toponyms*, Neukirchen-Vluyn.

Parrot, A.

1960: *Sumer*, Paris.

Perkins, A. L.

1949: *The Comparative Archaeology of Early Mesopotamia*, Chicago.

Pettinato, G.

1981: *The Archives of Ebla, An Empire Inscribed in Clay*, New York.

1991: *Ebla, A New Look at History*, (Translated from Italian), London.

Poebel, A.

1932-33: "Eine sumerische Inschrift Samsuilunas über die Eroberung der Festung Dur-Samsuiluna," *AfO* VIII.

Postgate, N.

- 1979: "The Historical Geography of the Himrin Basin,"
Sumer XXXV, Part 1 & 2.
- 1983: "The Historical Geography of the Himrin Basin (2)"
Sumer XL (1983), Part 1 & 2.

Potts, D. T.

- 1999: *The Archaeology of Elam, Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*,
 Cambridge.

Reiner, E.

- 1956: "Lipšur Litanies," *JNES* 15, No. 3.

Roaf, M.

- 1981: "Excavations at Tell Madhur, The Results of the
 Third Season," *Sumer* XL, Part 1 & 2.
- 1984: "Tell Madhur, A Summary Report on the
 Excavations," *Sumer* XLIII, Part 1 & 2.

Röllig, W.

- 1976-1980: "Kakmum," *RIA* 5.
- 1980-1983: "Kumme," *RIA* 7.
- 1998-2001: "Niqu(m)," *RIA* 9.

Römer, W. H.

- 1985: "Zur Siegesinschrift des Königs Utuḫegal von Ur (±
 2116-2110 v. Chr.)," *Orientalia* NS 54.
- 2003: "Brieven van en aan Ibbisuen van Ur," *Zij Schreven
 Geschiedenis*, Leuven.

Rothman, M. S.

- 2001: "The Tigris Piedmont, Eastern Jazira, and Highland
 Western Iran in the Fourth Millennium B. C.," *Uruk
 Mesopotamia and its Neighbours*, Oxford.
- 2002: *Tepe Gawra: The Evolution of a Small Prehistoric
 Center in Northern Iraq*, Philadelphia.

Rutten, M.

1938: "Trente-deux modèles de foies en argile inscrits
provenant de Tell-Hariri (Mari)," *RA* XXXV, No. 1.

Saggs, H. W. F.

1980: "The Land of Kirruri," *Iraq* XLII .

Salvini, M.

1998: "The Earliest Evidences of the Hurrians Before the
Formation of the Reign of Mitanni," *Urkish and the
Hurrians(Studies in Honor of L. Cotsen),
Bibliotheca Mesopotamica*, Vol. 26, Malibu.

Schmitt, R.

1991: The Bisitun Inscriptions of Darius the Great/ Old
Persian Text- *Corpus Inscriptionum Iranicarum*,
London.

Schramm, W.

1969: "Das Land ZAB der assyrischen Königsinschriften,"
Orientalia 38.

Seux, M.-J.

1967: *Épithètes Royales Akkadiennes et Sumériennes*,
Paris.

Shaffer, A. and N. Wasserman

2003: "Iddi(n)-Sîn, king of Simurru: A New Rock-Relief
Inscription and a Reverential Seal," *ZA* 93.

Shea W.H.

1984: "The Form and Significance of the Eblaite Letter to
Ḫamazi," *Oriens Antiquus*, Vol. XXIII.

Smith, S.

1932: "Notes on the Gutian Period", *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)*.

Solecki, R. S.

1972: "Shanidar Cave," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco.

1975: "Two Neanderthal Skeletons From Shanidār Cave," *Sumer XIII*, part 1&2.

1980: *An Early Village Site at Zawi Chemi Shanidar*, Malibu.

Sollberger, E.

1980: "Two New Seal-Impressions," *Anatolian Studies* 30.

Sollberger, E. and J.-R. Kupper

1971: *Inscriptions Royales Sumeriennes et Akkadiennes-IRSA*, Paris.

es-Sooif, B.

1964: "Uruk Pottery from the Dokan and Shahrazur Districts," *Sumer XX*, part 1&2.

1968: "Distribution of Uruk, Jamdat Nasr and Ninevite V Pottery," *Iraq XXX*, Part 1.

1969: "Tell Qalinj Agha," *Sumer XXV*, part 1&2.

1970: "Mounds in the Rāniya Plain and Excavations at Tell Bazmusian," *Sumer XXV*, part 1&2.

1971: "Tell es-Sawwan, Fifth Season's Excavations (1967-1968)," *Sumer XXVII*, part 1&2.

Speiser, E. A.

1928: "Southern Kurdistan in the Annuals of Ashurnasirpal and today," *AASOR VIII* for 1926-27.

1930: *Mesopotamian Origins*, Philadelphia.

1935: *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. I, Philadelphia.

1941: "Introduction to Hurrian," *AASOR*.

- 1954: "On the Alleged *namru* 'fair(-skinned),' " *Orientalia*, 23.
- 1967: "The Hurrian Participation in the Civilization of Mesopotamia, Syria and Palestine," *Oriental and Biblical Studies, Collected Writings of E. A. Speiser*, Philadelphia.
- Steible, H. and H. Behrens
- 1982: Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften, Teil 2, *FAOS* 5, Wiesbaden.
- Steinkeller, P.
- 1988: "On the Identity of the Toponym LÚ. SU (.A)," *Journal of the American Oriental Society (JAOS)*, 108, No. 2.
- 1998: "The Historical Background of Urkesh and the Hurrian Beginnings in Northern Mesopotamia," *Urkesh and the Hurrians (Studies in Honor of L. Cotsen)*, *Bibliotheca Mesopotamica*, Vol. 26, Malibu.
- Stol, M.
- 1976: *Studies in Old Babylonian History*, Leiden.
- Stolper, M. W.
- 1982: "On the Dynasty of Šimaški and the Early Sikkalmaḫs," *ZA* 72.
- Streck, M.
- 1900: "Das Gebiet der heutigen Landschaften Armenien, Kurdistan und westpersien nach den Babylonisch-assyrischen Keilinschriften," *Zeitschrift für Assyriologie (ZA)* XV.
- Sürenhagen, D.

1981: "Excavations of the Deutsche Orient Gesellschaft at Tell Ahmed Al-Hattu," *Sumer* XL, Part 1 & 2.

Tallqvist, K.

1938: *akkadische Götterepitheta*, Helsinki, 1938.

The Chicago Assyrian Dictionary (CAD), Chicago, 1954-

Thureau-Dangin, F.

1907: *Die sumerischen und akkadischen königsinschriften*, Leipzig.

1912a: "Tablette de Samarra," *RA* 9 (1912), No.1.

1912b: "La Fin de la Domination Gutienne," *RA* 9, No. 3.

Tobler, A.

1950: *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. II, Philadelphia.

Vallat, F.

1993: *Les nomes géographiques des sources souso-élamites*, *RGTC* Band 11, Wiesbaden.

van Dijk, J.

1982: "Fremdsprachige Beschwörungstexte in der südmesopotamischen literarischen Überlieferung," *Mesopotamien und seine Nachbarn*, XXV Rencontre Assyriologique Internationale-Berlin, 1978, Berlin.

van Soldt, W. H.

1990: *altbabylonische Briefe XII*: Letters in the British Museum, Leiden.

Veenhof, K. R.

1985: "Eponyms of the 'Later Old Assyrian Period' and Mari Chronology," *MARI* 4.

- 1995: "Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia," *Civilizations of the Ancient Near East*, (ed.: Jack Sasson), Vol II, New York.
- 2001: Geschichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Großen, *Grundriss zum Alten Testament* 11, Göttingen.
- 2003: "Naramsin van Akkad slaat 'de Grote Opstand' neer," *Zij Schreven Geschiedenis*, Leuven.

Walker, M. F.

- 1985: *The Tigris Frontier from Sargon to Hammurabi- A Philologic and Historical Synthesis*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale.

Wegner, I.

- 2000: *Einführung in die hurritische Sprache*, Wiesbaden.

Weidner, E.

- 1933-1934: "Die Feldzüge Šamši-Adads V. gegen Babylonien," *AfO* 9.
- 1945-1951: "Simurru und Zaban," *AfO* 15.
- 1952-1953: "Das Reich Sargons von Akkad," *AfO* 16.

Weiss, H.

- 1985: "Tell Leilan on the Habur Plains of Syria," *Biblical Archaeologist* 48.

Westenholz, J. G.

- 1997: *Legends of the Kings of Akkade*, Eisenbrauns.

Whiting, R. M.

- 1987: *Old Babylonian Letters from Tell Asmar*, Chicago.

Wilcke, C.

- 1997: "Amar-girids Revolte gegen Narām-Su'en," *ZA* 87.

Wilhelm, G.

- 1988: "Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch- urartäischen Sprachvergleich," *XENIA* 21 *Hurriter und hurritisch, Konstanzer althistorische Symposien*, Band II, Konstanz.
- 1989: *The Hurrians*, Wiltshire (The English version).
- 1994: "Kumme und Kumar: Zur hurritischen Ortsnamenbildung," *Beiträge zur altorientalischen Archäologie: Festschrift für B. Hrouda zum 65 Geburtstag*, Herausgegeben von P. Calmayer, K. Hecker, L. Jakob-Rost and C. B. F. Walker, Wiesbaden.
- 1998: "Die Inschrift des Tišatal von Urkeš," *Urkesh and the Hurrians, Bibliotheca Orientalis*, Vol. 26, Malibu.

Wright, H. E. and B. Howe

- 1951: "Preliminary Report on Soundings at Barda Balka," *Sumer* VII.

Yuhong, Wu

- 1994: "The Localisation of Nurrugum and Ninet=Ninuwa," *NABU* 1994/ 2, section: 38.

Zadok, R.,

- 1991: "Elamite Onomastics," *Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico* SEL 8.
- 1993: "Hurrian as well as Individuals Bearing Hurrian and Strange Names in Sumerian Sources," *kinattūtu ša dārāti: Raphael Kutscher Memorial Volume*, Tel-Aviv.

Ziegler, N.

- 1997: "L'armée,- quell monster!," *NABU* 4: *Florilegium marianum*.

Microsoft Corporation- *Encarta Grote Wereld Atlas 2000, Winkler Prins.*

احمد، كوزاد محمد و رافدة عبد الله القرة داغي

١٩٩٧: "صخرة غريب هه له دني: حقائق ومعلومات وثائقية"، هه زار مي رد ١.

الآلوسي، س.

١٩٥٩: "اخبار و مراسلات"، سومر ١٥، الجزء ١ و ٢.

١٩٦٠: "اخبار و مراسلات: لمحات احصائية عن اعمال اقسام و فروع مديرية

الآثار العامة، سومر ١٦، الجزء ١ و ٢.

التكريتي، عبد القادر

١٩٦٠: "التنقيبات في تل الديم (دوكان)،" سومر ١٦، الجزء ١ و ٢.

حجارة، اسماعيل

١٩٧٥: "التنقيب في سهل شهرزور"، سومر ٣١، الجزء ١ و ٢.

الحموي، ياقوت (القرن ١٣م)

١٩٨٤: معجم البلدان، بيروت.

خه بات

٢٠٠١: به ما تيوريه كاتي جوگرافياي عهسكه ربي كوردستاني باشور،

سليمان.

دياکۆنوف، ئى. م.

۱۹۷۸: ميديا، بهغدا (له بنه پەتدا له ۱۹۵۶ دا به پروسى بلاو کراوه ته وه)

رشيد، فوزي

۱۹۷۶: "دراسة اولية لتمثال باسطكي"، سومر ۳۲، الجزء ۱ و ۲.

رشيد، فوزي و جمال رشيد احمد

۱۹۹۰: تاريخ الكرد القديم، اربيل.

